
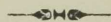
בדפוס א. איתן, וס. שושני

תל־אביב, תרפ"ד.

אגרות אחד-העם

כרך חמישי

1917—1913

הוצאת "יבנה" | הוצאת "מיריה"
ירושלים - ברלין.

רשימת השמות של מקבלי המכתבים.

(בסדר אלף-בית)¹.

-
- אברהם, ד"ר י. 30.
אברמוביץ, ש. י. (מנדלי מויס). 161.
אגודת "חובבי שפת עבר" (חברי הועד של —) 174.
אדלר, ד"ר כ. (יו"ר הועד הפועל של הועד היהודי האמריקני) 226.
אורקובסקי, י. 126
אוישקין, מ. 27. 34. 50. 75. 193. 309.
איראילשטם, י. 97.
איוונשטרט, י. 3. 11. 73. 112. 170. 187. 209. 221. 224. 263. 298.
איתן, י. 96.
א. מ. ל. 178.

ביאליק, ח. נ. 162. 182. 191.
בינש, ב. 279.
בלאך, י. 27.
בנטוויטש, נ. 142. 292.
בן-עמי (ע"י רבינוביטש מ.).
ב. ק. 171.
ברנדיס, ל. 317.
ברנפלד, ד"ר ש. 195.
ברנשטיין, ד"ר ש. 270.

---

¹ המספרים מראים על עמודי הספר.

- גורמן, ס. 236.
 גומץ, ר. ש. 102.
 גולדברג, א. 6.
 גליקסון, ד"ר מ. 238.
 גסין, י. 117.
 גרוזבסקי, י. 18. 24. 46. 129. 159.
- דובנוב, ש. 12. 88. 148. 162. 179. 218. 233. 246. 259. 273. 290. 307.
 דיונגוף, מ. 10.
 דייכס, ד"ר ש. 133. 252. 253. 255.
 דרויאנוב, א. 22. 70. 106. 133. 164. 181. 190. 198. 258. 275.
- ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית (חברי הוועד המרכזי של—) 22. 68. 95. 143.
 ההסתדרות הציונית (הועה"פ המצומצם של—) 267.
 הורודצקי, ד"ר ש. א. 240. 272.
 הורוויטץ, ה. 302.
 "הצפירה" (מערכת—) 176.
- וויצמן, ד"ר ח. 100. 147. 151. 172. 184. 201. 201. 202. 202. 203. 205. 306.
 308. 313. 315.
- וויסוצקי, ד. 71.
 וורף, ד"ר א. 7.
 ועד החברה לתמיכת עובדי אדמה וכע"מ בסוריא ובאי. 157. 161. 177.
- זלטופולסקי, ה. 79.
 זצ, ש. צ. 6.
- חן, הרב א. 127.
- טהון, ד"ר יהושע. 31.
 טולקובסקי, ש. ומרת ח. 266.
 מטל, א. 175.
 טרומפלדור, י. 280. 280.
 טש, 239.

משלינוב, ד"ר י. 31. 108. 140. 144. 151. 155. 189. 194. 198. 207. 212.
.284. 230. 213

משרנוביץ, ד"ר ה. 116. 163. 223. 250. 261. 272. 299. 301.
משרנוביץ, ש. 44.

ילין, ד. 103.

"יעוור. זשיון". (מערכת העתון—) 251.

יעקובסקי, ד"ר א. (V). 260. 265. 269. 285.
יפה, ל. 270. 271.

כהן, ד"ר ב. 86.

כהן, מרדכי בן הלל. 29. 36. 64. 93. 118. 158. 193. 196. 200. 211.

כהן, הרב צבי. 214.

כהן, מרת ר. 229.

לדיוונסקי, ב. 20. 80. 122. 175. 196. 301. 319.

לוברסקי, א. 80. 109. 256. 264. 269. 281. 288. 295.

לוברסקי, י. 283.

לוין, ד"ר ש. 7. 16. 41. 54. 62. 65. 76. 104. 137.

לוריא, ד"ר י. 42.

ליבונשין, ז. ד. 212. 231.

לנדמן, ש. 224.

לנדסמן, ד"ר י. 79.

לעוונינסון, ד"ר א. 300.

מגנס, ד"ר י. ל. 241.

מייערס, מ. 229.

מילודסקי, ב. 216.

מילכובסקי, ה. 49.

מלמד, ד"ר ש. 249.

מנדלי מויס (ע"י אברמוביץ ש. י.).

מקסימון (מקסימובסקי) ש. מ. 111. 256.

נייטרק, ד"ר ד. 25. 311.

נחן, ד"ר ס. 81. 98. 100.

- סגל, מ. א. 101.
 סוקולוב, נ. 18. 227. 228. 232. 232. 235. 236. 267. 268. 303.
 סימון, א. ל. 12. 70. 206. 224. 305. 317. 320.
 סכר, ה. 255.
 סמילנסקי, מ. 1. 48. 113. 160. 184.
 עברי, ב. 44. 132. 222. 247.
 עפשטיין, ז. 39. 87.
 עפשטיין, י. 240.
 פבונר, ש. 36. 192. 123. 207. 214. 293.
 פורט, ב. 219.
 פינסקי, ש. 252. 283.
 פרידלנדר, דיר י. 57. 243.
 קדוונר, דיר י. 52. 167. 217. 220. 222. 281. 318.
 קסטליאנסקי, דיר א. 219. 220.
 קסלן, א. 4. 72. 77. 168. 174. 175.
 קצנלסון, דיר ל. 14.
 קרן קימת ישראל (אל הלשכה הראשית של—) 249.
 רבינובויק, א. ז. 42.
 רבינובויטש, מ. (בן-עמי). 19. 169. 183. 229. 244. 257. 274. 286. 299.
 רבניצקי, י. ח. 9. 51. 125. 167.
 רוזוב, י. 309.
 רייזון, דיר מ. 47. 127. 287.
 הסאלוביטש, מ. 279.
 שכטר, ד"ר ש. 21. 90. 105.
 שליונגר, דיר א. 37.
 שניאורסון, ד. 40.

מספר המכתבים בנרך החמישי — 279.

1913

למר מ. סמילנסקי, רחובות.

לונדון, 7 ינואר 1913 (כ"ח טבת תרע"ג).

זה החודש הרביעי שמונה בידי מכתבך האחרון, וכמה פעמים כבר הוצאתיו מאמתחת המכתבים, בשביל להשיב עליו, ובכל פעם דחיתי את הדבר לעת אחרת. יכול הייתי להצטדק באמתלאות היצוניות שונות: הלא מרובות מרדתי וכו' וגם חולה הייתי בינתיים שבועות אחדים. אבל איני רוצה לשקר. הסבה העיקרית לשתוקתי הארוכה היא מה שנגעת בפצע-לבי העמוק, וקשה היה לי להשיב על החלק הזה ממכתבך, וגם עתה קשה לי הדבר, כי גם הנגיעה היותר קלה מעוררת את הכאב, שעדיין הוא כבשעה הראשונה, אם כי הצלחתי להתגבר על עצמי במדה הדרושה, בשביל שאוכל לחיות ולעבוד ולא אהיה כחרס הנשבר, כמי שנדמה לי בראשית הדבר.

ובכן, ידידי, תודתי לך מקרב לבי על דברי הנחומים שנסית להטיף על פצעי. אך ידוע תדע עם זה, כי בכל תוקף הכרתי הלאומית הנני מתנגד להשקפתך על הדבר. השקפה זו היא מוט לעמנו. כל מה שיש להגיד ומה שכבר הוגד בזכות האושר האישי — ידוע גם לי.

אבל עוד דבר אחד ידוע לי וצריך להיות ידוע לכל יהודי לאומי: אם נתקיימו בנו דברי הנביא „כל כלי יוצר עליך לא יצלח” — אין זה אלא מפני שלא עלתה על הדעת כלל עד הדור הזה, שנשואי תערובות וכלו להיות ל„שאלה” בקרבנו. אבל אם תפתח הדלת לאויב זה — יצלח ויצלח לשים קץ לקיומנו במשך דורות אחדים. פה אין מקום לשום פשרה. מי שרוצה בקיום עמנו אינו יכול למצוא, הכשרי לסס־המות היותר מסוכן לקיומנו. אינני מדבר פה על השאלה, אם באמת תוכל בת ישראל — ביחוד אם קבלה חנוך לאומי — למצוא אשרה כבירתה עם נכרי. לפי הכרתי הפנימית זהו מן הנמנעות, וכשתעבור ה„סערה” הראשונה יבוא הנוחם והיאוש ואומללה תהיה כל ימי חייה. אבל לא זה הוא העיקר. אנו חייבים לעמוד נגד האויב הזה בשם הקיום הלאומי ולהתאכזר על עצמנו ועל יוצאי חלצינו בלי רחמים. אין רחמנות כשקיומנו הלאומי בסכנה, דער שטאאט האט קיינע טאָכטער... ודי בזה.

לחנם אתה „מתנצל” על שלא יצאת לעזרתי בשעה שהתנפלו עלי בכה״ע. כנראה מדבררך, הושב אתה שנפל לבי והרגשתי מעין, חולשת הדעת” בזה שלא יצא לעזרתי שום סופר עברי, ושעות היא בידך. איש מלחמה! אני זה ארבע ועשרים שנה ואיני זוכר אף מקרה אחד שיצא מי מן הסופרים לעמוד לימיני בעת שהתנפלו עלי מכל עברים. כך היה אחר „אמת מא״י”, כך היה בימי מלחמתי עם הציוניות של הרצל וכו' וכו'. — תמיד הייתי יחיד נגד הרבים, ולא נפל לבי ולא נחלשה דעתי, וכל שכן שלא היתה לי סבה לחולשת הדעת עכשו, כשכל הקצף יוצא באמת רק ממקור אחד: ממה שהחיים הכריחו את מתנגדי להודות לעצמם בלבם, שדעותי נצחו את דעותיהם, והנם משתדלים בכל כחם להאפיל על העובדה הזאת בהתנפלותם עלי. רק דבר אחד עורר בי רגש של בושׁה בתור סופר עברי, והוא מה שסופר מערבי בלשון נכריה בא ופירש את הדבר לאמתו (במכה״ע, וועלט״). כי ראיתי בזה מעין עלבון לספרותנו העברית... אבל גם ב„עלבון” זה כבר הורגלתי. בעת האחרונה נודמן לי פעמים רבות לקרוא בלשונות זרות (ביחוד באנגלית) דברים המתיחסים לדעותי, והנה הם, היהודים, הנכרים, שלא לקחו חלק לפנים במלחמות

נגדי, אינם השיים להורות בפה מלא, כי הדעות שהם מפיצים עתה בקהל — שלי הן...

ואולם כל זה הוא לי עתה רק, היסטוריא' בלבד, ולעתיד אין הדברים האלו נוגעים בי עוד. כי החלק הרביעי מעל פרשת דרכים, אשר יצא בעוד שנים שלשה שבועות, הוא התימת עבודתי הפובליציסטית, ולא אוסיף עוד להיות, איש ריב ואיש מדון. הרבה חשתי בדבר ובאתי לידי הכרה, שבמקצוע זה מלאתי חובתי — ודי לי. עתה אחפוץ להקדיש שארית ימי וכחי לעבודה עיונית שחלמתי עליה זה כמה וכמה ושנדרתה עד כה מפני שאלות החיים. אין לי פנאי עוד לאמור: „לכשאפנה אישנה". הזקנה דופקת על הדלת, ואם לא עכשו — אימתי?

ומה אתך, ידידי? ומה מצב הרוחות עתה אצלכם בכלל? פה „אנו" עסוקים עתה בעשית „שלום", בינכם" ובין עמי הבלקן, ואינך יכול לצייר לך, כמה הצביעות הנוצרית" על דבר, אהבה ואהבה" בולטת עכשו בצורתה היותר מכוערה בכל כהיע האנגליים, אף היותר רדיקליים. רוממות אל בגרונם וחרב פיפות בידם" . . . וההנהגה הציונית עושה אף היא עכשו „פוליטיקא", ככאותם הימים הראשונים הטובים . . .

למר י. אייזנשטדט, יפו.

לונדון, 13 ינואר 1913 (ה' שבט תרע"ג).

. . . כבר הספקת בודאי להתבונן על ה„רושם" שעשה קורטוב מדינהי שלך, ואיני צריך עוד להוכיח לך, שהצעות ממין זה אין להן עדיין יסוד ושורש בעמנו. בתור מי שהיה ב"מ צריך היית אמנם להבין מראש, כי לא איכשר דראי למעשים גדולים, ומה שעלתה בירי הרצל לאסוף איזו מיליונים — אינו ענין לכאן, ימות המשיח' שאני. אז האמין העם (כלומר אותו החלק מן העם שהשתתף בפרוטותיו) ששומע הוא שופרו של משיח, אשר יבוא היום או מחר. ולעשות, נעשעשטי יפה כזה — מי לא יחפוץ? אבל לעבודה לאומית ארוכה ומתונה, מדור לדור, אין היהודים — מלבד מתי מספר — מוכשרים עדיין, וכל שכן שאינם מוכשרים לתת מיליונים

לצורך זה. אבל מה אדבר? הלא ישנה היא אמת זו וכמעט הכל כבר מודים בה עכשו, ואעפ"כ, אין זה מונע אפילו ב"מ זקן שכמותך לשכחה לעת הצורך. ואני מבין גם את הסבה הפסיכולוגית לזה. אבל למאי נימ? אנב אורחא: לכל זמן. ארבע ועשרים שנה עברו מעת שנוסדה אגודת ב"מ—ולא דברו עליה כמעט בפומבי, ועתה הגיעה שעתה, כנראה, להגלות מצדדים שונים. כמדומה לי שכתבתי לך, שבסוף חלק ד' מ,עפ"ד, אשר יצא בעוד שלשה או ארבעה שבועות, נתתי איזו כתבים ומכתבים ישנים ע"ד ב"מ, כי מצאתי לנחויץ להשאיר זכרון בקובץ מאמרי לעבודתי בתור ראש האגודה, כדי שתובן עייז יותר גם עבודתי הספרותית בשנים הראשונות. והנה עוד כטרם יצא הספר, התחיל עתה גם מר שטרנובוין (ספוג) לפרסם ב,הצפירה מונוגרפיא מיוחדת ע"ד ב"מ. לע"ע קראתי רק את הגליונות הראשונים, וצר לי כי לא המתין עד שיצא ספרי, והיה בודאי מבין אז יותר כל מהלך הענין....

למר א. קפלן, וורשא

לונדון, 15 ינואר 913.

..... אע"פ שקורא אני את, הצפירה, קריאה קטועה וחטופה, כשאר כה"ע, לא, חטפתי כל כך עד שלא אראה את הפולישון, בני משה. קורא אני אותו מראשיתו בשימת לב הראויה. עד עתה (הגליון האחרון שבידי הוא 296) לא מצאתי בו שגיאות גדולות. אבל קטנות יש ויש (למשל, הוא מספר ע"ד גדולתי, שאפילו הועד, האצילי של פינסקר בחר בי להיות לחבר לו. ואין כן האמת. הועד לא בחר בי וגם לא ידעני כלל, מלבד לליבי, שהיה המזכיר. אבל הוכרה הועד לצרף אותי ועוד שנים, בתור מורשים של אורגניזציא אחרת, שיסדנו אז באודיסא בשם, זרובבל. ועוד שגיאות בפרטים כאלו). ומה שיבוא—נראה. ואולם לא אכחד ממך, שנפלאתי מאד על גופו של דבר: ששנים שלשה שבועות לפני צאת ספרי החדש התחלתם להדפיס את המונוגרפיא הזאת ולא מצאת לנחויץ אף להודיעני בעוד מועד, כי כן אתם חושבים לעשות. הלא הודעתך זה כבר, שנותן אני בסוף הספר כתבים ומכתבים

ע"ד בימי. והאמנם לא עלתה מחשבה על לבך, שמא לא נאה הדבר שאני
ואתם נפרסם בזמן אחד אותם הדברים עצמם? מתוך מכתבך
רואה אני, שאתה מקבל עלי הגהה מברלין, שהרי כן אתה כותב, שקבלת
עלי ההגהה מן ה"תוכן". ואם כן רשאי אני לחשוב, שקבלת את העלים
גם מן ה"נסיון שלא הצליח" וידעת איפוא, שנתתי שם "דרך החיים"
והצעד הראשון על דרך החיים. והנה נתתם עתה ב"הצפירה" גם זה וגם
זה. ולא אכחד ממך, שאני משער, שאת הצעד הראשון לקחתם מתוך
ספרי, כי מסופק אני מאד, אם נמצא העתק באיזה מקום, מלבד זה
שבידי, שנשלח לי עם הארכיב מא"י. אך נניח, שהיה בידכם העתק שני—
מאין ידע זאת הקורא, שנמצא העתק בידכם וגם בידי? הלא הכתב הזה
לא נדפס עד כה בשום מקום, ומאחר ש"הצפירה" תביאה לידי הקוראים
קודם שיצא ספרי, אין ספק בעיני, שרבים מן הקוראים יהשבו, כי אני
לקחתיו מ"הצפירה". שהרי אין דרך הקוראים לדקדק בדברים כאלו, למנות
ימים ולראות אם אפשר שהיתה "הצפירה" בידי קודם שנדפסו הדברים
בספרי. בקצרה, יקירי, לא נאה הדבר, לו, לפחות, הודעתני לפני שנים
שלישה שבועות (קודם שנדפסו הגליונות האחרונים), כי עתידה המונוגרפיה
הזאת לבוא ב"הצפירה" עוד קודם שיצא הספר — הייתי מעכב גמר ההדפסה
עד שתגמר המונוגרפיה ב"הצפירה", כדי שאוכל לשנות צורת הדברים
בספרי, אם יהיה צורך בזה. ואז בודאי לא הייתי נותן, למשל, הצעד
הראשון ("דרך החיים" הייתי נותן בכל אופן) והייתי מזכיר רק את
התקנות שנדפסו ב"הצפירה". ומי יודע כמה דברים דומים לזה אמצא
עוד במה שיבוא?

והנה עתה, כמובן, אי אפשר עוד לתקן הדבר תקון גמור. הספר
כבר נדפס (מלבד שלשת העמודים האחרונים מן ה"נסיון" וה"תוכן"),
והמונוגרפיה גיב אי אפשר להפסיק באמצע לזמן רב. ואולם לתקנה פורתא
הנני מבקש ממך, שתדפיס תיכף ב"הצפירה" מודעה עיד צאת הספר
ותפרט את תכנו. הנני שולח לך בזה נוסח המודעה, אבל איני קובע
מסמרות בנוסח זה לכל פרטיו. תוכל לשנות את הסוף, ובלבד שיבואו
בה שני הדברים העיקרים למטרת: (א) שכבר נגמר הספר בדפוס.

ב) שהוא כולל „כתבים ומכתבים עיד ב״מ“. לפחות ידעו הקוראים מזה, שלא גננתי כלום מתוך המונוגרפיה של מ״ש. בלי הזכרת שמו. — ודבר שאין צריך לאמור הוא, שאינני מרשה לכם להעתיק דברים מתוך מכתבי שהעתקתי בספרי ושהם כולם בידי במקורם, בכתב ידי, כמו שהיו שמורים בא״י, ושום העתק אין מהם בשום מקום. אם יהפוך מ״ש. להשתמש בהם למטרתו, יוכל לתת הוספה למחברתו, אחר שיצא הספר....

למר ש. צ. זצ״ל, ברוקלין.

לונדון, 17 ינואר 1913.

הפעם קבלתי את האַכסמפּלר מתרגומך¹ אשר הואלת לשלוח לי, וקבל נא בזה את תודתי.

לא מצאתי אמנם עד כה די זמן פנוי לקרוא את התרגום על הסדר מראש ועד סוף, אבל מה שקראתי בו בסירוגין כה וכה הביאני לידי הכרה, כי עשה המתרגם את מלאכתו באמנה, כלומר השתדל תחלה להבין היטב את המקור, ואחרי כן — למסור את התוכן באופן שיובן היטב גם לקוראי התרגום. ואם הז׳רגון מצד עצמו אינו מסוגל כלל להציע בו ענינים כאלה — לא במתרגם האשם. ויפה עשית שהשתמשת במלות ובמבטאים עבריים, במקום שהז׳רגון אין לו משלו ושאהרים נוהגים למלאות החסרון מתוך אוצר לשון אשכנז. בין קוראי ז׳רגון בודאי רבו הסבינים עברית יותר מן המבינים אשכנזית, אעפ״כ, כמדומה לי שרוב הקוראים ז׳רגונית לא יבינו גם הרבה מן המבטאים העברים שבתרגומך. ועיכ חוזר אני על מה שכבר כתבתי לך פעם אחת: תמה אני אם יש קהל קוראים מספיק לספרים כאלה בז׳רגון....

למר א. גולדברג, עורך „דאם אידישע פאלק“, ניוורק.

לונדון, 17 ינואר 1913.

אעפ״י שמנהגי המיד להשיב לכל הפונה אלי בלשון שפנה אלי, הנני משנה הפעם ממנהגי, מפני שנראה לי הדבר זר ביותר, שעורך מכ״ע ציוני בלשון „יהודית“ וסופר עברי יכתבו זה לזה באנגלית.

---

¹ הוא תרגם איזו מטאמרי לז׳רגון.

צר לי, אדוני, כי לא אוכל לעשות בקשתך. מסכות שונות החלטתי בעת האחרונה לחדול לגמרי מלהשתתף בספרות העתית. זמני הפנוי מעסקי חול אינו רב ביותר, והוא מוקדש עתה לענינים אחרים.

לד"ר א. וולף, ברלין.

(תרגום מאשכנזית).

לונדון, 23 ינואר 913.

מכתבך הנכבד מן 9 דנא, וכן המאמר שצרפת לו, קראתי ברוב ענין. צר לי, כי מחוסר פנאי אין לי יכולת להכנס לפרטים. אבל בכלל מרשה אני לעצמי להטיל ספק באפשרות הגשמתה של תכניתך היפה. וטעמי ונמוקי הוא, ש"שאלת היהודים" נעשתה בזמננו, חריפה" כל כך, עד שקשה מאד ליהודים, ואף לשאינם יהודים, לשאת ולתת בה באופן אוניקסיבי לגמרי, בתור שאלה מדעית בלבד. יכול אני לצייר לעצמי מקרים בודדים, שאיזה סופר יצליח לפעמים להתגבר על כל רגשותיו החיים ולתת במקצוע זה באמת איזה דבר מדעי בלבד. אבל עתון שעוסק תמיד בחומר ה"בווער" הזה מתוך השקפה מדעית בלבד — זה נראה לי דבר בלתי אפשרי. לכל היותר אפשר שיגיע לידי כך, להכריח את סופריו שיתנו לדבריהם תמיד צורה מדעית, כמו שעושים העתונים ה"סוציולוגיים" של מפלגות ידועות. אבל לאמתו של דבר לא יהיה עתון זה אוניקסיבי במובן מדעי יותר מן העתונים הנזכרים.

לד"ר ש. לוויין, ברלין.

לונדון, 26 ינואר 913.

איני צריך לאמור לך, כמה שמחתי על מכתבך, אחר הפסקה ארוכה בסכת מחלתך. ידעתי אמנם מתוך מכתבי לך, כי מצבך הולך וטוב, אבל "אינה דומה שמיעה לראיה". הנני מקוה איפוא כי לא יארכו עוד הימים ותשוב לעבודתך בחיפה. כפי שאשפוט עיפ מכתבים פרטיים, לא הכל הולך שם למישרים בלעדיך....

במשך ימי מחלתך כתבתי לל. איזו דברים המתיחסים לעניני הטכניקום בבקשה למסרם לך כשייטב מצבך. ודאי כך עשתה. שלחתי לה גיב בשבילך העתק מכתב מאת אינג'ניר אחד (חברו של ווייצמן) העובד בבית הרושת גדול באנגליא. בהיותו ציוני, רצה להביא תועלת לבנין הטכניקום והציע לפני הבוקרא בברלין, שהפירמא שלו תעשה לנו הנחות גדולות בנוגע למכונות הדרושות. עברו חדשים אחדים עד שקבל מהם תשובה, כי כל המכונות כבר הוזמנו אצל בתי הרושת אישכנוים. והנה אמנם לא לי לשפוט עיד מכונות, אבל ל. כתבה לי, שפינקלשטיין עוסק עתה בהזמנת מכונות, ואם כן נראה, שלא כל המכונות כבר הוזמנו ולא היתה בזה אלא דחיה בעלמא. ורוצה הייתי שתדבר עם פינקלשטיין ותראהו את מכתבו של האינג'ניר. אם מוצאים הם, בתור מומחים, שאין הצעתו ראויה לשימת לב, אין לי על זה כלום. אבל אם נדחתה הצעתו רק מפני שהפטריוטיסמוס הגרמני דורש שיוזמינו הכל בגרמניא, צריך למחות נגד זה בכל תוקף.

ועניני טורקיא הולכים ומסתבכים יותר ויותר, ואין יודע מה אחרית כל אלה, הוץ מנורדו, אשר כבר נתברר לו, שבא הקץ לטורקיא ולא צריך עוד להתחשב עמה ואפשר לפנות ישר ל"אירופא, וכא לציון גואל (כך פירש לי סוקולוב את השקפתו של נורדו, אשר הביאתהו לפנות אל "אירופא" במכתבו ב"טימס"). ואתם, הנושאים עליכם את האחריות הנוראה של צעד כזה, אין בכם אומץ רוח למחות נגד הנהגתו של המנהיג הזה, העושה מה שלבו הפץ על חשבון כלל האומה, ומסתפקים אתם ברמזים דיפלומטיים, דקיס, בה, וועלטי. . . .

כשתשוב לבריאותך בשלימות רוצה אני עוד לשאת ולתת עמך בשאלת בחירת המורים והמנהל לביה"ס הבינוני. קרובה העת, שצריך יהיה לגשת לבחירה זו, ואיני צריך להוסיף, כמה חשוב הדבר. אם יש כבר איזו קנדידטים, הודיעני מי המה. . . .

למר י. ח. רבניצקי, אודיסא.

לונדון, 16 פברואר 913 (ט' אדר תרע"ג).

תודתי לך על מכתבך, ולפי שבפעם האחרונה אחרתי להשיבך יתר על הרגיל, הנני ממחר הפעם להשיבך לפני הזמן הרגיל.

איני יודע אם תתקיים נבואתך ועוד אישוב אל הפובליציסטיקא. אבל אני יודע, כי לע"ע איני מוכשר לשום עבודה, לא פובליציסטית ולא אחרת. תש כחי, יקירי. הנני עובד עתה בבית המסחר אך כארבע שעות ביום, ובכל זאת אישוב הביתה ע"ף וחלש ולא אצלח לשום עבודה הדורשת התרכזות המחשבה. אבל אקוה, שאין זה אלא מצב עובר. בימי הקיץ, כשאצא למקום מנוחה, אשתדל להחליף כה.

ע"ד הפוליטונים של טשרנוביץ כבר עברו דברים ביני ובין קסלן¹, ותוצאת אותם הדברים היא — שנפסקה הרפסת הפוליטונים האלה, עד שיצא ספרי וימצא בידי הקוראים. גם נתתי על אדות זה הודעה מיוחדת בסוף ספרי . . . .

תודה לך על הפרטים שהודעתני בנוגע לעבודת „מוריה". ונעים היה לי לדעת, כי עוסקים אתם בעבודות חשובות. גם דובנוב כותב לי, שבהיות ביאליק בפ"ב גמר עמו ע"ד הוצאת ההיסטוריא שלו בעברית. יישר כחכם.

ועתה, יקירי, רוצה אני לפנות אליך בבקשה ובתוכחה כאחת. לפני שבועים היה פה לורבסקי על דרכו לאמריקא, ומתוך שיהתנו, על הכלי נגלה לי רז זה, שיש ברוסיא, וביחוד באודיסא, אנשים שרוצים לרחם עלי ולזכות גם אותי כ"ובלי למלאת כ"ה שנה לעבודתי הספרותית בשנה הבאה, וכבר נושאים ונותנים בזה, איך ומה לעשות. והנה אמנם רוצה אני לקוות, שאתה ושאר ירדתי הקרו ב"ס, היודעים אותי באמת, אינכם לוקחים חלק בשטות זו. ובכל זאת הנני מתרעם עליך, שלא גלית את אזני עד כה, שיש מכינים לי על בון כזה נודאי תבין מדעתך, כי בזמן הזה אי אפשר לי לראות ב"הגיגה זו אלא עלבון בלבד, ואבקשך בכל לשון של בקשה, שתעשה כל מה שביכלתך להצילני מעונש זה,

¹ ע"י למעלה (ע' 4) מכתבי לקסלן מן 15 ינואר.

שאיני יודע על איזו עבירות הוא בא. ובכל אופן עלי לאמור לכם מראש, כי אם יתנהגו עמי ע"פ הכלל הנהוג בענינים האלו: כופים אותו עד שיאמר רוצה אני, יבוא הדבר לידי בזיון, כי אז אצטרך לשוב אל ה"פובליציסטיקאי" ולהדפיס באיזה מכ"ע דברים שיהיו קשים לאוזן ה"חוגגים". אבל הנני מקוה שלא יבוא הדבר לידי כך . . .

למר מ. דיונגוף, יפו.

לונדון, 19 פברואר 913.

תודה לך על מכתבך מן 15/1, שקבלתי במועדו. אך כחדש ימים עבר מני אז — ואתם זכיתם כבר לפהח הדש מחודש, אחר שגם החדש כבר הודה ממשמרתו! והענינים בכלל הולכים ומסתבכים יותר ויותר, ואין יודע מה יביא לנו יום מחר. איני יודע אם עסקתם בשאלות כלליות באיזו מן האספות הרבות שהיו לכם בימי אוסישקין, ואם עסקתם — מה ההלטתם. לפי דעתי צריכים הייתם עתה ליסד איזה ועד מיוחד, שיעמוד על המשמר ויחקור וידרוש בתמידות על כל הנעשה סביבותיכם. אין ספק בעיני, שבשעת משבר זו רבו הרוקמים בסתר מכל הצדדים, כן מצד הממשלות השונות וכן מצד האורגניזציות הדתיות והלאומיות, והכל משתדלים להיות מוכנים על כל צרה שלא תבוא. וגם אנחנו צריכים להיות נכונים ל"יום הגדול", אשר אולי לא רחוק הוא. אך באמרי, נכונים, אין כונתי לאותה ההכנה שמרכרים עליה ה"דיפלומטים" שלנו. כמובן הזה ידעתי שאין ביכולתנו לעשות מאומה. אבל כונתי, פשוט, שאם חלילה הושבים עלינו רעה מאיזה צד — ובעת כזאת הכל אפשר — נדע זאת בעוד מועד ונבקש עזרה במקום הדרוש. אקוה שתבין מה שחפצתי לאמור, כי איני חושב לאפשר לפרט מחשבתי במכתב.

מה ששמעת שהנני מתעתד להשתקע בא"י — אמת היא במקצת. בשנה האחרונה חשבתי הרבה על זה. אבל, לדאבון לבי, רואה אני מתוך מהלך הענינים בחיי הפרטיים, שעדיין לא הגיעה השעה לכך, ואפשר לא במהרה תגיע. ובכן, השאלה: חיפה או יפו? — מוקדמת היא לע"ע. בכל

אופן, כשתבוא תקותי ואוכל להשתקע בא"י, אשתדל להתישב במקום שאוכל להיות פרוש מעבודת הצבור ולהתבודד עם לבי ועם ספרי, כי אך זו כל שאיפתי לעת זקנה: להקדיש שארית ימי וכחי להשבון הנפש הלאומית שלנו ולהשאיר תוצאת חשבונני זכרון לדורות הבאים . . .

למר י. אייזנשטדט, יפו.

לונדון, 20 פברואר 913 (י"ג אדר תרע"ג).

. . . תודה לך על כל מה שהודעתני מעיני א"י שנתחדשו בעת האחרונה. הרבה מהם ידעתי גם ממקורות אחרים, אך יש בדברך גם חדשות שלא ידעתי. למשל, ידעתי, שהמלה האחרונה של ה"מודה הציונית עתה היא — ירושלים, אבל לא ידעתי — ורק מטכתך נודע לי — שעומדת להוסיף חברה מיוחדת בשם "ירושלים", בשביל בכוסה, קשומה, עטורה בחוותי וכו' וכו'. ומיסדי החברה הם, כמובן, מיסדי כל שאר החברות, מיודעינו הישנים: ברזלי וכו', אשר בשעות ידועות יסירו מעליהם את העטרת של כל שאר "החברות" שהם מיסדיהן ועסקניהן, ולבשו עטרת "ירושלים" ויכנסו לישיבה וימסרו מודעה, שהפעם הם יושבים לא בתור חברי חברה פלונית או אלמונית או בתור עסקני הישוב סתם, אלא בתור חברי החברה "ירושלים", שעוסקת בכוסה, קשומה וכו'. ולשם כך הם מיסדים . . . שיעורי ערב! כאלו אי אפשר ליסד שיעורי ערב גם בלי חברה חדשה, שאין לה לא כסף ולא אנשים חדשים, אלא שם חדש בלבד. הוי, יקירי, לו ידעת כמה מן המרירות ימלאו את לבו של הצופה מרחוק כל אותם הרברים, שהם ישנים נושנים כל כך ועדיין לא בטלו מן העולם, למרות כל הנסיונות המרים! אפשר תוכל להגיד לי, מה תעשה חברת "ירושלים" לטובת הגימנסיא הירושלמית, שנוסדה גם היא ע"י אותם המיסדים עצמם, וג"כ בלי כסף ובלי אנשים, כנהוג? הנה אתה אומר אמנם במכתבך, שהגימנסיא, הולכת ומתפתחת מאד ורצויה על הירושלמים, ובכן צריך לחשוב, שיש לה תלמידים די והותר (שהרי אהובה ורצויה היא על האבות) ומעמדה איתן (שהרי היא הולכת ומתפתחת מאד), ואין

לה צורך בעזרת החברה החדשה. אבל באלו הימים הודיעני איש נאמן
היודע מצב הדבר לאמתו, כי הגימנסיא הירושלמית הגיעה עד משבר, ואם
לא יחושו לעזרתה, עתידה להסגר בקרוב!... כך עושים אצלנו הכל,
וע"כ אין להתפלא על התוצאות.....

למר א. ל. סימון, לונדון.

לונדון, 20 פברואר 913.

לפני כמה שנים נודמן לי פעם אחת לשבת ראש באספה, ואז
נוכחתי, כי לא הנני אלהים ב"כשרון" הדרוש לזה, והחלטתי לבלתי קחת
עוד עטרה זו שאינה הולמת אותי. כי זהו אחד מן הכללים שקבעתי
לעצמי בחיים: אם יכול אתה לעשות דבר כראוי לו—עשה, ואם לאו—
מוטב שלא תעשה. מני אז עברו כבר הרבה שנים, הרבה פעמים רצו
חברי לכופף אותי לכך (למשל, באספת ההסתדרות העברית בכרלין), אבל
אני עמדתי בכל הנסיוגות ולא יצאתי מגדריי. ובכן, ידידי, צר לי מאד כי
לא אוכל לעשות הפצצם גם באספה העתידה. היה בטוח, שאלו הסכמתי
לכם, הייתם מתחרטים אחריי, כן, בראותכם את כשלוני במלאכה זו. אבל
למה לכם לגלות קלוני זה ברבים?....

למר ש. דובנוב, פמברורג.

לונדון, 25 פברואר 913 (י"ח אדר תרע"ג).

תודה לך על מכתבך היקר מן ד' שבט, שקבלתי במועדו.—בפעם
הזאת רוצה אני לדבר עמך קודם כל על השאלה היותר חשובה העומדת
עתה על הפרק — שאלת האַנציקלופדיא העברית. עצם הענין איני צריך
לבאר לך, כי יודע אתה בודאי את כל הפרטים יותר ממני, אבל אספר
לך מה שנוגע אלי ביחס לענין זה. עוד בראשית ינואר קבלתי מכתב
מאת מַרְקוֹן, שבו הוא מבשרני את הבשורה הגדולה, כי נגש הוא
להוצאת, אוצר היהדות, וכי מן הצד החמרי הענין כבר מבוסס כראוי
וכי בקרוב יפרסם שמות העוזרים, ובכן הוא מבקשני להרשות לו להכניס

גם את שמי לתוך הרשימה, ועם זה יזכרני את הלומי ע"ד, אוצר היהדותי משכבר הימים וכו' וכו', וחזתם: העורך י. מרקון. והנה אמנם לא ידעתי אז, כי ד"ר קצנלסון עוסק זה כבר בהכנות להוצאת "אוצר היהדות", אבל הדבר מצד עצמו, שאיש כמרקון (ידעתיו אמנם אך מפי השמועה) יהיה העורך היחידי או הראשי למלאכה גדולה זו, נראה לי זר ומתמיה, והחלטתי להמתין עד שיתברר הדבר, ולא עניתי אז על המכתב. לא היו ימים מועטים ונתפרסמה רשימת העוזרים, ונפלאתי עוד יותר. הרבה שמות שהיו צריכים לבוא ברשימה (ובניהם גם שמך) לא נמצאו בה, ותחת זה נמצאו אחרים שנראו לי שלא במקומם. הבנתי שדברים בגו, אבל לא ידעתי מה הם, עד שבא מר כ"ץ ופירש. אז עניתי למרקון על מכתבו והשתדלתי להביאו לידי הכרה, כי בלי קבוצת הכחות כלם אי אפשר לעבודה כזו שתצליח. אם יועילו דברי, איני יודע, וביחוד אחר שנודע לי עתה, כי פ-ק הוא אחד מראשי המנצחים על המלאכה, והוא אינו עלול לסגת אחור בשביל הכלים כאלה (הלא קראת את מכתבו ב"הזמין"). ובאמת, אם הוא עצמו ראוי לעמוד בראש, מי אינו ראוי להיות עוזר? — ובעוד אני חושב מחשבות מעציבות על גורלה הרע של ספרותנו, והנה הגיעני מכתב מאת ד"ר קצנלסון, שמתוכו אני רואה, כי גם הוא אינו רוצה לסגת אחור ומתעתד לגשת בקרוב לעבודה. ובכן עתידים לנו בקרוב להתענג על המחזה הנהדר הזה, ששני עורכים עם שתי רשימות של עוזרים עומדים ומכריזים על שתי אַנציקלופדיות עבריות, וכל אחד קורא לחנותו שלו... איני צריך לאמור לך, כמה אני מצטער על חלול שם ספרותנו העתיד לבוא ע"ז, וברור בעיני, שגם שתי ההוצאות יפסקו באמצע, ולא תהיה תקומה עוד לרעיון "אוצר היהדות" אחרי הסקנדל הזה... והנה קצנלסון כותב לי בין שאר דבריו, כי אתה "מתחם בחבה אל הדבר", וכי מקוה הוא שתסכים לקחת עליך עריכת החלק ההיסטורי (אע"פ שלע"ע הנך מסרב לו, מפני טרדותך בעבודות אחרות), ואם כן הלא קרוב אתה אל הענין, ואפשר תוכל למצוא עצה, שלא יגיע הדבר לידי חלול השם. ברבים? בכל אופן אנקשך מאד להודיעני דעתך על מצב הענין. אולי יש כאן פרטים בלתי ידועים לי, ואולי נוכל באיזה אופן לתקן עוד את

הקלקלה... הנני חושב, כי עוד רבים יעשו כמו שעשו ברנפלד וביאליק ויסקו ידיהם מאותו הענין, ואז יבטל מאליו. בקצרה, ידידי, הנני מחכה לשמוע דעתך על הענין המעציב הזה.

נעימה היתה לי בשורתך, שעתידה ההיסטוריא שלך לצאת בתרגום עברי, ועוד יותר נעימה היתה הבשורה, אלו היית אתה בעצמך המתרגם. אמנם, מרובה היא עבודתך גם בלעדי זה, אבל אל נא תשכה, כי מה שתציל מספריך ותשים באוצר העברית יהיה קיים לדורות, והשאר — מי כמוך יודע גורל הגטו הספרותי שלנו בכל הלשונות הנכריות? — וע"כ יותר נאה היה לספרך העברי, אלו היה כלו שלך. וכי יוכל המתרגם להלבישה סגנוןך אתה? וסגנוןך העברי — הרשני נא לאמור לך זאת בפניך — הוא מעשה אמן לא פחות, ואולי יותר, מסגנוןך הרוסי, ושום מתרגם זולתך לא יצליח למצוא את הבטוי הנכון למחשבותיך בהסכם לרוחך.

ואני עדיין חולה קצת. עובד אני אמנם גם בבית המסחר וגם בחדר עבודתי בבית, אבל כחי תש ואין ביכלתי לעסוק בדברים הדורשים התרכזות המחשבה. אקוה להחליף כח בקיץ הבא, כשיגיעו לי ימי המנוחה... עקירת דירתו לא"י היא לע"ע אך תקוה שלא מצאתי עוד את הדרך להגשמתה במעשה. והנני מנחם עצמי בזה, שכשאחליף כח ואגש לעבודתי הספרותית שהנני מתכוון לה, אצטרך בכל אופן לעבוד זמן ידוע בבתי הספרים פה, ולא אוכל לצאת לא"י — מקום שהספרים בלתי מצויים בו — עד שאאסוף את החומר הדרוש...

לד"ר ל. קצנלסין, פטרבורג.

לונדון, 26 פברואר 1913.

אל נא תחשוב, שכחיותי עתה רחוק מכם ריחוק מקום, איני יודע את הנעשה בתוככם. קורא אני הכל, וגם את המו"מ ב"הזמן" ע"ד אוצר היהדות קראתי. ולא עוד אלא שגם לפני המו"מ הזה כבר ידעתי מה שה' מרקון חושב לעשות, כי קבלתי מכתב מאתו בבקשה להשתתף בעבודתו. והנה אמנם לא ידעתי עוד אז ע"ד ההכנות שאתה עושה להוצאת

אנציקל. כזו, ובכל זאת נראה לי הדבר תמוה, שה' מרקון הוא העורך היחיד, וע"כ דחיתי תשובתי, לקיים את הכלל האנגלי Wait and see (חכה ותראה). בינתיים נדפסה מודעת מרקון עם רשימת עוזריו, וחזקה תמיהתי עוד יותר, כי לא מצאתי ברשימתו הרבה שמות שצריכים היו להמצא בה, והתחלתי להבין, שודאי דברים בגו. והנה בא ה' כ"ץ ובאר את הדבר, ואחריו בא פ. ובאר עוד יותר . . . וכשנתברר לי מצב הדבר, עניתי למרקון על מכתבו. כמובן, לא הכנסתי עצמי בפרטי הסכסוכים, שאין לי עסק עמהם, אבל אמרתי לו, שעבודה זו דורשת קודם כל קבוצת כל הכחות, וכל זמן שלא יוסרו הסכסוכים הפרטיים אין תקוה לבנות בנין גדול כזה, וסופו של דבר יהיה בודאי, שגם הפעם לא יצא הרעיון הזה לפעולה, ומובן מאליו, שלא הסכמתי להכניס שמי בין העוזרים. איני יודע אם ישיב ומה ישיב מרקון על תוכחתי. לע"ע לא קבלתי ממנו מאומה.

ועתה, ידידי, הרשני גא לאמור גם לך, כי לפי עניות דעתי, לא יתכן בשום אופן להתחיל בזמן אחד בהוצאת שתי אנציקלופדיות עבריות. החזיון המוזר הזה . . . יעשה את ספרותנו לשחוק ולקלסה, ואין צריך לאמור שאף אחת משתי האנציקלופדיות לא תוכל להתפתח ולהגיע עד ת"ו. בלי שום ספק יפסקו שתיהן באמצע, כי לא יוכלו קוראנו לקבל רוב טובה שתשפיעו עליהם משני הצדדים, ויותר מחלול השם של ספרותנו לא נשיג כלום. אמת הדבר, כי ידאב הלב למראה הזה, שאנשים כפ. (את מרקון כמעט אינני יודע) מעיזים לקחת לעצמם עטרת עורכים של אוצר היהדות. אבל הקלקלה הזאת לא תתוקן על ידי זה, שיתחילו גם אחרים להוציא אנציקל. שניה. הלא צר ומצומצם הוא חוג הקוראים העברים, ועוד יותר צר ומצומצם הוא חוג המבין שבהם, והאמנם תחשוב, כי האנציקל. שלך תנצח את האחרת, אם תהיה טובה מזו באיכותה? לא, ידידי! הנצחון בזמננו (וביחוד בקהלנו) הוא לא להידיעה והכשרון, כי אם להעזות והריקלמא. והלא ראית כבר ע"פ מכתבו של פ-ק בכה"ע, כי באלה לא תוכל להתחרות עמהם.

ובכן הנני חושב, שלפי המצב עתה, יותר טוב לרחות דבר האנציקל לופדיא שלך עד שנראה מה אחרית הריקלמא ההיא. כמדומה לי, שאחר

מה שנתגלה כבר בכה"ע, לא יהיו ברנפלד וביאליק היחידים אשר יתרחקו מן הכיעור, וכל הענין יצטרך להבטל מאפיסת הכחות. אז אפשר יהיה לגשת אל העבודה באפן רצוני. אבל עתה, כל זמן שהללו עומדים ומכריזים על סחורתם בדרכים כאלו, — עתה אין השעה מוכשרת להתחיל בעבודה. הנה גליתי לך דעתי, ואתה עשה כטוב בעיניך. ובנוגע להשתתפותי בעבודה, הנה יכלתי אמנם להסתפק בתשובה קצרה: כיון שאיני מסכים לגוף הדבר, איני יכול להשתתף בו, וכשתגיע השעה המוכשרת לכך, נשוב ונדבר על זה. אבל תשובה כזו לא תהיה מכוונת אל האמת בשלימותה. גם אלו הסכמתי לעצם הענין והתחלת הפעולה תיכף, לא הייתי יכול עתה לתת הבטחה מוגבלת בנוגע להשתתפותי בו. כי בשנה האחרונה נשתנה מצבי מכמה צדדים. מצד אחד, הורעה בריאותי ותש כחי לעבודה, אחר מחלה מתשתכח שעברה עלי בחורף הזה, ומצד אחר גם מצב רוחי עתה אינו מתאים לכך, מסבות שונות שאיני יכול לפרטן. גם עבודתי במקצוע הפובליציסטיקא הפסקתי — מי יודע עד מתי — והחלק הרביעי מקובץ מאמרי, אשר יצא כאלו הימים (תקבל את הספר דרך וורשא מיד בצאתו), הוא האחרון. מתעתד אני להקדיש שארית ימי לעבודה עיונית אחת, שאוכל לעסוק בה לאט לאט לפי מדת כחי, הרחק משאון החיים, ואם יצליח הפצי בידי לעשות זאת בארץ ישראל — אהיה מאושר.

לד"ר ש. לוויץ, אובררהוף.

לונדון, 27 פברואר 1913.

ידעתי בדרך כלל את מצבך ונדודיך מתוך מכתבי לך, ועתה אני שמח מאד, כי אותה המחלה בדותא היא וכי בקרוב תשוב לאיתנך ולעבודתך. ואולם לפי דעתי עליך להוסיף, מחול על הקודשי, ואף אם יתירו לך הרופאים ללכת לא"י באמצע מרס, תדחה בכ"ז את הנסיעה לאיזו שבועות אחר זה. אל נא תשכח, כי בא"י יקיפוך — מלבד האויר הטוב — גם טרדות וסכסוכים ורוגז עצבים, כידוע לך, ונחוש שתהיה בריא בשלימות ותביא עמך די כח לסבול כל זה.

ע"ד עניני הטכניקום אינני יודע עתה מאומה. זה הרבה חדשים שלא קבלתי מאת הבורא אף שורה אחת, ואף אותו הפרוטוקול המפורסם משיבתנו באוקטובר עדיין לא נשלח, ואולי עדיין לא נכתב... לא, אחי! לא הסכנתי למנהגים כאלה בענין שאני נושא באחריותו. סוף סוף, כמדומה לי, אצטרך לבקש, שיסירו מעלי את האחריות הזאת.

במכתבי הקודם נגעתי בשאלת המורים לבית הספר הבינוני. והנני שונה את בקשתי: הודיעני נא מצב השאלה הזאת, ואם יש כבר קנדידטים—מי הם? ...

אתה שואל ע"ד, הרוחות המנשבות בלונדון" בנוגע להפוליטיקה העולמית. ודי לי להשיב, כי זה כשבוע ויותר שכה"ע פה כמעט חדלו לדבר על המלחמה במזרח והשאלות הקשורות בה. משדה המלחמה הידועות מעטות וצנומות ואין איש יודע את המצב לאמתו, והשאלות המדיניות כאלו שקעו בכזה זו ואינן יכולות להתנועע לא לפנים ולא לאחור. העם האנגלי, כנראה, כבר קצה נפשו בכל הענין הזה, והריהו שב, לשקן ולתעניתו, כלומר ל"פוטבאלי", גולף" וכל הני מלי מעליותא.

ובעולמנו אנו — וראי קראת או שמעת ע"ד הקנסציא האחרונה: בקרוב נזכה לשתי אנציקלופדיות עבריות בכת אחת, או יותר נכון: לכרוזים על דבר שתי אנציקלופדיות. הכרוז האחד כבר יצא: פ. מתעתד לזכותנו באוצר היהדות בעברית! העורך הרשמי הוא אמנם מרקון, אשר, לפהת, אומרים עליו, שיודע עברית, אבל הרוח החיה בכל הענין הוא (כמו שהודיע בעצמו ב"הומן"), העברי הגדול פ—ק! תיתי לכם, שגדלתם גדולים כאלו.—והכרוז השני עתיד להשמע בקרוב (כפי שאוכל לשפוט מתוך מכתבו אלי) מאת ד"ר ל. קצנלסון, אשר זה כשנה או יותר עושה הכנות להוצאת אנציקל. עברית, ועתה הוא אומר, שאותה החבריא באה להסיג גבולו, אבל הוא אינו רוצה לסגת אחור ולהניח להם לזכות את ישראל באנציקל. משלהם. מובן מאליו, שתוצאת המלחמה הזאת תהיה: גם לי גם לך לא יהיה, ורק עוד סקנדלי אחד יתוסף בתולדות ספרותנו העלובה.

למר י. גרזובסקי, יפו.

לונדון, 28 סבטואר 913 (כ"א אדר תרע"ג).

... תודה לך על הדברים שהודעתני בנוגע למצב הרוחות בא"י. ולא אכחד ממך, כי המנוחה השוררת בקרבכם אינה מסוגלת כלל להניח את דעתי. עת צרה היא לטורקיא, אבל ספק הוא אם יתקיים גם סוף הפסוק: „וממנה יושעי. אפשר שאנו עומדים לפני שנים גדולים ועצומים, ורק סומא לא יראה את הצורך הגדול שיש לנו עתה באיזו אורגניזציא בא"י, שתעמוד על המשמר ותשתדל להגן על מעמדנו בארץ. אם סומכים אתם על הועהים הציוני — הנכם סומכים על קנה רצון. אתם בעצמכם באי גופה צריכים אתם לדאוג לכך, ובני הו"ל צריכים לעזור לכם בכל אשר יוכלו, וברור בעיני שהייתם משיגים עזר מחו"ל, ולא רק מן הועהים הציוני, אלו היה באי מרכז מיוחד לכך, שראוי להאמין בו. קשה לפרט הכל במכתב, אבל בכלל אהשוב, שהדבר מוכן כל כך עד שאינו צריך כלל לביאור ...

למר נ. סוקולוב, לונדון.

בורנטוטה, 2 סבט 913.

צר לי (כאמת, ולא במליצה), כי לא עלתה בידי לראותך בטרים תלך לדרך הרחוקה. כל הימים היית שט בארץ, ועתה כי שנת, לא ידעתי זאת עד שקבלתי את כרטיסך ומכתבך. מודה אני לך על שניהם, אבל מצב כריאותי דרש לעזוב את לונדון לפחות לימים אחדים. לא תמיד יש ביכלתי לעשות זאת, ובשבוע הזה היו התנאים רצויים לכך — והלכתי לפה לשאוף רוח מעט, ומה שחשוב בעיני עוד יותר — לראות את השמים ואת השמש, אשר מנע אלהים ממנו, תושבי עיר הכירה של הפוליטיקאי. ובכן, יידי, קחה אתך את ברכת לבי, שתעשה ותצליח שם, מעבר לים, להשיב לב בנים על אבותם ולקרב את הרחוקים והמרוחקים (אם כי לא „בורועי“). בודאי נשמע מרחוק כל אשר תעשה ואף את אשר לא יעלה על לבך לעשות, כי על כן לאמיריקא אתה הולך.

למר מ. רבינוביטש (בן-עמי), ג'יניבה.

בורגמוסה, 3 מרס 913 (כיד אדיר תרע"ג).

בזמנו קבלתי מכתבך היקר מן א' לח'ז ועתה הנה הגיעתי גם אנרתך הגלויה מן כ"א בו. בושתי מאד כי הצרכתך לכתוב אנרת זו בעקב איחור תשובתי ומקרב לבי אורך על ידירותך הנאמנה ודאגתך לשלומי. אינני אמנם עתה חולה ממש. הנני אוכל ושותה ככני אדם וגם עובד עבודתי יום יום, אבל מאז הייתי חולה תש כחי ואינני מוכשר לעבודה מרובה בשקידה וחריצות, כבימים הטובים. בבית המסחר הנני עובד עתה רק כארבע שעות ביום, ובכל זאת שב אני הביתה ע"פ ויגע ואין בי כח עוד לעבוד גם בערב עבודה שיש בה התרכזות המחשבה, ואפילו כתיבת מכתבים קשה עלי. זו היא הסבה שאהרה תשובתי עד כה. כי בשבועות האחרונים, כמו להכעיס, בא עלי מבול של מכתבים בענינים צבוריים שונים, שדרשו תשובה תכופה, והם אכלו את כל שארית זמני שאוכל להקדיש במצבי עכשו לעבודתי הפרטית (כלומר, לא בבית המסחר). עתה, כמו שרואה אתה ממה שנדפס בראש הגליון, הנני יושב מחוץ לעיר, במקום יפה מאד על חוף הים (מרחק שתי שעות מלונדון). כי בשבוע הזה אין עבודה מרובה בבית המסחר, והשתמשתי במקרה זה בשביל לנוח ימים אחדים, לשאוף אויר צח ולראות שמים ושמש כמו שהם נראים בכל העולם חוץ מלונדון, וביום ד' או ה' עלי לשוב העירה....

שמחתי על הודעתך, כי כתבת איזו דברים בעת האחרונה. לפני צאתי מלונדון קבלתי את החוברת האחרונה מ"השלח" ונפלאתי כי לא מצאתי שם את ספורך אשר הזכרת.

בנוגע לי, הנה יכלת כבר להבין מתוך דברי למעלה, כי לא עת עבודה ספרותית היא לי השנה הזאת. כל מה שעשיתי בחורף הזה במקצוע הספרות הוא רק עבודה סדרנית: סדרתי, תקנתי והגהתי חלק חדש (רביעי) מ"על פרשת דרכים", אשר עתה כבר נגמר בדפוס, ובאלו הימים אקוה לקבל את האכסמפלרים שלי, וכמובן, אשלח לך אחד. החלק הזה נחשב בעיני כחתימה (וע"כ נתתי בסופו תוכן מפורט לכל ארבעת חלקי הספר). כי החלטתי בדעתי לעזוב את הבמה הפובליציסטית עם כל הווכחים

וה'מלחמות', שכבר היו לי לזרא . . . אתה אומר אמנם, כי צעירי הדור צמאים לדברי ה'זקנים'. אבל כמדומה לי שטעות היא בדרך. צעירי דורנו אינם יודעים אמנם מה שרוצים ומה שאינם רוצים, אבל דבר אחד נראה להם למעלה מכל ספק: שאין להם מה ללמוד מן הזקנים; אדרבא, הללו צריכים לעשות אונם כאפרכסת ולשמוע את אשר יורום הם, צעירי הדור, ואם לא—הרי הם, ה'זקנים', הנוטים, אילני סרק, שלא יצלחו עוד לכל. ומה תאמר, יקירי, על ה'עושרי אשר ברכנו ה' בו פתאם בלי כל עמל? שתי אַנציקלופדיות עבריות בבת אחת! שני הצדדים פנו אלי בבקשה להשתתף עמהם בעבודה, וכמובן, כתבתי לשניהם מה שצריך היה לכתוב במצב שכזה. אם יועילו דברי — מסופק אני מאד. ושלוש שלום לך, אחי. חוק ואמץ ומצא נוחם בעבודה. כי סוף סוף עבודה היא החיים.

עקרת דירתני לאיי היא לע"ע רק רצון, והיכולת חסרה עדיין.

למר ב. לדיזנסקי, אודיסא.

בורנסוטה, 3 מרס 913.

. . . . סוף סוף קבלתי מכתב מפורט מאת קסלן ע"ד ענין ב"מ, והנה ניכרים דברי אמת, כי גם הוא לא אשם בגוף הדבר. ספוג' מקבץ חומר זה זמן רב על דעת עצמו ועלתה בידו להשיג יותר ממה שיש אצל כל אחד מאתנו. ביחוד נתעשר הארכיב שלו מעובונו של חברנו המנוח ר' דוד סוכובולסקי מביאלוסטוק. המנוח היה איש אמת ומסור בכל לבו לדגל ב"מ ושמר כבבת עינו כל הכתבים והמכתבים והצירקולרים וכו' מיום בואו בכרית ב"מ, וכל זה בא לידי ספוג'. בנוגע לימי האגודה הראשונים, יש בידו זכרונות ישנים מאת אייונשטדט, שכתבם לפני כמה שנים, איני יודע לאיזו מטרה, והם נמצאו בידי איש אחר, אשר מסרם לספוג' בלי ידיעת א"ש (זה נתברר לי בראות). ואולם גם השערתך יש בה גרעין (או יותר) של אמת. כשהיה רא"א בוורשא נודמנו לפונדק אחד הוא קסלן וספוג', וכשקרא ספוג' לפניהם את זכרונותיו של א"ש, הוסיפו ותקנו הם ע"פ

הרשום בזכרונם. איך שהוא, ואין אנו יכולים עתה, אחר שהאגודה כבר במלה, לאסור על מי שרוצה לספר תולדותיה ע"פ החומר שבידו. ואם יש שגיאות בדבריו, רשוח בידי כל אחד מאתנו לבוא אחריו ולתקן.....

לד"ר ש. שכטר, ניוורק.

בורנמוטה, 4 מרס 913.

בושתי מאד כי לא השבתי לך תודה עד כה על מחברתך היקרה שקבלתי לפני איזו שבועות. גברו עלי הצרות כשנה האחרונה ובלבלו הכל. אין לי סדר זמנים קבוע, כמו שהייתי נוהג לשעבר, ומדת הדיקנות, שהיו חברי מונים אותי בה, גם היא איננה עוד. פעמים שתגבר עלי, אפתיא ותאחזני בכבליה ימים ושבועות, ואז אינני מוכשר לשום עבודה, אפילו לכתיבת מכתב פשוט, ובקושי ממלא אני חובתי בבית המסחר. הנני מחכה בכליון עינים לימי המנוחה בקיץ הבא, שאז אשתדל לעסוק ברפואה כראוי, אולי ירנה לי. בשבוע הזה נסיתי לבקש מנוחת ארעי לימים אחדים פה בורנמוטה, כי לא יכלתי עוד נשוא את החורף הלונדוני; אבל אין לי מול לכך. כי הבאתי עמי גם את הגשם ואת החושך מלונדון, והנני כלוא בחדרי פה זה היום השלישי, ומחר אשוב לשוב ללונדון כשבאתי.

את מחברתך קראתי בעונג רב. נתעוררו בלבי אמנם בשעת קריאה איזו ספקות בנוגע לפרטים, אבל איני רוצה להכניס עצמי בענין שלא עסקתי בו מעודי בעיון הראוי ולא ידעתי ממנו אלא מה שנודמן לי לקרוא לפעמים באקראי בעלמא. ואולם בכלל אין ספק שהדוקומנט הזה ערכו מרובה לתולדות אותו החיוון המפליא. והלואי שתמצא גם את החסר בו ותהיה המציאה שלמה. אגב אורחא הרשני נא להעריך, כי מכתבו של ר' חסדאי למלך הכוזרים היה בעיני תמיד כתשובה נצחת לכל אלה הדורשים בשבחה הגלות למטרת התעודה וכו'. כמה גדלו געגועיו של המיניסטר היהודי הזה לראות בעיניו, כי יש מקום בעולם ששם בני ישראל (הוא הלא חשב תחלה ששבתי ישראל הם) חיים חייםם הלאומיים לעצמם וזר לא ימשול בהם! בטוח אני, שאלו נוסדה באמת, מדינה יהודית, היו גם סאמועל ואייזיקס, האנגלים המפורסמים שלנו, עם כל מחנה

הריוורידגים' המבקשים רמזים בתורה, שכך נאה ויאה לישראל, לתת לזרים חילו — כלם יחד היו מדברים בלשון אחרת, והיינו רואים פתאום במעמקי נפשם אלה ההרגשות עצמן אשר גלה בן־שפרוט במכתבו....

למר א. דרויאנוב, אודיסא.

בורנמוטה, 5 מרס 913 (כ"ו אדר תרע"ג).

..... לא יכלתי להתאפק משחוק בקראי את ספורך ע"ד ה"סכסוך" שבינך ובין ל. שיננא! וכי אינך יודע, ש"זריקת רפיש ואשפה" היא בא"י דבר, שבעי' ורגיל כל כך, עד שאין במלים אלו שם אפילו צל של עלבון? מי לא יזרוק ועל מי לא יזרקו שם, רפיש ואשפה? ... והעתונים" שם — ואף של הפועלים בכלל — הרי זו אהת מתעודותיהם העיקריות, — ואתה מושך את ל. לבית דינו של ה"מרכז" בשביל דבר קטן כזה!

אנב אורחא: מתוך, הרפיש והאשפה" שזורק הפועה"צ בגליונו האחרון בפני משה סמילנסקי על השתדלותו ליסד בא"י עתון הגון, נראה שהרעיון הזה יש לו באמת איזו אחיזה במציאות. האמנם? ואנכי לא ידעתי, כי סמילנסקי לא כתב לי מאומה. אולי ידעת פרטי הדבר, הודיעני נא. איני צריך לאמור לך כמה הייתי שמח אלו זכיתי לראות סוף סוף עתון יוצא בא"י, שאפשר לקראו בלי גועל נפש....

לחברי הועד המרכזי של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית, ברלין.

בורנמוטה, 5 מרס 913 (כ"ו אדר תרע"ג).

בזמנו קבלתי את מכתבכם הנכבד מן י"א לח'ז ביחד עם המכתב הכללי, שצירפתם לו, ואבקש סליחתכם על איחור תשובתי מסבות שאינן תלויות בי. בריאותי עדיין רחוקה מן השלימות, והעבודה קשה עלי מאד, ומזמן לזמן עלי לבקש מנוחה שלמה והגני כותב לכם מכתב זה לא בלונדון, כי אם באחד ממקומות המנוחה שמחוץ לעיר, שהוכרחתי ללכת

שמה לשאוף רוח ימים אחרים). וע"כ אינני יכול עתה להיות, דיקן" בתשובה על סכתבים, כמו שהיה מנהגי לפנים.

ובזה תמצאו גם תשובה על שאלתכם בנוגע לההרצאה. ימי חופשתי מתחילים באמצע אוגוסט ולפני זה אינני יכול לעזוב את העסק) ונמשכים והולכים עד תחלת אוקטובר. ובשנה הזאת, אם אחיה, תהיה חובתי לחשוב קודם כל ע"ד, תקון הגוף, והלואי שיספיקו לי השבועות האחרים שברשותי להחליף כה במדה הדרושה, בשביל שאהיה מוכשר לעבודה בעתיד. ממילא מובן, שלא אוכל לקבל עלי כאותם הימים שום עבודה המתשת את הכה, ולא עוד אלא שקרוב לודאי שלא תהא ביכלתי אפילו לבוא אל הכנסיה בתור חבר פשוט, כי עסוק אחיה ברפואות באיזה מקום אחר, שישלחוני הרופאים שמה.

ועתה בדבר עצם הכנסיה. קראתי דבריכם בשים לב והרבה התכוננתי בהם — ומה אומר לכם? זוכרים אתם בודאי את השקפתי על הענין עוד מימי הקונגרס הציוני הברלינני. לצערי הגדול, לא באו בינתים שום שנוי לטובה, אשר יחיבני לשנות דעתי, אדרבא... אינני יכול ג"כ לשנות את דעתי בדבר זמנה ומקומה של הכנסיה. זוכרים אתם, שכבר אז היתה דעתי, שאם תקרא הכנסיה בזמן קרוב לזה של הקונגרס הציוני ובמקום סמוך למקומו, תהיה זאת רק, אחיזת עינים' ולא יותר. המון דיליגנסי' ההולכים אל הקונגרס יבואו בודאי, אגב אורחא' גם אל הקונגרס העברי, כדי להדרו, ברוב עס', וכאשר יבואו כן ילכו, בלי שום קשר פנימי אמתי עם כל הענין, ובימים מועטים ישכחו הכל, בהיותם שקועים בוכוחי הקונגרס הציוני, שיבוא אחר זה.

אבל — מה שעשוי עשוי. כבר קבעתם זמן הקונגרס דוקא בקירוב זמן ומקום להקונגרס הציוני, ואתם אומרים עם זה, כי בטוחים אתם" באפשרות הצלחתה של הכנסיה. טוב איפוא! הבטחון לפעמים כחו גדול לעשות נפלאות! אבל מדוע תבקשו הסכמתם של אלו שאינם בטוחים כל עיקר? וכי יכול אני — ואחרים החושבים כמותי — לשנות דעתנו רק מפני שאתם בטוחים? יכול נוכל רק לשלוח לכם את ברכתנו מקרב לב: יהי רצון שינצח בטחונכם את המציאות ותעשו והצלילו... .

למר י. גרזובסקי, יפו.

לונדון, 10 מרס 913 (אי אדריש תרע"ג).

כתבתי לך לפני ימים מעטים (כ"א אדר) ואח"כ הגיעני מכתבך האחרון (מן ו' אדר), אשר אחר לבוא הלום יותר מן הרגיל. תודה רבה לך על הידיעות מעניני הארץ. בינתים נתפרסמה בכה"ע הידיעה מקושטא, שהחכם באשי משתדל עתה בביטול גזרת הכניסה ואיסור מקנה קרקעות וכי מקוה הוא להצליח בזה. אם תבוא תקותו, יש להאמין שירבו קוני קרקעות יותר מעתה, אבל בכל אופן לא תגיע ההתעוררות עד למדרגה של "תנועה לאומית אמיתית אשר תשתמש בשעת הכושר הזאת בכל מלוא היקפה. הלא זה דברי תמיד: אין תנועה כזאת בתוכנו, למרות כל הפרוות הציוניות. אפשר לדבר גדולות על "העבודה המעשית" ולצייר בצבעים בהירים את הגאולה שעתידה לבוא על ידה: נקנה את הקרקעות וניסד מושבות ונושיב אכרים ופועלים עברים וכו' וכו'. אבל כשהדבר בא לידי מעשה, כל האושר יתעופף כחלום. בשביל לקנות קרקעות בכמות הדרושה, צריך שיוכלו המוסדים (הנציונלפונד וכו') גם למכרם למתישבים, וכשביל שימצאו קונים במספר הדרוש, צריך שתגדל התשוקה בעם להתישב בא"י ולעבוד אדמתה, ותשוקה זו — יאמרו בעלי הפרוות מה שיאמרו — עדיין לא נבראה בעם, זולתי בלב יחידים זעיר שם זעיר שם, אשר מספרם לא יספיק כלל וכלל לתת יכולת למוסדינו לקנות כל הקרקעות העומדות עתה למכירה.

שמחתי מאד על בשורתך, שסוף סוף התחילו להבין בא"י, כמה גדול הצורך כבריאת עתון הגון. באמת ידאב הלב והפנים מתאדמים מבושה כשאנו רואים, פרי הארץ" במקצוע זה. לפנים הייתי מקבל כמעט כל כה"ע היוצאים בארץ, אבל גועל נפשי גדל כל כך, עד שהדלתי מזה, ובשנים האחרונות הנני מסתפק ב"הפועל הצעיר" לבדו. בראשיתו נראה כאלו עתיד הוא להיות ברבות הימים עתון חשוב ונקייהדעת. אבל הוא בחר לו דרך אחרת, ומה הוא עתה — הלא ידעת כמוני. יישר כחם של אלו העוסקים עתה ביסוד העתון החדש. סמילנסקי לא כתב לי מאומה ואיני יודע אלא מה שהודעתני אתה ומה שקראתי אחיכ בכה"ע. ב"הפועל

הצעיר" כבר הספיקו להודיע, שכל הענין נולד בשביל מינא שנלב סמילנסקי על אחד מעורכי הפועה"צ וכו'. ולא ירגישו האנשים האלה, כי השפלות הזאת מצדם היא אות נאמן, שיש סבות יותר עמוקות לצורך זה, המורגש עתה בא"י. — ואולם לא אחד ממך, שלבי מהסס בדבר, אם טוב שיהיה העתון החדש עתון יומי. החיים בא"י אינם עשירים כל כך והפוסטא מחו"ל אינה באה בכל יום, והוששני שחסרון חומר הגון יביא גם את העתון החדש למלאות גליונותיו דברים בטלים, ומעט מעט ימשך גם הוא לאותה הכצה הספרותית של עכשו. יותר טוב, כמדומה לי, להתחיל אך בהוצאת שלשה גליונות בשבוע, בימים שמתקבלת הפוסטא, ואם יראה הנסיון שיש צורך ויכולת להוציא גליון בכל יום — יוסיפו אחרי כן. איך שהוא, חפץ הייתי מאד לדעת מצב הדבר עתה . . . .

לד"ר ד. ניימרק, סינסינטי.

לונדון, 12 מרס 913.

הפעם עלי לבקש סליחה על איחור תשובתי, ובודאי לא תמנע ממני את סליחתך כשתדע שסבת האיחור הוא מצב בריאותי, הרעוע בעת האחרונה. בנובמבר שעבר הליתי מחלה לא מסוכנת, אבל מפרכת את הגוף. ואף כי המחלה עברה זה כבר, הנה השאיירה אחריה רפיון־כה כללי, באופן שאיני מוכשר עתה לעבודה תכופה כל היום והערב, כמלפנים. ולפי שמיטב שעות היום עוברות עלי בעבודה בבית המסחר, עבודתי לעצמי (והקורספונדנציה הפרטית שלי בכלל) מתנהלת בכבודת ואיני יכול להיות דיקן, כמנהגי לשעבר, ובכך, סלח נא.

תודתי לך . . . על המנחה היקרה אשר שלחת לי (שני הכרכים מספרך הגדול ומחברתך על קרשקש). הרבה רצוניות על ספרך קראתי בכה"ע בעת צאתו, אך את הספר עצמו לא קראתי עד כה. עתה אשתדל לקראו כשאפנה מעט.

אתה שואל: מה דעתך ע"ד אוצר היהדות שאומרים להוציא בפטרבורג? — ואני משיב בשאלה, כמנהג ישראל: איזה אוצר היהדות?

לפי שכרנו ה' פתאם בשני „אוצרות׳ הבאים כאחד. איני יודע אם קורא אתה כה׳ העברים ואפשר לא ידעת מצב הדברים, לכן הנני להודיעך בקצרה: ה' מרקון היה הראשון שהכריז לפני זמן מה על „אוצר היהדות״ שהוא עתיד להוציא מראשית שנת 1914. הוא פנה במכתב גם אלי, אבל הדבר נראה לי זר מעט, כי ה' מרקון, שעד כה לא הצטיין לא בתור חכם ולא בתור סופר, יהיה „העורך׳ (כך חתם על מכתבו) לאותו האוצר, שאנו מחכים לו זה כמה. ע״כ דחיתי תשובתי על מכתבו עד שיתבררו הדברים יותר. לא היו ימים מועטים והתחילו להתפרסם בכה׳ע פרטים, מאחורי הפרגוד, ונדוע הדבר, שהד׳ר י. ל. קצנלסון עוסק זה כשנה ויותר בהכנות להוצאת „אוצר היהדות׳ ולא רצה לפרסם את הדבר עד שיתבסס כראוי מן הצד החמרי. אך בעוד הוא עושה כה וכה, והנה ה' מרקון ביחד עם ד׳ר פ—ק (איש שאינו יודע אפילו לקרוא עברית כראוי) נתחברו יחד והחליטו להודרו ולהכריז על הוצאת „אוצר היהדות״ של ה.ס. איני יודע בפרטות מה הביאם לידי כך. אבל מתוך הרמזים שבאו בכה׳ע נראה, כי הסבות אינן מן הדברים הנותנים כבוד לבעליהם. איך שהוא — והם הכריזו על הוצאתם וגם הדפיסו רשימה של עוזרים — רשימה שחסרים בה הרבה שמות שהיו צריכים לבוא בה ובמקומם נמצאו הרבה שמות אחרים שלא היו צריכים להמצא — והתחילה „פולימיקא׳ בכה׳ע בצורה מכוערת מאד. קצנלסון אינו רוצה לותר על ה„אוצר׳ שלו ויצא במחאה, ומרקון השיב, ופ—ק עוזר על ידו... בקצרה, עשו את הדבר חולי-חולין. אז כתבתי גם למרקון וגם לקצנלסון (נאף הוא פנה אלי במכתב פרטי) ואמרתי לשניהם, שאם יקר להם הענין באמת, צריך שיעשו שלום ביניהם ויגישו אל העבודה בקבוץ הכחות כולם. אבל אם יתקשו שניהם ויגישו להוצאת שני „אוצרות״ בבת אחת, יהיה סוף הדבר, שיחולל כבוד ספרותנו וגם אוצר אחד לא יהיה לנו. על מכתבי אלה לא קבלתי תשובה, אבל כנראה מתוך כה׳ע מוסיפים גם שניהם לעבוד כל אחד לעצמו, ואפשר מאד שבשנה הבאה יוציא כל אחד, כרך ראשון. מאוצרו הוא, וכמובן, אין שום אפשרות שיגיעו שניהם עד סוף האוצר, ובודאי תפסק ההוצאה של זה ושל זה אחר צאת כרך אחד או שנים. בינתיים

התחילו גם העוזרים שברשימת מרקון להשתטט אחד אחד, אחר שהרגישו בכיעורו של דבר. כבר הודיעו אחדים מהם (המשורר ביאליק, ד"ר ברנפלד ואחרים), שאך בטעות בא שמש ברשימה זו והם מסלקים ידיהם מן הענין, ובודאי יעשו כן עוד גם אחרים, ומן העוזרים ישארו רק חכמי הגוים ואחדים מחכמינו שנמערב, שאינם בקיאים בפרטי הדברים. זהו טעם הדבר עתה. לפי דעתי, כל מי שיש בידו למחות — חייב למחות, לכבוד ספרותנו. וגם אותך איעץ, שתתרחק מן הכיעור הזה ותרחיק ממנו גם את חבריך שבאמריקא, שנתנו הסכמתם להכניס שמותיהם ברשימת העוזרים, — והיתה זאת המחאה היותר נכרזה.

למר מ. אוסישקין, אודיסא.

לונדון, י' אדר'ש תרע"ג.

זכורני, כשנדפס בשנה שעברה מאמרי „סך הכל“ כתבת לי „שראוי אני למלקות“ על המאמר הזה. ואמנם יצאו „שלוחי בית-דין“ שלכם דחופים ומבוהלים „להלקותני“, אלא שלא עלה הדבר יפה, מפני שהשלוחים היתה ידם קצרה. עתה באתי לשאלך, מה פשעך אתה, כי מצאת את עצמך „ראוי למלקות“, ולא על ידי שליח, אלא בידי עצמך... כי הן לא יאומן שאינך מרגיש באמת, כמה לקית — אתה וכל מחנך עמך — על ידי ה„לוונג“ שהבאת עמך מארץ ישראל לאודיסא ולברלין: ירושלים ואוניברסיטא! — זו היא איפוא „המלה האחרונה“ של אותה העבודה המעשית המולוכה ישר ישר אל ה„גאולה“ ממש, פשוטה כמשמעה! לא כך? אלו רצית לכתוב פירוש ומלואים ל„סך הכל“ שלי, לא היית יכול לעשות זאת באופן יותר נאות. יישר כחך!

למר י. בלאך, סינסינטי.

לונדון, 24 מרס 913.

טרדותי המרובות ומצב בריאותי, הרעוע מעט, הביאו לידי כך, שנתאחרה תשובתי על מכתבך הנכבד מן 23 לחודש שעבר. אבל מתוך שלא הזכרת במכתבך את היום שקבעתם להגכם, נראה לי, שעוד לא

קבל הענין צורה קבועה ולא החלטתם עוד איך ומתי תעשו את הדבר, ועל כן אקוה כי לא אחרתי יותר מדי, ולא יבוא מכתבי אליכם, כאתרוג אחר החג.

נעים היה לי לראות מתוך דבריך, כי גם בבית מדרשה של סינסינטי— הנחשב כמצודת־אקרא של מתנגדי הלאומיות העברית, —הצליח ניימרק להעמיד תלמידים שכמותכם, המסורים לשפתנו ולתרבותנו העברית והוגנים כבוד וחבה לרבים זה. את ניימרק ידעתי, כבדתי ואהבתי עוד בהיותו תלמיד בתי המדרש בכרלין לפני שש עשרה שנה, ומני אז היינו תמיד ביחס של ידידות נאמנה, עד היום הזה, והוא היה אחד מעוזרי הראשיים ב„השלח“ מראשית הוסדו. לא אכחד אמנם, כי בעת שהלך לסינסינטי נראה לי הדבר זר מאד ולא יכלתי להבין, איך יוכל איש כמוהו—יהודי לאומי וציוני בכל נימי נפשו— למצוא ספוק בעבודתו בבית־חנוך שכזה, הבנוי על יסודות אחרים לגמרי. במישך השנים הוציא את ספריו החשובים במקצוע הפלוסופיא, ואמרתי בלבי: הנה פתרון החידה; נצטמצם ניימרק בארבע אמות של המקצוע המיוחד לו ומוצא ספוקו בעבודתו המדעית לבדה. עכשו אני רואה שטעיתי בו. באותן השנים עצמן לא הסיה דעתו, כנראה, גם מחובותיו בתור מחנך והספיק לשפוך מרוחו על הצעירים השומעים לקחו ולעורר בלבם את האהבה לאותם האידיאלים הלאומיים שהביא עמו מעבר לים. גם ספרו, תולדות העיקרים שיצא עתה מעיד עליו, כי אף בתור סופר לא חדל מעבוד עבודתו על שדה ספרותנו הלאומית, אם כי, כמדומה לי, אין גם אחד זולתו בין חבריו המורים בבית המדרש שלכם אשר יחשוב לו לחובה להקדיש חלק מכתו וידיעותיו לספרותנו בלשונונו. כל זה יחד גרם לי עונג מרובה, והיום שתחוגו בסינסינטי חג השפה העברית, בקשר עם עבודתו של אחד מטובי סופריה, יהיה בעיני כהג לאומי כללי—חג הנצחון של הרעיון הלאומי במקום שלא פללנו לראותו.

מובן הדבר מאליו, שבוה אינני רוצה לאמור, כי אין שום הבדל בדעות ביני ובין ניימרק; אדרבא, הרבה מדעותיו אינן שלי. אבל זה כחו של הרעיון הלאומי, שהוא מאחד בעבודת התרבות הלאומית גם את

הנפרדים בדעותיהם על אלהים ואדם. והנני מקוה איפוא, שגם אתם, חברינו הצעירים, תראו בחג הזה, כמוני, סמל האחדות של העבודה הלאומית, ולא סמל הפירוד של העבודה הדתית, שבתי המדרש בארצכם עושים אותו עיקר לכל השאר. ובמובן הזה הנני שולח לכם ברכת לבי מרחוק: יהי רצון שיזכה ניימרק לראות אתכם, תלמידיו השותים בצמא את דבריו, נושאים את דגלנו הלאומי לכל קצווי ארצכם הגדולה, לעורר לתהיה רבות בני עמנו בכל המקומות אשר נדחו שם.

למר מרדכי בן הלל הכהן, יפו.

לונדון, ט"ז אדר"ש תרע"ג.

ברוך אתה בבואך שוב לביתך ולארצך!....

אתם „מתמררים על דבר האנציקלופדיא העברית“, וגם אני מתמרמר, אך לא ע"ד האנציקלופדיא עצמה, אשר כמעט ברור בעיני שרא הצא, אלא על הכיעור שבכרוזים על אדותיה. איני יודע אם בקי אתה בפרטי הדבר, אך בודאי קראת את הוכוחים ב„הזמן“ וידעת, ששנים האוחזים בטלית זו אינם נכונים כלל וכלל לותר על המציאה, ושניהם מכינים עצמם להוצאת אנציקלופדיא, כל אחד לעצמו; באופן שקרוב להאמין, שגם זה וגם זה יוציא כרך אחד או שנים, וכל הענין יהיה לבזז וקלסה. כבר היה לי מו"מ בזה עם שני הצדדים (גם קצנלסון וגם מרקון פנו אלי במכתבים), ובכל כחי התאמצתי לברר להם, כמה מגונה התהרות זו, אשר בלי ספק תביא לבטול הענין כלו ותמיש הרפה על ספרותנו. אבל, כנראה, לא עשו דברי פרי ושניהם הניחו את מכתבי בלי תשובה! — ובענין סכועד כזה אתם רוצים לערבב גם את א"י! לא די לנו שיתחלל שם ספרותנו — ואתם באים להוסיף עוד גם חלול שם ארצנו. הניחו להם ויהללו את הקודש בחוץ לארץ! אנציקלופדיא עברית לא תברא על ידם, וכנראה, נגזר על הרעיון הזה שיטבע בבזבז... קודם שיגיע זמנו להתגשם בפעולה הראויה. — ובנוגע לאמונתך בכחי אני לתקן קלקלה זו, הלא ראיה מתוך האמור למעלה, כמה משגיחים בדברי שני הצדדים גם יחד! ושניהם הלא מתפארים, כי בסיס המרי יש למפעלם די והותר, ואם כן אינם זקוקים

לעזרה מן החוץ, ומחאות בכ"ע לא יועילו כלום. נחוץ להמתין עד שיכה יוסי את יוסי, כי במצב הדבר עכשו אי אפשר לעשות כלום.

לעמית זאת הנני שמח מאד על שסוף סוף התחילו להרגיש בא"י צורך בעתון הגון. באמת כבר הגיעה העת לשים קץ להרפה זו, שכל העתונים היוצאים בא"י (כמובן אין ה"מולדת" וה"הנוף" בכלל) אי אפשר לאדם בן-תרבות לקראם בלי גועל נפש. אחת קורא לעתון... עתון של המשפחה, אבל איזה עתון בא"י אינו עתון של משפחה? ואיזה מהם אינו נוהג להעמיד, עסקי המשפחה למעלה מכל שאר הענינים, להאפיל בכל מיני אמצעים על כל המגונה שבדרך המשפחה ולהשליך שקוצים ולברות עלילות על כל מי שאינו רצוי לה?—ואולם עדיין מסופק אני, אם העתון הדרוש טוב שיהיה עתון יומי. במה תמלאו עתון יומי? הלא הפוסטא באה אליכם אך פעמים או שלש בשבוע, ומלגרות של רייטר הן לא תקבלו בכל יום ישר ממקורן, וחוששני שהוסר חומר יביא גם את העתון החדש להשקיע עצמו באותם הסכסוכים האישיים הפעוטים ולהגיע לאותה קטנות המוחין של ה"פריסא" הנמצאת עכשו בארץ.....

לד"ר י. אברהם, קמברידג'.

(הרגום מאנגלית)

לונדון, 30 מרס 1913.

אסיר תודה אני לך מאד על מכתבך החביב ועל ספרך, אשר קריאתו, בטוח אני, תתן לי עונג רב.

ובנוגע להשאלה על דבר תכונת היהדות, הנה זה, כמובן, תלוי כמובנים שאנו נוטים להכניס לתוך השמות הבלתי מוגבלים כל צרכם: יהדות, דת וקולטורא. לפי מה שאני מבין את השמות הללו, הייתי אומר, כי הדת עצמה אינה אלא צורה ידועה של "קולטורא", וכי ה"יהדות" אינה לא זו ולא זו, אלא כההיצירה הלאומי, שבעבר נתגלה בצורה של קולטורא שהיתה בעיקרה דתית. באיזו צורה יתגלה כה היצירה הזו בעתיד — אי אפשר לראות מראש.

לד"ר יהושע טהון, קראקא.

לונדון, 30 מרס, 913 (כ"א אדר"ש תרע"ג).

תודה מרובה לך על דבריך הטובים באגרתך ועל ספרך, הרברט ספנסרי שכבדתי בו. את ספרך זה ידעתי זה כבר, כי קראתי רוב פרקיו בעונג רב בעת שנדפסו ב"השלה". באמת מלאכה יפה עשית, שלא ידעתי דוגמתה בענין זה אף בשאר לשונות (קצור ספנסר מאת קולינז האנגלי אינו אלא קצור מיכני).

נעים היה לי לשמוע כי ברכך ה' בכן ההולך בעקבותיך. בזמן הזה, שנתקימה בנו במלואה הקללה היותר איומה שב"תוכחהי": "בניך ובנותיך נתונים לעם אחרי—אין אדם מישראל יכול לבקש מאלהיו אושר גדול מזה: שיהיו הבנים — בניו.

לד"ר י. טשלינוב, מוסקווא.

לונדון, 30 מרס, 913 (כ"א אדר"ש תרע"ג).

בזמנה קבלתי את מחברתך החשובה ע"ד העבודה בא"י, ולפי שלא הספיקה לי השעה עד לפני ימים אחדים לעבור על המחברת, דחיתי עד כה את תשובתי ותודתי על מתנתך זו, ואתה סלה נא.—עתה כבר קראתי דבריך מראש ועד סוף, וקריאתי זו הוסיפה לי אך חוץ להשקפותי אני. צר לי מאד, שאין ביכלתי לכתוב לך כל מה שיש לי לכתוב על אדות מחברתך, כי יארנו הדברים מאד. אבל פטור בלא כלום אי אפשר, והרי לך בזה הערות אחדות בקצור נמרץ:

1) עמוד 7—8. אתה מנטיחני, שבכל עת היותר בא"י מדדת הכל, באמת המדה של המקלט הבטוח, אבל מיד כשנבאת באמת, "למדודי את החזיונות החדשים בישוב הארץ (סוף עמוד 15 וראש ע' 16), עזבת, אמת המדה הזאת ואינך שואל: עד כמה המעשים מקרבים אותנו אל "המקלט הבטוח", אלא—עד כמה הם עולים על הנעשה לשעבר. והרי אפשר שבערך אל העבר צעדנו הרבה לפנינו, אבל ביחס אל המקלטי עורנו רחוקים מן האידיאל כמלפנים. ובאמת כל דבריך בנוגע לישוב הקרקעי עושים רושם על הקורא הטבין, שהרבה עשינו והרבה עוד אפשר לעשות

להתפתחות הישוב, אלא שכל מה שנעשה ומה שאפשר עוד לעשות — הכל ביחד אינו כובש את הדרך כלל להגשמת רעיון ה"מקלט" במובנכם אתם. כמעט כל דברך בענין זה מתאימים למה שכתבתי אני ב"סך הכל", וההבדל הוא רק זה, שאתה לא הוצאת מזה את התולדה ההגיונית המחויבת בהכרח ממצב הדברים.

(2) ע' 70. הודית, שהתרבות היהודים בא"י תהיה בעתיד בערים יותר מבכפרים. ובה הבעת הסכמתך לעיקר רעיוני ב"סך הכל", שהמון כפרי אין אנו יכולים לברוא במדה הדרושה לבנין המקלט הבטוח. אבל אתה נתת לרעיוני צורה בלתי נכונה באמריך (ע' 83), שלפי דעתי, אי אפשר לברוא טופס של אכר זעיר. באמת אמרתי להפך, שאפשר ואפשר לברוא טופס זה במדה ידועה, ואפילו קולוניות שלמות, אבל, מדהי זו של האפשרות אינה כלום ביחס לאמת המדה של המקלט הבטוח, לפי שמקלט כזה, במובן הציוניות הרשמית— אותו המובן שפירשת גם אתה בדברים ברורים (ע' 82)—דורש לא טופס כזה בלבד, אלא "המון כפרי" שבו יתגשם ה"טופס" במאות אלפי אכסמפלרים. ועוד במקום אחר שנית את תכונתה העיקרית של השקפתי, כאלו אמרתי שעתידה איי לקלוט אך "קומץ" של יהודים (ע' 85 וע' 91). והלא אין זה אמת! הלא בכל מאמרי לא דברתי כלל על מספר היהודים בא"י לעתיד, אלא על מספר האכרים האמתיים והפועלים הקרקעיים, אשר כללתיים יחד בשם "המון כפרי". כי לפי דעתי, בלי המון כפרי כזה, אין המקלט הציוני יכול להתגשם אפילו אם רוב התושבים בארץ יהיו יהודים.

(3) ביהוד השתוממתי בהגיעי לדברך ע' 92—93, שבהם חפצת לברר איך מציינים להם הציוניים פתרון שאלת היהודים בכל צדדיה עיי העבודה בא"י. הלא כבר הכל מודים עכשו, שקבוצ גליות גמור (כמו שהאמין הרצל) הוא דמיון שוא, ואם כן עיקר השאלה, שהיית צריך להשיב עליה, היא זו: איך יפתור המרכז הלאומי בא"י את שאלת הגלות במובנה האיקונומי והמדיני בכל ארצות פזורנו? וכשהגעת לשאלה זו, יצאת ידי חובתך באמריך, כי לא תוכל להאריך בזה

וכי כבר דברו על זה בפרטות בספרות, וכבר אמר הרצל וכו'. אם כן, ידידי, למה הצבת את השאלה היסודית ע"ד פתרון שאלת היהודים ע"י הציוניות? יכול היית לאמור תיכף שאינך יכול להאריך ושהרוצה למצוא פשר דבר יעיין במה שכתבו אחרים! ואולם אני עיינתי במה שכתבו אחרים ולא מצאתי אפילו חצי תשובה לשאלה זו. עוד תיכף אחר הקונגרס הראשון (במאמרי, מדינת היהודים וצרת היהודים) הצבתי את השאלה בדברים ברורים, ובמשך השנים שעברו מני אז חזרתי על השאלה מאה פעמים ואחת — ותשובה לא באה. כבר אמר הרצל! אבל הרצל הלא האמין, שיקבץ למדינת היהודים כמעט את כל היהודים, ואלה שישארו בארצות הגולה מספרם יהיה מעט כל כך, עד שלא ימצאו שכניהם שום סבה לקנאה ותחרות ביחס אליהם וממילא לא ירדפו אותם (עי' „אלט־ניילנד"), וע"כ היה הרצל רשאי לאמור כן, אך לא אתם.

כאמור למעלה, רוצה הייתי להאריך הרבה יותר בפרטים, אלא שאין זמני מספיק לעשות זאת במכתב פרטי, ואלו הייתי עדיין עוסק בפובליציסטיקה, הייתי מוצא את מחברתך נושא נאות מאד לכתוב עליה בקורת מפורטת בשביל להראות על פיה, עד כמה אתם מסתכנים בסתירות הגיוניות ומעשיות, בחפצכם לאחוז את החבל בשני ראשיו. אבל כבר נמרתי, השכונותי עם הפובליציסטיקה, ולא אוסיף עוד לטפל בה. החלק הרביעי מ"על פרשת דרכים", שיצא זה עתה, הוא האחרון ובו נחתמה עבודתי במקצוע הפובליציסטי. מעט הכח ומספר השנים שעוד נשאר לי חושב אני להקדיש לעבודה עיונית מופשטת.

אגב אורחא: כתבתי לוורשא זה כבר שישלחו לך את החלק הנ"ל, ואקוה שכבר קבלת. . . . ואם כן, הייתי מבקשך שתקרא את המאמרים „הגיעה השעה", מאמר ראשון (ע' 59—72), וילקוט קטן פרק ב' (מלים ומושגים" ע' 90—95). בשני המאמרים האלה תמצא הרבה ממה שהייתי צריך לשוב ולאמור עתה בתור תשובה על דבריך. ביום 12 אפריל תהיה בברלין ישיבת הקורטוריום של הסכניקום. ודאי קבלת הזמנה¹). אני החלטתי ללכת וינעם לי מאד אם תבוא גם

¹ משלינוב כבר היה אז חבר הקורטוריום מצד הקרן הקימת.

אתה. השאלה היותר חשובה והיותר קשה (שאלת המורים) עומדת עתה על סדר היום, ואלו באת, היית מביא תועלת רבה. חוששני שתגרום שאלה זו לסכסוכים גדולים.

למר מ. אוסישקין, אודיסא.

לונדון, 6 אפריל 1913.

קבלתי מכתבך. באמת עברה כמעט שנה מעת שכתבתי לך ומעת שכתבת לי. תלאות החיים והטרדות המרובות של כל אחד מאתנו בִּשְׁלוֹ – הן הגורמות לכך. ובכל זאת, אלו הגיעה אלי שמועה, למשל, כי היית חולה, הלילה, הייתי מוצא איזו רגעים פנויים בשביל לשאול לשלומך . . .

צר לי, כי לא עמדת על כונתי במכתבי הקודם¹. לא עלתה על דעתי להשרך, שאחר שעברו עליך רוב שנותיך נעשית „רוחני“ ה'ו. אלו לזאת נתכונתי, לא הייתי אומר, שנתת פירוש ומלואים ל„סך הכל“ שלי, כי הן לא ב„סך הכל“ הצעתי בפעם הראשונה את ה„רוחניות“ שלי, והייתי יכול לקרוא בשם מאמרים אחרים שנכתבו לפני הרבה שנים. אבל מה שחפצתי לאמור לך הוא זה: ב„סך הכל“ הטעמתי בפעם הראשונה את השניות שבעבודתנו, כי בעוד שחושבים העובדים שכל מעשיהם מכוונים לאותה מטרה שהם מכריזים עליה, הם עושים באמת שלא מדעתם מה שחפץ הקיום הלאומי דורש לעשות למטרתו הוא. ומצד זה אמרתי במכתבי, כי נתת פירוש ומלואים ל„סך הכל“. ידעתי שאתה בעצמך חושב, כי הלוזונגים החדשים שלך (האמנם, חדשים? הם?) אהווים וקשורים בכל שיטת העבודה שלכם לשם גאולת העם והארץ. אבל אלו הייתם מוכשרים להביט על הענין בעינים פקוחות, הייתם רואים, כמה מן ה„רותי“ יש בלוזונגים כאלו מצד השקפותיכם אתם, בעת שהעסקנים באיי מתאוננים במרירות על כי הרבה קרקעות עומדות עתה להמכר באיי, ושעת הכושר כזו, שלפי דבריהם לא היתה עוד כמוה, עוברת לבטלה, מפני חסרון אנשים ואמצעים, בהיות העם עומד מרחוק ואינו מתעורר כלל

¹ עיי' למעלה (ע' 28) מכתבי אליו מן י' אדר'ש.

לכוא ולרכוש לו קרקעות בארץ אבותינו. ובעת כזאת, אתה יוצא ומכריז על תקן ירושלים ועל אוניברסיטא, כלומר על ענינים הרושמים כחות ואמצעים גדולים מאד, כחות ואמצעים הדרושים עתה כל כך להמטרה העיקרית — לרכישת קרקעות! האין זה „אבסורדי ממש? אבל אם רוצה אתה לדעת, מפני מה אתם עושים כן, צא וקרא ב, על פרשת דרכים, חלק רביעי את העמודים 77—82, ותראה, שעוד לפני ארבע שנים הגדתי לכם, כי, הכבוש האי־קונומי לא יצליח, לפי מצב רוח עמנו עתה, וכי „בשביל חזק פוליטי של מעמדנו בארץ (כדברך עתה) עלינו לעסוק ביחוד ב,כבוש הרוחני, ועיזו יתעורר גם רוח עמנו ברבות הימים לאהוב את אי בתור, מרכז רוחני, ואז תתגבר בו גם התשוקה לכבוש חמרי. עתה הנכס מתיצבים על הדרך הזה, בכח חוש הקיום הלאומי השולט בכם, אלא שאינכם יודעים בעצמכם מפני מה אתם עושים כל זה, והנכם משתדלים להצדיק מעשיכם בעיני עצמכם כסופיזמים שונים.

כדבר בי, אלו קראת בשים לב את הקדמתי הקצרה להחומר שנתת, ב,נסיין שלא הצליח, היית רואה, כי דבר זה שאתה „מצטערי עליו הוא הוא שהעירני לפרסם מה שפרסמתי. לא חפצתי שישאר שמי קשור באיזו „הגדה, והבאים אחרינו יראו בי מעין „גבורי המצביא חיל של „גבורים שכולם יחד עושים מעשים „כבירים בסתר וכו'. אם ישאר איזה זכר לעבודתי כדורות הבאים, רוצה אני שיהיה נקי מכל זיוף ולא תדבק בו מאומה מן ה„אילוויא, הרגילה ביחס ל„גבורים. כמו שיכלת לראות מתוך מה שנתתי, ועוד יותר — מתוך מה שהשמטתי, השתדלתי אך לברר את יחוסי אני להאגודה ולא נגעתי בחייה בכלל אלא במרה הדרושה למטרתי זו. ואולם צריך אני להוסיף, שכשאני לעצמי עדיין לא הוברר בעיני, אם ההיסטוריא של התנועה הלאומית תסכים למשפטך על ה„פעוטות של האגודה, ואפשר לפי דעתי, שההיסטוריא תגרום „פעוטים במקום פעוטות, ואפשר גם כן ש„פעוטות אמיתית תמצא ההיסטוריא בעינים אחרים, שעכשיו מתגאים בהם וחושבים אותם לרבי־ערך . . . .

למר ש. פבזנר, חיפה.

לונדון, 6 אפריל 1913.

לפני ארבעה ימים כתבנו לכם בפרטות, ובוה הפצי רק להמציא לך את ההודעה, שנתפרסמה היום בכה"ע פה, ע"ד חברה חדשה שנוסדה להוציא אוצרות הטבע מאדמת א"י. לפי דברי המודעה כבר יש להם גם כסף גם רשיון וגם אדמה (שמה קרוב לשלש מאות אלף דונם). הודיעני נא מה ידעת ע"ד הענין הזה. כנראה, כל זה הוא מעשה ידי שומכר, שהוא נמנה ג"כ בין הדירקטורים. נפלאתי כי עד היום לא שמע איש דבר על הענין ולא נתפרסם מאומה בכה"ע, בעוד שאנחנו, כאשר אך יעלה על הדעת ליסד דבר השוה פרוטה, כבר כל כה"ע מלאים ידיעות על זה.

למר מרדכי בן הלל הכהן, יפו.

לונדון, 16 אפריל 1913 (ט' ניסן תרע"ג).

קבלתי מכתבך מן שושן פורים. הערותיך ע"ד, נסיון שלא הצליח¹ אולי צודקות, וכבר קבלתי הרבה מכתבים מן החברים הראשונים, שאין דעתם נוחה מן השם הזה, ובכלל — מן הרושם השלישי שעושה המאמר. אבל כלכם יחד אינכם שמים לב למה שכתבתי בראשית המאמר, שלא באתי כלל לכתוב ע"ד האגודה כשהיא לעצמה, אלא ע"ד מקומי אני בתוכה ועבודתי בה. לא חפצתי — כך כתבתי באלו הימים לאחד משובי החברים המתאוננים עלי — שישאר שמי קשור באיזו הגדה... אם ישאר איזה זכר לעבודתי בדורות הבאים, רוצה אני שיהיה נקי מכל זיוף¹. ובכן, יקירי, מה שאתה כותב בדרך הלצה, שהנסיון לא הצליח בזה שאני הייתי לראש, — אין זו הלצה, אלא עצם כונתי בשם הזה. לא באתי להוציא משפט על האגודה, אלא על נסיוני שלי, להגשים השקפתי בפועל באמצעות אורגניזציה מסודרת. ונסיוני זה ודאי לא הצליח. זה הוא מה שחפצתי להגיד גם בעצם המאמר וגם בשם שקראתי לו.

¹ עיי למעלה (ע' 34) מכתבי לאומישקין מן 6 אפריל.

ע"ד העתון שאתם אומרים להוציא כבר כתבתי לך דעתי. לפני ימים אחדים קבלתי גם את מכתבכם הרשמי, בצירוף ה"מימורנדום" הנדפס, ובקרוב אענכם בדרך רשמית. לע"ע אומר לך רק זאת, כי מתפלא אני, שלא מצאתי בדברייכם, הנדפסים והכתובים, שום רמז לשאלה היותר עיקרית: מה יהיה יחוסו של עתון זה לאותם מעניני היהדות והציוניות שהדעות חלוקות בהם באופן יסודי ומוחלט? הן לא די לאמור, שיהיה העתון עתון הגון. צריך להגביל גם את השקפותיו היסודיות, אם כי בדרך כללית, המניחה מקום רחב לדעות שונות. מתחלה לא היה בלבי שום ספק בנוגע לזה, אחר כי ידעתי השקפותיהם של חברי הועד העוסק בדבר. ואולם דבריך על אדות העורך, וגם הידיעות שנתפרסמו על זה בכה"ע, כלבלו את דעתי ואיני יכול להבין איך אתם מציירים לכם תכונתו של העתון. שהרי אי אפשר להעלות על הדעת, שסופרים הגונים יתמצו להיות עורכים לעתון מתנגד לרוחם הם, ומאידך גיסא הן לא יסכימו גם חברי הועד (זה שאתם אומרים להעמיד על גבי העורך) לתת להעורך חירות גמורה, שיעשה את העתון כלי מכבא לרוחו; הזרה להם. ואיך אתם חושבים לאחוז את החבל בשני ראשיו? — איני מבין!

השבוע שעבר בליתי בברלין, ואך אתמול שבת. מטרת נסיעתי היתה להשתתף בישיבת הקורטוריום של הטכניקום, שצריכה היתה לפתור שאלות חשובות מאד. אבל סוף הדבר היה, שבעצם הענין לא הוחלט כלום, אלא הסתפקו ב"החלטה" הרגילה: לקרוא אספה חדשה. ד"ר פינקלשטיין (מי שעתיד להיות מנהל הטכניקום) הלך עתה לא"י, ובשובו נתאסף שנית לרון על השאלות העומדות על הפרק, כי החומר שהוצע לפני האספה עתה לא היה בו כדי לתת מושג נכון ממצב הענין....

לד"ר א. שליזינגר, ווירצבורג.

לונדון, 20 אפריל 1913.

בכל לבי הנני מודה לך על מכתבך היקר, וביחוד על הצעת הפרוגרמא שצירפת לו. אם זוכר אתה את מאמרי, תחית הרוחי (עפ"ד II), אין לי צורך להגיד לך בזה, כמה היית שמח לראות אורגניזציא כזו —

שחלטתי עליה עוד אז -- יוצאת אל הפועל. והפרוגרמא שלך, גם בכללה וגם בפרטיה, נראית לי מכוונת אל המטרה באופן היותר טוב. אבל דבר אחד מביאני לידי ספק, אם השעה הזאת רצויה לך. רואים אנו בשנים האחרונות את הציונים בכלל נוטים יותר ויותר לאותה העבודה שאנו רוצים בה ע"פ השקפתנו אנחנו. בפייהם אמנם הם מוסיפים לדבר בסגנון ה, בזילאי, שהורגלו בו כל אותן השנים, וכשאדם בא ומגלה את התכונה האמתית של עבודתם בהוה, שאינה מתאימה כלל לאותו, הסגנון, הם מוהים בכל תוקף על ה, חשד, כאלו נטו מן הדרך המובילה אל המטרה הבזילאית. אבל דבר זה הלא יעיד, כי בנפשם פנימה הולך ומתהוה עתה פרוץ חדש, שעדיין לא נגמר ושהם עצמם אינם מרגישים בהיותו. אפשר איפוא לקוות, כי הפרוצם הזה, אם ילך וימשך בלי מפריע, סופו לשנות גם את ההכרה הציונית בלב רוב חברי האורגניזציא, ומתוך שלא מדעת יבואו לעבוד מדעת בהסכם להשקפותינו. ואולם אם נתחיל עתה לעורר את הלבבות על הצורך ליסד אורגניזציא מיוחדת עם פרוגרמא מיוחדת, אפשר שיתחזק עי' הנגוד מצד האורגניזציא הכללית, ונברא בידינו ריאקציא נגד הפרוצם של ההתקרבות המתהוה עכשיו. החשש הזה, כאמור, מביאני לידי ספק, אבל אינני יכול להחליט, כי באמת יש יסוד לחשש זה. יושב אני בשנים האחרונות הרחק מן המרכזים הלאומיים והציוניים, ובבדידותי אפשר שאיני מכיר כראוי מצב הרוחות במחננו. וע"כ, מבלי לגלות דעתי בהחלט, חשבתי לי לחובה להציע לפניך את הספק הזה, ואם באמת לא יחיד אתה ברעיון זה ורואה אתה יכולת לגשת לפעולה כזו, הייתי מבקשך להתבונן תחלה על הדבר מן הצד האמור.

איך שהוא, ברור בעיני, שבעתיד קרוב פחות או יותר יהיו ההשקפות המוצעות ב, פרוגרמא" שלך לקנין כללי לכל בעלי דעה ולב בעמנו, וסוף סוף ילבישו ההשקפות האלה גם צורה מוחשית בתמונת אורגניזציא כללית.

למר ז. עפשטיין, פטרבורג.

לונדון, 20 אפריל 1913 (יג ניסן תרע"ג).

עונג רב הסב לי מכתבך היקר, אחר כמה שנים של הפסקה-הקשר בינינו, והרבה זכרונות נעימים משכבר הימים העיר בלבי. כשעומדים בני אדם על סף הזקנה ובעמקי נפשם כבר נשמע קולו של „קהלתי“: „הבל הבלים הכל הבל“ — ייקר להם שבעתים כל דבר המזכיר את הימים הראשונים הטובים, ימי האמונה והתקווה, כשנראתה להם עדיין דרך החיים סוגה בשושנים. הנני מבין היטב, ידידי, מה שבלבך, כשאתה מתאונן על שלא הביא כשרונך את הפרי שיכול היה להביא. גם אני מרגיש כזאת בנוגע לעצמי, ותמה אני אם יש אדם מישראל שיוכל להיות שבע רצון מעבודת חייו, כשעושה השבנו עם נפשו בטרם ירד המסך. במצבנו הנורא אי אפשר שימצא לנו שדה-עבודה רחב ידים למדי ותנאי עבודה נאותים למדי, כשביל שנוכל להוציא מן הכח אל הפועל כל מה שהכשרנו לו הסבע בצאתנו לאויר העולם. כמה כשרונות גדולים אובדים בתוכנו מבלי השאיר כל זכר, והמאושרים בקרבנו הם אלו שהצליחו, לפחות, להגשים חלק קטן מכחם באיזו פעולה קיימת. ואף אם עלתה הפעולה יפה ומועילה, איך יוכל הפועל לשמוח בה, כשהוא מכיר בעצמו, שעשר פעמים ככה יכול היה לתת ולא נתן, מפני קושי שעבוד החיים, שבו אבדו כחותיו לכטלה?

דעתך ע"ד מאמרי, נסיון שלא הצליח' היא, כנראה, דעת הרבה מחברינו הראשונים, וכבר קבלתי מכתבים טאת אחדים מהם המדברים בסגנון קרוב לשלך. ואולם קרוב לודאי בעיני, שלולא קרני המקרה המעציב — מקרה שאני מצטער עליו יותר מכולכם — כי בו בזמן שנתפרסם מאמרי התחיל גם משרנוביץ להדפיס את המונוגרפיא שלו עם כל אותם הפרטים ושמות האנשים, שבאמת לא היו צריכים להתפרסם עדיין, — לולא המקרה הזה, היה מאמרי עושה עליכם רושם אחר. כי אז הייתם רואים, עיפ הדברים שהקדמתי בראש המאמר, שלא באתי כלל לספר תולדות האגודה (וגם לא ספרתי), אלא כל מגמתי היתה לברר את מקומי אני בתוכה ויחסי לעבודתה במשך ימי חייה. ואת הדבר הזה הרגשתי צורך לעשותו מתוך אותה ההשקפה עצמה שהבעתי לפנים ביחס להרצל, כמו שהזכרת

במכתבך. כי ביחס לעצמי לא הפצתי שישאר שמי קשור באיזו
הגדה ושיעשוני לאחר מותי לעושה נפלאות בסתר. אם ישאר זכר
לעבודתי בדורות הבאים — כתבתי באלו הימים לאחד מהבריינו על ענין זה
עצמו — רוצה אני שיהיה נקי מכל זיוף ולא תדבק בי מאומה מן האילוויא.
אם יש בהריסת האילוויא תועלת או הפסד לחיי הכלל — זאת לא שאלתי
בעת שנשתי לכתיבת המאמר, כי הצורך הפנימי למסור לדור הבא את
צורת הרוחנית בלי זיוף היה חזק בלבי ביותר ולא יכלתי להניחו בכף
המאזנים ולשקול שכרו כנגד הפסדו. אקוה, ידידי, כי תבין את נפשי
ותדיני לכף זכות. . . .

למר ד. שניאורסון, ניעוין.

לונדון, 26 אפריל 1913.

. . . . ע'ד שאלתך בנוגע לבני עירך הרוצים להתישב בא"י, הנני
להשיבך בקצרה. מאז הייתי בא"י בפעם האחרונה (בשנת תרע"ב) נשתנה
המצב הרבה ואין אני יודע אלא מה שקורא אני בכה"ע או מה שמודיעים
אותי מא"י במכתבים. וע"כ איני יכול לקבל על עצמי שום אחריות בעד
עצות טובות להרוצים להתישב שם. לפי שידעתי עפ"י הנסיון, כמה
קשה לסמוך בזה על ידיעות של אחרים. כל מה שיכול אני להגיד לבני
עירך הוא רק זה: עליהם לפנות תחלה לאחד המוסדים העומדים בראש
הנהגת הישוב (הועד של חויצ באודיסא או ה"משרד" הציוני ביפו), וכאשר
יקבלו תשובות על כל שאלותיהם, לא יעשו עדיין מאומה על יסוד זה,
אלא ימלאו ידי אחד מהם ללכת לא"י ולראות הכל בעיניו, ורק אחר
שימצא השליח שכל הידיעות מתאימות אל המציאות, יוכלו למסור דבר
מקנה הקרקע להמשרד הציוני (בראשו עומד איש ישר שאפשר להאמין
בו, והוא ד"ר רופין), ואת כספם יוכלו להניח בהבנק היהודי (אנגלאד
פאלעסטינא קאמפ') בלי שום חשש. יותר לא אוכל להגיד מאומה. ענין
ההתישבות בארץ חדשה בכלל, ובא"י בפרט, הוא קשה ומסובך מאד, ואין
מן הראוי לסמוך בזה על עצות וידיעות של אחרים. הלא האנשים אמידים
הם ולא קשה להם להוציא איזו מאות רז"כ על נסיעתו של אחד מהם
לא"י, למען יראה ויבטח הכל בעצמו. זו היא הדרך היותר בטוחה.

לד"ר ש. לוויץ, חיפה.

לונדון, 27 אפריל 1913.

... ע"ד ישיבת הקורטוריום בודאי כבר ספר לך פינקלשטיין בפרטות. נתקיים כי באותה שעה, ויחד בשני פניו. מצד אחד נצטערת, כמובן, על התהו ובהו השולט בכל, עד שאי אפשר היה להכין את החומר הדרוש בעוד מועד ואי אפשר היה לדון על שום שאלה, מהסרון ידיעה (אפילו השאלה היותר יסודית: כמה כסף דרוש לנו עוד לגמר הבנינים – לא מצאה תשובה אף בקירוב). אבל מצד אחר הרגשתי מעין, שאדענפריידע" בראותי את המנהיגים שלנו בקלקלתם, ככלי מלא בושה וכלמה, משתדלים כל אחד לגלגל את החובה על האחרים, וכל המסובים הרגישו, כי "כלם כאחד טובים". אם יביאם הדבר לתקן הנהגתם לעתיד – איני יודע, אבל לעיני אינני מצטער על שהוצרכנו לדחות פתרון כל השאלות עד יולי, כשישוב פינקלשטיין מאי. הרבה מאד תלוי בהרצאתו העתידה של פינקלשטיין. אם הוא יגלה דעתו בהסכם להשקפתנו, יקל לנו הנצחון. ועל כן, יקירי, עליכם עתה לעשות כל מה שבכחכם בשביל להאיר עיניו ולהטות לבו להבין את הצרכים האמתיים ואת התעודה האמתית של המוסד הזה. ואל יהיה הדבר הזה קל בעיניך. האמינה לי, שדעת פינקלשטיין כמעט תהיה מבררת, לפי המצב עכשו. ואם הוא ישוב לברלין כשנא, אשכנזי בלבד, ובהסכם עם זה יציע מה שיציע, ברור בעיני שלא תועיל מהאתי כלום וסוף סוף אצטרך לעשות מה שכבר כתבתי לך: לעזוב את המערכה. כי זמני וכחי יקרים לי יותר מדאי ולא אוכל לבזבזם במלחמה שאין תקווה לאחריה. ובכן, עוד הפעם, ידידי: הכינו לבו של פיש, שיהיה לנו ולא להם. ואין הדבר קשה לעשותו, כי לעיני הוא נייר חלק ואיש הנוח לשמוע, כשאומרים לו דברים של טעם. בודאי הראה לך ש. את המודעה האנגלית ששלחתי לו ע"ד החברה החדשה שנוסדה בהשתתפות שומכר לעבוד שדה הנפט שנמצאו בגליל חיפה. הראיתי את המודעה בברלין לוורבורג והנפקה – והשתוממו מאד, כי לא הודיעו להם עד כה מאומה מאי. אבל יחד עם זה אמרו לי, כי הדירקטור הראשי (Baxall) נודע להם בתור אחר מגדולי סוחרי הנפט

בלונדון, ואם הוא משתתף בדבר, ודאי יש לו יסוד ואין זו בדותא. ואנחנו עוסקים בפוליטיקא גבוהה ובכל מה שהפה יכול לדבר, אבל מה שעושים אחרים לעינינו אין אנו רואים! ...

למר א. ז. רבינוביץ, יפו.

לונדון, כ"ד ניסן תרע"ג.

מכתבך האחרון מן כ"ב אדר"ש הזכירני, שעדיין אני חייב לך תורה על שני הקובצים ששלחת לי (יזרעאל' קנתי בעצמי עוד לפני זה, כי יקר לי פרי איי, אע"פ שאינו מתוקי ביותר), ואבקש סליחתך על איחורי עד עתה. בשנה האחרונה רבו כל כך הפונים אלי במכתבים, עד שרוב זמני החפשי יוצא בכתיבת, תשובותי, ועדיין איני מספיק להשיב לכל אחד במועדו. כמדומה לי, שאם אחפוץ לקבוע עתים לתורה, אצטרך ללכת לבית הכנסת ולהשבע בנקיטת הפץ שלא להשיב על מכתבים. —

בדבר מצב הספרות בא"י — מה אומר לך? יודע אתה כמוני, שלולא חבת הארץ המגינה על הספרותי הזאת, לא היה אדם בעל-טעם יכול לנגוע בה. אינני מתאונן על חסרון כשרון ודעת וטעם. כשרון הוא מתת אלהים, דעת נקנית ביגיעה מרובה, שלא הכל מסוגלים לה. גם התפתחות הטעם דורשת תנאים מיוחדים לכך שלא תמיד מצויים הם. אבל ... מעט נימוס ודרך ארץ — האטנם גם זה קשה כל כך על סופרי ארץ ישראל לסגל לעצמם?

אבל אני מקוה — ומוכרח אני לקוות, אם לא אחפוץ לבוא לידי יאוש מוחלט — שכל זה אינו אלא חזיון עובר, חבלי לידה, ועוד יש יום אשר מציון תצא תורה.

לכבוד ד"ר י. לוריא ויתר חברי ה"ועדה" ליסוד עתון חדש בא"י, יפו.
לונדון, כ"ד ניסן תרע"ג.

בכל לבי אני מודה לכם על מכתבכם הנכבד מן כיג לח' שעבר, אשר מתוכו ומתוך ההודעה הנדפסת שצירפתם לו נתבררו לי במדה ידועה פרטי מחשבתכם בענין הוצאת עתון חדש, שעל אדותה כבר שמעתי

ככלל עוד לפני זה. והנה אמנם כבר ידעתם מתוך מכתבי הפרטיים לאחדים
 מכם, כי גם אני מרגיש כמכם כל גודל הצורך בעתון, הגון בא"י. גם
 מה שהחלטתם, שיהיה העתון החדש עתון יומי, אע"פ שהרבה יש לפקפק
 בזה, אינני יכול לאמור, שהטעמים שנתתם להחלטתכם זו אין להם שום
 יסוד, ועל כן לא אריב עמכם על זה. אבל לא אוכל ולא אחפוץ להעלים
 מכם ספק אחר שנתעורר בלבי בעת האחרונה, והוא: אם בירתם לעצמכם
 יפה יפה את היסודות הספרותיים, המוסריים והלאומיים, ש
 שעליהם יבנה העתון החדש ועל פיהם תקבע צורתו הרוחנית? אתם
 רוצים שיהיה עתונכם, במה הפשית ובלתי מפלגתית. אבל גם במה כזו,
 אם, הגונה היא, אינה יכולה להיות כשוק הרוכלים, שכל אחד בא לשם
 ומכרוז על סחורתו. בהכרח יש גם לבמה כזו צורה אחת כללית, ובהכרח
 היא מגבילה את יחוסה לכל מפלגה, אף אם היא בעצמה, בלתי מפלגתית,
 וגם קובעת לה נמוסים ספרותיים ידועים, שגם בהם לא כל הדעות שוות,
 ומוכרחת היא איפוא להגביל את החופשי במדה ידועה. כל זה צריכים
 הייתם לברר לכם היטב קודם כל, כדי שתדעו מראש, אם יש לכם
 אנשים שבידם תוכלו למסור עריכת העתון ולבטוח בהם שיתנו לו אותה
 הצורה הרצויה לכם. כי אם לא כן, כל השורח למה? — אינני חושב
 לנחוף לדבר בפרטות על הסכות שהעירו בלבי את הספק הזה, אבל
 הפצתי לגלות לכם מה שבלבי, כדי שתבינו, שבמצב כזה איני יודע בעצמי,
 איך עתיד אני להתיחס למפעלכם, עד שיתגשם בפעולה ונראה מה טיבו.

ובנוגע לצד החמרי, כמדומה לי, שאם באמת לא יגדל הדיפיציט
 על הסך אשר הזכרתם במכתבכם (15 אלף פרנק), לא קשה יהיה למלאותו.
 אפשר למצוא איוז עשירים שיתחייבו לתת סכום שנתי ידוע, ואפשר ג"כ
 ליסד ועדים במרכזים ידועים, שיתחייבו לאסוף סכומים הגונים בכל שנה.
 בקצרה, מן הצד הזה אינני רואה סבה לרפיון ידים. העיקר הוא — שיהיה
 העתון, בעל צורה נאותה ותהיה דעת אנשי-תרבות נוחה הימנו. בכל אופן
 לא הייתי מיעצכם לבקש עזרה מן המוסדים השונים, כי לפי
 המושגים השולטים במוסדים האלה, כל המקבל עזרה מהם אינו רשאי
 להתנגד למעשיהם — והבטחה פשוטה מה תהא עליה?

למר ב. עברי, יפו.

לונדון, כ"ד ניסן תרע"ג.

קבלתי מכתבך מיפו מן ז' אדר, ואתה תסלח על אחור תשובתי, מסבות שונות שאינן תלויות בי.

תודה לך על שהודעתני — אם כי בדרך כללית ביותר — את רשמך הראשונים בא"י. טוב כי לא באת לידי התלהבות יתרה בראשית שבתך שם, וממילא לא תבוא אחרי כן לידי „קרירות“ יתרה. הנני מקוה, שכרבות הימים, כשתתאזרח בארץ, תנוח דעתך ולא תתחרט על הצעד הזה. אמת הדבר, שהכל עוד „קטן“ מאד, אבל אין דבר גדול בעולם שלא היה קטן בראשיתו, ואלו החיים בתקופת ה„קטנות“ צריכים להתנחם בזה, שהם „הקדמה“ מוכרחת לתקופה יותר גדולה, שתבוא סוף סוף, אף אם תתמהמה. העיקר הוא — שלא ירמו בני אדם את עצמם ולא יהשבו את קטנותם לגדלות, כמו שנוהגים הרבה מבני א"י. וזו היא באמת סכנה לעתידות הישוב.

אתנו פה אין כל חדש. כל יום דומה לחברו, והולפים הימים בערפל של לונדון, בלי עונג לגוף ובלי נחת לנפש. כך עבר גם החג בלי שמחה של הג... .

למר ש. משרנוביץ, וורשא.

לונדון, 4 מאי 913.

מכתבך אלי לברלין ע"י אחיך רבי חיים לא מצאני עוד שם ונשלח אלי הלום רק בחוהמ"פ, וע"כ נתאחרה תשובתי עד כה.

שלא בדיוק מסר לך אחיך את „תרעומותי“. אינני מתרעם על שלא שאלת את פי. אדרבא, הרבה מן החברים כתבו לי את תרעומותיהם הם, ועניתי לכלם, שמאחר שהאגודה אינה מתקימת עוד, הרי תולדותיה נחלת ההיסטוריא ורשות לכל החפץ לפרסמן ע"פ המקורות שבידו. אלא שנראה לי, שמן הראוי היה, פשוט מפני הנימוס, להודיעני מראש מה שאתה אומר לעשות. ואולם באמת לא הייתי מקפיד על זה (ואע"פ

שקבלתי הרבה מכתבים מחברי ב"מ הראשונים, וכולם חשבו כדבר המובן מאליו, שנגשת לעבודה זו בידעתי והסכמתי, לולא באתי עי'ז לירי מכשול: כי נתתי בסוף ספרי חומר לתולדות בית בצורה ובסגנון שהיו נאותים לענין שאין פרטיו ידועים לקהל, ולו ידעתי בעת ההיא שבקרוב עתידים כל הפרטים להתפרסם, הייתי כותב את המאמר באופן אחר לגמרי. מר קפלן ידע את מחשבותי לתת חומר כזה בסוף הספר, כי כתבתי לו זאת זמן רב לפני הגמר הספר, ובכל זאת לא מצא לנחוץ להודיעני, כי מתעתדים אתם לתת תולדות ב"מ, הצפירה, ולא ידעתי מאומה עד שקבלתי את הגליון שבו בא הפרק הראשון ממהברתך, ואז היה ספרי כבר הולך ונגמר בדפוס ולא יכלתי עוד לשנות מאומה. איך שהוא, כבר נעשה מעשה ואין צועקים על לשעבר.

ובנוגע לבקשתך לשלוח לך הערות, צר לי כי לא אוכל למלאותה. אמנם בהרבה פרטים נשתרבבו טעויות בספורך (למשל, אתה מספר, שהלכתי לביאלוסטוק לפיים את הגרש"מ, ואני מעודי לא הייתי בביאלוסטוק. כן אתה מספר שהיה בינשטוק ח בר לב"מ, ואין זה אמת, כמו שיכלת לראות בספרי עמוד 217 הערה 2, ועוד הרבה כיוצא בזה). אבל להטט בפרטים איני רוצה, ולגלות דעתי על הרוחה הכללי איני יכול, מאותם הטעמים עצמם שמנעוני מלתת השקפה כללית על חיי האגודה בסוף ספרי (עי'ש עמוד 197). אנב אורחא: הייתי מיעצך לפנות בבקשה זו גם לר' יהושע אייזנשטרט. קבלתי מאתו מכתבים אחדים על הענין הזה. הוא אינו שבע רצון כלל וכלל מעבודתך וגם עלי יזעף לבו, כי לפי דעתו לא יצאתי ידי חובתי להאגודה בחומר שנתתי. וע"כ אחשוב שבחפץ לב יסכים לתת לך את הערותיו.

מדוע נפסקה הדפסת מהברתך בעת האחרונה? כמדומה לי שההפסקים הכאים לעתים קרובות מקלקלים את הרושם, ובכלל דבר שנמשך והולך זמן רב ביותר סופו נעשה למשא על הקוראים.

למר י. גרובסקי, יפו.

לונדון, 15 מאי 913 (ח' אייר תרע"ג).

קבלתי מכתביך האחרונים (מן ג' ומ'ז אדר"ש). הקיפתני, יקירי, בשאלות קשות וסבוכות, שאין פתרונן יכול להצטמצם במכתב פרטי, אפילו אם יארך הרבה. בנוגע לשאלת האורגניזציה¹, באמת לא היתה כונתי להעמיד את השאלה הזאת בכל ה"ק פה". חפצתי רק להגיד, שבשביל לעמוד על המשמר², לדעת את המצב בכל עת ולעשות מה שאפשר לעשות בשעת הכושר, הלא צריכים אנשים ידועים להקדיש לזה זמנם וכחם בדרך קבע, ולא אנב אורחא, בין השמשות, כשפננים הם מעבודות צבוריות אחרות. ולכן נהוץ שיתאספו כל העסקנים הידועים בא"י ויבחרו מתוכם ועדת מידוי, שזו תהיה כל עבודתו: להשיג בעין פקוחה על הנעשה מסביב לנו בא"י ובבירת טורקיא, לבוא בדברים עם אנשים ידועים במרכזים הגדולים (בירות, דמשק, קושטא, קהיר), למנות בכל מקום קורספונדנטים קבועים, שיודיעוהו כל מה שהוא צריך לדעת, וכשיראה צורך בדבר, יבקש אמצעים לפעול ולהשפיע על העתונות, על האדמיניסטרציה וכו'. זו היא, האורגניזציה³ שהיתה במהשבתי כשכתבתי לך. אפשר שלא הייתי צריך להשתמש בשם הזה, שנותן מקום למעות ולהרחיב גבול המושג יותר מדי. אבל לא השם הוא העיקר. הצורך במוסד כזה הוא ברור למדי, קרא לו איזה שם שתחפוץ. האמנם הזיון נורמלי הוא, כשאנו קוראים בכה"ע שלנו מאמרים המגדילים ערכה של התנועה הערבית⁴ עד בלי גבול, ולעמם מאמרים אחרים הכופרים לגמרי במציאות תנועה כזו, שאינה, לפי דבריהם, אלא, הויה⁵ של איזו ערביאים יחידים בעלי דמיון? צריך היה ששאלות כאלה יקצאו בידי מוסד בריסמכא, שיוכל להשיב עליהן על יסוד מעשים ומספרים שבידו, ולא נהיה תלויים בסכרות הכרם של, חכמי המדינה⁶ הכותבים בעתוננים.

ומה אישיבך על שאלתך השניה, ה"רחבה" עוד יותר? אתה רוצה שאגיד לך, איך, להנך את העם⁷. אבל, אם לא זכיתי, שתמצא תשובה לשאלתך בכל המאמרים הרבים שכתבתי על הענין הזה וכל המתיהם לו,

¹ ע"י מכתבי הקודם אליו מן 28 סברואר.

איך תחפוץ שאתן לך תשובה ברורה במכתב פרטי? רק על זאת אעריך, שגם בשאלה זו הרחבת את הנכול יותר הרבה ממה שכונתי לאמור במכתבי הקודם. אתה כולל בחנוך זה גם חנוך אכרים טובים בא"י, כלומר נשעת אהבה לעבודת אדמה וחיי הכפר, ואני לא דברתי במכתבי אלא על חנוך העם בגולה, כלומר נשעת אהבה לארץ ישראל ועבודת התחיה בה. לו נמצאה בעמנו אהבה כזו, לא הייתם צריכים להתאונן עכשו על ששעת הכושר הגדולה למקנה קרקעות עוברת ואין אנו יכולים להוציא תועלת ממנה. וכי רק אכרים טובים יכולים לקנות קרקעות בא"י? הנה הולכות ומתיסדות עתה במקומות שונים, באירופא ואמיריקא, חברות קטנות למקנה קרקעות וליסוד מושבות מעין פוריה האמריקנית, שבעליה יושבים באמיריקא. ועתה צייר לעצמך, שכל בני עמנו מחכים את הארץ וכל אחד משתוקק לתקוע בה יתד, אף אם אינו חושב להיות אכר אמתי—אלו כך היה המצב, האם היית צריך להתאונן במכתבך, כי אין קונים לאדמה? — ודי בזה.

פסירתו של רי"מ פינס עשתה עלי רושם עמוק. הרבה זכרונות הקשורים בו עדיין שמורים בלבי, וביחוד אותה האספה של ב"מ ביפו בשנת תרנ"א, כשנערים עזי פנים התקלסו בזקן ת"ח זה בפנינו, ואנחנו לא גערנו בהם בנויפה. כל פעם שעלה על לבי זכרון זה, במשך השנים הרבות שעברו מני אז, הרגשתי אודם של בושה בפני. אותה שעה אני מונה בין שעות של חולשה היותר מנוערות בחיי. חייב הייתי למחות בכל עוז על חלול כבוד ת"ח—ולא מחיתי.

לד"ר מ. רייזין, מירידיאן.

לונדון, 16 מאי 1913.

קבלתי מכתבך הנכבד ושמחתי על בשורתך, כי נבחרת לרב בעדה חשובה בניוירק. ברכתך נתונה לך מקרב לבי שתמצא ספוק לרוחך במשרתך החדשה ותחנך את עדתך ברוח היהדות, אם אורתודוקסית או ריפורמית—אחת היא, לו אך יהדות יהודית' . . .

והנני משתמש במקרה הזה להודות לך על הקונטרס Rabbis Messages, שקבלתי בטעורו. קראתיו והתבוננתי בתכנון, ומחשבות מעציבות נתעוררו בלבי. הנה אתה מעיד על בני עדתך שהולכים ומתרחקים מן היהדות, ואעפ"כ ברור לך, שלא ה,פולפיט" אישם בזה, ולראיה אתה מונה אחד לאחד כל מעשיו הטובים של ה,רבי". אבל מדוע לא שמת לבך אל תכונתם של מעשים טובים אלו? היש בהם אף דבר אחד שמסוגל היה לחזק את האהבה ליהדותם בלב בני העדה? הנה, למשל, אתה מזכיר מה שקראת לפניהם ע'ד טולסטוי. ודאי ספרת בשבחו ולא בננותו. והוא הן היה שונא את היהדות תכלית שנאה ובהרכה מספריו השתדל להשפילה עד הדיוטא התחתונה. בספרו על האבנגליון לא נמנע— אם בודון או מחסרון ידיעה— גם מזיפים היסטוריים גסים, הכל בשביל להראות, שהיהדות היא דת אכזרית ופורעת מוסר, והדת הנוצרית-האבנגלית היא לבדה טהורה ורוממה. ועתה אשאלך: אם משאך על טולסטוי עורר בלב בני עדתך חבה וכבוד לדעותיו של אותו זקן— איך ירגישו עם זה חבה וכבוד ליהדותם?

הנני מקווה שלא תתרעם עלי בגלל דברי אלה. הלא בקשתי להגיד לך דעתי על הקונטרס— והגדתי לך מה שבלבי באמת. ואולם תקותי חזקה, כי בכואך לנזיורק ותהיה יותר קרוב לחיי עמנו בעדה הגדולה הזאת ותקח חלק בהתפתחותה הרוחנית— תנוה עליך רוח היהדות בטובנה הלאומי ותמצא דרך יותר ישרה לקרב את הלבבות אל היהדות. ובכן עלה והצלח!

למר מ. סמילנסקי, רחובות.

לונדון, 20 מאי 913 (י"ד אייר תרע"ג).

... כבר כתבתי בעת האחרונה לאחדים מחברינו ביפו ע'ד ה,חלומות" הספרותיים שאתם חולמים שם. חלום האַנציקלופדיא הוא לע"ע באמת, חלום, לא יותר... ואולם דבר העתון נראה לי יותר קרוב אל המציאות... רק בכלל אומר לך, כי מיום שקראתי ב,וועלט" ידיעה שעד כה לא באה עליה הכהשה, איך אתם מציירים לכם עריכת העתון, נתעוררו

בלבי ספקות שונים, שאיני יכול להתגבר עליהם, בנוגע לתכונת העתון ורוחו. בארץ ישראל אין גבול ברור בין האפשר והנמנע... ועיכ קשה לי לדעת מראש מה יהיה יחוסי אל העתון החדש, עד שאדע מי יהיה העורך אשר ישפוך מרוחו עליו. העריכה ה"קולקטיבית", שאתה מרמז עליה במכתבך, אינה נראית בעיני מספקת. כיהודי אמת, איני מאמין אלא באחד, ולא ב"שלושה שהם אחד".

מה שענה המיניסטר המצרי על בקשת אנשי הפיא הוא לא רק טעם רשמי, כהשערותך. עם כל זרותו של הדבר, אמת הוא, שכאנגליא נתפשטה אמונה זו, כי הציוניות באה להגביר השפעת גרמניא באותן המדינות. כמה פעמים כבר כתבו על זה בעתונים היותר מפורסמים פה, וכל ההכחות שפרסמו הציונים אינן מועילות לעקור מלבם של האנגלים את החשד הזה. ואם תתבונן היטב בדבר, תמצא, שאפשר להבין את נפשו של האנגלי. בשנים האחרונות היה הפחד מפני גרמניא כמעט למחלה כללית באנגליא. כל הצעדים לאחור ישעדה המדינה החפשית הזאת בעת האחרונה (כריתת ברית עם רוסיא, וכדומה) סבתם היא רק הפחד הזה. ועתה הגע בעצמך, הציוניות, נבראהי ע"י ה"אשכנזי" הרצל. כך קורא האנגלי אלפי פעמים בכה"ע הציוניים והכלליים. הועד המרכזי של הציוניות נמצא בגרמניא, והיהודים המתישבים בא"י מדברים גרמנית (האנגלי אינו יודע להבחין בין הז'רגון והלשון האשכנזית). וכל זה יחד מספיק לעורר את החשד הזה בלבם, המלא פחד וחשד ביחס ל"אויבו" זה....

למר ה. מלכובסקי, ברוקלין.

לונדון, 21 מאי 913.

קבלתי את אנרתך ואת מחברתך, על ההנך העברי באמריקא, אשר הואלת בסובך לשלוח לי, והנני מגיש לך בזה את תודתי על כי עלה זכרוני לפניך לכבדני בתשורה זו.

ועל תוכן המחברת מה אומר? ודאי צדקת, אדוני, כי בעגלה שאחרים מוליכים אותה למקום שלכם חפץ לא נוכל להגיע לעולם למקום

אשר יהיה רוחנו ללכת. אבל מסופק אני, אם גם העצה היעוצה מאתך תוכל לשנות את המצב בארצכם. השפעת ה"סביבה" מחוץ לבית חזקה שם יותר מדאי, ולא רק על הבנים, כי אם גם על ההורים. וע"כ קשה לקוות, שבבית פנימה תקרא אטמוספירה עברית אשר תוכל לעצור בעד ההשפעה הזרה ולטעת בלב הדור החדש מושגים עבריים המתנגדים מן הקצה אל הקצה למושגי העם השליט.

למר מ. אוסישקין, אודיסא.

לונדון, 25 מאי 1913.

... איני מבין כונתך ברמזך ע"ד, התקרבותי להסתדרות הציונית. במובן המוסרי הלא הייתי תמיד קרוב לה, אף כי התנגדתי לדרכיה, וכמובן הפורמלי (שאיכנס בתור חבר ואקבל עלי איזו עבודה אופיציאלית) איני רואה שום תועלת בדבר, ביחוד עתה, שאני גר באנגליא, בארץ שבאמת אין לה להסתדרות שום אחיזה בה, ומה שאתם קוראים בשם ה"פיריציא האנגלית" — מוטב שלא אפרש לך מה סיבה. רק זאת אומר לך, כי אף אלו הייתי חבר להסתדרות מאז, הייתי מתרחק פה מן הפיריציא...

שמחתי על הצלחת הקופה החדשה, לתקנת ירושלים, והנני רוצה לקוות, שכשם שהצלחה ההכנסה, כן תצליח גם ההוצאה ותביא תועלת אמיתית לישוכנו בארץ. אפשר שתתמה אם אומר לך, כי בכל הבתי לירושלים, לבי נוקפני אם דבר זה דבר בעתו הוא. את פרטי השקפתי לא אוכל לפרש לך פה, כי יארכו הדברים, ונדבר על זה פא"ם כשנתראה אי"ה בווינא...

ע"ד שפת הלמודים בכיה"ס הבינוני על יד הטכניקום עוד לא הוחלט מאומה. זה כשנתים שהשאלה הזאת מרחפת באויר, ובכל פעם שאני בא לברלין הנני משנן לאישכנזים את האזהרה, שבדבר זה לא נבטל דעתנו בשום אופן. עתה, כשישוב ד"ר פינקלשמיין (המנהל) מארץ ישראל בסוף יוני, נצטרך סוף סוף להחליט דבר. אחשוב שיקראו את הקורטוריום

לאספה בהחלט יולי. כמובן, אשתתף גם אני באספה זו, ונראה איך יפול דבר.

קראתי בכ"ע את הפרושוקול שלכם ע"ד העתון היומי בא"י. מה שהחלטתם לבלי תת תמיכה להעתון ביפו — אין אני מצטער על זה. כי לפי דעתי צריך העתון להתרחק מכל תמיכה של מוסדים, כדי שיהיה הפשי לדון על מעשיהם. אבל מה שהחלטתם לתמוך בהעתון הירושלמי (כלומר, האור), זהו לא תקונה של ירושלים, אלא קלקולה. והרי לך בזה דוגמא להאמור למעלה.

למר י. ח. רבניצקי, אודיסא.

לונדון, 25 מאי 913.

קבלתי מכתבך ונהייתי למקרא המספרים שבדבריך על אדות „מוריה“. כמדומה לי, שמיזם שהתחלנו לכתוב איש לרעהו, זאת היא הפעם הראשונה שאתה כותב ע"ד אלפים ורבבות. זהו שאמרו חכמים: „אל תאמין בעצמך עד יום מותך!“

אנב אורחא: איזו הם שירי טשרניחובסקי, שאתם אומרים להוציא? הלא יצאו שיריו בשנה שעברה ע"י „השלח“. ושירי ש. אתם מוציאים! גם אתם איפוא „משתוממים“, עם כל הנערים, על „הגבורה“ הנפלאה של זה, המחרף ומגדף את האלהים ולא יירא רע! רוצה הייתי לראות, אם „Богоборецъ“ זה היה עונה עזות גם ל„גאראדאוואי“ ברחוב באותו הסגנון שהוא מדבר אל ה„יושב בשמים“. איני יודע, יקירי, איך אפשר את החזיון הזה, שאנשים כמזכר מסוגלים לראות „שירה גאונית“ במקום שאני רואה אך הרוז מצלצל... או שאני חסר טעם לגמרי, או שאתם יראים את ה„זקנה“ ומשתדלים להראות „טעם צעירים“ שבכם... והן היו ימים שאני ואתה הכרנו שנינו ברנע אחד את המשורר האמתי על פי שיר קטן ופשוט, שפנה בצניעות וענוה לא אל אלהים בשמים, כי אם „אל הצפור!“... כן, ידידי, משתנים הזמנים ואנחנו (כלומר, אתם) עמהם....

לד"ר י. קלוזנר, אודיסא.

לונדון, 25 מאי 1913 (ל"ג בעומר תרע"ג).

תודה לך על מכתבך מערב פסה, שקבלתי בזמני ולא עניתך עד
כה מפני טרדותי השונות.

נעים היה לי לשמוע, כי רבה הדרישה עתה ברוסיא להרצאות
עבריות וכי יש גם שכר המרי לפעולה זו — הסימן היותר מובהק, שנעשה
הדבר לצורך מורגש באמת, ולא רק נושא למליצות ריקות. מי יתן
וימשך המצב הזה לאורך ימים.

על דבריך בנוגע לתוכן מכתבי הקודם לא אישב עתה בפרטות,
כי חסרה לי בשעה זו אותה „שטיממונגי הדרושה לכך. רק בכלל אומר
לך, שאם הושד אתה בי, שאינני סובל את נגדו את לדעותי, בכללן או
בפרטיהן — הרי אתה הושד בכשר. מדה מגונה זו לא היתה בי מעולם.
התנגדות גלויה ביושר לבי, אפילו אם נראית לי מיוסדת על טעות בשקול
הדעת, אינה מעוררת בי שום התרגזות או התרגשות. אלא על מה אני
קובל? על התנגדות „דיפלוטטית“, ההולכת סחור סחור ומשתמשת באמצעים
שאינם רגילים בין אנשי-לב מבקשי אמת. כאמור, אין רצוני בזה להאריך
בפרטים. אבל אפשר שכדאי להעריך על פרט אחד. הנה יצא החלק הרביעי
מקובץ מאמרי. ידעתי שהרבה מן הדעות הכלולות בו מסוגלות לעורר
התנגדות עצומה מצדדים שונים. ומה עושים מתנגדים ישרים? כתבים
בקורת על הספר ומשתדלים לגלות את טעויותיו ולבטל הדעות הכוזבות
שבו בראיות הגיוניות. ומה עושים מתנגדי? משתדלים „להמית“ את הספר
בשתיקה. בכה"ע של היהודים בארצות המערב כבר הספיקו לבקר
את הספר וגם לגלות בו מגרעות, כל מבקר לפי השקפותיו, אבל בספרות
העתית שלנו לא בא עד עתה זכרו אף בהודעה ביבליאוגרפית
פשוטה, ויכול אדם לקרוא כל כה"ע העברים, הזרנגונים והרוסים שלנו,
מבלי שיוודע לו, כי יצא ספר זה (את „הצפירה“ אני מביא בחשבון.
שם עתה קפלן השליט, וכמובן, מצא לנחוץ שידוכר על הספר, שהרי
הוצאת „אחיאסף“ הוא והפרסום הוא תנאי הכרחי למכירה), אעיפ שמודיעים
לו בתמידות על כל מחברת של פרושה שנוספה באוצר ספרותנו. איני

צריך לאמור לך, שאין הדבר מצערני כלל וכלל. אלו הייתי חושב, שגורל הספר תלוי ביחס כה'ע אליו, לא הייתי מאבד זמני בסדרו והדפסתו. אבל החיון הזה מצד עצמו הלא, "מבאר" הרבה יותר מכל מה שהיו מתנגדי יכולים לכבד במאמרים שלמים... אך נניח זה.

לא אכחד ממך, שכבר חדלתי להאמין באנחותיך על רוע בריאותך. תמיד אתה נראה כחולה, ובכל זאת ת"ל כחך עמך לעבוד בשקידה ובחריצות במקצועות שונים. הסר מלבך דאגת הבריאות, שעדיין אינה מתאימה לשנותיך, ועבוד ועבוד, כי מה יש לו לאדם בעולמו זולתי העבודה?

ואולם אני כבר יש לי רשות—ואחר המחלה שעברה עלי בחורף שעבר, אולי גם חובתי היא—לדאוג לבריאות גופי ולהשתדל בתקוני. וזה הוא מה שברצוני לעשות בקרוב. ימי מנוחתי מתחילים בשנה זו ביום 5 או 6 ליולי, ושני חדשים אהיה חפשי, ובמשך שני החדשים האלה אעסוק ברפואה בהתמדה, אולי אהליף כה ואהיה מוכשר עוד לעבודה המתשת כחו של אדם. כי בחדשים האחרונים איני מרגיש כי את הכח הדרוש לעבודת הרוח וכמעט איני עושה כלום במובן זה.

אתה שואל: האמנם אין תקנה שהטכניקום יהיה בעברית ולא בגרמנית? — ואני משיב, כיהודי, ג'כ בשאלה: האמנם יש אפשרות שיהיה הטכניקום בעברית? לא אכחד, שאני איני מוצא אפשרות זו, ואם אתה מוצא, אנא, הורני נא, איך אתה מצייר לך טכניקום בעברית, בלי ספרים עבריים ובלי מורים עבריים? כמובן, אנו מדברים כאן על גוף הטכניקום. ואולם בית הספר הבינוני הקשור בו צריך שיהיה עברי, ועל זה אלחם בכל כחי, ואם לא אצליח, קרוב לודאי שאצא מן הקורסוריום.

תודה לך על מחברותיך אשר שלחת לי. קראתי אותן בעונג, ואגב אורחא אעירך, כי לא צדקת באמריך במחברתך על ה"טרנסקריפציה", שאני כותב, "ציביליזציה" מפני שכך כותבים ברוסית (עמוד 15). אם דקדקת בטרנסקריפציה שלי, יכול היית לראות, כי כללים קבועים יש לי בזה, המיוסדים על מקורי המלים בלשונותיהן, ולא הייתי מעודי נגרר בזה אחר הלשון הרוסית (כמעט כל כלליך שקבעת עתה במחברתך קבעתי לי לעצמי עוד בראשית עבודתי הספרותית). ואולם במלת "ציביליזציה" וחברותיה

השמטתי בכונה את הנון שבסוף המלה, מפני שהמלות האלה הן לשון נקבה במקורן ומצאתי לנחוץ לעשות הברל בין ובין המלות „סגנון“ וחברותיה, שתמונה אחרת להן במקורן והן על הרוב ממין Neutrum ובעברית צריכות להיות ממין זכר. ובנוגע לחלוף הטי'ת בצד'י ג'כ לא הרוסית אשמה בזה, אלא המבטא הנהוג בכל הלשונות החדשות (צד'י או סמ'ך), ואלו בעברית, אם היינו כותבים טי'ת, היינו צריכים לקרוא כך, וע'כ חשבתי שהתועלת המעשית דורשת להתאים את מבטאנו למבטא החדש הנהוג עתה בעולם, אע"פ שידעתי שהרומאים לא היו „מרככים“ את הטי'ת, כמו שנוהגים אנו גם באות C לפני e או i, אם כי גם בזה לא היה כך המבטא הרומי הקדמוני.

כבר עברה שעה אחר חצי הלילה ואני עיף מאד. וע'כ אסיים בשלום.

לד"ר ש. לוויין, חיפה.

לונדון, 27 מאי 913 (כ' אייר תרע"ג).

קבלתי שני מכתבך מן 11 ומן 18 לח"ז. לא אכחד ממך, כי הרבה תמתי על נוסח המכתבים האלה, ויכול אני להשיב על כל דבריך הארוכים, בנוגע לשאלות הטכניקום, תשובה קצרה וישנה: „מה תצעק אלי?“ אלו קרא את מכתבך איש מן החוץ, היה חושב בהכרח, כי כל אותה השאלה ע"ד עברית וגרמנית אך עתה נתעוררה פתאום בלבך, ורק בלבך, והנך משתדל להביאני גם אותי לידי הכרת המצב, ומכיון ש„תצליח“ למשוך „שליט“ כמוני לצד העברית, בטוחה היא זו שתנצה. כאלו שכחת לגמרי, ששאלה זו יש לה כבר „היסטוריא“ ארוכה, שבכל פעם שהייתי בברלין בשנים האחרונות היינו מתחבטים בה, ולא אחת כבר הגדתי מה שבלבי גם להאשכנזים שלנו, והם בכונה השתדלו להרחיק את הפתרון ואת המלחמה הקשורה בו. ולא עוד אלא שעוד לפני שנתים כתבתי לך כבר מה שתמצא גם במכתבי הקודם: שסוף סוף אחשוב שאהיה מוכרח לצאת מן הקורטוריום בעקב המלחמה שעתידה להתלקח. ואחר כל אלה הנך בא וממלא עמודים שלמים בראיות והוכחות, שהעברית בסכנה! ובכן, מה יכול אני לעשות?

להלחם! כלומר, למחות, ואם לא תועיל המחאה — לצאת. והלא ידעת, שכך אני חושב לעשות, ומה הוספת במכתבך? אמנם הוספת, שאתה נותן לי רשות, לצרף גם את דעתך". ואיני מבין פירוש הדבר. אם כונתך, שאצרף דעתך אם יעמדו למנין הדעות, הלא צריך לזה הרשאה רשמית (וגם בזה אין תועלת. בישיבה הקודמת מסרו לי דעותיהם ההכריזים שבמוסקווא, ויכול הייתי להיות שקול כנגד ששה, לולא נמצא בספר התקנות סעיף אחד, שאיני מרשה לחבר יותר מארבע דעות). ואם רצית לאמור, שרשות בידי להודיע להקורטוריום, שכך היא גם דעתך, אין, שליחותי זו שיהי כלום. כל אחד צריך להגיד בעצמו מה שיש לו להגיד. אני אדבר בשם עצמי — וגם אתה צריך אתה לדבר בעצמך, ואם לא תשוב לאירופא לימי הישיבה, צריך אתה לפנות במכתב רשמי אל הקורטוריום (לא במכתב פרטי אל כהן או אל נתן), ובמכתב הזה תבאר את השקפתך, כמו שבארת אותה במכתבך אלי, ותודיע לחברי הקורטוריום, שאם יחליטו להגביר את הגרמנית על העברית, לא תוכל להשתתף בעבודה. זו היא חובתך, ולא, למחותי במכתבים פרטיים אלי! כך עשה גם טשלינוב עוד בימי הישיבה הקודמת. הוא שלח מכתב רשמי על שם הקורטוריום, ובו באר בשפה ברורה את הדרישה, שתהיה העברית שפת הלטודים, לפחות, בבית הספר הבינוני, ודרש מאת הבורא, שיציעו את מכתבו לפני האספה בעת שידונו על שאלה זו. ולא עוד אלא שעלתה בידו (כפי שכתב לי — בלי שום עמל) להביא גם את מר וויסוצקי לחתום על המכתב הזה! כמובן, לא נקרא המכתב אז בשעת הישיבה, אחר כי לא דברו כלל על השאלה. אבל הגדתי לד"ר כהן (וגם הוא עצמו הסכים לכך), שבישיבה הקרובה, כשנגיע לשאלה זו, יוצע המכתב לפני הנאספים. וכך צריך אתה לעשות גיב.

בכלל הרשני נא, יקירי, לאמור לך (אקוה), כי ביני ובינך אין מקום לדיפלומטיא, וחובה עלינו להגיד איש לאחיו מה שבלבנו גלוי ומפורש), כי כל צעקתך עתה עשתה עלי רושם קשה. וכי מי היה, שדכני הראשי שזנג אותנו אל, עזרהי, אני או אתה? הלא תזכור, כי לי שלחו אז מכרלין (רדיוו ואתה), מזל טובי מוכן ומזומן אחר, כתיבת התנאים.

הכלהי אמנם לא מצאה הן בעיני הרבה, אבל אמרתי בלבי: בדועבד, גם זו לטובה. אפשר שנצליח להשפיע על, עזרהי פחות או יותר, וסוף סוף יברא מוסד יפה בא"י. ואתה, בעת הראשונה, היית מלא התלהבות, ובטוח היית בדיר נתן שיתן יד לנו וכו' וכו'—הלא תזכור? והנה מני אז חיי ה"זוג" אינם עולים יפה תמיד, יש קטטות, יש פירוד הדעות וגם פירוד הלבבות, ואפשר שנגיע בקרוב להתרת הקשר מצדנו. אבל כל זה היה מונח, בכח" בגוף השדוך מראשיתו, ואם קוינו שיהיה הדבק טוב, ותקותנו לא תכוא, —עלינו לחייב קודם כל את עצמנו, שעשינו דבר כזה על סמך תקוה רחוקה, ולא להרים עתה קול צעקה בינינו לבין עצמנו כאלו נעשתה עתה איזו, בגידה פתאומית שלא יכלנו לראותה מראש, ולצאת בזה ידי חובת, מחאהי, כלומר, להיות נקיים מה' ומישראל". ורושם כזה עשו עלי מכתביך: נראה מהם כאלו רוצה אתה, לרחוץ בנקיון כפיך", שהרי אתה צעקת מרה באזני אהד העם, והוא הלא כל יכול, ואם לא הועילה מחאתך—אתה מה? —לא, אחי, לא זה הדרך. למחות אתה חייב באופן אחר, כאמור למעלה, וגם אני אעשה מה שביכולתי, ואם כל זה לא יועיל—נוריד לארץ ראשנו ונודה, כי אמנם אשמים אנחנו שהסכמנו מתחלה לבנות בנין גדול כזה על יסודה של פשרה שטחית בין שני מחנות רחוקים זה מזה בעיקרי השקפתם על הענין.

ועתה עוד דברים אחדים בנוגע לגוף הענין. תביעתך, ששפת הלמודים בבית הספר התיכוני תהיה העברית ורק במחלקות העליונות יחזרו על המתמטיקא גם בגרמנית—תביעה זו היא, כידוע לך, אותה התביעה עצמה שתבעתי עוד בשנה שעברה ושעוררה וכוחים ארוכים ביני ובין האשכנזים, ועליה חזרתי גם עתה, בהיותי בכרלין, בשיחות פרטיות עם האשכנזים, ובישיבה הקרובה עתיד אני להלחם עליה בכל כחי. ואולם תביעותיך החדשות (אני קורא להן, חדשות, מפני שבשיחותינו שבעיפ עד עתה לא שמעתי אותן מפיך), שגם בגוף הטכניקום ילמדו, מקצוע אחד לכ"ה פ"ח" בעברית, ועוד תביעות כאלה—אינן נראות לי נכונות. אלו אפשר היה לדרוש, שילמדו גם בגוף הטכניקום הכל בעברית, היינו מחויבים להלחם בעד זה. אבל, זכר לעברית" אינו אלא אבוד כח לבטלה,

והלואי שלא יביא הפסד במקום תועלת, לפי שעינינו נזכרו את התלמידים בכל יום, כמה עניה עוד העברית במקצעות אלו וכמה גדול יתרונה של הגרמנית.

על דבר מנהל ביהים הבינוני אתה כותב: צריך לדרוש, שכראש ביהים הזה יעמוד אחד משלנו, כלומר הנא לכאן לשם עבודת התחיה. וסלח נא אם אומר לך, כי גם בזה אתה רוצה למלאות הובתך במליצה סתמית שאינה אומרת כלום. ודאי זוכר אתה, כי, דרישה זו לא חדשה היא, וכבר נשאנו ונחננו על זה במכתבים שונים וגם בשיחותינו שבעים. אבל מה בצע בדרישה מופשטת? צריך לקרוא בשם איש מוחשי, שאותו אנו מציעים. ואיש כזה—אם ידעת, אנא הגידה גם לי, מה שמו. אתה אינך מציע שום איש בשמו המפורש, ולעמת זה, אחרים מציעים בשם אנשים שונים. בשבוע זה קבלתי מכתב מאת מר בצלאל יפה. הוא מציע איש אחד בשם כהנשטם (איש בלתי ידוע לי אף בשם) ומוסיף, שהוא כותב לי זאת עים עצתך. אם כן, אתה מסכים לזה, שאותו האיש הוא הדרוש לנו. והנה היום קבלתי מכתב מאת המורה מר א. מיפו, שמציע את עצמו למשרה זו, וגם הוא כותב: הצעתי את הדבר לפני דיר לוויין, והוא הבטיח את השתדלותו. ובכן, הוא האיש הדרוש לנו? ואני גם אותו כמעט לא ידעתי, זולתי מה שראיתי בימים המעטים שהייתי ביפו. ומובן מאליו, שאין ביכלתי להציע בכרלין לא זה ולא זה או איזה איש אחר, אשר לא אוכל להעיד עליו, כי ידעתינו ובטוח אני בו שיהיה ראוי לאיצטלא זה. ואתה, אם ידעת את האנשים האלה ידעה נכונה ויכול אתה להעיד עליהם, הלא עליך לכתוב בעצמך את הצעתך לברלין, ולא להפטר בזה שנתת להם את האדריסא שלי! . . . . .

לד"ר י. פרידלנדר, ניוורק.

לונדון, 3 יוני 1913.

קבלתי מכתבך היקר זה כשבועים ועד היום לא מצאתי שעה פנויה לענות לך — ואתה סלח נא.

איני צריך לאמור לך, כמה נעים היה לי לשמוע מפי איש כמוך—
 אשר ידעתי, כי ההנופה אינה ממדוּתִיךָ — כי מצאת חפץ בטאמרי, וביחוד
 משפטך על מאמרי, שלטון השכל, נושא שאתה הקדשת לו הרבה זמן
 ועבודה ודעתך מכרעת בו יותר מדעות אחרים. המאמר הזה הוא, כידוע
 לך, הנסיון היחידי שבו ערבתי את לבני להכנס לתחומם של המלומדים
 המושבעים במקצוע, הכמת ישראל. ואין ספק בעיני, שהרבה (ואפשר
 הרוב) מן המלומדים האלה שנודמן להם לראות את המאמר, אם ב"השלה"
 או עתה בקובצי, לא השבוהו אף ראוי לקריאה מצדם ולא שמו לו
 לב כלל, שהרי המחבר אינו משלהם, ומה ידע ולא ידעו הם? לכן
 יקרה לי דעתך על המאמר שבעתים, שהרי אתה מ"שלהם", ובמקצוע זה
 מומחה אתה יותר מהם.

ובנוגע להשגותיך, כמדומה לי, שלא צדקת:

א) בדבר הנבואה אתה אומר: הרמב"ם תמיד מטעים ממש
 ההפך (ממה שיחסתי לו אני בהערה לעמוד 14), והוא, שהנבואה היא
 לא פרי השכל, כי אם פרי הדמיון... והנביא בהיות עליו יד ה' אינו
 כי אם כלי קבול להתגלות אלהים... רק שתנאים ידועים נחוצים,
 כדי שיזכה להיות לכלי קבול. — ונפלאתי כי בהשקפה זו של הרמב"ם
 על הנבואה מצאת, ממש ההפך מדברי בהערת הנ"ל. הן לא דברתי כלל
 שם על הנבואה, כי אם על הנביא, ומפורש אמרתי, כי השקפות
 הרמב"ם על מהות הנבואה אינן נוגעות לעיני, וציינתי רק את המקומות
 ששם ימצא הקורא את ההשקפות ההן. ומה שהביאני לתת ההערה היא
 אינו אלא זה: הקורא הנכון אפשר שישאל לעצמו, איך יכול הרמב"ם
 להתאים שיטתו בדבר האדם בפועל עם מציאות הנביא, המקבל
 שפע אלהי מן החוץ, ואין בו איפוא הוצאת השכל אל הפועל? וע"כ
 חשבתי לנחוק להעיר, כי לפי השקפת הרמב"ם, גם הנביא צריך להיות
 קודם כל, אדם בפועל, כלומר שהשיג המושכלות, ורק אח"כ תנוח
 עליו רוח הקדש. והרי כך אמר הרמב"ם באמת מפורש גם במשנה תורה
 וגם במורה נבוכים. במשנה תורה (יסוה"ת, ז' א'): ואין הנבואה חלה
 אלא על הכס גדול בהכמה... כשיכנס לפרדם וימשך באותן

הענינים הגדולים הרחוקים ותהיה לו דעה נכונה להבין ולהשיג... דעתו פנויה תמיד למעלה קשורה תחת הכסא להבין באותן הצורות הקדושות והטהורות ומסתכל בהכמתו של הקב"ה כולה מצורה ראשונה עד טבור הארץ ויודע מהן גדלו, מיד רוח הקודש שורה עליו. ובעת שתנוח עליו הרוח תתערב נפשו במעלת המלאכים הנקראים אישים"... ואתה הלא ידעת, כי בסגנונו של הרמב"ם במשנה תורה, כל זה אינו אלא רמז לפילוסופיא, שהנביא צריך להיות שלם בה, ואישים" הלא הוא השם שקרא הרמב"ם במשנה תורה (שם ב', ז') לאותה הצורה" הנבדלת הקרובה ביותר לעולם השפל ושבלשון הפילוסופים נקראה, שכל הפועל".

ובמורה נבוכים (ב', ל"ג) אנו קוראים: והדעת השני דעת הפילוסופים, והוא שהנבואה שלמות אחד בטבע האדם, והשלמות ההיא לא יגיע לאיש מבני אדם אלא אחר למוד, יוציא מה שבכה המין לפועל... והדעת השלישי, והוא דעת תורתנו ויסוד התנו, הוא כמו זה הדעת הפילוסופי בעצמו, אלא בדבר אחד, וזה שאנחנו נאמין, שהראוי לנבואה המכין עצמו לה, אפשר שלא יתנבא, וזה ברצון אלהי... והנני חושב, שעל זה רמזת גם אתה בעצמך, באמך, שתנאים ידועים נחוצים. ואם זה הוא התנאי" שרמזת עליו, הלא אין בינינו שום מחלוקת, כי יותר לא הפצתי לאמור גם אני.

ב) ועוד יותר קשה לי להבין, איזו סתירה מצאת בדברי להשקפתך (הנכונה באמת), שהרמב"ם האמין באמונה שלמה באלהותה של תורת משה. הלא כך אמרתי גם אני מפורש (עמוד 13). ההבדל בינינו מתחיל רק במקום שאתה אומר, כי הרמב"ם האמין לא רק בזה, שהתורה הנתונה ע"י מרע"ה היא מפי הגבורה, כי אם גם ראה בה, מקור האמת המוחלטת, ושהמחקר הפילוסופי סופו להגיע, רק ע"י ארחות עקלקלות, אל אותה האמת עצמה. נפלאתי מאד, איך יכלת להגיע להשקפה כזו, בעוד שכל עמלו של הרמב"ם היה, להפך, להראות שהאמת הפילוסופית היא, האמת המוחלטת, מפני שמקורה הוא השכל, ושהדת האלהית, מפני שאלהית היא, צריכה בהכרח ללמד, אותה האמת עצמה, ושע"כ, במקום שהדת

נראית כמלמדת אמת מתנגדת לזו, צריך לפרשה, אם גם „עי' ארחות עקלקלות“, באופן שתלמד את האמת השכלית. איני יודע אם צריך אני להביא ראיות פרטיות על זה, אחרי כי כל שיטתו של הרמב"ם לא תוכן אלא בדרך זה, וכל ספריו מלאים השקפה זו. הלא די רק לזכור השקפתו על הקירית החדוש העולם ומה שכתב בראש פרק כ"ה מחלק השני של המורה: „אין בריחתנו מן המאמר בקדמות העולם מפני הכתובים אשר באו בתורה בהיות העולם מהודש" וכו'. האם יצוירו דברים כאלה יוצאים מפי רב סעדיה? או לגלוגו על אותם הפלוסופים הדתיים (שרב סעדיה היה קרוב להם ברוחו), „שלא נמשכו אחר הנראה מענין המציאות תחלה בהקדמותיהם, אבל יסתכלו איך צריך שיהיה המציאות עד שתהיה ממנו ראייה על אמתת זה הדעת" וכו' (א', ע"א). וכי כך מדבר אדם ש"אמתת זו הדעת" ברורה לו ע"פ הכתב עוד קודם שיסתכל במציאות בעיני שכלו, או, כמשלו של ר' סעדיה, שמצא סכום הממון כבר ע"פ „שקילה" ואינו זקוק להסכם ה"חשבון"?—בקצרה, ידידי, כשאתה אומר ש"לא הכתב או השכל", היתה השאלה שהעסיקה את הרמב"ם — אני מודה לך. אבל כשאתה מוסיף, שהשאלה שהעסיקה את הרמב"ם היתה: „פתרון הכתב על אמתותו בהסכם עם השכל על אמתותו", — יכול אני להורות לך רק בהוספת מלה אחת: „פתרון הכתב על אמתותו, כלומר בהסכם עם השכל על אמתותו". כי בעוד ש"השכל על אמתותו", לפי דעת הרמב"ם, היא ההסתכלות ההפשית במציאות כמו שהיא, הנה הכתב על אמתותו מוכרח להיות בהסכם עם השכל, אחר כי הכתב האלהי אינו יכול ללמד מה שמתנגד אל האמת האלהית המושגת בשכל.

תודה מרובה לך, שלא כסית ממני את „הרהוריך" על שלא קיימתי את הבטחתי, בנוגע לביאתי לאמריקא. וקודם כל עלי להרגיעך בדבר מה שהבאשתי ריח יהודי רוסיא, לפי דבריך, בעיני בעלי היכולת שלכם. שבה והודיה להקב"ה, שהקדים רפואה למכה זו. כמעט בעת אחת עמי הבטיח גם ד"ר ביכלר — והוא הלא איננו יהודי רוסי — לקרוא שעורים בחורף הזה, ובעת אחת עמי הודיע גם הוא לד"ר אדלר, שאין ביכולתו למלאות הבטחתו עתה ואינו יודע עוד מתי יוכל למלאותה. הלא ראי

בודאי כי ה"רגיסטר" של הקוליג' מזכיר את שנינו בנשימה אחת ומודיע שעתידים אנו לקרוא בזמן שעתיד להקבע אחרי כן. ובכן, לא רק יהודי רוסיא יש שאינם יכולים למלא הבטחות כאלה, אם מתיחסים הם לעצם הענין בכובד ראש. הגע בעצמך, הבטחתי לא רק לבוא לאמירוקא, בשביל שיתכלו שם בפני או ישמעו מפי איזו דרשה של מה בכך, שהיום היא נדרשת ומחר נשכחת. הבטחתי לבוא ולקרוא עשרה שעורים על היסודות הראשיים של מוסר היהדות. הדבר היה זמן מועט אחר שכתבתי את מאמרי, על שתי הסעיפים. אז היו מחשבותי שקועות בענין זה בכללו, אך לא בפרטיו, ונדמה לי, שאם אקדיש לכך את שעותי הפנויות במשך שנה, אוכל לסדר את דעותי על פרטי הענין ולתת להן צורה נאותה בכתב. אך כשהתחלתי אחיז להעטיק יותר בדבר ונסיתי לחבר קודם כל "פרוספקט" כללי על השאלות שאני צריך לפתור, ראיתי מיד את טעותי. נוכחתי לדעת, שהרבה מהשקפותי בענין הגדול הזה, אע"פ שנראות לי אמיתיות, אין אמתותן מבוססת עוד בראיות אוביקטיביות. לי לעצמי אמנם מספיק גם הרושם הכללי שנקבע בלבי ע"י למודי, מעין "Intuition" פנימית, אבל בשביל להטעימן לאחרים הלא אין זה מספיק. ולא עוד אלא שבענינים שונים ראיתי, כי הכרתי הפנימית הנזכרת נוגעת רק במסגרת הכללית של השאלה, אבל בתוך המסגרת עדיין נמצאים הרבה מקומות "פנויים", שבהם גם אני עצמי איני יכול להגיד עוד מה דעתי. כללו של דבר, ראיתי, שהעבודה הזאת לא לשנה היא ולא לשנתיים, ושם רוצה אני באמת לגלות דעתי על השאלות היותר חשובות בהשקפת-העולם היהודית, עלי קודם כל להגיע לידי הכרה ברורה, שמה שאני מציע לפני אחרים—הוא באמת, דעת יי, שהגעתי לה אחר עיון רב בכל החומר ושקול כל הדברים במאזני השכל והמדע. ועבודה כזו, לפי תכונת נפשי (הלא ידעת שאיני מהיר במלאכת הקודש) ולפי מצבי החיצוני, שמניח לי אך שעות מועטות לעבודת הרוח,— היא קשה וארוכה כל כך, עד שאין ביכלתי כלל להגיד אפילו בקירוב, כמה שנים היא דורשת ממני. וכשהוברר לי דבר זה, התיצבה לפני השאלה: אחת משתי אלה—או שאיני יכול לשמור הבטחתי, או שאעשה מלאכת

ה' רמיה. במה אבחר? והחלטתי, שמוטב שאהיה בדאי בעיני אחרים, ולא אהיה רמאי בעיני עצמי. זה היה מצב הדבר בשנה שעברה. והנה באה השנה האחרונה עם קללותיה. סבלתי הרבה יסורים מוסריים וגופניים ותש כחי כל כך עד שעתה איני מוכשר בכלל לשום עבודה הדורשת התרכזות המחשבה. והנני צריך עתה קודם כל להחליף כה ולהשתדל להיות שוב בריא בגוף ונפש, ואחרי כן — נראה.

ואפשר שכל האמור היה מספיק, בשביל להניח את דעתך, אלא שרוצה אני לשלם לך מדה כנגד מדה ולא אכסה ממך גם אני מה שאני „מהרהר“ בנוגע לנסיעתי לאמיריקא מצד עצמה. בשנים האחרונות רבו כל כך ה„גדולים“ הבאים לאמיריקא, ורב כל כך הכיעור וה„בלוף“ הקשור בכל אותן הריקלמות, שבכתב ושבע"פ, שבהן „מכבדים“ את כל הבא, — עד שמי שנשאר בלבו עדיין איזה זיק של כבוד לעצמו ועוד לא פג טעמו האסטימי, מוכרח ל„הכבד“ ולשבת באשר הוא שם, כדי לקיים „הרחק מן הכיעור“. לא אכחד ממך, כי רוצה הייתי מאד לראות בעיני את היהדות הצומחת באמיריקא, אבל במה דברים אמורים, אלו יכלתי לבוא ולהיות שם בבחינת „רואה ואינו נראה“, בעוד שלפי מנהג המקום קרוב הרבה יותר, שאלו באתי, הייתי בבחינת „נראה ואינו רואה“ . . . . .

לד"ר ש. לוויין, חיפה.

לונדון, 10 יוני 1913 (ערב חג השבועות הרע"ג).

קבלתי היום את מכתבך טיפו (מן 1 יוני). הנני מקוה שכבר שבת בשלום לחיפה וקבלת שם את מכתבי הקודם, ששלחתי לך לחיפה באחריות ביום 27 מאי. הפעם לא ארבה דברים, כי כותב אני בערב יו"ט בין השמשות, וגם אין לי מה להוסיף הרבה על מכתבי הקודם.

בלי ספק כבר הודיעוכם מברלין, ששיבת הקורטוריום נדחתה לאחד מימי אוגוסט. הם הפצו לקרוא את האספה ליום 2 יולי, אבל אני לא יכלתי להסכים לזה, כי בימים הראשונים ליולי מוכרח אני להיות פה בכל שנה, לצרכי בית המסחר. זאת אמרתי להם עוד בהיותי בברלין, אבל, כנהוג, שכחו.

וכשהזכרתים עתה, הודיעוני בטלגרמא, שאם לא תהיה הישיבה ביום 2 יולי, נצטרך לדחותה עד אוגוסט (את הסבה איני יודע). נסיתי להציע, שתהיה הישיבה בשבוע האחרון ליוני, אע"פ שהייתי צריך בשביל זה לשוב מברלין לפה ולצאת שנית לאחר שבוע. אבל גם זה לא נתקבל. ובכן תהיה הישיבה באוגוסט, ובודאי בסוף החודש (כתבתי להם, שלא אוכל להפסיק את ה"קור" באמצע, ואפשר לי להשתתף בישיבה רק בסוף אוגוסט), באופן שגם אתה תוכל להשתתף בה בעצמך. שמח אני על זה מאד, כי לא אהיה "יחידי במערכה". וממילא מובן, כי עתה אין צורך עוד שתכתוב להם את השקפתך, כמו שהצעת לי לפניך במכתבי הקודם, אחר כי תוכל לדבר בע"פ, כמוני, בשעת הישיבה.

מתוך מכתבך נראה, שהמחלוקת בירושלים היתה ע"ד שפת הלמודים בטכניקום עצמו (ולא רק בניה"ס התיכוני), ואם הדבר כן, תצטרך להלהם על זה בברלין יחידי. אני לא אוכל לדרוש זאת, מפני שאיני סאמין באפשרות הדבר, לחנך אינוניורים בקיאים במלאכתם כראוי בלשון שאין בה לא ספרים ולא מורים במקצוע זה. כך חשבנו כלנו כל העת, ומעולם לא הבענו חפצנו במובן זה אפילו בינינו לבין עצמנו. ואולם, אף אם היינו אנחנו עתה שנינו משנים דעתנו, לא היינו רשאים לדרוש זאת. כי הלא מראש ידענו, שכל שאר חברי הקורטוריום, וביחוד האשכנזים, לא יעלה על לבם שום הרפור, אפילו בחלום, ללמד את הלמודים הטכניים בעברית, ואנחנו לא אמרנו להם זאת עד עתה, ושתיקתנו היתה כהוראה להם, שדבר זה אינו בגדר האפשרות. ואם נבוא עתה בדרישה כזו, יהיו הכל נגדנו ומאומה לא נשיג, ורק נפסיד גם מה שאפשר להשיג בנוגע לביה"ס הבינוני. כי נתן יד להאשכנזים לפטרנו בשם "שוביניסטים", שאין לשית לב לדעתם. — אך למה אדבר על זה במכתב? הלא נתראה בימי האספה בברלין. . . .

בן יהודה (הוא ואשתו עתה פה) כבר ספר לי, שהגימנסיא הירושלמית עומדת לקבל חסות צרפת. ובודאי ראית שכבר בא הדבר גם בעתונים (הללו מזכירים את הגימנסיא ביפו, כנראה, בטעות). דבר זה מעציבני מאד, והנני מתפלא, שאתה (כנראה מסגנונדך) שמח על זה. הצרפתים לא יסבלו לאורך ימים פרוגרמא זרה להם ומתנגדת לשוביניסמוס שלהם. . . .

למר מרדכי בן הלל הכהן, אודיסא.

לונדון, 15 יוני 913 (י"ב סיון הרע"ג).

... צר לי מאד, כי מחשבתכם הטובה ע"ד הוצאת עתון יומי ביפו תשאר לע"ע בעולם המחשבה בלבד. קבלתי באלו הימים מכתב ארוך על הענין הזה מאת מר ב., בתור מזכיר להועד הזמני. בין שאר דברים הודיעני מר ב., כי הוא נמנה כבר להיות עוזר ראשי תמידי במערכת. ואני לא כחדתי ממנו בתשובתי, שאם עתיד העתון להיות לפה להשקפתו הוא על היהדות בכלל ועל הציוניות בפרט — נוח לו שלא נברא. גם עצתך להעביר את "החרות" ליפו לא מצאה הן בעיני. הלא ידעת, ששמועתו של עתון זה רעה ולא בנקל יעלה בידכם להשכיח את העבר ולמחות מלב הקהל את הרושם השלילי שנקבע שם ביהם לעתון זה. בינתים באה ידיעה בכה"ע, כי "האור" חדל לצאת. כנהוג, כתבים שההפסק הוא אך לזמן. היש לזה קשר עם המחשבה של אוסישקין ומחנהו להוציא עתון יומי בירושלים? אם ידעת, עם הגברת המדה מתאכסנים עתה בעירנו, וכבר ראיתם פעמים אחדות. אבל הם שקועים כל כך בעניני ה"מלון" עד שאינם מדברים עמי כלל ע"ד העתון שלהם. רק פעם אחת רמזו בן־יהודה על התנועה ביפו ליסוד עתון חדש ואמר לי, שעל הענין הזה עוד ידבר אתי. אבל אח"כ, כנראה, שכח את הדבר, ואין אני רוצה להזכירו, כי כמובן, אצטרך לגלות לו דעתי על עתוננו, ולא תהיה השיחה נעימה כלל.

ע"ד העברית בהטכניקום, כמדומה לי, כבר כתבתי לך, שבנוגע לביה"ס הבינוני נכון אני להלחם על זה בכל כחי, ואם לא אצלחה, אצא מן הקורטוריום. אבל האגיטיציה שעושים עתה בא"י ובחול לשם העברית בטכניקום עצמו לא תביא שום תועלת, והלואי שלא תזיק. מה בצע כי נעצום עינינו מראות את המציאות? אי אפשר עוד עתה ללמד את המדעים הטכניים להלכה ולמעשה בלשון עברית, שאין בה לא ספרות סכנית ולא מורים מומחים. והלא כאן אנו עסוקים לא בהנוך כללי, כי אם בחנוך מומחים למקצוע ידוע, שידעו להשתמש בידעיותיהם במעשה וימצאו להם עבודה אצל אחרים בתור אינוניורים, ואי אפשר בשום אופן לדחות מטרה

זו לשם האידיאל של העברית. יכול הייתי להבין, אלו התנגדו ה"עבריים" בראשית הדבר לעצם יסודו של הטכניקום והיו אומרים, שכל זמן שאין ביכלתנו ליסד טכניקום עברי, מוטב שלא ינסד כלל עד שנוכל ליסדו בעברית. אבל מאחר שמתחלה קבלו את הענין בשמחה (אע"פ שהכל הבינו בלי ספק, שאין המיסדים—האשכנזים, האמריקנים ואפילו בני בית וויסוצקי—חושבים כלל להביא את הכל קרבן על מזבח הלשון העברית) ולא שאלו ולא דרשו כלום, ועתה, לפני הפתח המוסד, מקימים רעש: עברית ורק עברית — הרי ריה דימגוגיא נודף מאגיטציא כזו, ואין אני יכול להשתתף בה.

לד"ר ש. לוויין, חיפה.

לונדון, 19 יוני 1913.

... קודם כל עלי להעריך, שמעית בכונת דברי על אדות הדיפלומטיא¹. אם תקרא את הדברים שנית, תראה מתוך ההמשך, שלא היתה בזה שום תוכחה² לך, על שאתה נוהג עמי בדיפלומטיא, כי אם, להפך, התנצלות לעצמי על שאינני נוהג עמך בדיפלומטיא וכתבתי לך דברים בלתי נעימים לאונך בהתגלות לבי, לא כהל ולא שרק. אבל מוטב שנניח זה ולא נשוב לדבר על פרוא זו או זו. טוב שדברים כאלו נאמרו בינינו לבין עצמנו פעם אחת, אבל אין צורך לעשות מזה משא ומתן בימשכים. ובנוגע לגוף הענין, לא אוכל להסכים לפירושך, "שלא דברנו ע"ד התביעות החדישות האלה, פשוט, מפני שלא הגיע זמנן עד היום". גם התביעות "הישנות", ע"ד העברית בביה"ס הבינוני, לא הגיע זמנן עד היום, ואעפ"כ דברנו ודברנו עליהן עוד לפני שנה ושנתיים. לא, יקירי, צריך להודות על האמת. לא דברנו על אותן התביעות, מפני שלא היו לנו תביעות כאלו. אתה הנך נמצא עתה תחת השפעת הסביבה בא"י, ואפשר, שאלו הייתי אני עמך שם, הייתי ג"כ משנה דעתי בעקב השפעה זו. אבל בהיותי יושב בחו"ל ואין לי אלא מה שלבי מגיד לי, רואה אני את הדבר באותן העינים עצמן שראיתו עד כה, וחושב אני גם עתה, כמו שחשבנו כלנו עד כה, שהתביעה ללמד בגוף הטכניקום מתימטיקא וידיעת הטבע בעברית—הוא מעין פרינציפיענריישערייא³,

¹ עיי' למעלה ע' 55.

ששכרה יצא בהפסדה. חוזר אני על מה שכבר כתבתי לך. אינני צריכים קודם כל לדעת את מלאכתם להלכה ולמעשה, ואע"פ שאינני מומחה לדבר זה, נראה לי, בכל זאת, שגם אדם פשוט בעל דעה יש לו רשות לחוות דעתו בשאלה פשוטה כזו. הכל יודעים, שלא יצויר אינני מומחה בלי ידיעה נכונה במתימטיקא ובפיזיקא, ושלא תצויר ידיעה נכונה בלי ספרים ובלי מורים מומחים. והספרים והמורים אינם בעברית. אתה מעיד בשם "המורים המומחים" שבא"י, כי "מורים למתימטיקא, פיזיקא וכימיא בעברית נוכל להכין על נקלה". כבודם של המורים המומחים בא"י במקומם מונה, אבל כמדומה לי שאין זו אלא מליצה גרידא. מה פירושה של "הכנה" זו? התאמרו לקחת אנשים סתם היודעים עברית ו"להכינם" באותם המדעים? או, להפך, לקחת מאנשי מדע הראויים להורות דברים אלו ו"להכינם" בעברית? האופן הראשון נראה לי זר ומוזר כל כך, עד שאיני רוצה כלל ליהם לכם מהשבה כזו. והאופן השני הלא תלוי לא בנו, כי אם באותם המורים המומחים, שהם יסכימו תחלה ללכת אל ה"חדר" שלנו, בשביל להיות לאחר שנתים או שלש מורים בחיפה. והנה אתה יודע, כמה יגיעות יגענו עד כה למצוא קנדידים הגונים למדעי הטכניקא, ועדיין לא עלה בידנו למצואם, אע"פ שלא דרשנו מהם להורות בעברית, רק פשוט, מפני שההוראה בחיפה אינה כלל דבר המושך את לבם של מומחים הגונים, היכולים למצוא להם עבודה נאותה גם באירופא. ואם יודעים אתם מומחים כאלה שיסכימו לכל התנאים לשם חבת הארץ, מדוע לא תקראו בשם, ונדעם גם אנחנו? מראשית הענין הלא בקשנו שנינו אדם משלנו שיוכל לעמוד בראש הטכניקום. ומדוע לא מצאנוהו, אם יש מומחים בטכניקא בין אנשי שלומנו? הלא כל אותן השנים שמענו תמיד רק שם אחד: חיים ווייצמן! אבל, לאסוננו, אין הכימיא תופשת לע"ע מקום בפרוגרמא של הטכניקום ולא יכלנו להשתמש בווייצמן. ואם יודעים אתם ווייצמן שני, שהוא מומחה לפיזיקא, למשל, באותה מדה שווייצמן הראשון מומחה לכימיא — מדוע לא העמדתם אותו בתור קנדידט להנהגת הטכניקום ומדוע לא שמעתי אני את שמו? רק שם אחד שמעתי באמת, והוא הפרופיסור דיסויער. והנה ידעת כי גם האשכנזים, ושלוזינגר בתוכם, היו רוצים בו, אלא שהוא איש חולני ובלתי

מוכשר מפני זה לעבודה קשה במוסד חדש. האמנם לא תבין, כי כשתבוא לפני הקורטוריוס בהצעה זו, ישאלוך קודם כל באירוויא מסותרת, או גם גלויה: מי הם המורים המומחים לטכניקא, שהסכימו "להכין עצמם" להוראת הדיסציפלינא שלהם בעברית? והאמנם תאמין, שהקורטוריוס יקבל החלטה כזו על סמך מה שמורים מומחים בא"י (מורים שאין ביניהם אף אחד שהוא מומחה באמת לענינים שילמדו בטכניקום) מבטיחים אותנו, שאפשר "להכין על נקלה"? — ואחר שאלת המורים (או אולי לפני ה?) באה שאלת הספרים. מאריה דאברהם! איך תעצמו עיניכם מראות, כמה מן העלבון יש בדבר ללשון העברית — עלבון שהתלמידים הצעירים יהיו מרגישים בו בכל יום ובכל שעה — כשיהיה המורה זקוק לספרים אשכנזים גם בשעת שעורו וגם אחרי כן, לתתם בידי תלמידו, שישתלמו בידיעותיהם. האם לא יהיה כל הדבר בעיני המורים והתלמידים יהדו מעין קומידיא? יושבים ומדברים שעה אחת בעברית, ותיכף אחר זה צריכים הם להסיר מעליהם את "המעיל של שבת" ולשוב ולקרוא לכל דבר בשמו האשכנזי, ככתוב בספרים שבידם? וכי אפשר באמת ללמוד "גזרה שוה" מן הגימנסיא ביפו, ששם מלמדים לנערים ראשית כל לימודי המדע בלי ספרים, והתלמידים מסתפקים במחברותיהם שכתבו מפני המורה? הלא פה אנו עסוקים באנשים צעירים המשתלמים במקצוע מיוחד, שעתידי להיות להם לפרופיסיא. והם הלא צריכים לדעת גם את הספרות של המקצוע ואינם יכולים לשאת עיניהם בכל פרט ופרט רק למוצא פי רבם.

בקצרה, יקירי, אינני מבין את הפצכם. ומה שאינני מבין אינני יכול להציע, או לתמוך בו כשיציעו אחרים. יכול הייתי להבין — ואפשר באמת שצריכים היינו לעורר שאלה זו בראשית הדבר — אלו קמו אנשים עבריים, בעת שהתחילו לדבר על יסוד הטכניקום, ומחאו על עצם הדבר, שרוצים להקים מוסד כזה בטרם נבראה היכולת לעשותו עברי כלו. אפשר שלמטרת התחיה יותר טוב היה שיברא הטכניקום לאחר עשרים שנה. אינני דן עתה על שאלה זו, אבל מבין אני את רוחם של אלו, שחושבים כך. ואולם לאחר שנעשה הדבר, אי אפשר לדרוש במליצות סתמיות דברים המתנגדים אל דרישות המציאות.

ואולם אחר כל זה אינני חושב להתנגד לדרישתכם, אלא שלא אוכל „להלחם“ בעדה. לפי דעתי המוצא היחיד מן המבוכה הזאת הוא — להציע לפני הקורטוריום שימנה קומיסיא של מומחים, מהם מומחים למכניקא ומהם מומחים לעברית, והם ידונו על הדבר ויבואו לידי החלטה, איפה הוא הנכול פה בין האפשר והנמנע. ואם תבוא השאלה הזאת באמת לפני הקורטוריום, אז אחזה אני דעתי במוכן זה: ודאי רוצה הייתי, שיהיה הטכניקום כלו עברי, ואלו היה הדבר אפשר הייתי דורש זאת בחוקה. אבל בהיותי בלתי מומחה לדבר, איני יודע עד כמה וכאיזו מדה נוכל לעשות זאת עתה, והנני מציע למסור פתרון השאלה למומחים.

הרבותי דברים על הנושא הזה, אעפ"י שהנני מקוה שעוד נדבר על זה גם פא"פ לפני האספה, כי חפצתי שתשוב ותתכונן בדבר מכל הצדדים עוד בהיותך בא"י ותשתדל להשתחרר מהשפעת הסניבה ולברר לעצמך את הדבר לא רק מצד האידיאל, כי אם גם מצד המציאות הגסה... .

ושלום לך, ידידי היקר, ואל נא תתרעמו עלי שם, שאיני מקבל דעתכם בשאלה קשה זו. מה אעשה ואיני יכול לענות, אמן חטופהי, כל זמן שאין מוחי סובל את הדבר.

לחברי ועד „ההסתדרות העברית“, ברלין.
לונדון, 30 יוני 913 (כיה סיון תרע"ג).

קבלתי מכתבכם מן כ"א דנא וגם את הפנקסים וה„חוזרים“ אשר שלחתם לי. לא אכתב מכם, שתמהתי מאד על המשלוח הזה. ממה נפשך: אם יש אנודות של ההסתדרות בלונדון, הלא בודאי באו בדברים עמכם וידעתם מי הם העסקנים בעבודתן, וגם פנקסי־שקלים נמצאו בידם זה מכבר, ומדוע איפוא לא שלחתם גם את הפנקסים האלה אליהם? ואם אין זכר עוד להסתדרות בלונדון, עד שאינכם יודעים כלל אם יתרצה איזה אדם לקבל על עצמו קבוי־התרומות וצריכים אתם לפנות אלי, שאמצא אנשים כאלה — אם כן כל הטורח הזה למה? אם אין אנודות, הלא אין צורך ב„צירים“ מלונדון לה, ועדהי, והלא, התנועה העברית אין עיקרה תשלומי שקלים, והאמנם תחפצו להרבות בצירים כדי לברוא אילוזיא, כי

יש תנועה ויש אגודות במקום שאין כלום? אם כל הצירים יהיו באי כחן של אגודות כאלו שאתם רוצים לברוא בלונדון „ערב שבת בין השמשות“, — הרי תהיה זו הונאת הצבור העברי במדה שאין למעלה הימנה!

אעפ"כ, מאחר שכבר שלחתם את הפנקסים, הנני שולחם למר סימון (הוא עתה ראש חברת „דוברי עברית“ במקום מכסימובסקי, שיצא לאמריקא), אולי ימצא הוא איזו אפשרות לעסוק בזה. אני מצדי אינני מזרוז לכך, מפני הטעם האמור: שהרי יודע אני, שאין שום זכר עוד פה להסתדרות, ומתחלתו של דבר לא היה אלא יציר מלאכותי, בלי כל רוח חיים, כי אין המקום מסוגל לכך. וע"כ אין רוחי נוחה כלל ממכירת שקלים עתה, למטרת משלוח צירים להועידה. הוששני שגם מר סימון, היודע את המצב, יחשוב כך. והנני מבקשו במכתבי אליו, שאם לא ימצא לאפשר לעסוק בזה, ישיב את הפנקסים ישר אליכם. כי אני עומד להשתחרר מעסקי ולצאת למנוחתי בעוד ימים אחדים, ולא אוכל לעשות מאומה, אפילו אם הייתי מסכים לעצם הדבר.

ואחר כל האמור, אין צורך עוד להרבות דברים על אדות בקשתכם למצוא איש שיקרא בהועידה „הרצאה על מצב התנועה העברית באנגליא“. הרצאה זו תוכל לכלול רק ארבע מלים: „אין תנועה עברית באנגליא“. ואולם אם תחפצו דוקא שתבוא „הרצאה“ על דבר שאינו במציאות, תוכלו לפנות בעצמכם לד"ר דייכס, או לד"ר זלקינד, או למר סימון הנזכר, — אולי יחפוץ מי מהם לברוא יש מאין. אני איני יכול להיות סרסור לדבר כזה. — אך לפני ימים אחדים התאונן לפני מר סימון, שגם חברת „דוברי עברית“ נמצאת במצב של קפאון, כמעט גסיסה, כי אין אנשים ואין אמצעים. גם בימים ה„טובים“, כשהיה מכסימובסקי מקדיש לה כח ומרץ יתר על ערכה, היה מתקבץ כמעט תמיד „מנין“ מצומצם לאספותיה והרצאותיה. זו היא התנועה העברית בלונדון!

למר ל. סימון, לונדון.

לונדון, 1 יולי 913.

קבלתי מברלין מאת ועד „ההסתדרות העברית“ פנקסי־השקלים והמכתבים החוזרים, המונחים בזה, בצירוף מכתב שבו מבקשים למסור את הפנקסים ל„חברים“ שישתדלו לאסוף תרומות וכו' וכו'. כמובן, נזכרו פתאום בזה, בסבת ה„ועידה“ שתהיה בווינא, ורצונם להראות שם גם את „אנגליא“, שיבואו „צירים“ מכמה „אגודות“ ויספרו את כל הגדולות שעשתה ההסתדרות באנגליא, כנהוג. אינני צריך לאמור לך, שאין דעתי נוחה מזה. אבל איך שהוא, הלא ידעת כי בעוד ימים אחדים אני יוצא מפה, ואין לי פנאי לבוא עמהם במר"מ. לא נשאר לי איפוא כי אם לפנות אליך. הלא אתה, בתור ראש „דוברי עברית“, קרוב אל ה„חלל“ הזה יותר מאחרים. וע"כ הנני שולח לך את הפנקסים והמכתבים החוזרים, ועשה בהם כטוב בעיניך. אם הפיץ אתה לעשות בקשתם ולהשתדל במכירת שקלים ומשלוח „צירים“ וכו'—עשה כן, ואם לאו—השיבה נא להם את הפנקסים לברלין. סלח נא שהנני מטריחך בזה. דרך אחרת אין לפני. חשבתי אמנם תחלה להשיב להם הכל תיכף לברלין. אבל אח"כ נחמתי: אולי תמצא אתה שראוי לעסוק בזה, ואין לי רשות למנוע ממך „מצוה“ זו.

למר א. דרויאנוב, ברלין.

ווילדברג, 11 יולי 913.

קבלתי אגרותיך הגלויות לפני צאתי מלונדון, בעת שהייתי טרוד בהכנות הדרך. לפה באתי שלשום ישר מלונדון ולא עברתי דרך ברלין; כי דרך כהן כתב לי ששיבת הועה"פ נדחתה גם היא עד לסוף אוגוסט, ובכן לא היה לי מה לעשות עתה בברלין. . . .

ע"ד „העולם“ כבר קראתי בכה"ע, שמתעתדים להעבירו לירושלים ולשנותו שם לעתון יומי. בעת אחרת הייתי חושב ידיעה כזו לבדותא עתונית רגילה. אבל עכשו, ששוקדים כל כך על „תקנתה של ירושלים“, אפשר שגם „תקנה“ זו עולה על לב המנהיגים.

יותר אין לי מה לכתוב לך מקרן-זווית זו שבשוורצוולד, שאין לה בעולם כלום זולתי בית-המרחץ ושאלת הגשמים המרובים, המקלקלים את ה"קור".

למר ד. וויסצקי, קיסינגן.

(תרגום מרוסית).

ווילדברג, 25 יולי 913.

..... על עניני הטכניקום קשה לי לכתוב עתה. אין זה נושא לטפל בו ב"קוראט": כל כך הכל מסובך ומעציב. עם היותם אישכנזים, הם מנהלים את הענין באופן גרוע הרבה משהיו מנהלים אותו רוסים. הנה שב פינקלשטיין¹. את הדו"ח שלו הפרטי לא שלחו לי. אך מתוך הידיעה הקצרה של ד"ר כהן אפשר להוציא תולדה, שדו"ח זה מוסיף עוד ערבוביא, בהיותו סותר בהרבה דברים להנחות הקודמות, – ואין לדבר סוף.

ובנוגע לשאלת הלשונות, הנה גם אני אחזתי עד כה בטקטיקא שאתה מציע עתה, בהשתדלי לדהות עד כמה שאפשר את השאלה הקשה הזאת, כדי שלא לעורר מחלוקת לפני זמנה. אבל עתה ירא אני, שבהכרח נצטרך לעסוק בזה. ראשונה, הלא הושבים לפתוח את ה"מיטטעלשולע" באכיב הבא, וצריך לדאוג בעוד מועד למנוי מורים, ואיכות המורים העתידים הלא תלויה בכך, באיזו לשון עתידים הם ללמד. ושנית, דעת הקהל כבר מראה סמני רגשנות, והעתונים העברים כבר מפרסמים מאמרים ו"מחאות" על זה, שאנו מתעתדים לעשות את הטכניקום כלי-שרת להשפעת האישכנזים בארצות המזרח ולהפצת הגרמניזמוס שם וכו'. צריך על כן לבוא לידי איזו החלטה, כדי להרגיע דעת הקהל העברית. אינני מסופק, שאלו היו כל חברי הקורטוריום באים לשיבה, היו רובם מחליטים לטובת הלשון העברית, ולו רק מתוך כך, שרובם אינם אישכנזים, והם באמת אינם רוצים לשמש אמצעי לטובת האינטרסים המדיניים של האישכנזים. אך הלא בפועל כמעט אין איש בא לשיבות מלבד האישכנזים, והם יכולים איפוא לפתור את השאלות מתוך השקפתם הפטרויטית. מארץ ישראל

¹ מי שהיה עתיד להיות מנהל הטכניקום. הוא היה זמן מה באיי ושכ לברלין.

כבר מתקבלות ידיעות, שבכתי הספר של "עזרה" בירושלים מרחיבים בשנה זו למוד האשכנזיות על חשבון העברית, בכונה להכין תלמידים בשביל הטכניקום, אשר יהיה "אשכנזי" וכו'. וכמובן, מוחים... במלה אחת, השאלה הזו ודאי תעורר התנגשויות קשות. נחכה ונראה....

למר א. קפלן, וורשא.

ווי לרבר, 25 יולי 1913.

מכתבך האחרון קבלתי בלונדון זמן מועט לפני צאתי משם, ומרוב טרדותי לפני עובי את ביתי ועסקי לשני חדשים לא יכלתי לענותך משם. תודה לך על מרחתך לשלוח לי את הגליונות שבא בהם מאמרו של צייטלין. "אמיריקא" לא גלה, ובנוגע אלי חזר על הטענות הישנות, אשר כבר השבתי עליהן מאה פעמים ואחת. כמה קשה להוציא מלבם של בני אדם טעות שנשתרשה פעם אחת! אם קראת ולא יטחת את מאמרי, מלים ומושגים, הלא תדע, כי רשאי הייתי לחשוב, שאחר דברים מפורשים כאלו לא יעזו עוד לשבש את השקפותי על ענין זה. ובכל זאת... וע"ד ב. א. 1, אל תצטער. כך יפה לו. ואלו הייתי באמת בספרותנו אילן ששרשיו מועטים כל כך, עד ש"רוח מצויה" כזו יכולה לעקרו, — גם אז לא היה כדאי לשים לו לב: אילנות כאלה אינם נצולים ע"י שמירה, וסופם לפול מאליהם, גם אם לא תגע בהם יד. אנב אורחא: באלו הימים הפשתי איזה דבר בארכיבי שלי, ובאו לידי בין שאר דברים גם איזו מכתבים ישנים מאת ב. א. אלי. לא יכלתי להתאפק משחוק בקראי אותם ואמרתי בלבי: רוצה הייתי להסתכל בפני אדם זה, אלו היו המכתבים האלה נקראים באותו מעמד, כשקרא הוא את "הרצאתו"... נעים היה לי לשמוע, כי החלק הרביעי מעפ"ד יש דורשים לו במדה הגונה לפי ערך. ודבר זה מזכירני את החלטתנו בדבר הדפסת שני החלקים הראשונים. הלא כה החלטנו, שאחר שיצא החלק הרביעי וימכר במדה

1) סופר ידוע שיצא אז נגדי באופן גס, מתחלה בהרצאה שבעים ואח"כ ברפוס. עיי' להלן מכתבי לקסלן מן 16 אוגוסט.

ידועה, נגש להדפסת החלקים הראשונים. ועוד הפעם אני חוזר על מה שכתבתי לך כבר פעמים אחדות: אם יש בלבך אפילו חשש כל שהוא, שמא יפסיד, אחיאסף" בהוצאת החלקים ההם, וע"כ הנך דוחה את הדבר מומן לומן, זה יותר משנתיים, — אינך צריך להעלים ממני את מחשבתך. חלילה לי להעמיס על, אחיאסף" את, "משאי" זה. יכול אני עתה לשאתו לבדי, וכבר החלטתי להדפיס את הספרים בכל אופן בחורף הבא, אם ע"י אחיאסף" או בדרך אחרת. הנני כותב לך בזה על השאלה הזאת בפעם האחרונה. ואם עד אחר החגים לא אקבל ממך מכתב, שכבר סדרת את הדבר עם אימצקובסקי ועלי אך לשלוח לו את האַכסמפּלר המוגה ומתוקן לדפוס — אז אהשוב את שתיקתך כהודאה, שבאמת אינך חושב זה לעסק טוב ומוחל אתה על זכות הדפסה זו, שבקשת ממני לפני שלש שנים. ועל יסוד זה אגש אז להוצאה זו בעצמי (או ע"י אחרים), מבלוי לשאול עוד את פיך. כי ממקומות שונים פונים אלי בשאלות, איפה יש להשיג את החלקים האלה, ואלו שיודעים שכבר כלו מן השוק שואלים: מתי יצאו מחדש. ואני לא לכך נתכונתי, בהוציאי את מאמרי, שיגיעו למדרגת, "יקרי המציאות", שמבקשים אותם כמטמונים. רוצה אני שיקראו דברי וישפיעו על הלבבות...

למר י. אייזנשטדט, יפו.

ז'רן, 8 אוגוסט 913 (ה' אב תרע"ג).

בדקתי היום בספריה העתיקה שלי ורואה אני, שמכתבי האחרון אליך נרשם עליו יום א' אייר! ובכן עברו זה יותר משלשה חדשים מאז כתבתי לך — ואני לא הרגשתי כי גדל ההפסק כל כך. עפים להם החיים במהירות יתרה, ואנו שקועים בעניני יום יום ואין אנו משיגים בהם, בחיים העוברים, כאלו אין קץ להם -- ולנו.

סלח נא, יקירי, על השתפכות הנפש הזו, שבדואי לא פללת לשמעיה מפי. אפשר, יפי הטבע ושקט החיים פה שפכו עלי מעט מרוח השירה. אך אל תגיד לאיש, שמא תקלקל את ה"ביאוגרפיא" שלי לעתיד לבוא,

שבודאי יהיה כתוב בה, כי הייתי עבד השכל, בלי כל לחלוחית של רגש, איש יבש כחרס, וכו' וכו'. — אבל נשוב נא אל ה"פרוזה" . . .

מסכים אני בכל לבי לחפצך הטוב, שנתרחק במכתבינו זה לזה מן ה"פולימיקא". אלא שאתה בכל זאת לא יכלת לכבוש את יצרך ונתת במכתביך, הערות אחדות, שעדיין ריחה של פולימיקא נודף מהן, ובכך אהיה אני הגומר את המצוה שהתחלת בה ולא אתן שום הערה על הערותיך, שיהיה מכתבי נקי מפולימיקא לגמרי.

מה שכתבת לי ע"ד האפ"ק בודאי לא השביעני עונג מרובה. כדברך גם אני אניד: אף אם רק החלק העשירי אמת—די בזה להדאיב את הנפש עד היסוד. אבל מה כחי בדברים כאלה? אם יש בא"י אנשים היודעים הכל לא אך מפי השמועה, כי אם ידיעה ודאית, ע"פ עובדות ומספרים שאין להכחישם, הלא יכולים הם למסור טימורנדיום מפורט להקונגרס. ואחשוב שעוד ימצאו בין המנהיגים אנשים המסורים לעניני הישוב במדה מספקת, בשביל לשים לב לממורנדום כזה ולהשתדל בתקנת המוסד.

אנב אורחא. אתה אומר, שעוד אחד מבני א"י אמר לך שיכתוב לי על ענין זה. אבל עד כה לא כתב לי על זה איש זולתך.

השתוממתי לקרוא במכתבך האחרון, כי ששרנוביץ (ספוג), מתאמץ לרמוז, כי הוא נשען גם עליי. קראתי כל פרקיו בתשומת לב ולא מצאתי רמז כזה, זולת מה שהוא מביא דברים ממאמרי „נסיון שלא הצליח“. והלא רשות לכל אדם להשתמש בדברים נדפסים, כפי שהוא מבין אותם. בכלל עלי לשוב ולאמור לך מה שכבר כתבתי לך פעם אחת: דבר ב"ט כבר חדל להיות ענין פרטי של החברים והיה לקנין הצבור, שהכל רשאים למשמש בו ולהגיד את מבינותם". ואין כל סבה להתמרמר על מבינות כזו, ואם לפי דעתך אינה אלא חסרון ידיעה וטעם, כתוב והדפס מה שלבך הפיץ. הפקדי הוא הדבר עכשו, וכל אחד מאתנו — ושלא מאתנו — יכול לחוות דעת באין מפריע. . . .

למר מ. אוסישקין, אודיסא.

ז'רדן, 9 אוגוסט 913 (ו' אב תרע"ג).

אך היום הגיע לידי מכתבך ששלחת לוולדבר (יצאתי משם עוד ביום ב' שעבר), והנני ממחר להשיבך, כדי שיספיק לך הזמן להתבונן בדבר ולהתישב גם עם „בעלי המחאה“ בדרך פרטית, אם תמצא זאת לנחוץ. טוב עשית כי עצרת בעד המוחים ודחיתם את ה„צער“ לע"ע. בזה הצלת את הועד מהיות לשחוק בעיני הבריות. כי, ראשונה, לא ידעתם, כנראה, נגד מי אפשר למחות כענין זה. ה„הילפספעריון“ אינו מנהל עניני הטכניקום בדרך רשמית, ואלו מחיתם נגדו, היה רשאי לאמור לכם: לאו בעל דברים יודי את. כי המוסד של הטכניקום עומד ברשות עצמו בשם „יודישעס אינסטיטוט פיר טעכנישע ערציעהונג אין פאלאָסטינא“ ומתנהל ע"י „קורטוריום“ מיוחד עם „ועד הפועלי“ הנבחר מתוכו. ואם עתה רוב חברי הועד הפועל וגם ראש הקורטוריום ומנהיגו בפועל הם הם ראשי ה„הילפספעריון“, הרי זה אינו נותן עוד רשות לשום אדם—ובפרט למוסד חשוב כהועד האודיסאי—לפנות אל ה„הילפספעריון“ עצמו במחאה על דבר שאין הוא, בתור מוסד, אחראי לו.

ושנית—וזהו העיקר—אין עדיין נגד מה למחות. כי שום, החלטה י עוד לא נתקבלה, והשאלה גופה עוד לא נתעוררה בישיבות הקודמות של הקורטוריום, ועל מה איפוא תשען מחאתכם? על שמועה פורחת באויר? על סמך זה יכולים לצאת במחאות אנשים פרטיים או נערי הגימנסיא, אך לא מוסד כהועד.

כללו של דבר, למחאה אין מקום עתה בכל אופן. אבל, אם רוצה הועד לנסות דבר אל מנהיגי ה„אינסטיטוט“, יכול הוא לעשות כן בתמונת „מימורנדום“ על שם הקורטוריום. בתור אחד מראשי המוסדים העובדים באיי ודאי רשאי הועד לגלות דעתו בשאלה חמורה זו, והנני חושב, שמנהיגי הענין לא יחשבו זאת לדבר היוצא מגדר הנימוס. ואם המימורנדום עצמו יהיה כתוב בנימוס ובטעם ויכלול הצעות מסוימות, שאפשר להגשימן במעשה, ולא רק מליצות סתמיות ו„פרינציפלים“ כלליים—מעט ברור בעיני, שיעשה רושם ויועיל הרבה להוציאנו מן המצב הסבוך.

ישיבת הקורטוריום תהיה ביום ג' 9 ספטמבר למנין החדש, ובישיבה זו קרוב לודאי שתתקבל באמת, ההלטה בשאלת הלשון, שבה תלויה שאלת המורים העומדת עתה על הפרק. ובכן, אם תחפצו לעשות זאת, יש לכם זמן מספיק לכך. . . . עתה הנני מסופק מאד אם אוכל ללכת לווינא. כי הישיבה הנ"ל תהיה קשה מאד, ועלי להכין עצמי לפני היום הנועד לה. ועיכ אחשוב לי לחובה לבוא לברלין ימים אחדים לפני הישיבה, והזמן קצר מאד, וגם עצבי לא יסכימו לעבודה מרובה כל כך: ווינא וברלין בזו אחר זו בלי הפסק.

הנה גליתי לך את דעתי, ואתם עשו כטוב בעיניכם. אך זכרו נא, כי לא בסופה וסערה, כי אם בלשון חכמים, בנחת ובנימוס, תוכלו להביא באמת תועלת לגוף הענין. אינני מסופק, שמי שהביא את הנערים ביפו לפרסם את מחאתם (אגב אורחא, אני לא קבלתיה, אע"פ שהם כותבים ששלחו גם לי) גרם לסכסך את הענין עוד יותר, ובודאי עתידים אנו לשמוע בברלין, כי כל זה הוא, אינטרינא של קומץ קטן ממורי הגימנסיא וחבריהם. . .

למר ש. לוויין, ווילדונגען.

זורן, 15 אוגוסט 913.

תודה לך על מכתבך, אשר הסב לי עונג רב, בשמעני כי הוטב מצבך בכלל וכי המחלה העיקרית כבר עברה. ובכן, אחי, חזק ואמץ, כי "עבודה" לא תחסר לך בימים הקרובים.

הישיבה, כמו שידעת כבר, נקבעה ליום 9 ספטמבר. כמובן, נעשה זה בהסכמת. יותר לא יכלתי לאחר אף יום אחד. אבל לדאבון לבי, יגרום דבר זה שלא אוכל ללכת לווינא. כי אחר ההתבוננות באתי לידי הכרה, שצריך אני לבוא לברלין לא ערב הישיבה, כי אם לפחות 5—6 ימים קודם לה, כדי שאוכל, ראשונה, לעבור על הדוקומנטים המתיחסים לכל השאלות העומדות על הפרק (אם קבלת את ה"הזמנה" לישיבה זו, הלא ראית, כי ה"טאגעסארדנונג" כוללת גם מגו מורים וקביעת הפרוגרמא). ושנית—וזה אולי עוד יותר חשוב—כדי שיהיה לי זמן מספיק

ל"שיחות פרטיות עם האשכנזים. הלא ידעת כי השיחות האלה אפשר שיהיה ערכן מרובה מגוף הישיבה.

שלשום הייתי בנויהיים (אשתי עתה שם) וראיתי את הדיר שכשר. אחר שיחה ארוכה עלתה בידי להביאהו לידי הכרה, שהוא מחויב להשתתף בישיבה זו, כדי שיראו בברלין, שאמריקא עדיין זוכרת את הטכניקום ומתענינת בפרטי השאלות. הוא יהיה גם בווינא לימי הקונגרס הראשונים. ביום ו' 5 ספטמבר יצא מווינא לברסלא, וביום א' בערב יבוא לברלין. צריך שתכינו – אתה ואחרים – את לבו לקראת הישיבה הזאת, כי הוא נוטה לתר על העברית אולי יותר מכפי הצורך האמיתי. בכל זאת אני חושב את השתתפותו לדבר נחוץ ומועיל מכמה צדדים. בודאי גם אתה מבין זאת ואינני צריך לבאר לך את הדבר בטעמיו.

אלו באמת היה דיר נתן מציע להניח פתרון שאלת הלשון למורים עצמם, הייתי חושב זאת לפתרון היותר צודק וטוב. והנני מתפלא, איך תוכל להעלות על דעתך, שאחר החלטה כזו יוכלו למנות מורים שאינם יודעים עברית. הלא זה יהיה אבסורד שאין למעלה הימנו ושלא יקשה לנו למנעם ממנו: אם השאלה, עברית או אשכנזית, מסורה למורים עצמם, הלא בהכרח שידעו שתי הלשונות כדי שיפתרו את השאלה לפי ראות עיניהם, ואם לא ידעו עברית, מה יוכלו לאמור בעצם השאלה? להם הלא אין כאן שאלה כלל, אחר כי רק באשכנזית יוכלו ללמד. לא, אחי, אינני חושב שהאשכנזים יחשבו אותנו לטפשים במדה כזו, שאפשר יהיה להם לרמות אותנו בערמה פשוטה וגסה כל כך...

למר א. קפלן, וורשא.

ז'דן, 16 אוגוסט 913.

... קבלתי גם את ה"נתיבות"¹, שהואלת בטובך לשלוח לי, וכבר קראתי אתמול את ה"מאמרי". והאמינה לי, יקירי, כי לא נדרה שנתי

---

¹ שם מאסף שיצא אז ובו מאמר גדול נגד בימ ונגדי. ועיי' למעלה סכחתי

לקפלן מן 25 יולי.

בלילה אפילו שעה אחת. ועליך הנני מתפלא, כי פרי ספרותי כזה יכול להרגיך כל כך. באמת אומר לך, כי חכיתי למצוא הרבה יותר ממה שיש בו. אדם שכמותו, כשהשנאה והכעס הכבושים בלבו זה הרבה שנים (כידוע לך) התפרצו סוף סוף החוצה, צריך היה לדבר בסגנון עוד יותר גם... והוא, כנראה, עזר ברוחו והשתדל להיות, בעל נימוס... ומה אתה הפך עוד? אנג אורחא, הקראת את ה"בקרת" ב"העולם" גליון 28? הנך רואה, כי לא כונת אל האמת כמה שכתבת לי באחד ממכתביך, שבכלל אין כה"ע שלנו בקורת ספרים. ספרים ומאמרים, חשובים, הראויים לבקורת, תיכף נמצאים להם מבקרים המפרסמים את ערכם הגדול, אלא שלא כל הספרים ראויים לכך...

את תשובתך לכ"ץ קראתי. טוב עשית כי השיבות ופרסמת את הפרטים שפרסמת. וגם שמה אני כי תשתתף ב"הועידה" בווינא, ותוכל לברר את המצב שם, אעפ"י שמסופק אני מאד אם באמת ימצאו אנשים אשר יאבו ויוכלו לשאת טרחו של "אחיאסף" לעתיד. בכל אופן, גם אתה מסכים, שאי אפשר עוד לרהות את האספה הכללית—והיא תחליט דבר. באמת כבר הגיעה העת להחליט החלטה ברורה.

בנוגע להוצאה החדשה של שני החלקים הראשונים, שאלתך שעוררת, בדבר החלק השלישי, באמת ראויה לשימת לב. אבל עוד שאלה אחרת נתעוררה בלבי עתה. מאחר שבחורף הזה תהיה אספה כללית של "אחיאסף", ואולי תהיה תוצאת האספה (אם ה"ועידה" תביא לידי תוצאות ממשיות) לבטל את "אחיאסף" ולמסור הכל לה"תחיה" או לאיזה מוסד אחר,—באופן הזה לא הייתי רוצה שימצא ספרי בין האינוונטר הנמסר. האכסמפלרים הנמצאים, כמובן, הם קנין "אחיאסף" וחלק מן האינוונטר. אבל בשעת מסירת האינוונטר הלא בודאי ישלמו חובות "אחיאסף" וכזה גם מה שהוא חב לי (איני יודע כמה). ואז בודאי ימלאו את בקשתי למסור לי את האכסמפלרים מספרי על חשבון חובי, או (אם ימצאו שישוים הספרים יותר) על מנת שאשלם את היתרון. איך שהוא, במצב כזה אינני רוצה להסתבך בהוצאה החדשה עד שתתברר שאלת "אחיאסף". ובכן הנני דוחה את הדבר עוד לירחים אחרים, עד אחר האספה הכללית. ואם ישאר

אחיאסף¹ בחיים והמנהיגים החדשים יהיו אנשים שאמצא לאפשר לבוא עמהם כמו'מ, אז נחליט איך לסדר את ההוצאה של כל החלקים, כדי שיהיה הספר נמכר בשלימות ולא חלקים חלקים.

לדאבון לבי לא אוכל ללכת לווינא. כי ביום 9 ספטמבר תהיה בכרלין הישיבה הנכבדה ביותר ע"ד עניני הטכניקום, וחושב אני לי לחובה לבוא לברלין בתחלת ספטמבר, כדי להכין עצמי שם לישיבה זו, ואולי יצלה לי גם לישר ההדורים בשיחות פרטיות עוד לפני האספה. — פה אשב עד סוף אוגוסט או 1 ספטמבר ומפה אלך ישר לברלין (1)....

לד"ר י. לנדסמן, אודיסא.

(תרגום מרוסית).

ז'דן, 18 אוגוסט 913.

..... לחנם אתה הושב, שאבד לי כל ענין ביחס לעסקינו לשעבר. בשימת לב מיוחדת אני מתיחס ליריעות כה"ע על כל הנוגע לחיי עמנו ברוסיא בכלל ובאודיסא בפרט. ולעתים קרובות זוכר אני ימים עברו ומלחמותינו אז. ויש שיתכוין הלב מכאב בראותי, כמה מעטנו לצעוד לפנים, למרות כל הכחות והאנרגיא שבזבזנו על זה.

איני יכול לאמור, שמתגעגע אני הרבה על רוסיא. שש שנים של חיים בסביבה של קולטורא גבוהה אינן עוברות בלי תוצאות. אינני הושב שיכול הייתי עתה להתרגל שוב לתנאי החיים ברוסיא. ובכל זאת הייתי מבקר בחפץ לב את אודיסא ועוד ערים אחרות ברוסיא, שיש לי שם ידידים יקרים הרבה כל כך וזכרונות נעימים מן העבר. אבל, לצערי, איני רואה לעיע אפשרות להוציא לפעולה את הפציי זה.

למר ה. זלטופולסקי, פסלוי.

ז'דן, י"ז מניא תרע"ג.

קבלתי אגרתך מן י"ד דנא. הרעיון לצרף לועד הלשון בלשני חויל לא חדש הוא. עוד לפני שנתיים, בהיותי בא"י, טיילנו בזה ארוכות וקצרות (1) אחיכ נשתנו הדברים. הישיבה בכרלין נדחתה לאוקטובר, ובכן הייתי חפשי ללכת לווינא לקונגרס הציוני — והלכתי.

עם אנשי הועד. אבל אז ידענו שאין שיחתנו אלא להלכה, ולמעשה אי אפשר לגשת, מחוסר אמצעים. כי לזה דרושים מזכירים בשכר, שיבואו במו"מ עם החברים שבחוויל, ועוד הוצאות שונות. ואולם אם ה"קדם" מקבל עליו להמציא את הכסף הדרוש, ודאי הרעיון מצד עצמו נכון מאד ויביא תועלת מרובה. כך דעתי, אבל זכורני שלא כל חברי הועד הסכימו אז לכך, והיה ביניהם מי שאמר, כי רבוי החברים ופזורים בארצות יבלבלו את העבודה. צריך איפוא לבוא בדברים עם ירושלים ולסדר את הדבר באופן רצוי לכל....

למר א. לוברסקי, ניוורק.

לונדון, 18 ספטמבר 913 (ט"ז אלול תרע"ג).

..... ועל שאר דברים מה אכתוב לך? הלא ראית בינתיים את הד"ר שכטר, אשר, אקוה, כבר שב בשלום לביתו, והוא בודאי ספר לך הכל, גם ע"ד הטכניקום וגם ע"ד הקונגרס. הרבה רגעים נעימים היו לי בווינא. מצד אחד—ראיתי כמעט כל חברינו מרוסיא ומא"י, ומצד אחר—למה אכחד ממך?—נעים היה לי לראות את הציוניות נוֹשֶׁה יותר ויותר לדרך הרצויה בעיני. כמובן נוהרים ה"מנהיגים" ככל יכלתם שלא יחשדו אותם הלילה ב"רוחניות" ולא יוציאו עליהם שם רע שהם כרוכים אחר "אחד העם" (זהו החירוף היותר נורא, ש"המדיניים" תרפו את מתנגדיהם מעל במת הקונגרס!). אבל מה בכך? ילכו נא בדרך הנאותה וישתדלו, לטהר את הדבר בק"ן טעמים "מדיניים"—ואני אסתכל בהם מרחוק ולא יזעף לבי עליהם, שאין בהם העוז המוסרי לקרוא את הילד בשמו.....

למר ב. לדיזנסקי, אודיסא.

לונדון, 22 ספטמבר 913.

..... אתה שואל, איזה רושם עשה עלי הקונגרס, שאלה שקשה מאד להשיב עליה בדברים מעטים. נעים היה לי, קודם כל, לראות המון ידידים קרובים מכל הארצות, מהם שלא ראיתם זה זמן רב ומי יודע מתי אראה אותם עוד הפעם. טובת הנאה זו שבאה לי ע"י הקונגרס

הכינה את לבבי להתיחס אל הקונגרס בכלל בחבה—אולי—יתרה. אבל גם מצד עצמו נתן לי הקונגרס הרבה רגעים נעימים. ראיתי ונוכחתי, שסוף סוף לא לשוא עבדתי ונלחמתי כל אותן השנים. המושגים והדעות שנלחמתי עליהם נקלטו בלבבות שלא מדעת, ואין לך חזיון יותר נעים מזה, כשאתה יושב ושומע את הנוכחים, שה"מדיניים", "מחפזים" את מתנגדיהם ב"אחד-העם" "סמוס", והללו—שהם עתה הרוב הגדול—משתדלים להסיר מעליהם את החרפה הזאת בפלפולים שונים, שאינם עומדים באמת בפני הבקרת. ואתה שומע ואומר בלבך: "יפלפלו כאות נפשם, לו רק ילכו בדרך הרצויה. לא השם הוא העיקר...".

היום קבלתי טלגרמא מעציבה מאד: אייזנשטרט חלה מחלה מסוכנת (איני יודע מה טיבה) וצריך להובילו לבירוט.

לד"ר פ. נתן, ברלין.

(תרגום מאשכנזית)

לונדון, 28 ספטמבר 913.

מכתבו הנכבד מן 22 דנא קראתי בשימת לב מיוחדת ומודה אני לו מאד על דברו בהתגלות לב, בהיותי חושב, שזו הדרך היותר נכונה בשביל לבוא לידי הסכמה. לצערי אין לי עתה היכולת להשיב על מכתבו בפרטות ובארוכה, כחפצי, אבל מקוה אני שההערות הבאות בזה יספיקו לברר לו את השקפתי. את השאר אניה לשיחה שבע"פ, אשר אקוה שתמצא מקום בינינו עוד קודם הישיבה הרשמית.

(א) קודם כל עלי להזכירו, ששאלת שפת הלמודים בביה"ס הבינוני קדמה הרבה למכתבו של ד"ר לוין¹. אני בעצמי עוררתי את השאלה הזאת פעם אחר פעם במשך השנים האחרונות, והגדתי פעמים רבות לכבודו וגם לד"ר כהן את הכרתי הפנימית, שהמטרה היהודית של מוסדנו אי אפשר לה שתושג, אם ילמדו את הלמודים הכלליים באשכנזית. לפי שעי"ז כאלו אנו מודים בשתיקה, שמקומה של העברית היא רק, בבית

¹ במכתבו העמיד ד"ר נתן שאלת הלשון כשאלה חדשה שרק עתה נתעוררה ע"י מכתב שקבל הקורטוריום מאת ד"ר לוין. וע"י למעלה מכתבי לד"ר לוין מן 27 סאי.

הכנסת, והקשר בין היהדות והחיים יתרוּפֵף מאד בעיני התלמידים. שיחתנו האחרונה, בנוגע לדבר זה, מצאה מקום באוקטובר שנה שעברה, כשהציעו לפני, בהיותי בברלין, הצעה של פרוגרמא בשביל ביה"ס הבינוני, אשר לפיה הרבה למודים צריכים יהיו ללמד בלשון אשכנז. כבודו נתן אז רק מעט אחד לדבר: שהזמן המוקדש ללמודה של הלשון האשכנזית עצמה אינו מספיק לתת לתלמידים ידיעה הגונה בשפה זו ושעל כן צריך ללמד למודים אחרים באשכנזית, שיהיו בעין מלואים הכרחיים ללמוד השפה עצמה. על זה עניתי לו, כי יותר הרבה נוח לי שיוסיפו עוד שתי שעות ללמוד השפה האשכנזית, רק שלא להשתמש בזו בתור שפת הלמוד בלמודים הכלליים, לפי שעי"ז יחד ערכה של העברית. השאלה נשארה אז תלויה ועומדת, כי היה לנו זמן די והותר לשוב אליה. ואולם עתה מוכרחים אנו סוף סוף לבוא לידי החלטה. ואני עודי מהזיק בדעתי, ישפּת הלמוד בביה"ס הבינוני צריכה להיות כמעט רק עברית. אמרתי, "כמעט", מפני שאז בברלין הסכמתי, וגם עתה אני מסכים, כי באיזה אופן שהוא (את הפרטים אני מניח לפדגוגים) צריכים התלמידים להכיר את הטרימינולוגיא האשכנזית במתימטיקא ופיסיקא, כדי שיוכלו אח"כ בעצם הטכניקום להבין בנקל את השיעורים בלשון אשכנז.

ב) בנוגע לשפת הלמוד בטכניקום עצמו, הנה השאלה הזאת באמת נתעוררה רק בזמן האחרון. לפני זה האמנתי תמיד, שבבי"ס מיוחד לטכניקא מלמדים את המתמטיקא והפיסיקא—בתור יסוד להלמודים הטכניים—במדה גדולה הרבה יותר מכבתי ספר רגילים. ובהסכם עם זה חשבתי לדבר שאי אפשר שילמדו בטכניקום בעברית אפילו את הלמודים הכלליים האלה. אבל עתה שומע אני מצדדים שונים, כי בפרוגרמא של הטכניקום (כמו בכלל כבתי ספר כאלה) יתנו ללמודים האלה מקום לא גדול כלל ואינם נבדלים הרבה מן הקורס האלמנטרי הרגיל כבתי ספר ריאליים טובים. ואם הדבר כך, אינני רואה באמת, מפני מה לא יעשו את הנסיון ללמד גם בטכניקום עצמו מתמטיקא ופיסיקא בעברית, נסיון, שלפי דברי המומחים, הצליח כבתי הספר הבינוניים שבא"י. הלא צריך להודות, אדוני הנכבד, שבשנים האחרונות נשתנה הרבה: מצד אחד, העתונים היותר חשובים באנגליא וצרפת רמזו לנו באופן ברור ומפורש,

שכל עבודתנו בא"י חשודה באותן הארצות, כאלו כל מגמתה לחזק את הפוליטיקא האשכנזית במזרח. מוסד שנוסד ע"י יהודים — ולא רק יהודים אשכנזים, — שרק השפה האשכנזית שולטת בו, יעזור בלי ספק לחזק הרבה את החשד הזה ולהגדיל את השנאה של האנגלים והצרפתים לעבודתנו בא"י עד למדרגה מסוכנת. צריך על כן להכניס „קורקטיב“ ידוע, אשר יראה להעולם החיצוני, שאנחנו באמת שואפים רק לעשות את המוסד שלנו יותר ויותר עברי ולשחררו ככה מכל סנדנציא להפיץ במזרח את הקולטורא האשכנזית. וזה נוכל להשיג רק על ידי כך, שמראשית הדבר ילמדו בטכניקים עצמו למודים בלשון עברית. ומצד אחר, הנה בשנים האחרונות נשתנה הרבה בעמנו גם מבפנים. ההתעלות הנפלאה של לשון עברית בארץ ישראל עוררה בכל העולם היהודי התלהבות גדולה מאד, ביחס להעברית בתור שפה חיה, שלא היתה עוד כמוה בתולדות עמנו. בארץ ישראל עצמה קם דור חדש (ולזה עזרו לא מעט גם בתי הספר של „עזרה“), אשר יחשוב את העברית באמת לשפת אמו ואשר יחשוב זה לחלול כבודו היהודי, אם תִּחַה העברית מפני איזו שפה אחרת בלי כל סבה מכריחה. אני מאמין, שצריכים אנו להתחשב עם כל זה. באיזו מדה? זאת לא אוכל לדעת, אחר כי אין לי דעה קבועה, עד כמה תוכל העברית כבר עתה לשמש שפת-למוד בנוף הטכניקום. על זה יהליטו מורים יהודים עברית ורוצים להשתמש בה במקצועות המיוחדים להם. אבל בשביל שתהיה החלטה כזו אפשרית, צריך הקורטוריום לקבל החלטה למנות רק מורים כאלו אשר, מלבד המקצוע שלהם (ביחוד הלמודים הכלליים, כמו מתימטיקא וכו'), יודעים הם גם עברית, ולמורים האלה צריך לתת חופשי, בנוגע לשפת הלמוד, בתתנו להם רק את ההוראה הכללית, שעד כמה שהם עצמם חושבים לאפשר, העברית צריכה להיות שפת הלמוד. כמובן, נוכל להגביל עתה את האפשרות הזאת רק ביחס לזמן הקרוב. כי מה שאי אפשר עוד היום יכול להיות אפשר למחר.

ג) ועתה הנני שב למכתבו הנכבד. כאמור, אין לי עתה, לצערי, הזמן הפנוי הדרוש בשביל להשיב בפרטות על כל טענותיו. אבל בכל זאת אחפוץ לנגוע באיזו מהן בדרך קצרה:

מדה אני שהעיקר הוא — מטרות הלמודי, אבל איני יכול להבין, איך אפשר להשיג מטרות הלמוד מבלי להשתמש באמצעים הנאותים. ושום פדגוג ופוליטיקאי לא יכחישו, ששפת הלמוד הוא האמצעי היותר חזק להכניס בלב הילדים רוחו של אותו העם אשר לו השפה ההיא.

צדק אדוני טאד, כי במצב הקשה מאד ומסוכך מאד השולט בארצות המזרח, בחירת לשון אחת בתור לשון הלמוד תוכל תמיד להביא בנקל למצב מסוכסך. אבל זה מתיחס רק לאיזו לשון אחת של העמים הגדולים המתחרים זה בזה. ומפני זה עצמו צריכים אנו להטנע מלעשות את הלשון האשכנזית שלטת לבדה בטכניקום. אחת היא אם תקרא בפומבי בשם זה או לא, בפועל הלא זה יהיה מצבה וכך תהיה בעיני כל העומדים מבחוץ. דבר מובן מאליו הוא, ושום איש לא התנגד לזה, שהתלמידים צריכים לדעת על בוריה שפה אירופית אחת (כנידון דידן — האשכנזית), לפחות באותה מדה שיוכלו להבין בנקל את הספרות הטכנית הספיציאלית באותה השפה. על ידי כך, כמדומני, יוסר הקושי, שאדוני מעורר עליו מצד זה.

אין ספק בדברי, שבראש מוסד כזה שלנו, צריך להעמיד איש, אשר מלבד ידיעותיו הטכניות קנה לו ידיעה מספקת גם בשפת עבר וידיעות היהדות בכלל. אבל זה אין לו שייכות לשאלת שפת הלמוד. כי אפילו ילמדו את כל הלמודים באשכנזית, תחשב בכל זאת לזרות מפליאה ביותר, שהדירקטור של הטכניקום לא יהיה לו שום מושג לא משפת עבר ולא מידיעות היהדות בכלל, או בלשונו של כבודו בעצמו: „מה הפץ לנו במנהל של הטכניקום, שלפי הנוכו והשכלתו אין ביכלתו כלל להשגיח על אחת מן המטרות הראשיות של המוסד“, כלומר על החנוך העברי, ולנהל את בית הספר ברוח יהודי? בכל עם אחר היתה אנומליא כזו דבר שאי אפשר, אבל אצלנו הכל אפשר. ואני בעצמי הוכרחתי להסכים „בעל כרחי“ לבחירה זו, באשר לא היתה לפנינו קנדיטורה יותר מתאימה. ואולם דברתי עם מר פינקלשטיין, כאשר בקרני קודם שקבל את המשרה, והשתדלתי להסביר לו תכונת המוסד מתוך ההשקפה היהודית, והוא עשה עלי רושם, שישתדל — ובהסכם למרצו ואהבתו את העבודה, גם יכשר —

לקנות לעצמו כמשך שנים אחדות גם את השפה העברית וגם שאר ידיעות היהדות עד מדרגה ידועה.

ד"ר לוויץ לא אמר במכתבו, שראוי יהיה להרחיק לא־יהודים לגמרי. אדרבא, הוא מאמין, כנראה, שימצאו גם לא יהודים, שבשביל להתקבל אל הטכניקום, ילמדו עברית. אבל מאחר שבכל אופן יבואו כאלה רק במספר מצומצם, הנה נמצא בזה אמצעי לשמור על תכונתו היהודית של המוסד. ובאמת מסופק אני, אם הערביאים, נוצרים או מושלמים, יחשבו את העברית למעצור יותר גדול מן האשכנזית, השונה ביסודה מלשונם העצמית וכמעט בלתי ידועה עוד במזרח. ואף גם זאת לא מן הנמנע הוא, שבחוגים ההם יחשבו להתבדלות שוביניסטית לאומית (הנני משתמש במבטאו של כ') אם במוסד שנבנה ע"י יהודים תשלוט הלשון האשכנזית במקום הצרפתית, השגורה בפי כל המשכילים המזרחיים, רק מפני שהנהגלה נמצאת בידי יהודים אשכנזים. מלבד זה, כשאני לעצמי חושב אני, שאף אם למודים אחרים ילמדו בעברית, יוכלו לא יהודים להשתחרר מלמוד העברית, אם יעמדו על הבחינה באותם הלמודים.

ולכסוף רוצה אני להוסיף עוד גם זאת. מניח אני את השאלה, אם במובן הפדגוגי נכון הוא הכלל שהעמיד כ', שאין להשליט בבתי הספר באופן רשמי שפת־למוד יהודית. בכל אופן אין לכלל הזה ערך מוסרי חשוב כל כך עד שלא יוכל כ' בשום אופן לותר עליו. מה שאתם נוהגים ע"פ כלל זה בב"ה"ס של "עזרה", אינו מחייב עוד, שצריך לעשות כן בכל מוסד שאתם משתתפים בו בפועל. הטכניקום הלא איננו בית ספר של "עזרה", כי אם מעין מוסד יהודי, אינטרנציונלי, המתקיים על הסימפתיות של יהודים מארצות שונות, וצריך על כן להתחשב עם כל ה"כללים" והנסויות השולטים ביהדות. והדבר טבעי הוא, שכל מי שמשתתף במפעל כזה לא יוכל לעשות הכל כמו שהיה עושה בענין שבו רק השקפותיו בלבד הן השליטות. אלו נוסד הטכניקום רק ע"י לאומיים וציוניים — האמנם תאמין, אדוני הנכבד, שהכל בו היה אז באותה הצורה שיהיה עתה, אפילו אם תסכימו לכל ההנחות שאנו דורשים מכם? הנה מתוך השקפותינו אנחנו, אנו עושים לכם הנחות הרבה יותר גדולות משלכם,

מפני שאמרנו לעצמנו מראש, כי רק ע"י הנחות משני הצדדים אפשר לברוא מפעל, שמפלגות שונות משתתפות בו. ואולם אם כבודו מתנה תנאי מראש, שהכל צריך להעשות רק בהסכם עם כלליו הוא והשקפותיו הוא, הנה אין אני רואה באמת את האפשרות לעבוד יחד בעתיד.

איך שהוא, המצב נראה לי מסוכן כל כך, שצריכים לנו לעשות כל מה שאפשר בשביל שכל חברי הקורטוריום יבינו היטב את ערכה הגדול של ההחלטה העתידה, כדי שכל אחד מהם יתבונן היטב בדבר ויחזה דעתו בדעה צלולה וברורה. לא יתכן, ששאלה כזו תפתר ע"י רובדעות מקרי שבא להאספה. פה צריך באמת שיבוא הפתרון מאת הקורטוריום, כלומר מאת כל חבריו, ורק הרוב של כל הקורטוריום יוכל, מן הצד המוסרי, להחשב כמוכשר להחליט בשאלה כזו. הנני מציע על כן, שהעומדים מצד שתי ההשקפות יחברו שתי הרצאות וישלחו אותן לכל החברים, וכל אחד יתבקש, שאם לא יוכל לבוא בעצמו אל הישיבה יודיע דעתו במכתב ע"י הסלגרף. על יסוד התקנות יכול הייתי להשיג ארבע דעות, וקרוב לוודאי שגם דיר לוויין היה יכול להשיג זאת. אבל דוקא שאלה שכזו, שבה תלוי אולי עתידו של כל הענין, אינו חושב לאפשר שתפתר ע"י רוב מקרי ופורמלי.

הנה כבר ארך המכתב כל כך, ועוד הרבה שחפצתי לאמור לכבודו—לא נאמר. הנני מקוה שישלח לי על אי הסדר שבמכתב זה. חוסר פנאי לא הרשני לכתוב מכתב יותר נאה. ואם ימצא אולי איזה מבטא, שיעורר בו רגש בלתי נעים, הנני מבקשו לקבל את הבטחתי בתסלוב, כי רחוק ממני מאד ההפך לאמור לו איזה דבר שירגישי בו מעין עלבון. זהו רק עוד הפעם אותו חוסר פנאי, שהכריחני להשתמש בכל פעם במבטא הראשון שעלה במחשבותי.

לד"ר ב. כהן, ברלין.

(תרגום מאשכנזית).

לונדון, 30 ספטמבר 1913.

בתשובה על מכתבך מן 26 דנא, מוכרח אני להגיד לך מפורש, שאני ציירתי לעצמי מנוי המורים מעט באופן אחר. חשבתי שתנתן לי

היכולת לקבל מושג נכון, על יסוד החומר הנמצא, מתכונת המורים העומדים על הבחירה, כדי שתהא לי הרשות לחוות דעתי, עפ"י הכרתי הפנימית, על מנויו של כל אחד מהם. והנה תחת זה אתם שולחים לי רשימת השמות של מורים שכבר נתמנו בפועל ושאינם ידועים לי כל עיקר (מלבד אחד), ומבקשים אתם ממני, שאשלח לכם הסכמתי... כן, אדוני היקר, מצבי בועד הפועל הולך ונעשה, קומי מעט יותר מדי, ולולא היו דוקא עתה שאלות יותר חשובות עומדות על הפרק, הייתי אולי שואל את עצמי, אם אני האיש הראוי לאצטלא שכזו.

אך מאחר שהדבר כבר נעשה, אוכל לאמור רק זאת: דיר לוויין, שהשתתף בישיבה שהיתה ביום 16 ח'ז, כותב לי רק ע"ד מנוי ארבעה מורים, והם: ווי, דיר ב', המהנדס ה. ודיר ל. ועם זה לוויין מבטיחני, שהם כולם לא רק מורים טובים ומומחים בעלי מקצוע, כי אם גם יהודים טובים ויודעים עברית מעט או הרבה. אם הדבר כך, מובן מאליו, שאין לי סבה להתנגד למנוים. אבל מה שנוגע לשני המורים האחרים (דיר ט. ומר ר.), הנה תמוה הדבר בעיני מאד, שהם אינם נזכרים כלל במכתבו של לוויין, כאלו לא דברו עליהם כלל בישיבה הנזכרת! בכל אופן, ביחס אל האדונים האלה איני יכול כלל להביע לא הסכמה ולא התנגדות, אחר כי אין לי שום מושג מתכונותיהם. ואולם אם אפשר להגיד גם עליהם מה שכתב לי לוויין על האחרים, אין לי כלום גם נגדם מצד עצם העניין. מודה אני לך על משלוח עלי ההגהה של ה"פרוגרמא". אבל מאחר שאני עתה עסוק במדה בלתי רגילה, ולפי דבריך, תשלח לי, ביום השלישי או הרביעי העתק אחר השונה מעט מזה, — לא קראתי עוד את העלים שקבלתי ויותר נוח לי להמתין עד שיתקבל ההעתק השני, כדי שלא אצטרך אחיכ לקרוא הכל עוד הפעם, בשביל למצוא את השנוים...

למר ז. עפשטיין, פטרבורג.

לונדון, ד' תשרי תרע"ד.

תודה לך על אגרתך. אינני רוצה שיקבע בלכך רושם לא נכון ע"ד כונתי במכתבי הקודם. בטובן אישי אין אף צל של 'יחוסים מחודדים'

ביני ובין חברינו באודיסא. אבל הרי לא על יחס אישי דנתי במכתב הקודם. אתה הבעת תמהונך על שלא השתדלתי לאסוף חברינו הישנים בווינא לשיחת אחים בדעות (כך הבנתי דבריך). ועל זה רמזתי לך, שהרבה נשתנה בעת האחרונה ואין עוד אותו היחס שנמצא לפנים. ואם תחפוץ, אוסיף לך פה, שבארצות המערב מוצא אני עכשו אחוה זו (בדעה והרגשת הלב) יותר מברוסיא. ואם קורא אתה כהיע שלנו בעברית, רוסית ואשכנזית, דוק ותמצא, שאין אניש ברוסיא יכולים לסלוח לי מה שהוצרכו לקבל דעתי בהרבה שאלות יסודיות ומשתדלים בכל יכלתם לכסות על „חרפתם“ זו. מה שאין כן בארצות המערב. ודי בזה. היה שלום וברוך לשנה החדשה.

למר ש. דובנוב, פטרבורג.

לונדון, 6 אוקטובר 913 (ה' תשרי תרע"ד).

מכתבך מטיריוקי (מן 5 יולי) הגיעני בימי מנוחתי, או ביתר דיוק— בימי נדודי. כי הרבה נדדתי בקיץ הזה, ממקום־מרפא זה למקום־מרפא אחר, מעיר לעיר—ומנוחה לא מצאתי. גם הרבה אורחים יקרים וחביבים בקרוני במקומות מושכותי, וכל הבקורים האלה הסכו לי אמנם עונג מרובה, אבל את מנוחתי הפריעו, וסוף סוף שבתי לפה כלעומת שבאתי, ותיכף הוצרכתי לשקוע עד צואר בעסקי ה„סיטי“, כי עוזרי הראשי יצא לנוה סיד בשובי ועדיין לא חזר. זה הוא „סך הכל“ קצר מתולדות חדשי הקיץ שלי. עתה מתחילים ימי החורף, ומה שיותר חשוב— לילות החורף הארוכים, ואני רוצה הייתי לישב בשלוח איזה זמן, כדי לקבוע לי סדר זמנים ושיטת־עבודה לשנה זו— והנה קסץ עלי רוגזו של הטכניקום. בודאי ידעת כי הגיעה סוף סוף השעה לקביעת הפרוגרמא של הלמודים, ויחד עם זה נתעוררה בכל תוקף שאלת השפה של הלמודים, ומשני הצדדים מכינים עצמם ראשי המדברים למלחמה כנדה שעתידה להתלקח בכרלין בסוף חודש זה. הישיבה של הקורטוריום נקבעה ליום 26 אוקטובר, אבל כבר עתה נמשך והולך פולמוס שבכתב, ואני מקבל מכתבים ארוכים מזה ומזה, ועלי להשיב ג"כ בארוכה, ויש שהמכתב מגיע בכמותו כמעט

לשיעור של מאמר, — וכל זה אוכל כל זמני החפשי. ובחוק'מ סוכות יהיה עלי לכת לברלין להשתתף בישיבה ובשיחות שימצאו מקום בימים שלפניה. כך עוברים ימי לבטלה (במובן עבודת הספרות), ואיני יכול לשחרר עצמי מן החובות שנטלתי עלי לשעבר. ובינתיים שערותי התחילו מלבינות וסימני הזקנה הקרובה מתרבים, ואלהים יודע אם אספיק עוד להוציא לפעולה את המחשבות שבלבי ע"ד עבודתי הספרותית לעתיד.

ואתה, יקירי, לא כן. יושב אתה ועובד, וספר אחר ספר יוצא מתחת ירך, והנך רואה „עולמך“ בחיידך. תחזקנה ירך וישר כהך! אבל יחד עם זה הגיעו אלי שתי שמועות רעות, אחת ע"י כה"ע ואחת בעל-פה, שעוררו דאגה בלבי על אדותך, והנני מבקשך מאד להודיעני, אם נכונות הן ועד כמה רעתן מגיעה. השמועה האחת היא, כי שר ההשכלה אסר ללמד בכתבי הספר את ההיסטוריא היהודית ע"פ ספרי הלמוד שלך וצוה להשתמש במקומם בספרו של פ. (חוששני שידו של זה באמצע). והשניה — כי התנך ע. נתפס למלכות. — הרבה אני מצטער על זה ועל זה, ואם יש בידך לבשרני, כי עברה הרעה או כי לא היו דברים מעולם, אורך מאד אם תמהר לבשר טוב.

וענין „אוצר היהדות“ קבל צורה חדשה! מרקון וד"ר קצנלסון עשו שלום ביניהם ומתעתדים להוציא את האוצר בעריכה משותפת. קבלתי מאת קצ"ס מכתב ארוך ע"ד החדשה הזאת, אבל עדיין לא ענית, כי לא אדע מה לענות. לבי אומר לי שלא יוציאו מתחת ידם דבר מתוקן, ואני מוצא סימנים לזה גם בגוף מכתבו של קצ"ס. למשל, כנראה מדבריו, אינם הושבים כלל לנחויך להכין אלפא-ביתא ולשלחו לסופריהם, שיבחר כל אחד את הערכים שלו, אלא, פשוט, מציעים לכל סופר שיכתוב מה שלבו הפך. ונקל להבין את הערבוביא שתצא מ„שיטה“ כזו. ואולם הלא אתה קרוב למקום המעשה ולהעושים ומוכשר יותר ממני לדון על הדבר וע"כ מתאווה אני לדעת מה דעתך ואם עתיד אתה להשתתף עמהם בעבודה במדה הגונה.

וראי שמעת שהייתי בווינא בימי הקונגרס הראשונים ולא יכלתי לישבת שם עד גמירא, כי עניני בית המסחר הכריחוני לשוב ללונדון קודם

לזה). הרבה רגעים נעימים היו לי שם. מלבד מה שראיתי המון ידידים קרובים מכל כנפות הארץ, נעים היה לי ג'כ להוכח, כי הרבה מן הדעות שנלחמתי עליהן ימים ושנים נקלטו עתה בלבבות עמוק כל כך, עד שנחשבו כ"נכסי צאן ברזל" של הציוניות, כאלו הביאה עמה כל זה ביום, שנכנסה לחופה" בכזיליא . . .

לד"ר ש. שכטר, ניוורק.

לונדון, 7 אוקטובר 913 (וי תשרי תרע"ד).

בווינא הבטחתי לכבודך לכתוב לך על ענין הטכניקום. אך בשובי לביתי הקיפוני הטרדות מכל צד ולא יכלתי למצוא שעה פנויה לכך. עתה הנני בא למלאות את הבטחתי, אעיפ שעדיין לא היתה לי הרוחה בעבודתי, אלא שהשעה דוחקת וצריך שנכוא לכלל דעה אחת בעוד מועד. ביום הראשון, 26 אוקטובר — תיכף אחר החגים, תהיה כברלין ישיבת הקורטריום, אשר בה יחליטו דבר על אדות הפרוגרמא של הלמודים ומנוי המורים בכל חלקי המוסד, מן המחלקות התחתונות של ביה"ס הבינוני עד המחלקות העליונות של גוף הטכניקום. וממילא מובן, שתתעורר גם שאלת השפה, כן בנוגע לביה"ס הבינוני וכן בנוגע לטכניקום. בודאי עוד שמור בזכרונו מה שאמרתי לו בווינא, כי בדבר הטכניקום עצמו אין אני חושב עצמי למומחה לחוות דעתי, עד כמה אפשר כבר עתה להורות בעברית את כל הלמודים או מקצתם, ולפי דעתי צריך שתפתר שאלה זו ע"י מומחים, כלומר מורים מומחים לטכניקא ויודעים גם עברית. ואולם בנוגע לביה"ס הבינוני לא היה ספק בלבי אז, שכל הלמודים (מלבד לשונות זרות), ילמדו בו בעברית, מאחר שכבר הראה הנסיון בא"י, שדבר זה אפשר ואפשר. עוד לפני שנים שלש שנים עוררתי שאלה זו בשיחות הפרטיות עם ד"ר נתן וחבריו, ואע"פ שהם פקפקו אז בדבר מפני טעמים טכניים (למשל, טענו, שהזמן המוגבל ללמוד שפת אישכנו אינו מספיק, וע"כ צריך ללמד גם את המדעים באשכנזית, כדי שיוסיפו התלמידים דעת בשפה זו), אעפ"כ נדמה לי אז, שכשיבוא הדבר לפני הקורטריום,

לא יעמדו האשכנזים על דעתם. והנה עתה רואה אני, כי, לדאבון לבי, טעיתי. באלו הימים קבלתי מכתב ארוך מאת ד"ר נתן, ובו הוא מגלה דעתו בהחלט, שכל הלמודים הכלליים ילמדו באשכנזית, לא רק בגוף הסכניקום, כי אם גם בכיה"ס הבינוני. ולא עוד אלא שהוא מאים עלינו, שאם לא יקבלו דעתו בזה, יצאו הוא וחבריו האשכנזים מן הקורטורים ויעזבו את כל הענין.

והנה אמנם אין אני צריך להאריך בראיות בשביל להוכיח, כמה מן הסכנה כרוכה בחפצם של האשכנזים להפוך את המוסד כלו לבית-ספר אשכנזי. אעפ"כ אעבור בקצרה על עיקרי הדברים:

1 בא"י עצמה נשתרשה החכה ללשון עברית עמוק בכל הלבבות, וכיחוד הדור הצעיר, שנתחנך על ידה וברוחה, אינו יכול גם לצייר לעצמו, שבמוסד יהודי תדחה העברית מפני לשון אחרת. לא אנע כאן בשאלה הכללית, אם ראוי ונכון להעמיד את היהדות על הלשון בלבד. יודע ידירי, שאין אני מאלה שעונים "הן" על שאלה זו. אבל בכל אופן הלא עלינו להודות, שהקשר בין העם ולשונו הוא אחד מיסודות הקיום הלאומי, ואם הקשר הזה הולך ומתחזק, עלינו לשמוח על זה ולהגן עליו בכל מה שאפשר. והרי הדבר ברור, שאם בא"י גופא יברא מוסד גדול, שהיהודים מכל הארצות משתתפים בבנינו והחזקתו, ובמוסד הזה תהיה האשכנזית שלטת, והעברית תצטמצם, כמו בארצות הגולה, רק בעניני היהדות בלבד, — יגרום הדבר להוריד כבודה של לשוננו ולרפות את הקשר בינה ובין העם, קשר שנברא בא"י בעמל רב כל כך.

2 התפתחותה והתפשטותה של העברית בא"י עוררה גם בגולה התלהבות והתפעלות מרובה כל כך, עד שכמעט בכל הארצות נמצאים עכשו אלפים ורבבות מאחינו שהיתה להם תחית לשוננו בא"י לאידיאל של חייהם הרוחניים. והאמנם נבוא אנחנו לחלל את הקדוש בעיני רבבות ישראל, רק כדי לעשות נחת רוח לחבורה קטנה של אשכנזים, שעמ' השתלשלות המקרים הם העומדים בראש המוסד?

3 המוסד עצמו עודנו רך ורפה וזקוק הוא לעזרת העם כלו, כן במובן החמרי וכן במובן הרוחני. ואם מתחלת ברייתו נעורר, ע"י שלטון

האשכנזית, את התנגדותם והתמרמרותם של כל נושאי דגל התחיה הלאומית—
היוכל המוסד לעמוד? לפי הכרתי הפנימית, נפול יפול, וכל עמלנו בו
ישא רוח. אל נא נשכח, כי אלה המעריצים רעיון תחית השפה הם
המה העוסקים בצרכי התחיה הלאומית בכלל והם המה היסוד היותר חזק
גם למפעלנו זה. ואם הם יקראו עליו מלחמה, מי יגן עליו ומי
ילחם לו?

4) Last not Least—שלטון האשכנזית במוסדנו, בלי שום ספק,
יחזק את החשד, שכבר נתעורר גם בלי זה באנגליא וצרפת, כי כל
עבודת היהודים בא"י מטרתה לחזק השפעת גרמניא שם. המאמרים שבאו
על זה במכ"ע Temps, Times ואחרים הלא ידועים. והנה עד עתה עוד
אפשר היה להכחיש את הדבר בטענה, שיהודי כל ארץ וארץ מחזיקים
בשפת ארצם, ואם ה"הילפספעריון" האשכנזי נותן לבתי ספר שלו צביון
גרמני, הלא האליאנס הצרפתית שופכת על בתי ספריה רוח צרפתית.
אבל אם ישאלונו עתה, מדוע שולטת האשכנזית במוסד שמשתייכים בו
גם יהודי אמיריקא ורוסיא לא פחות—או עוד יותר—מיהודי אשכנז, והאם
אין זה טוכיח, שבאמת כל היהודים רוצים בשלטון הרוח האשכנזי בארצות
המזרח, — מה נוכל לענות על זה? ואם סופו של המוסד הזה לחזק
את התנגדותן של אנגליא וצרפת לעבודתנו בא"י, נוח לו שלא נברא
משנברא, כי הפסדו יהיה גדול הרבה משכרו.

מפני כל הטעמים האלה (ועוד אחרים שלא חשבתי לנהוץ לחזור
עליהם) הנני הושב, כי כלנו, ציונים ולא-ציונים, אם אך התפתחות
עבודתנו בא"י קרובה ללבנו, מחויבים אנו להלחם בכל כחנו נגד תגבורת הרוח
האשכנזית במוסדנו. צריך לקבוע יסוד מוחלט, שהמוסד הוא עברי,
והשפה העברית שולטת בו עד קצה גבול האפשרות. אין צריך לאמור
בבית הספר הבינוני, שאפשרות השלטת העברית בו אינה מוטלת עוד
בספק, אלא אף בגוף הטכניקום צריך ללמד בעברית מה שלפי דעת מורים
מומחים כבר אפשר ללמד, ומה שעכשו עדיין אי אפשר ילמדו לע"ע
באשכנזית, אך ישתדלו להרחיב לאט לאט גבול העברית עד שברבות
הימים יהיה אפשר להשליטה בכל המוסד וללמד בה הכל.

ידידי הנכבד! עליך החובה לעמוד בפרץ, ואין הדבר קשה כל כך. כמעט ברי לי, שאם חברי הקורטוריום שבאמריקא יגלו דעתם במובן האמור בסגנון ברור ונמרץ, יצטרכו האשכנזים להכנע, בראותם, שאין להם על מי לסמוך ושאינן הדרישות הללו פרי, אינטריגא ציונית' (כמו שהם מנחמים עצמם עד כה). נחוץ מאד שתבוא לנו עזרה מאמריקא עוד לפני הישיבה. וחבל שהזמן קצר כל כך. אבל אקוה שכבוד ידידי יעשה כל מה שביכולתו, ואם אך אפשר הדבר, טוב שחברי הקורטוריום באמריקא יודיעו דעתם ע'י הטלגרף בדרך קצרה, ויפרשוה אחרי כן במכתב. בקצרה, צריך לעשות כל מה שאפשר בשביל להציל כבוד המוסד ואולי גם עצם קיומו, שלפי דעתי בסכנה הוא, אע"פ שהאשכנזים אינם רואים את הסכנה וחושבים באמת שהכל תלוי ברצונם. . . .

למר מרדכי בן הלל הכהן, הומיל.

לונדון, ז' תשרי תרע"ד (8 אוקטובר 1913).

קבלתי מכתבך מן כ' אלול, ואל תתפלא כי אחרתי לכתוב אליך עד כה. לא עצלותי גרמה לכך, אלא רוב עבודה. מיד בשובי הלום יצא עוזרי הראשי למנוחתו גם הוא ועדיין לא שב. וכה היתה כל הנהגת העסק כמעט עלי לבדי, ואחר שהייתי רחוק ממנו יותר משני חדשים, קשתה עלי הנהגתו כפלים. ויחד עם זה קפץ עלי גם רוגזו של הטכניקום ואוכל את השעות הנשארות לפליטה. השאלה ע"ד לשון הלמודים עוד לא נפתרה. והיא עתידה לבוא לפני ישיבת הקורטוריום שתהיה ביום א' 26 אוקטובר. וביתנים מגלות עפות אלי משני הצדדים ועלי לכתוב מכתבים ארוכים לאלו ולאלו—והפתרון עודנו רחוק מאד. כך הנני עובד יומם ולילה, ובקושי אני מוצא שעה פנויה לקריאת כה"ע. קריאת ספרים (כלומר ספרים ממש, שראויים לשם זה) היא לי עתה, "אידיאל" רחוק, שאיני יכול להשיגו אף במקצת. ואלו הייתי, לפחות, נח כראוי בקיץ ושב לעבודתי בכחות חדשים!— אבל באמת—כאשר היטבת לראות מרחוק—לא נחתי בקיץ הזה. התענגתי אמנם על חברת האורחים החביבים שבקרוני במקום מושבי

(מלבד הילדים, גם מכירים וידידים שונים), אבל מנוחה לא מצאתי. כי אין מנוחה אלא שלוחה של בדידות והעדר כל התרגשות הקשורה בהכרח בחברת בני אדם, אפילו היותר קרובים. ואחר כל זה הלא הייתי גם בווינא, וככל זהירותי והשתדלותי לכלי הרבות בשיחה יותר מדי (הסתרתי את כתובתי מכל מכירי, ובעזבי את אולם הקונגרס, יכלתי לנוח ואיש לא הפריעני), לא אוכל, בכל זאת, לאמור, כי לא הפחיתה ווינא מכחי כלום. עתה הנני מסתכל בדאגה בשמים הקודרים. החורף — החורף של לונדון, עם הגשמים והערפל המלוים אותו — ממשמש ובא, ואני לא הודינתי כראוי לקבלת פניו הזועמים. יהי רצון שיעבור בשלום.

עיד הקונגרס אין לי להגיד לך שום דבר שלא ידעת. ודאי נעים היה לי לשמוע דברים, אשר לפנים היו גוערים באומנם בניזפה, ועתה נאמרים הם בפומבי, מעל במת הקונגרס, והשומעים מוחאים כף. . . אך גם זה לא חדש הוא עוד. כבר היה כן גם בקונגרס העשירי, אם כי לא במדה מרובה כזו. גם ע'ד ההסתדרות איני יודע יותר ממה שידעת אתה מתוך כה'ע. כי הלא באתי לווינא שלשת ימים אחרי הסגר הועידה, ואעיפ שראיתי ראשי המדברים בוועידה, לא יכלתי להרבות שיחה עמם. הלא ידעת תכונתו של קונגרס. הכל רצים דחופים ומבוהלים ואי אפשר למצוא שעה פנויה לשיחה ארוכה בישוב הדעת. כמה חברים קרובים ראיתי שם, ואפילו עם אחד מהם לא הצלחתי לבלות שעה או שתיים במקום אחד. עם אוסישקין דברתי פעמים אחדות רגעים מעטים, בין ישיבה אחת לחברתה, עם טשלינוב כמעט לא דברתי כלל, עם ביאליק נועדתי אך פעם אחת להצי שעה בכית קאפה, וכן הלאה.

עיד, אחיאסף! כבר נשאתי ונתתי עם קפלן ע"י מכתבים, עוד לפני ועידת ההסתדרות, ע'ד הנחיצות לקרוא סוף סוף אספת חברים ולתת לפניהם דין וחשבון וגם לקבל איזו החלטה בנוגע לעתידות, אחיאסף. ועוד אז הוחלט בינינו, שבחורף הזה תקרא האספה. בווינא ראיתי את קפלן ודברנו על ענין זה פא'פ ואשרנו עוד הפעם את ההחלטה הנ'ל. ואך בטעות נדמה לך שקראת כה'ע שעתיד היה קפלן לתת דו'ח מכספי אחיאסף לפני ועידת ההסתדרות. אדרבא, קפלן כתב ב'הזמן' מפורש,

שדו"ח כזה תתן ההנהגה לא לפני הועידה, כי אם לפני אספת החברים. וכאמת מה ענין הועידה לחשבון הכספים של אחיאסף?
ואתה, יקירי, עד מתי תהיה נע ונד, בנולדה? כלה מעשיך ושובה לביתך. הנה גם אתה לא מצאת מרגוע בירחי הקיץ, ועתה הסתו בא, ולך נחוצה שמש, חום ואור, ולא עננים ורפש, קור וליה, אשר יחדרו אל אבריך בהומיל או בפטרבורג ולא יוסיפו לך כח וחוזק הלב . . . . .

לועד המרכזי של "ההסתדרות העברית", ברלין.

לונדון, 9 אוקטובר 913 (ח' תשרי תרע"ד).

קבלתי קוה"ק הנדפס וגם את המכתב החוזר לחברי הועד ואת מכתבכם הפרטי אלי, ועל כל אלה אני מביע לכם בזה את תודתי. נעים היה לי לראות מתוך דבריכם, כי נגשתם אל העבודה במרץ וברצון טוב למלאות חובתכם באמונה. והנני מחכה לקבלת הדו"ח של הועידה, כדי שיהיה לי מושג נכון ממצב הדברים ועד כמה הפרוגרמא הרחבה שלכם מתאימה אל המצב. כידוע לכם, לא יכלתי, לצערי, לבוא לווינא לימי הועידה ואין לי עד עתה מושג ברור ממה שעלתה בידה לברר, זולתי הידיעות המקוטעות שקראתי בכה"ע. לכן הנני מתאפק לע"ע מלגלות דעתי על הענין בכללו ובפרטיו. — בסוף החודש הזה אשהה ימים אחדים בברלין, ואעי"פ שאהיה טרוד מאד, אשתדל להקדיש איזה זמן לשיחה פרטית עמכם על עניני ההסתדרות.

ובנוגע אל העבודה המקומית באנגליא, הנה כתבתי לכם כבר פעמים רבות, כי לא זה המקום לתנועה עברית אמיתית. אעפ"כ צריך לנסות, אולי אפשר יהיה לקבץ את הניצוצות המפורזים במדינה, והיו יחד לאבוקה קטנה. כשאני לעצמי איני יכול לעשות כלום, כי תנאי-חיי פה אינם מסוגלים לכך. אבל יש לנו פה שנים שלשה חברים צעירים, שבאים במיזם עם המון העם במזרח העיר ועם מוסדים שונים במערב, ויחד עמהם אולי יצלח לי להשיג דבר מה. הצעירים האלה עדיין לא נזדמן לי לראותם מאז שבתי מחו"ל, אך בקרוב אראם ואועץ עמהם על הדבר. גם רשימת

המוסדים העברים שאפשר לכם לפנות אליהם אוכל לשלוח לכם רק אחד שאראה את הצעירים הנ"ל, הבקאים בענין זה יותר ממני.

למר י. איתן, ירושלים.

לונדון, ח' תשרי תרע"ד.

מכתבו אלי מן י"ה אב (בצירוף העתק ממכתבו למר אוסישקין) בא הלום בעת שאני הייתי בחו"ל, ובשובי הקיפוני המון טרדות שונות, ולא יכלתי למצוא שעה פנויה לענותו על דבריו, והנני מבקש סליחתו על איחורי.

ובינתיים נודמן לי לדבר על השאלה, שנגע בה כבודו, עם מנהל הגימנסיא, מר שילר, בימי הקונגרס בווינא, והנני חושב מפני זה, שאין לי צורך להאריך כאן, רק בקצרה אומר לאדוני, כי קראתי את דבריו לאוסישקין בשימת לב, ובכל זאת לא הוברר לי עדיין, שיפה עשיתם). Timeo Danaos etc. אין אומה בזמננו (לפחות, בין האומות החזקות במנין ובכנין) המסורה לשובניסמוס הלאומי כהאומה הצרפתית, וקשה מאד להאמין, שאף אם עתה הסכימה לתת זכויות גדולות ללשונו, לא תנסה לאחר זמן לדהות לאט לאט את העברית מפני הצרפתית, ואם תעשה זאת בדרך דיפלומטית¹, בצעדים קטנים, תשיג בלי ספק את הפצה, ואתם, המורים העברים, לא תוכלו לעמוד בפניה, כי — אוי לנו אם נאמר ואוי לנו אם לא נאמר — אחרי כל נצחונה של העברית בא"י, עוד גדול מאד כח המושך של הקולטורה הצרפתית בארץ ישראל, כבכל ארצות המזרח, וההורים לא יסכימו לחפץ המורים לסגור את הגימנסיא בגלל זה. — ועוד גם זאת לא אכחד מכבודו, כי כל זמן שלא קראתי עצם הכתבים שנתנה לכם (אם כבר נתנה) הממשלה הצרפתית והמכתבים שעברו בינה וביניכם, איני יכול להשתחרר מן הספק, אם אין כבר גם עתה איזה קוץ באליה. הלא יודע כ', כי פעמים שמבטא אחד או אף מלה אחת

¹ ראשי הגימנסיא בירושלים עמדו אז כמוזעם הממשלה הצרפתית, שתקבל

היא את הגימנסיא תחת הסותה.

משנה צורת הענין עד כדי לבטל את עיקר מהותו. — ומצד אחר, הנה האשור התוגרמי, שלפי דברי כ' אינו שזה כלום, נראה באמת כאלו נותן הכל. בודאי קרא כ'. בכה"ע הודעת הועד האודיסאי, שהאוניברסיטאות בברלין, ווינא ופאריז, וכן כל אלו שבשווייץ, הסכימו לקבל תלמידי הגימנסיא שביפו בלי בחינות קודמות. איני יודע אם אין כאן הפלגה יתרה. אבל הלא המודיע הוא הועד האודיסאי, כלומר מר אוסישקין. ואם הוא מאמין שהדבר כך, הלא יש לו צדקה לחשוב, שאין כל צורך לבוא כברית עם צרפת, אשר בכל אופן יש בה חשש סכנה ללשוננו.

מתוך כל האמור יבין כ' מדעתו, שלדאבון לבי איני חושב לאפשר לכתוב למר אוסישקין בסגנון שמציע כ'...

למר י. איזראילשטם, לונדון.

לונדון, 14 אוקטובר 913 (י"ג תשרי תרע"ד).

קבלו נא בזה, אתה וחבריך, את תודתי העמוקה על הכבוד שחלקתם לי בבקשתכם לנאום בחברתכם. אבל לצערי איני יכול למלאות בקשה זו. בשנים האחרונות שמתי לי לחוק לענות בשלילה על כל ההצעות ממין זה. נאמתי בימי חיי הבלי די והותר. עתה כבר זקנתי, ורוב זמני עובר ב"חיי שעה", בערפלי ה"סיטי", ואיני יכול לפזר את הנשאר לפליטה לדברים שאפשר להם להעשות ע"י אחרים, צעירים ממני, או זקני ת"ח שתורתם אומנותם. איני דרשן ע"פ תכונת נפשי ואין בי הכשרון לעמוד ולדבר, את אשר ישים אלהים בפ"י. כל נאום היה עולה לי בזמן מרובה להכנה קודמת. ועתה, שזמני הפנוי אינו רב וגם כחי הגופני תש, מוכרח אני לכנס ולא לפזר.

ובתקותי שלא תדינוני לכף חובה ותסלחו לי,
הנני מברך את אגודתכם בעבודה פוריה.

לד"ר פ. נתן, ברלין.

(תרגום מאשכנזית).

לונדון, 19 אוקטובר 913.

ימי הגינו הפריעוני מלענות לכבודו קודם לזה על מכתבו הנכבד. ואם כי אקוה, שבקרוב תהיה לנו האפשרות לשאת ולתת פא"פ על כל השאלה, אינני חושב בכל זאת למותר לנסות עוד הפעם, בקשר עם מכתבו, לברר לו את השקפתי בכתב.

אין לי שום הכרה, שהנחתי בלי תשובה איזו מהוכחותיו העקריות שבאו במכתבו הקודם¹. אם מרמז כ' על מה שחזר ואמר עתה במכתבו האחרון, כלומר, שלמוד המדעים בעברית, עושה את השתלמותם של הצעירים על ידי הספרות המכנית האירופית כמעט לדבר שאי אפשר, — הנה אני חושב, שעל המענה החשובה הזאת עניתי באופן מספיק, באמרי, כי כולנו מודים בנחיצות הדבר להקנות לצעירים האלה, לפחות, ידיעת אחת השפות האירופיות במדה מספיקה. מפני מה, למרות הידיעה הזאת, השתלמות הצעירים האלה תהיה כמעט דבר שאי אפשר, — אינו מובן לי כלל. הנה ברוסיה, למשל, עוד גם היום הספרות המדעית המקצועית עניה היא בערך, ועל כן כל בעל מקצוע אמתי חושב לדבר הכרחי ללמוד לדעת איזו שפה אירופית במדה מספקת להבנת המקצוע שלו, ועי'ז ההשתלמות נעשית אפשרית על נקלה, אע"פ שבכתי הספר הבינונים והגבוהים שברוסיה מלמדים הכל רק ברוסית.

בכלל צריך שנברר לעצמנו מראש, כי מלחמת הדעות שבינינו אין שרשה בזה, שכבודו, רוצה להנך בעלי מלאכה מומחים, ואנחנו — בעלי מומים כמויבן האיקונומי. אין איש מאתנו רוצה בבעלי מומים. השאלה העומדת להפתר עתה היא באמת רק זו: אם היסוד העברי — אחר כל ההנחות שאנו מוכנים לעשות מטעמים מעשיים — הוא באמת מסוכן כל כך, עד שיוכל להביא לידי הנוך בעלי מומים. כבודו עונה על זה: כן! אבל אנחנו אומרים: לא! מי יכריע? ופה עלי להזכירו עוד הפעם, שבאמת השאלה היא כפולה: ראשונה, השאלה הישנה ע"ד שפת הלמודים בביה"ס

¹ עיי' למעלה (עמ' 81) מכתבי אליו מן 28 ספטמבר.

הבינוני (או כמו שנקרא בלשון הפרוגרמא החדשה: ביה"ס הבינוני והריאלי); ושנית, השאלה שנתעוררה בזמן האחרון ע"ד שפת הלמוד בנוף הסכניקום. בנוגע לשאלה הראשונה יכול אני עתה להסתמך על אבטוריסט, שכבודו, אהובי, לא יטיל ספק בסמכותו, והוא האבטוריסט של בתי הספר הגבוהים בברלין, שכמו שבודאי ידוע כבר לכבודו, החליטו להכיר תעודת-הבגרות של הגמנסיא ביפו כתעודה מספקת בשביל שבעליה יקבלו בתור סטודנטים אמיתיים בלי קושי. הפדגוגים בבתי-המדרשות בברלין מסכימים איפוא עמנו, שמה שהצעיר למד מתימטיקא, פיסיקא וכו' בעברית אינו מחייב כלל, שלא יוכל לקבל אח"כ השלמת ידיעותיו באשכנזית. ואולם בנוגע לגיף הסכניקום, אוכל רק להכפיל מה שכבר כתבתי לו במכתבי הקודם: לנו חשוב פה רק היסוד: עברית עד כמה שאפשר בכל זמן. אני בעצמי הושב עצמי לבלתי מומחה בשאלה זו. והנני מקוה שכ' לא יתרעם עלי, אם אינני מודה גם במוטחיותו בנדון זה. הצעתי היא, כידוע לכ', להניח למורים עצמם פתרון השאלה, אם ובאיזו מדה היסוד העברי יוכל כבר עתה להתגשם במעשה. ואולם בשביל כך צריך שהמורים עצמם יהיו מומחים באמת, כלומר שמלבד המקצוע המיוחד לכל אחד, ידעו גם עברית.

ולכסוף ארשה לעצמי עוד דברים אחדים על אדות, התפטרותו של כ'. יודע הוא כמוני וככל שאר החברים, שבתנאים הנוכחים, התפטרותו עכשיו תהיה דומה בתוצאותיה לזו של רב החובל בלב ים. אם יחשוב איפוא באמת להעמיד לפני הקורטוריום את האולטימטום: אם שתקובל דעתו או שיתפטר — הנה יוכל להיות בטוח מראש, שדעתו תנצח. אין איש שיואל לקבל על עצמו את האחריות בעד הריסת המפעל. לכל היותר, אולי ישאלו אז את עצמם אלה שהחלטה שנתקבלה באופן כזה מוכרחת להחשב בעיניהם למזיקה ביותר למטרותינו הלאומיות בא"י, — אם יושר לבם הם יוכל להשלים עם מצב שכזה. ואולם אני עדיני מקוה, שעוד נצליח בשיחה שבוע'ם למצוא מוצא בדרך שלום, שיביא יותר תועלת לעצם הענין. . . .

לד"ר ח. ווייצמן, מנטשסטער.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 30 אוקטובר 913.

באה ונהיתה!

אתמול שבתִי מברלין, שרשתנו (טשלינוב, לוויין ואני) יצאנו מן הקורטוריום. מזה תוכל לשפוט בעצמך על דבר תכונת הישיבה וההחלטות שנתקבלו. הפרטים יודעו לך מתוך הוועלט.¹
.... מתי תבוא ללונדון? רוצה הייתי מאד לדבר עמך על המצב שנברא עתה.

לד"ר פ. נתן, ברלין.

(תרגום מאשכנזית)

לונדון, 30 אוקטובר 913.

מודה אני לכבודו מאד על מכתבו הנכבד¹. מסכים אני אמנם בלי כל הנבלה, שאף אלו הודיעו בישיבה את השקפות ד"ר שכטר בכל מלואן, לא היה זה משנה לא את ההצבעה ולא את נטית לבם של הנאספים. אבל הדבר נראה לי כחטא נגד הצדק ביחס אל הד"ר שכטר, שהשקפותיו לא נמסרו בשלימותן לכל אלה שהשתתפו בישיבה. אחדים מאתנו, שיודעים את ד"ר שכטר מקרוב, לא מעט התפלאו אז, שבנוגע לשאלת הלשוניות גלה הוא את דעתו בנטיה לצד אחד לגמרי. מתוך השקפתי זו נראה לי הדבר חובה, שהידיעה שכבודו חושב לשלוח עתה אחר המעשה, תשלח לא רק לחברי הקורטוריום, כי אם לכל אלה שהשתתפו בהישיבה והוציאו עמהם מושג בלתי נכון ע"ד השקפת ד"ר שכטר.

והנני מברכו בהצלחה בהמשך עבודתו.

¹ להכנת המכתב הזה עיי' להלן (ע' 105) מכתבי לד"ר שכטר מן 6 נובמבר.

למר מ. א. סגל, נוקסמל.

לונדון, 2 נובמבר 913 (ב' חשון תרע"ד).

אפשר שנודע לך כבר מתוך כה"ע (אם קורא אתה, הצפירה" או "Welt") מה שקרה בברלין בשבוע שעבר. היתה שם סוף סוף ישיבת הקורטורים לעניני הסכניקום בחיפה, ישיבה שחכינו לה זה כמה, כי היא נועדה להחליט דבר על אדות הפרוגרמא ושפת ההוראה ומנוי המורים, כן בסכניקום עצמו וכן בביה"ס הבינוני הקשור בו. והנה בישיבה זו נדחתה הצעתנו, שבבית הספר הבינוני ילמדו כל הלמודים בעברית, ובשביל כך יצאנו מתוך הקורטורים, אני וד"ר לוין וד"ר טשלינוב. ואולם הלמודים העברים כשהם לעצמם—שפת ההוראה בהם תהיה עברית, וכמדומה לי, שעתה ישתדלו המנהיגים עוד יותר (כדי להראות חבתם להעברית), שתתפוס העברית כתור למוד מקום הגון בביה"ס.

ולמה אני כותב לך כל זה? לפי שאתה עכשו הקנדידט היותר מקובל להמנהיגים למשרת מורה הלמודים העברים, ובודאי תקבל (או כבר קבלת) מכתב רשמי מהם. ואולי תעלה על לבך שאלה, אם בתור יהודי לאומי וציוני ראוי לך לקבל משרה זו בתנאים ההויים, אחר שהקורטורים נתרוקן מחבריו הלאומיים. לכן באתי לגלות לך דעתי, שאינך צריך לחשוש לזה. המלחמה היתה אך על דבר הלמודים הכלליים, וע"כ אינה נוגעת לך בתור מורה הלמודים העברים, ולפי דעתי צריכים אנו גם עתה להשתדל שיהיו המורים יהודים לאומיים, ולא לפנות עורף לכל הענין, כאלו אינו נוגע לנו כלל. סוף סוף הרי זה מוסד חשוב בארץ ישראל, ותקותי חזקה, שאם ירבו בו המורים משלנו, יצטרכו האשכנזים להכנע בעתיד קרוב פחות או יותר. את דעתי זו גליתי גם להכרינו בברלין, בנוגע לשאר המורים. כי עוד קודם הישיבה נתקבלו מורים אחרים, וביניהם גם מנהל לביה"ס הבינוני, וכמעט כלם ציונים. אבל אחר הישיבה נמצאו בין מנהיגי הציונים בברלין אחרים, שנשוו לדרוש מאת המורים ההם להתפטר ממשרתם, כדי שלא, לסייע ידי עוברי עברה". אבל אין אני מסכים למקטיקא כזו וחושב אני, להפך, כי רק ע"י מורים משלנו, יצלה לנו ליהד את המוסד למרות רוחם של האשכנזים.

כשתקבל את ההצעה מברלין ותחליט מה שתחליט, אבקשך להודיעני את החלטתך.

למר ר. ש. גוטץ, מוסקווא.

לונדון, י"ג חשון תרע"ד.

הנני בזה להביע לו את תודתי על מכתבו היקר מן ג' דחומ'ס, אשר בו מסר לי את דעתו בדבר שאלת הלשון בכה"ס הטכני בחיפה. יודע כ' ידידי, שאין אני מסכים לאותן הדעות הקיצוניות שהזכיר במכתבו, אבל למען האמת צריך אני להוסיף, כי גם בא"י עצמה אין תומכים לדעות אלו זולתי מתי מעט, צעירים שלא שמשו כל צרכם, וחלילה לכ' לחשוד בזה כל המורים והסופרים שם.

והנה כבר ידוע לכ', על פי ספורו של גיסו רדיוו, איך נגמרה האספה בברלין ומה החליטה. לצערי הגדול מצאתי גם אני, שחובתי היא לצאת מן הקורטוריום, לא רק בתור מחאה, כי אם מפני שאיני יכול לשאת את האחריות של התולדות המעציבות שיביאו בלי ספק אותן ההחלטות. ואולם מקוה אני, שלא ירבו הימים ויראו גם האשכנזים עצמם את משוגתם וישתדלו לתקן את המעות.

למר ש. פבזנר, חיפה.

לונדון, 4 נובמבר 913 (ד' חשון תרע"ד).

כתבתי לך ביום 14 חודש שעבר, והיום קבלתי סוף סוף מכתבך הראשון מחיפה (מן 24 אוקטובר). — מברלין שבתי ביום ד' שבוע שעבר, אחר שישבתי שם ששת ימים. תוצאות האספה ודאי ידעת כבר מתוך כה"ע. האשכנזים נצחו, ואנחנו (משלינוב, לוויין ואני) יצאנו מן הקורטוריום. הנצחון בא להם בעיקרו ע"י איום שאימו על חברי הקורטוריום, שאם לא תקיבל דעתם יצאו הם (סימון, נתן וחבריהם). ולפי מצב הדברים עכשו אי אפשר היה לגמור את הבנין אלו יצאו הם. כי עוד יותר מארבע מאות אלף פרנק חסרים לך, ואת הכסף הזה נותנים הם

ההילפספערין' וגם סימון ונתן מכיסם הפרטי). מפני זה הוכרחו לאמור, הן' אף אלה מן החברים שהיו נוטים יותר לדעתנו (למשל, וויסוצקי וצייטלין). לשאלת לשון ההוראה בגוף הטכניקום לא הגענו כלל, כי, כמו שכתבתי לך במכתבי הקודם, דרשו האשכנזים ללמד את המדעים באשכנזית אף בביה"ס הבינוני, וכל עמלנו בשיחות פרטיות עמם ובגוף הישיבה, להביאם לידי הנהגות, לפחות, בנוגע לבי"ס זה, לא הועילו כלום. הרבה התישבתי בדבר, אם לצאת או להשאר, ולבסוף החלטתי לצאת יחד עם חברינו הנזכרים. עשיתי כן לא לשם טחאה בעלמא, אלא מפני שהוברר לי, שאוכל עתה, בעמדי בחוץ, להביא תועלת יותר מרובה לעצם הענין. בשביל לבאר לך זאת צריך הייתי להאריך קצת, ואין לי פנאי לזה. די לך לדעת, כי כל השנים שעבדתי עמם לא השתדלו כל כך להפיק רצון ממני, כמו שמשתדלים בימים האחרונים, מיום שעזבתי חברתם... והרי המוסד הוא סוף סוף באי, ואין אנו יכולים להסב עינינו ממנו ולאמור: אין לנו חלק בו ויעשו להם האשכנזים מה שלכם חפץ. הם מפתחים מאד מפני הסערי שאפשר שיתעורר ע"י החלטה זו. אבל, כנראה, השעה משחקת להם בזה. כל העינים פונות עתה לקיוב, ומשפט ביילים משך אליו לבות העם בכל פנות העולם, עד שאין איש ישראל יכול עתה לשים לבו לענינים אחרים. וכה אפשר שיעבור הכל ב"שלום"....

למר ד. ילין, ירושלים.

לונדון, 4 נובמבר 913 (די' חשון תרע"ד).

בהיותך פה הבטחתיך לכתוב לך אחר ישיבת הקורטוריום, והנני בא עתה למלאות הבטחתי, אבל איני יודע מה לכתוב. את ההחלטות ואת דבר יציאתנו (אני ולווין וטשלינוב) מן הקורטוריום—הלא ידעת כבר בלי ספק מתוך כה"ע, ואת הדברים שנשמעו בהמשך הווכחים משני הצדדים—אשר אמנם היו ראויים להכתב ולהשאר לדורות—אין לי רשות להודיעך, כי השביל "הרוב" להחליט, שלא יתפרסמו פרטי הווכחים. ובכן אין לי מה לכתוב לך אלא זה: זוכר אתה בודאי, שנועצתי עמך, אם ראוי לי לצאת

מן הקורטוריום, כשינצחו האשכנזים, והוית דעתך בשלילה. גם אני עצמי הייתי נוטה אז לדעתך. אבל כברלין נוכחתי, שיציאתי תביא לעצם הענין תועלת יותר גדולה. אלו נשארתי עתה, אחר שנצחו האשכנזים, שכחם לע' גדול מבחננו, לא היה קולי נשמע עוד אף באותה מדה זעומה שנשמע עד כה. אבל עכשו שאני מבחויץ—מציאותי מורגשת להם יותר. אקוה, שתבין כונתי.—איך שהוא, מקוה אני שאין הנצחון הזה אלא זמני. צרכי החיים הלאומיים — כחם גדול מזה של איזו יחידים קציריראות, שאינם יכולים להתרומם על סביבתם . . .

לד"ר ש. לוויין, ברלין.

לונדון, 5 נובמבר 913 (ה' חשון תרע"ד).

ל. כתבה לי לפני איזה ימים, כי החלית ומכאוביך שבו לך. כמובן, מצטער אני על זה מאד, אע"פ שידעתי מראש, שהתרגשותך היתרה באותם הימים לא תעבור עליך בלי עונש בהאי עלמא. רוצה אני לקוות, שכבר שבת לאיתנך והנני מבקשך מאד להודיעני מה מצבך.

זוכר אתה בודאי מה שספרתי לך, בהיותך אצלי לפני צאתי, ע"ד מכתבו של שְׁכטר. ד"ר כהן מסר לד"ר נתן את דברי בנוגע להנהגתו בקריאת המכתב הזה¹. וביום השני לשובי הלום קבלתי מכתב מאת נתן בהתנצלות על זה, ובהיותו מודה, אחר כל ההתנצלות, כי לא יפה עשה, החליט לשלוח עתה, אחר המעשה, העתק מכתבו של שְׁכטר לכל חבדי הקורטוריום, ובאמת כן עשה, וגם אלי שלח, ועם זה הוא כותב: „דא איך ניכט ווייס, וויא ה' ד"ר לעווין אונד ה' ד"ר משלענאווא איינע זענדונג פאן מיר אויפגעהמען ווירדען, זא טראגע איך בעדענקען, דירעקט אן זיא צו שרייבען, אונד אלס מיטגליעדער דעס קוראטוריוםס קאנן איך ניכט מעהר אן זיא שרייבען. זיא זינד אבער נאטירליך אבסאלוט בערעכטיגט, דען גענאנטען פאן דעם ברעף, דען זיא ערהאלטען האבען, פערטרויליך קעננטנים צו געבען“.

¹ ע"י מכתב שאחר זה לשכטר כן 6 נובמבר.

ובכן הנני שולח לך פה העתק מכתבו של שכטר. ואבקשך להראותו גם לטשלינוב. אינך צריך להשיב לי את ההעתק, כי יש בידי העתק שני, זה שנשלח לי מאת שכטר בעצמו.

מלבד מאמרי סוקולוב ב„הצפירה“ וב„וועלט“, לא נשמע לע'ע דבר על אדות החלטות ברלין. הזמני יצא מן המבוכה ע"פ התחבולה הידועה: הביא את העובדה והבטיח לגלות דעתו „מחר“ — ומחר שכח. השעה משחקת להם להאשכנזים. כל עולמנו מלא עתה אך משפט ביילים, ואין הקהל שם לב לענינים אחרים. ובכן אפשר שיעבור הכל „בשלוש“, והאשכנזים יראו בזה מופת חותך, כי רצה הקהל את מעשיהם.

לד"ר ש. שכטר, ניוורק.

לונדון, 6 נובמבר 1913.

כודאי ידוע לך כבר מה היו תוצאותיה של אספת ברלין. האשכנזים עמדו על דעתם והחליטו ברוב דעות ללמד את המדעים באשכנזית אף בניה"ס הבינוני, ואני וחברי (לוויין וטשלינוב) ראינו מפני זה חובה לעצמנו לצאת מן הקורטוריום. הרבה מאד עמלנו — אני והחברים הנוכחים וגם טר וויסוצקי ומר צייטלין, שבאו לברלין בשביל כך — עוד לפני האספה האופיציאלית לברר לה' סימון ונתן את השקפותינו, אבל הכל היה לשוא. הם החליטו לעשות את השפה האשכנזית שלטת בכל המוסד, ואם לא (כך אימו עלינו) יצאו מתוך הקורטוריום. האיום הזה הוא הוא שגרם לנצחונם. כי אפילו אלה שנטו לדעתנו (ה' וויסוצקי, צייטלין, ובמדה ידועה גם פרופ' פיליססון) נרתעו לאחור מפני האפשרות שיצאו אלה בשעה זו, שעדיין לא נגמר הבנין ועוד הרבה כסף חסר לגמר בנינו, ובעל כרחם ענו אמן.

את מכתבו הנכבד, ששלח לי לברלין על שם ה„הילפספערין“, קבלתי ביום שלאחר האספה. והרבה נצטערתי על זה. כי בשעת האספה קראו רק קטעים מתוך מכתב כ' על שם סימין, וע"פ הקטעים האלה אפשר היה לחשוב, שדעתו מסכמת בכל לדעת האשכנזים. רק בעת שקבלתי

מכתבו, שצירף אליו גם העתק ממכתבו לסימון, נודע לי, שבאמת דעתו כדעתי בנוגע לעצם הטכניקום (כלומר, שההוראה באשכנזית תהיה רק זמנית ושצריך להכין מורים וספרי למוד בשביל שיוכל המוסד להיות בעתיד כלו עברי), ורק ע"ד ביה"ס הבינוני סתם כ' את דבריו. הגדתי תיכף להאשכנזים, שלא יפה מנהג זה, לקרוא אך קטעים שהם הפצים בם ולהעלים את השאר. והם הוכרחו להורות על עותתם, וכדי לתקן זאת ולתת לכל אלה שהשתתפו בהאספה מושג נכון ע"ד השקפת כ', מהרו לשלוח לאחר המעשה העתק ממכתבו לכל חברי האספה. ואבקש את כ' לבל יתבע מהם עלבון זה, אחר כי כבר עשו, תשובה, ואין אומרים לבעל תשובה, זכור מעשיך הראשונים.

מה יהיה עתה — איני יודע. מן הראוי היה, שהכרי הקורטוריום באמריקא יביעו את מחאתם על שפנו מקום להאשכנזית יתר על המדה ההכרחית. ואע"פ שעי"ז לא תשתנה לע"ע ההחלטה, תבוא בכל זאת תועלת עמי טחאה כזו, ששימו לב, לפחות, ללמודים העברים וישתדלו לעשותם עיקר ולא ספל.

על שאר דברי כ' בנוגע להגימנסיא ביפו וההסתדרות וכו' — הלא כבר דברנו על כל זה בע"פ בקיץ שעבר, ויודע כ' שלא בכל אני מסכים עמו. אבל מה בכך? אנשים שהם באמת, בעלי דעות, שדעותיהם נובעות מהכרתם הפנימית, אי אפשר שלא יהיה ביניהם הבדל בפרטים. העיקר הוא היסוד הכללי, החפץ בקיום אומתנו והתפתחות תרבותה לעתיד בקשר עם העבר. ובנוגע לזה -- לבי כלבו.

למר א. דרויאנוב, אודיסא.

לונדון, 9 נובמבר 913 (ט' מרחשון תרע"ד).

אתחיל גם אני במה שהתחלת את מכתבך האחרון (מן י"ב תשרי): כבקשת סליחה על איחור תשובתי, וגם התנצלותי היא דומה לשלך: הטרדות הטרובות . . . . וביחוד בעת האחרונה — ה"טכניקום": חלוף מכתבים ארוכים ותכופים לפני האספה, נסיעה לברלין לעת האספה, ועוד הפעם חלוף

מכתבים אחר האספה, מעין „נאכוועהען“ . . . את תוצאות האספה איני צריך להודיעך. כבר ידעת הכל מתוך כה"ע, והנני מחכה לשמוע, מה תאמר „אודיסא“, כלומר, העולם, ו„השלח“. הרבה פקפקתי בדברי, אם ראוי לי לצאת או להישאר מבפנים. לשם דימונסטרציא בלבד לא הייתי יוצא. הרי ידעת שאיני אוהב דימונסטרציות. אלא שנוכחתי בברלין, כי יציאתי חגביר את השפעתו על מהלך הענין יותר מאשר עד כה. והדברים ארוכים. שאלתך ע"ד סדור הארכיון של פינסקר — אם לפי הענינים או לפי כותבי המכתבים — הזכירתי את ההלצה הידועה ע"ד היהודי השואל את חברו איך לרשום את בנו הנולד לו, אם בזמן מוקדם או מאוחר ללידתו, והלה משיב: שינא, רשום יום לידתו האמתי! — גם בענין זה, לא שמעתי ולא ראיתי שיסדרו מכתבים כאלה לפי הכותבים או לפי הענינים (האופן האחרון הוא כמעט בלתי אפשרי, מפאת ערבוב הענינים, כמו שהעירות בעצמך), אלא המנהג הוא לסדרם לפי זמן כתיבתם. הסדר הכרונולוגי הוא גם היותר מועיל וקולע אל המטרה, כדתו לקוראים מושג נכון ע"ד ההתפתחות ההדרגית גם של האנשים וגם של הענינים. — יותר קשה הוא שאלתך השנייה: בדבר הלשוניות. הפתרון היותר נכון הוא, כמובן, לתת כל המכתבים בתרגום עברי מדויק ולספח בסוף הספר את האורגינלים בלשונות שנכתבו בהן. אבל פתרון זה יעלה ביוקר מאד ובודאי לא ימצאו האמצעים לכך. לכן דעתי נוטה יותר לפרסם לע"ע תרגום עברי בלבד ולעורר בהקדמת הספר על הנחיצות להוציא גם את האורגינלים — אולי ימצא „גדבן“ אשר יתן את הכסף הדרוש לכך, ואז תוציאו גם את אלה בתור „נספחות“ להספר העברי. איך שהוא, שמה אני שסוף סוף שם הועד לבו להציל מתוך הארכיון שלו מה שראוי לפרסום — דבר שהעירותו עליו עוד לפני שתיים עשרה שנה (עפ"ד, II, ע' 260, הערה). . . . אפשר שאתה מתפלא, איך יכלתי לחתום את מכתבי בעת הזאת מבלי להזכיר כלל „ענין ביוליס“. אבל, ידידי, לא אכחד ממך, הרבה חזונית בהנהגתנו בענין זה מעוררים בי רגש של בושה וגועל נפש. זוהי אחת מתכונותינו היותר מעציבות: קלקול הטעם והעדר, חוש המדהי.

לד"ר י. משלינוב, ברלין.

לונדון, 10 נובמבר 913 (י' חשון תרע"ד).

את מכתבך קבלתי אך היום, כי ביום א' אין הפוסטא פה מוסרת מכתבים. זאת צריכים אתם לדעת: הלא יש לכם, מזכיר אנגלי. ואלו זכרתם זאת, לא הייתם מבקשים ממני שאשיב ביום א', או הייתם שולחים את המכתב ביום ה'. — בקבלי היום את מכתבכם עניתיכם ע"י מלגרמא, כבקשתכם: הייטע ערהאלטען. איינפערשטאנדען. וועגן מאַגליך ביטמע ברעף אבווארטען¹.

טעם בקשתי האחרונה הוא זה: באמת אינני „איינפערשטאנדען“ לפרסם את הנוסח ששלחתם לי כמו שהוא, אבל ספני שאימתם עלי, כי יש סכנה בדבר וכי ההכחשה צריכה לבוא דוקא בגליון של שבוע זה, הוכרחת להסכים. ואולם אם אפשר היה הדבר שתחנו במשלוח ההכחשה עד שתקבלו מכתבי זה, הייתי מבקש לעשות בה את השנויים האלה:

1) אתם כותבים: „ואם דאס טעכניקום אנלאנגט, זא האבען זיא (כלומר, אנהנו שלשתנו) דייטש אלס אונטערריכטס שפראכע, מיט אויסנאמהע איינעס אָדער אייניגער פּאָכער, זעלבסט פארגעשלאגען.“ שתי המלים האחרונות נראות לי „דעס גוטען צו פיעל“. מן הצד הפורמלי אמנם אי אפשר לאמור שאינן מתאימות אל האמת, שהרי באמת הצעה זו היא חלק מן „אנטראג לעווין“. אבל העומדים מן החוץ יוכלו להבין מתוך נוסח זה, שהפטריוטיסמוס האשכנזי הוא שהביאנו לכבר את השפה האשכנזית על העברית בגוף הטכניקום, בעוד שבאמת הלא הצענו זאת רק מתוך הכרח ורק בתור מצב זמני, ונמצא שאנו מכיאים את הקוראים לירי טעות ע"י ההשתטשות בפנאז. ואני רוצה הייתי, שלא נהיה „דיפלומטים“ בענין זה, אלא נקיים מה שנאמר: „ודובר אמת בלבבו“. לכן אני מציע לתקן: „צוגעגעבען; במקום „פארגעשלאגען“, או איזה תקון אחר, שיראה ברור, מה היחה דעתנו בזה.

¹ כנראה. היחה זאת הודעה מצרנו ע"ד יציאתנו מן הקורטוריום. שעמרה

להתפרסם אז. את הפרטים איני זוכר.

2) להלן; אינדעם דיא מעהרהייט דעם קוראטאָריום דער העבראַישען שפראכע (אלס אונטערריכטס שפראכע) אין דער מיטטעלשולע נור איינען זעהר גערניגען¹ וכו'. המלים שנתתי פה בחצאיי-עגול הייתי מבקש להוסיף, כי בלעדי זה נראים הדברים כאלו בכלל אין העברית תופסת מקום בביה"ס הבינוני, אפילו בתור למוד. וזה מתנגד אל האמת.

את התקונים האלה הנני מבקש לעשות, אם אך יש עוד פנאי לכך; וצר לי מאד, כי לא פניתם אלי בעוד מועד, כדי להת לי את האפשרות להוות דעתי במכתב, ולא להסכים – עיי טלגרמא. לעתיד, אם יהיה עוד הפעם צורך בדבר כזה, הנני מודיעכם מראש, שלא אשלח, הסכמות עיי הטלגרף.

ובטרם אחתום, הנני רוצה להעירך עוד גם על זה: כעין אירוניא מרה נראה לי מכתבך. הועד הפועל הציוני כותב אלי ע"ד עלבון שפת עבר בהחלטת האשכנזים, ועל החתום בא שש לינוב, – ומכתב כזה כתוב אשכנזית, ולא עברית! הגיעה השעה, כמדומה לי, שהמרכז הציוני, המוציא סכומים עצומים על כל מיני „מזכירים“ וסתם פקידים, יוסיף עוד איזה סכום בשביל למנות גם „מזכיר עברי“, שיוכל לכתוב מכתבים גם בעברית, ולא יתן מקום לאחרים לאמור לו: קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים... .

למר א. לוברסקי, ניוורק.

לונדון, 10 נובמבר 913 (י' חשון תרע"ד).

..... דבריך עיא „נסיון שלא הצליח“¹ ודאי יצאו מעומק לבך וחלילה לי להתרעם על תוכחתך. לא אתה הראשון בזה. כבר קדמוך אחדים מהבריני הראשונים, שכתבו לי תוכחה מעין זו, וכבר נלאיתי לבאר ולהזור ולבאר לכל אחד, שלא הבין, פשוט, פירוש המלות. במאמרי ההוא לא באתי כלל להוציא משפט על אגודת בית כש היא לעצמה; אדרבא, מפורש אמרתי בראשית המאמר, שאינני חושב עצמי לשופט הגון

¹ רמז למאמרי בשם זה ע"ד בית (עמ"ד IV).

בענין זה, מפני שהייתי קרוב לו ביותר והנני נוגע בדבר. מטרתי היתה רק להסיר צעיף המסחורין מעל עבודתי אני בתור ראש האגודה ולפרסם את מגמותי אני ביסוד האגודה ועד כמה הצלחתי אני להגשים את שאיפותי ע"י האגודה. ובמובן זה קראתי את המאמר בשם „נסיון שלא הצליח. כי למרות כל המעשים הטובים שעשתה האגודה ולמרות השפעתה על חוגים ידועים, הנה אותו „נסיון“ שבשכילו נבראה, הנסיון ליצור אגודת „פיונרים“ במובן המבואר ב„דרך החיים“ ובמאמרי „הכהנים והעם“ – לא הצליח. על זה יעידו כל המכתבים שפרסמתי במאמרי, על זה תעיד אחרית האגודה, שלא יכלה לעמוד בפני הזרם ונשטפה ברגע אחד ע"י הציוניות המדינית, ועל זה תעיד הנהגת החברים מאז ועד עתה. מעודי לא התאוננתי לפני שום אדם על ההנהגה הזאת, כי „בעל גאווה“ אני בדברים כאלו, אבל האמנם תאמין, כי בעמקי לבי לא הרגשתי שום כאב בכל אותן השנים הרבות שעמדתי לבדי בקשרי המלחמה נגד כל העולם הקטן שלנו, ואיש מהברינו ב"מ לא יצא לעזרתי? והלא היו בין החברים גם סופרים מובהקים, ומה עשו? אהדים מהם התייצבו במערכה נגדי, ויתרם עמדו מרחוק ושתקו. ועתה האם נשתנה הדבר? האם לא תראה, שגם הסופרים שהיו חברים ב"מ בעבר הם עד היום בין אלה „היראים מפני אחד-העמיות“, כמפני קדחת (כדברייך), ואף במקום שאינם יכולים להעלים עין ממהלך החיים, אשר הראה ברור עם מי הצדק – הם מעקמים כמה וכמה אותיות, שלא להוציא דבר מגונה זה מפיהם? הנה הזכרת את ה„טאמר“ של ב. א. ¹ בודאי אתה מבין מדעתך, שכל הגל הזה של שקרים וזיופים לא עשה עלי שום רושם ולא גול שנתי אפילו לילה אחד. אבל השאלה בכל זאת במקומה עומרת: איפה הם הסופרים מחברי ב"מ? מדוע לא נמצא ביניהם אף אחד שיקנא לכבוד האגודה ויתבע את עלבונה? סופר אחד יצא ב„הזמין“ נגד מאמר זה (רק בנוגע אלי, ולא בנוגע לב"מ) – והוא לא מחברי ב"מ. ה„העולם“ – והוא הלא כמעט נחשב לנושא דגלנו – ספר בשבחו של מאמר ב. א. ! (דרויאנוב אינו איש כזה. הוא היה אז כבית-החולים

¹ ע' למעלה מכתבי לקסלן כן 25 יולי ומן 16 אוגוסט.

בברלין. אבל הלא „אדון העולם“ הוא ה„ב״מ“ אוסישקין!). ואחר כל אלה
אתה ואחרים מב״מ תמהים על שחושב אני את „נסיוני“ לנסיון שלא
הצליח! ... ודי בזה.

ועד הטכניקום אין לי צורך עוד עתה להרבות דברים. הלא ידעת
איך נגמר הדבר. אתה מתרעם על שלא כתבתי לך בענין זה. אבל לא
היה זה בטקרה. מפני טעמים ידועים שמתתי לי לחוק לבלי עורר מצדי
שום פרופגנדה מחוץ להקורטוריום, ולולא היה ד״ר שכטר חבר הקורטוריום
לא הייתי כותב גם לו. בכלל עלי להגיד לך, כי נצחון האשכנזים בא
להם בעיקרו רק ע״י איומם, שאם לא תקובל דעתם, יצאו הם. ולפי שעדיין
חסרים כארבע מאות אלף פרנק לגמר הבנין, והכסף הזה נותנים האשכנזים
(הם השכילו לחכות בנדבותיהם עד הגמר), הנה אי אפשר היה עתה לקבל
מהם את המוסד עם כל האחריות הקשורה בזה ולהניחם לצאת בשעה
כזו. לולא האיום הזה היו, למשל, רד״ו ור״צ נמנים עמנו. כך אמרו
הם גם לנתן עצמו. ואחשוב שגם האמריקנים היו מתנהגים באופן
אחר. איך שהוא, עתה כבר נעשה מעשה, ונחכה ונראה מה יהיו תוצאותיו.
כשאני לעצמי אינני מאמין בהצלחת המוסד בתנאים כאלו, ומקוה אני,
שסוף סוף יקנעו האשכנזים מפני דרישות החיים . . . . .

למר ש. ב. מקסימון (מקסימובסקי), ניוורק

לונדון, 13 נובמבר 1913.

..... ואני — מה אכתוב לך על אדותי? זרוק חוטרא אווירא
אעיקריה קאי, או בנוסח המישל הרוסי: גם אם תאכיל את הזאב עד
לשובע, הוא שואף בכל זאת אל היער. נתתי גט פטורים להפובליציסטיקא
בשביל לעסוק בענינים יותר קרובים לחיי עולם, — והנה אני קשור כל
כך בשאלות היום (אם מתוך הרגל או זהו טבעי, איני יודע), עד שאין
ביכלתי לפנות לבי מהן. אני שותק, אבל מחשבותי נתונות עדיין לחזיונות
חינו, שדוקא בחדשים האחרונים יש בהם כדי לעורר מחשבות רבות
ושונות. וכך הנני לע״ע קרח מכאן וקרח מכאן . . .

ע'ד נסיעתי לאמריקא, יודע אתה, שמתאוה אני מאד לראות את החיים המתהווים שם. אבל בשנה האחרונה כמעט נואשתי מזה. אין בי אף מקצת מן הכח הדרוש לאדם בשביל להיות, אורח חשוב באמריקא. מצות, הכנסת אורחים, בדרך שמקימים אותה אצלכם, יש בה כדי להטית אדם שכמותי, שאינו סובל את הרעש ואת הריקלמא וכל שאר הטובה שמשפיעים שם על האורח הכא מעבר לים. אמרתי, בשנה האחרונה, מפני שבשנה זו הראו בני אמריקא ביחוד, עד היכן מגיעה, הכנסת אורחים שלהם...

מאז יצאת מפה נתרוקנו החיים עוד יותר. השכלים הכודדות שלנו מפורדות ומפורדות ואין מאספן. אך לעתים רחוקות רואה אני את הצעירים המעשים, שמבקרים אותי לפעמים, וכל שאר הזמן הפנוי מעסקי הסיטי הנני מתבודד עם מחשבותי ועם אנהותי על רסוק אברים של אומתנו ועל שפלותנו מבית ומכחוץ, שמתבלטת ביהוד בשעת צרה, כשעה זו. אם קורא אתה עתונים עברים, ודאי גם אתה מרגיש מעין זה למקרא המאמרים על ענין ביילים ועל ענינים אחרים מעניני כלל ישראל. אבל, עתונים עברים לאו דוקא. אפשר לצאת ידי חובה זו גם ברזש. כרוניקל או בעתונים אחרים ממין זה. בכלם נשקפת לך, צורת הכלל בכל כיעורה: הטעם המקולקל, רגש הכבוד הפגום, העדר, חוש המדה, ועל הכל — שפלות הקומה גם כשהיא מזדקפת...

למר י. איזנשטרם, טבריה.

לונדון, 13 נובמבר 913 (י"ג חשון תרע"ד).

... על אדותי אין לי מה להודיעך. מנוחת הקיץ הביאה, כנראה, מרפא לרגלי, אבל מצבי הכללי לא הוטב הרבה וכחי לא נתרבה. אתה שואל, במה אני עוסק עתה? — בקריאת כה"ע, ידידי! כל זמני החפשי עובר עתה בעבודה זו. וכך, כמדומה לי, עושים עתה כל היהודים בכל העולם. עלילת דם, וכוחים של כהן ורב ע'ד האמונה, ועוד ועוד, הכל כמימי הרמב"ן, ר' יחיאל ספריש וחבריהם. המשפט בקיוב אמנם נגמר

לפני שלשת ימים והיהודי האומלל יצא זכאי. אבל, כמו שתבין, מדעתך, לא זו היתה השאלה שמלאה כל חררי לבי בעת המשפט, אם פלוני יצא זכאי או חייב, כי אם שאלות אחרות של הכלל כלו, שנתגלו ביתר עז ע"י המשפט הזה ופעולתו על אחינו בני ישראל במזרח ובמערב — הן הנה שגולו (ועדיין גוזלות, אע"פ שביילים יצא לחפש) את מנוחתי יומם ושנתי בלילות. אך נניח זה. עדיין אינך צריך לחשוב מחשבות כאלו, עד שתבריא . . . . .

למר משה סמילנסקי, רחובות.

לונדון, 18 נובמבר 913 (י"ח חשון תרע"ד).

זה כשני חדשים מונח בידי מכתבך האחרון. לא מעצלות נמנעתי מלענותך עד כה, כי אם, ראשונה, מפני שבחדשים האחרונים היה עלי לכתוב המון מכתבים בענינים שהזמן גרמא ולא נשאר לי פנאי למכתבים שאינם דורשים תשובה תכופה, ושנית, וזהו העיקר, מפני שתוכן מכתבך מעציב ומדכא כל כך, עד שקשה היה לי מאד לטפל בו, ודחיתי את הדבר משבוע לשבוע — וכה עברו שני חדשים. אבל סוף סוף צריך לענות וצריך לשוב לאותן המחשבות הנוגות המתעוררות בלב למקרא בשורות כאלה שמטלאות את מכתבך.

לא אכחד ממך, שספורך ע"ד מנהגי המשרד והפועלים ביחס אל הערביאים נראה לי תמוה באופן שאין למעלה ממנו. האמנם חקרת ודרשת היטב ונתברר לך שכל זה אמת? הן לא יצאו האנשים האלה מדעתם, וד"ר רופין הלא איננו בעל הזיה כל כך עד שלא יראה את הסכנה שביחס כזה בעת הזאת, וגם בין הפועלים הלא יש כה וכה אנשים בעלי דעה, ואיך אפשר שלא יבינו את המצב? אך אם הדבר באמת כן, — איני יודע מה לאמור לך. מלבד הסכנה המדינית, אינני יכול להשלים עם הרעיון, שמסוגלים אחינו, לפי תכונתם המוסרית, להתחסם כך לבני עם אחר ולכזות את קדשיו בנסות כזו, ובעל כרחי עולה מחשבה על לבי: אם עכשיו כך, מה יהיה יחוסנו אל אחרים אם באמת נגיע בזמן מן הזמנים למדרגת כה שליט בא"י? ואם זהו ה"משיח" — ייתי ולא אחמיניה.

אתה אומר, שכתבת על זה ב„הצפירה“. אבל לא ראיתי מאמר כזה מאתך ב„הצפירה“, אע”פ שקראתי, כמדומה לי, כל מאמרך האחרונים במכה”ע זה. אנכי אורחא, מה הם הדברים הנוראים שכתבת ב„החירות“, שעליהם מתנפלים עתה ב„הפועל הצעיר“ בסגנון הספרותי הנדוג במחנה זה? אינני מקבל את „החירות“ ולא קראתי דבריך שם.

ומה סוף דבר, הסתדרות המושבות ביהודה? הרעיון מצד עצמו נכון מאד, אבל מסופק אני אם תוכל הסתדרות כזו להכרא, ואם תברא — אם תוכל להתקיים. הלא ידענו את הרוח השליט גם במושבות, וקשה להאמין שיצליחו לגרש מתוכן כל אותן הנטיות והפניות, בשביל להרים דגל האחרות, הנחוצה כל כך בעת הזאת. בכה”ע לא מצאתי עד כה מאימה על זה. ומתוך כך נראה שנישחקע הדבר. כי איך אפשר שתברא הסתדרות חדשה בא”י ולא ירעו על זה תרועה גדולה בעתונים הציוניים?

ו„העתון“ מה עלתה לו? הגם מחשבה זו עתידה להשאר בעולם המחשבות שלנו, המלא בריות יפות שאין להן דמות הגוף?

מכתבי ב„השלחי“ שהזכרת — אולי לא היה צריך להכתב. אין בני אדם הללו ראויים לכבוד כזה, שאנכיש את כזביהם ודבותיהם. אבל הייתי אז קצת חולה, יושב בדרך במקום מרפא, ועצבי נרגשים, והנה קבלתי ביום אחד את „השלחי“ ואיזו מגליונות „הזמן“. שמתי עין תחלה בגליונות „הזמן“ ונתקלתי ב„מאמר“ ארוך מאת י. ר., מאמר ככל ה„מאמרים“ שלו, המלאים לשון הרע והוצאת שם רע על אנשים הנקובים בשמותם, כדרכו. ובין שאר דבריו הוא מספר אנכי אורחא, שאני החרמתי את „בן ישראל“, ושהוא י. ר., יש לו דברים להגיד על הנהגתי עם „בן ישראל“, אלא שעדיין לא הגיעה השעה לפרסמם. תוכל לצייר לעצמך את גועל נפשי למקרא הדברים האלה. הסבותי עיני מן הגליונות ולקחתי בידי חוברת „השלחי“, ובמקרה נזדמן לי לקרוא גם פה קודם כל דברי „איש עברי“ על „בן ישראל“, ששם באו גם הדברים שהבאתי במכתבי. ונקל איפוא להבין, כי נדמה לי, שרצה בעל הדברים לרמוז על אותה הדבה עצמה שכאה ב„הזמן“ בדברים מפורשים. ומפני זה לא יכלתי להתאפק ושלחתי את המכתב. אבל קלוזנר מכטיחני,

שלא עלה על לבו אף הרהור קל, שדבריו יכולים להתפרש באופן כזה. איך שהוא — מה שעשוי עשוי.

ועל דבר הטכניקום הלא ידעת כבר מתוך כה'ע איך, נפתרה השאלה הקשה בנוגע לשפת ההוראה. הרבה זמן וכח אבדתי בעת האחרונה, לפני הישיבה הרשמית, בשביל למצוא איזו דרך לצאת מן המבוכה. אבל האשכנזים, כנראה, לא יכלו לעשות הנחות בענין זה. מפני שעוד קודם לזה הבטיחו מה שהבטיחו תמורת ה"חסות" הגרמנית. הם אמנם אינם מודים כזה בפירוש ומבקשים לבסס דרישותיהם על יסודות אחרים. אבל אחר כל התשובות שהשיבותי אני וחברי על טענותיהם (מכתבים ארוכים מאד כתבתי על זה לד"ר נתן ומכתבים עוד יותר ארוכים קבלתי מאתו בשבועות האחרונים לפני הישיבה) — באתי לידי הכרה, שאין בפייהם מענה, ורק בהכרח הם חוזרים על טענותיהם אלו, מפני שאינם יכולים לפרסם את הסכה האמתית. כמו שידעת, יצאנו (אני ולוויץ ומשלינוב) מן הקורטוריום. בנוגע לי, לא עשיתי זאת לשם דימונסטרציה. הלא ידעת שאינני אוהב לשחק לפני הקהל במשחקים כאלו. אלא ששקלתי שכר דבר כנגד הפסדו, ובאתי לידי החלטה, שיציאתי תביא תועלת לגוף הענין ותקל את התפתחות המעשים לעתיד בטובן הרצוי לנו. לא אוכל לפרש לך את הפרטים, אבל הדבר כך הוא לפי המצב עכשו. עוד לא קבלתי שום ידיעה מא'י ואיני יודע את הרושם שעשה הדבר שם. אבל בחו"ל, כנראה מכה'ע, הרושם אינו, ככיר" במדה שהכינו לו. אפשר שענין בייליס" גרם לכך, כי הוא מלא בעת האחרונה כל הלבבות ולא הניח מקום פנוי לענינים אחרים. המחאות שבאו עד כה בכה'ע הן, קיל ענות חלושה". אבל לעמת זה כבר זכינו לשמוע טענות ותזאונות — ודוקא בקול ענות גבורה" — עלינו, כלומר עלי ועל מנהיגי הציונות; מדוע לא התנינו מראש תנאי כפול, כתנאי בני גד ובני ראובן, עם ראשי ההילפספערין, מדוע, מסרנו" מוסד לאומי לידים כאלו וכו' וכו'. אנשים שאין להם אף מושג קל מתולדות הענין, איך ועל ידי מי ניצר מראשיתו ואיך נתגלגלו הדברים, במשך שש שנים, עד שבאנו למצב של עכשו, — יוצאים לפני הקהל מזוינים אך ורק בחוצפה

יתרה ומדברים כבטחה, כאבטוריטיטים שאין להרהר אחריהם. כן, ידידי,
בחוצצה יכולים אנו להתחרות אף עם העמים היותר עשירים.

למר ח. משרנוביץ, ווירצבורג.

לונדון, 19 ניבמבר 913.

... עיד הטכניקים נפלאתי עליך שגם אתה חוזר על הטענה
שכבר נשמעה בכה"ע: כי סמכנו על ה'יושר' של האשכנזים ולא התנינו
עמם מתחלה הכל מפורש. שוכח אתה, שהענין הולך ונמשך זה שש שנים,
וכשהונח היסוד, לפני שש שנים, עדיין לא ידענו גם אנחנו, אם יש
יכולת להורות מדעים בעברית. אז רק ה'חילול' בא"י לעשות נסיון
בוה, ואלו שאלוני אז אם ראוי להתנות, שילמדו הכל בעברית בביה"ס
הבינוני, הייתי אומר: נמתין עד שנראה מה ילמדנו הנסיון. וע"כ מובן
מאליו, כי כל מה שיכלנו לדרוש אז לא היה אלא הפרינציפיון הכללי,
שהיהדות והלשון העברית יתפשו מקימן הראוי להן, וזאת באמת דרשנו,
וכך נאמר מפורש בספר התקנות של המוסד. אבל, כמובן, דברים כלליים
אפשר להם להתפרש בכמה פנים, והאשכנזים גם עכשיו אומרים, שהחלטתם
אינה סותרת כלל את הדרישה הזאת, לפי שעתידים ללמד בביה"ס את
העברית ואת היהדות במדה הגונה. מלבד זאת הנה עצם הטענה נובעת
מחסרון ידיעה. כנראה גם אתה חישב, שאני הוא שהבאתי את בית וויסוצקי
לידי החלטה ליסד טכניקום בא"י, ואחר שהוחלט הדבר באתי אל האשכנזים
ואמרתי להם: קצינים תהיו לנו, הרי לכם כסף, ואתם בנו לנו טכניקום
בא"י, כי לכם יאתה לעמוד בראש! (כך, בקירוב, מצייר הדבר איזה סופר
טפש ב'הזמן'). אבל באמת לא כך היה מעשה. רעיון יסוד הטכניקום
הביא עמו ד"ר נתן מא"י, ובמקרה נודמן אז מר וויסוצקי לפונדק אחד
עם ד"ר נתן ור' שמריהו לוויין, ואלה השנים פעלו עליו לתת הסכמה
לדבר. ורק אחר שהוא (וכמובן, גם שאר קרוביו במוסקווא) הסכים לכך,
הודיעוני במכתב ובקשו גם הסכמתי, בתור אפיטרופס לירושת הזקן.
איך שהוא, אני אינני מתיאש גם עתה, אסור לנו להתיאש ממוסד
כזה בא"י. כמעט ברור בעיני, שאם אך נתנהג בטקט הנכון ולא נגרם

להצד האחר להחזיק בהחלטתו משום נצחנות גרידא, לא יהיו ימים מועטים וישו הם עצמם את המוסד לצד הרצוי לנו. דרישות החיים חזקות מהחלטות איזו יהודים אישכנזים בברלין. גם עתה הנני רואה כבר סימנים מובהקים לזה. רוב המורים שנתמנו עד כה הם ציוניים וגם המנהל של ביה"ס הבינוני הוא מאנשי שלומנו, ולו ידעת עד כמה הם משתדלים עתה להרגיע את רוחי אני ולהראות לי, כמה הם חרדים על הדבר, שיתנסו הלומדים העברים באופן הדרוש, — היית מסכים להשקפתי הנוכרת, שנחויץ עתה להתנהג עמם בנימוס, מעין שמאל דוחה וימין מקרבת, וסוף הנצחון לבוא. אבל חוששני שלא כך יתנהגו חברינו, ביהוד בא"י, ועי"ז ירחו את הקץ. —

למר י. גסין, פטרבורג.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 23 נובמבר 1913

קבלתי את מכתבך היקר מן 18 לח' בהוספת המודעה ע"ד ההיסטוריא היהודית.¹ בהביעי לך ולחברריך בעבודה את תודתי העמוקה על הצעתכם הנכבדה, שאכתוב מעין "מבוא" אל ספרכם, הנני מוכרח בכל זאת, לצערי, לסרב מלקבל את הכבוד הזה. יכול יכלתי לנמק את סרובי זה ע"י מונעים שונים, מהם אישיים ומהם ספרותיים. אבל אינני רוצה להסתיר מכם את השקפתי היסודית, שהיתה מונעת אותי מהשתתפות בעבודתכם, אף אלו לא היו המונעים הנזכרים. בהיותי חי בשנים האחרונות בעל כרחי בכדידות גמורה ובהיותי מפני זה מעין משגיח מן הצד באופן אויביקטיבי על כל מה שהולך ונעשה בחיינו ובספרותנו בכל תפוצות הגולה, — אני מגיע יותר ויותר לידי הכרה עמוקה, שהדרך היחידה להצלתנו הלאומית — זו היא התרכזות האנרגיא הלאומית שלנו בכל ענפי החיים והקולטורא. בענף הספרותי התרכזות כל הכחות אפשרית היא רק בלשונו הלאומית,

---

¹ מר גסין, בהשתתפות עוד אחרים מן הסופרים היהודים בלשון רוסית. נגשו אז להוצאת היסטוריא חדשה של עמנו בש"ו כרכים, שתכתב ע"י מוסחים כל אחד במקצוע שלו. כמרומוני, שיצא כרך אחד או שנים.

וכל ה'גישות' הספרותיות שאנו יוצרים כלשונות זרים מביאות רק לידי אבודה והתפוררותה של האנרגיה הרוחנית של האומה. זו היא אמונת העמוקה. והלא תבין, כמה חזק בלבי רגש הצער, העלבון והקנאה, כשאני רואה, כמה גדולה האנרגיית היוצאת ביצירת, היסטוריאית יהודית כללית, שעתידה (לפחות, לפי שאיפת העוסקים בדבר) להעשות לספר קלסי, במקום ספרו של ג'טין, שכבר נתישן, — וכל זה בשפת עם נכר! מדוע? איזו הם התנאים המכריחים לכך? אולי חסרון כחות מדעיים במדה מספקת? אבל אני טרחתו ועברתי בעיון על רשימת המשתתפים בדבר, ומצאתי, שמן 47 האנשים אשר קראתם בשם רק 13 יוכלו לכתוב את פרקייהם ברוסית, כעוד שמאוחם האנשים עצמם היו 17 יכולים לכתוב דבריהם עברית! את השאר הלא ככל אופן צריך יהיה לתרגם. או שמא חושבים אחס, שנרוסית יהיה לו לספרכם מספר של קוראים יותר גדול? לא ולא! ימצאו יהודים משכילים פטריוטים (הלא זה עתה נעשה ל'מודא') אשר יחשבו להם לחובה להעמיד את חמשה עשר הכרכים שלכם על דפי איצרות הספרים שלהם, אבל לקרוא, ללמוד בעיון ספר רביהכמות כזה — רק מעט מאד ירגישו בלבם חשק לכך, והרבה יותר היו כאלה — לא רק ברוסיא, כי אם בכל העולם — אם היה הספר נכתב בעברית.

בקצרה, אדוני הנכבד, אין בלבי רגש של חבה למפעל כזה, ואין צריך לאמור, שלא אוכל להשתתף בו. הנני מקוה שתבינני ולא תדינני לכף חובה על דברי כהתגלות לב.

למר מרדכי בן הלל הכהן, יפו.

לונדון, 25 נובמבר 913 (כ"ה חשוון תרע"ד).

קבלתי מכתבך האחרון מהוטיל, והנני כותב לך ליפו, אע"פ שאינני בטוח עדיין שימצאך המכתב כבר שם. מתוך כה"ע יודע אני אמנם, שכבר הגעת עד אודיסא וכבר הספקת לנאום, נאום שם. אבל הן לא הודעתני כמה תשהה באודיסא וכמה נאימים תחפוץ לנאום שם בטרם תלך לא"י. איך שהוא, ודאי לא ירבו עוד הימים ותשוב לביתך ותקבל שם את מכתבי זה.

ובאמת אין לי עתה מה לכתוב לך, זולתי הודעה ע"ד שלומי
ושלום ביתי. הענינים הכלליים כבר ידועים לכל מתוך העתונים. ביילים
ת"ל יצא לחפשי — וששון ושמחה ליהודים. ושאלת הטכניקום עוררה
את בני א"י למחאות, וגם, חרם" (נאל נא נתכייש במלה העברית הזאת.
וכי משום שמשתמשים בה גם בני החלוקה", נחליפנה במלה זרה?)
קראו על המורים ועל התלמידים ועל כל מי שיבוא באיזה קשר עם
המוסד הזה. לפי דעתי גרשו את הסאה. ביחוד לא היו צריכים להטיל
חרם על המורים, כי עי'ז נכריח את הקורטוריום למנות מורים
מתבוללים, ואז יהיה המוסד באמת אשכנזי, טהור, בעוד שעתה
הנם משתדלים למנות מורים לאומיים, וגם למנהל ביה"ס הבינוני
כבר נמנה אחד משלנו. וכמעט בטוח אני, שאם יהיו רוב המורים
משלנו ישתנה הכל בקרוב, למרות החלטות הקורטוריום. אבל הרי כבר
נעשה מעשה, וחוששני שכל המורים הלאומיים יהיו נרתעים לאחוריהם
מפני חרם א"י, ובמקומם יבואו, אשכנזים" אשר ישחקו על היהודים
האומללים" עם מחאותיהם וחרטותיהם... מסופק אני אם זו היא טקטיקא
נכונה. סוף סוף המוסד הוא בארץ ישראל ואי אפשר לראותו כאלו אינו.
אני בעצמי אמנם יצאתי מן הקורטוריום, אבל אחרי צאתי לא נמנעתי
מלהשיב על שאלות המנהיגים בדבר מנוי מורים ללמודים העברים וגם
באתי בדברים עם מורים אחדים שקויתי מהם כי יחזקו את הרוח העברי
בביה"ס. חישבתי, כי בדרך כזו נתקרב יותר אל מגמתנו. עתה ירא אני,
כי רוח ה"נצחנות" תתעורר ביתר עז במחנה האחר, והמוסד אשר עלה
לנו בעמל רב כל כך לא רק לא לנו יהיה, כי אם יהיה לצרינו,
ומי יודע מה יהיה סוף הדבר...

אחר שחתמתי שמי על המכתב הגיעני מכתבך שכתבת באניה סמוך
לאזמיר. מה טוב כי כבר עזבת את רוסיא ואת הקור ואת הלח של
החורף שם, והנני מקוה לשמוע בקרוב כי באת בשלום ליפו.

ע"ד הטכניקום אשיב על דבריך בקצרה:

(א) בספר התקנות נקרא המוסד: "יודישעס אינסטיטוט פיר טעכנישע
ערציעהונג אין פאלאָסטינא", ובסעיף 4 נאמר: "דיא געזעללשאפט האט

דען צוועק, אים אָרײַנט איינע טעכנישע ערציעהונג אונד אויסבילדונג
דער יודישען יוגענד צו ערמאָגליכען. געבען דער טעכנישען אויסבילדונג
זאלל דען שיללערן געלעגענהייט געבאָטען ווערדען, איינע אויסגייעביגע
קעגנטײט דעם העבראָישען אונד דער יודישען פּעראַנגענהייט
צו געווינען, דאָמיט זיא אויך צו זעלכסטבעוואוסטען, איהרע אבשטאמונג
אונד רעליגיאָן אַכטענדען יודען העראנגעבילדעט ווערדען. צור ערריכונג
דיעזעס צוועקקעס זאל צונאָכסט איין יודיש־טעכנישעס אינסטיטוט אין
חיפה געבסט איינער מיטטעלשולע ערבוט אונד בעטרעבען ווערדען. —
אתה רואה איפוא, כי טועה אתה בחשבך, שאין שום מונע לעשות את
המוסד למוסד כללי, שהחלמידים הנכרים ירבו בו על התלמידים היהודים.
(ב) מה שמתמרמרים עלי, לפי דבריך, איך לא הייתי זהיר ולא
ראיתי את הנולד—הוא דבר רגיל במקרים כאלה. תמיד נמצאים, החכמים
לאחר זמן, שמתמרמרים ומחייבים, מבלי לטרוח תחלה לדעת את הענין:
ראשונה, שוכחים הכל, כי המוסד נברא לפני שש שנים, כלומר בעת
שאך התחילו בנסיון לעשות את העברית לשפת ההוראה למדעים
בבתי ספר בינונים. ואלו שאלו אותי אז, אם ראוי להכניס סעיף בספר
התקנות, שכל הלמודים ילמדו בעברית, הייתי משיב: איני יודע, נמתיך
עד שנראה פרי הנסיונות הראשונים. כל מה שאפשר היה לדרוש אז לא
היה אלא מה שדרשנו באמת והכנסנו בסעיף שהעקתני למעלה: שהחנוך
העברי וידיעת שפת עבר ושאר למודי היהדות יתפסו את המקום הראוי
להם. שנית, שוכחים גם כן, כי כל כחי לא היה אלא בתור אחד מן
העומדים מצד ירושת וויסוצקי, וזולתי הלא היו עוד אחרים, ובראשם בנו
יחידו של המנוח, ר"ד וויסוצקי, והוא התנה אז תנאי ברור ומפורש, שלא
יתנו להענין צורה ציונית. עתה, לאחר שש שנים, אמר הוא עצמו
להאשכנזים כימי האספה, ישלבו נוטה לציוניות והוא נותן צדק לררישתנו.
אבל אז ירא גם הוא שמא יחשדוהו בציוניות, ובמה איפוא היה כחי
גדול להתנות תנאים לפי הפצי? שלישית, טועים הכל בעיקר הדבר. אני
לא השתתפתי כלל במ"מ שקדם להחלטת הדבר. כמה שנים עמלתי להטות
לב היורשים, שיסכימו להשתמש בכסף הירושה לאיזה מוסד בא"י —

ו לא הסכימו. והנה בסוף שנת 1907 נודמנו לפונדק אחד בכרלין מר וויסוצקי, ד"ר נתן ודיר לוויין. אלה האחרונים אך שבו אז מארץ ישראל, ודיר נתן הביא משם את הרעיון ליסד מכניקום בחיפה. והם, אלה השנים, הצליחו להטות לב מר וויסוצקי למוסד זה. ואחר שכבר נתן הסכמתו, הודיעני מר וויס. במכתב, כי כך וכך הציעו לפניו בכרלין, והוא הסכים ואינו מסופק שגם אני אסכים לזה בשמחה. יאמרו נא איפוא החכמים, המתמרמים, מה הייתי צריך להשיב על זה? אפשר הייתי צריך לאמור לו: לא, אינני מסכים, אלא אם כן יתחייב, הילפספעריווי (אז הוחלט הדבר ביניהם, שהכסף יקסר לה, הילפספעריווי. והוא יהיה השליט לברו, ורק אח"כ נשתנה הדבר ונוסד הקורטוריום) התחייבות בכתב ובערובה נאמנה, ששפת ההוראה תהיה עברית?—ורביעית, כשיתפרסמו לאחר מותי מכתבי בענין זה משנה ראשונה להנסדו, יראו אותם החכמים, כי גם אני לא הסרה לי חכמה זו, ולא לאחר המעשה של עכשו, אלא עוד אז, בראשית הדבר, הבעתי את הרהורי הרעים גם לדיר לוויין וגם לאחרים, אלא שלא היה ביכלתנו לעשות יותר ממה שעשינו: להכניס בספר התקנות אותו הסעיף, לעמוד על המשמר בנוגע לחבור הפרוגרמא ובחירת מורים וכו'. סוף סוף היינו שנינו—אני ולוויין—מועט שבמועט, ואם היתה דעתנו חשובה בעיני אחרים, מטעמים שונים, הן לא יכלנו לכפות הר כגיגית עליהם שיקבלוה. הם יצאו ידי חובתם בזה ששמו לב לדברינו כפי יכולתם. ומלחמה תמידית היתה לנו כל הימים, והאשכנזים השתדלו לרחות פתרון השאלות העיקריות משיבה לישיבה ומשנה לשנה — עד השעה האחרונה—ומה יכלנו לעשות?

אמרתי שאשיבך, בקצרה, והנה ארכו הדברים יותר ממה שחשבתי, ועדיין לא גליתי לך אף חלק קטן מפרטי התפתחות הענין במשך שש שנות קיומו. וכשבאים עתה אנשים מן החוץ, שאין להם שום מושג מכל זה, ומתמרמים על שלא הייתי זהיר ולא ראיתי את הנולד — אענה על זה, כמנהגי... בשתיקה.

למר ב. לדיזינסקי, אודיסא.

לונדון, 26 נובמבר 913 (כיו חשון תרע"ד).

..... עתה אשיבך על שאלותיך:

א) כנראה, איך יודע, שגם המאה השנייה מעובן רקיוו ניתנה זה כבר להטכניקום, כשנתרוקנה קופתו ולא היתה יכולה להמשיך את עבודת הבנין. והשלישית—זמנה רק לאחר המשש שנים. ובכן אין עתה שום נימ למעשה. אבל להלכה נראה לי, שאם באמת תוסד האוניברסיטא, לא יקשה לקבל את המאה השלישית לאיזה מוסד הקשור בזה, למשל, לאיזו לבורטוריא מיוחדת או לאחת המחלקות השונות (בהסכם עם הציאה, צריך שינתן הכסף לאיזו פעולה מיוחדת, שתשא שם המנוח, וכך ניתנה המאה השנייה לא להטכניקום בכלל, אלא לבנין אינטרנציונל על ידי הטכניקים, ורק בתור הלואה זמנית השתמשו בכסף זה להבנין הכללי), ולא קשה יהיה גיב לקבל את הכסף שנה או שנתים לפני הזמן. כל זה, כמובן, אני אומר לפי המצב עכשו. אבל מי יודע איזו שנים עוד יבואו במשך הזמן.

ב) הכסף שהניח רקיוו אצל הכייה לא נזכר בצואתו ואין לו שום שייכות עם זו ועם היורשים. כי עוד בחייו מסר המנוח את הכסף לחכייה עיפ תנאים ידועים, והתנאים האלה, כפי שספר לי הוא עצמו, אינם נותנים רשות להוציא אף פרוטה עד שיגדל ההון ויגיע לסך עצום (כמדומה, שלשים מיליון פרנק), ואז — לאחר מאתיים שנה או יותר — ייסדו בכסף זה אקדמיא (לא אוניברסיטא!) עברית. הנך רואה איפוא, שאי אפשר לקוות מצד זה מאומה לטובת האוניברסיטא.

קבלתי מכתב מר"מ בן הלל הכהן, והוא מודיעני שמתמרמים עלי, כי, לא הייתי זהיר ולא ראיתי את הנולדי בדבר הטכניקום. האמנם יש בין חברינו באודיסא (הלא ריממשם יצא עתה ובודאי שמע זאת בניכס) קלי דעת כאלה, שמרשים לעצמם לא רק להוציא משפט, כי אם גם, להתמרמר, בדבר שאין להם שום מושג מטהלך התפתחותו ומן המלחמה הפנימית שלא חדלה בקרבו מראשית צמיחתו ועד עתה? ...

למר ש. פכזנר, חיפה.

לונדון, 28 נובמבר 913 (כ"ח חשון תרע"ד).

קבלתי שני מכתבך. גם מכתבים אחרים כבר קבלתי מאי, וכמובן, כלם מלאים דבר הטכניקום. הרעש שנתעורר באיי ע"ד החלטת הקורטוריום הוא כל כך טבעי, עד שלא היה בעיני חדש כלל, כי הכיתי לו מראש. כנראה, קבל ד"ר נתן ידיעות שלגרפיות מירושלים, ומיד החליט ללכת בעצמו למקום המלחמה. קבלתי מאתו מכתב מיום 17 לח' ובו הוא כותב, כי למחרת היום ההוא יוצא הוא לא". הוא מודיעני זאת בסוד (ודאי ירא שטא ישלחו שלגרמות מברלין לפגשהו באיבה), אבל עתה הלא הוא כבר שם ואין זה דבר סתר עוד. יאמרו עליו מה שיאמרו, אבל הצעד הזה נותן כבוד למרקיורוחו ואומץ לבו. אתם כודאי תבואו בדברים עמו ותשתדלו לפקוח עיניו, שיראה את המצב לאמתו. אבל לא אחד ממך, שאינני מקוה מזה הרבה. עקשנותו עוברת כל גבול, ובשביל להביאהו לידי שנוי דעה, צריך להתנהג עמו בזהירות ובטקט. ולפי מצב הרוחות עתה באי, קשה להאמין, שיתנהגו עמו כך. ודאי יתנפלו עליו באספות ובכ"ע באופן גם, ועי"ז יחזקו עוד יותר את עקשנותו. אעפ"כ חושב אני, שטוב תעשו אם תשתדלו ככל האפשר להשקיט את הרוחות לע"ע ולבלתי עשות דבר עד שיתברר לכם, שאי אפשר לפעול עליו בדרך שלום.

בנוגע לאמצעי המלחמה, מתנגד אני להכרזת בויקוט, בין על התלמידים ובין על המורים. הבויקוט על התלמידים לא יועיל. וכי אין אחי" שולחים ילדיהם גם לבתי הספר של האלליאנס ואפילו של המיסיון, ובמה נגרע ערכו של בית ספר זה, שבכל אופן יתיחסו שם אל היהדות ואל הלמודים העברים באופן יותר רצוי? והבויקוט על המורים יהרוס את תקותנו האחרונה להטבת המצב. עתה משתדלים הברלינים לכפר על עונם ע"י מנוי מורים לאומיים. גם המנהל של ביה"ס הריאלי, שעמדו עמו במ"מ, הוא אחד משלנו. ואם יהיו רוב המורים משלנו, ביחד עם המנהל, יצליחו סוף סוף ליהד את המוסד, למרות כל ההחלטות. אבל אחר הכרזת ה"בויקוט" בודאי ימנעו כל אותם המורים שעמדו להתמנות,

ובניהם גם המנהל הנ"ל, מלקבל עליהם משרה במוסד הזה, ותחתיהם יבואו אישכנזים אמתיים, שקשה יהיה אח"כ להפטר מהם ומן הרוח הזרה שיכניסו בבתי הספר. צר לי על זה מאד.

גם מחשבתכם ליסד בי"ס אחר בחיפה נראית לי מוקדמת. צער כזה עושים רק אחר שאספה כל תקוה לשנות את המצב. והרי בזה נראה לכל, כי כבר נואשנו מן הטכניקום והפקרנו אותו להאשכנזים. וחלילה לנו לעשות כן. אין אנו יכולים ואין אנו רשאים להתיאש מן המוסד הזה, שעלה לנו בעמל רב כל כך. לא בכל יום מיסדים דברים כאלה בא"י, ואין אנו עשירים כל כך עד שנוכל להפקיר רכוש לאומי כזה. אדרבא, עלינו לאחוז בו בכל כחנו ולצעוק תמיד, כי שלנו הוא והם רוצים לגולו מאתנו. וסוף סוף, בעתיד קרוב פחות או יותר, נשיג מבוקשנו. הלא המוסד נצרך לתמיכת העם, ובלעדו זאת לא יוכל להתקיים, ואם נמשיך את האגיטיציה בלי הרף, יצטרכו המנהיגים להכנע. זו היא, לפי דעתי, הטקטיקה היחידה המובילה אל המטרה. לא ב"חרמות" נשיג הפצנו, כי אם להפך. כל מה שאפשר לכבוש כבר עתה (למשל מורים לאומיים, הרמת הלמודים העבריים וכו') צריך לכבוש, ולא להתרחק ולאמור: "יתקע איבן בשופר", — ועל השאר צריך להלחם ע"י אגיטיציה רחבה בכל העולם, עד שנכבוש הכל, אם לא עכשו—לאחר שנה או שנתים.

אתה שואל איך נהיה הדבר, שהם היו בעלי 13 דעות, ולנו היו רק שלש? תשובה חלקית על זה כבר נתתי לך במכתב הקודם: אחדים מן החברים שנטו לצדנו נבהלו מפני האיום שאימו האשכנזים עליהם בדבר התפטרותם. ד"ר נתן, למשל, הזהיר מראש את מר וויסוצקי וצייטלין, שאם הם יהיו נגדו, יהשוב לו לחובה להתפטר אפילו אם יהיה לו רוב דעות, כי בתור נותני הכסף הוא נזקק לדעתם ואינו יכול לעבוד נגד הפצם. מלבד זה היתה עוד סבה אחרת לדבר. עוד שבועות אחדים לפני האספה כתבתי לנתן, שאע"פ שספר התקנות מרשה לכל חבר לקבל כה הרשאה מחברים אחרים, באופן שיוכל להיות בעל ארבע דעות (לא יותר),—הנה בענין כזה חושב אני שאין מן הראוי להשתמש בהרשאות, אלא כל חבר צריך לחוות דעתו הפנימית, ואמרתיו לו מפורש,

שאני לא אשתמש בהרשאות בפעם הזאת (כשיבות הקודמות הייתי משתמש לפעמים בזכות זו), ועל הערתי זו לא ענני נתן מאומה במכתבו שקבלתי מאתו אחרי כן, באופן שחשבתי שתיקתו כהודאה. ומה השתוממתי איפוא, כשהודיעו בעת הישיבה, שמר מימנדורף יש לו ארבע דעות ע"פ הרשאות מאמיריקא! כמובן, הודעתי להנאספים מה שכתבתי לנתן והבעתי מחאה על שהשתמש בהודעתי להזק את הרוב שלהם באופן מגונה כזה. אבל מה בכך? ע"פ ספר התקנות רשאי היה מימנדורף לעשות כן, ובכן היה הוא בעל ארבע דעות. אם תנכה איפוא אלו השלש ושתי הדעות של וויסוצקי וצייטלין, ישארו להם רק שמונה דעות של האשכנזים עצמם, ואולי צריך היה לנכות גם פרופ' פיליפסון, שפסח על שתי הסעפים ועמל לעשות פשרה...

למר י. ח. רבניצקי, אודיסא.

לונדון, 30 נובמבר 913 (א' כסלו תרע"ד).

קבלתי בזמני מכתבך היקר מערב ראש השנה. גם אני קייתי לראות אותך ושאר חברינו בווינא וכמעט לשם זה בלבד (או, לפחות, ביחוד), באתי שמה. אבל תקותי זו נכזבה. לא רק אהך ואחרים שלא באו, אלא אף אלו שבאו כמעט לא ראיתי. עם ביאליק נדרמנתי אך פעם אחת לבית-הקהה ושוחחנו כעשרים רגע, עם אוסישקין דברתי פעמים או שלש רגעים מספר בין ישיבה לישיבה, וכן הלאה. אחד הוא קלוזנר שנעשה לו גם וחלה שם, ובאתי אליו לבקרו, והיה לו פנאי משום זה לבלות עמי שעה... כן, ידידי, אין הקונגרס מסוגל להיות מקום של rendez-vous, וצריך הייתי באמת לבוא לשם כך לרוסיא. אבל עדיין איני יכול להוציא הפצי זה לפעולה. נסיעה לרוסיא אין פירושה: לאודיסא בלבד. כשאלך לרוסיא אצטרך לבקר את מוסקווא, בקשר עם העסק, וגם על וורשא ופ"ב איני יכול לפסוח, והכל ביחד ידרוש זמן רב. אבל אקוה שסיף סוף יגיע זמנה של נסיעה זו.

לא יכלתי להתאפק משחוק בקראי בנשימה אחת את דבריך על ש. ועל מ.ש. איני צריך לאמור לך, שמסכים אני לדעתך ע"ד זה האחרון.

כמדומה לי, שדברנו על זה הרבה פעמים פא"ם וידעת את השקפתי. אבל ברור בעיני שלא ירבו הימים ויכתוב מבקר (יהי זה אתה או אחר) מעין הדברים האלה גם על ש. ויסיים כמו שסיימת: כך עושים גאוניס אצלנו!— להתוכח עתה עמך איני רוצה, אבל רוצה אני שלא תיחס לי דבר שלא אמרתי¹. מתוך תשובתך נראה, כאלו אין דעתי נוחה מש. מפני שהטיח דברים כלפי מעלה, ואין זה מה שכתבתי לך. אין דעתי נוחה משירתו מפני שהמלאכותיותי שבה מרובה על הטבעיות של כשרון אמתי, ועם זה אמרתי, שפרסומו הגדול אני מיחס בעיקרו לזה, שנעשה „богоборець“ והראה גבורה נפלאה בהטחת דברים כלפי „היושב בשמים“ ושותק. לפי שבימינו, אם רוצה אדם להתפרסם ולהתחכב על קהל הנערים, אין לו דרך יותר ישרה למטרתו מחלול הקודש, בין קודש דתי או מוסרי או לאומי — הכל הוא סימן לפורגריס, וכל מי שעושה זאת בסגנון יותר גם ומכוער הרי הוא גדול מחבריו. אך נניח זה לעת אחרת. אפשר שעוד נזכה שנינו להגיע לאותם הימים — שבטוח אני כביאתם לעתיד — כשידעו גם אצלנו להבחין בין מחשבה חפשית ובין, היסטריראי של „אפיקורסות“....

למר י. אוורקובסקי, ינא.

לונדון, 30 נובמבר 1913.

הנני משיב בזה על מכתבו רק מפני כבודו, כי בעצם הדבר אין לי מה להגיד לו. כבר כתבתי לאחדים מידידי בארץ ישראל, אשר פנו אלי בענין זה, כי אינני מסכים כלל להטקטיקא של מרכז המורים. גם ה„ביוקוטי“ וגם התעמולה ליסוד בי"ם בחיפה הם דברים שצריכים היו לבוא רק לאהר יאוש, אלו נזכרנו שאבדה כל תקוה לכבוש את הטכניקום עצמו וליהדוי בעל כרחם של האשכנזים. אבל עתה, לפי דעתי, עדיין אין אנו צריכים להתיאש. בלי תמיכה תמידית מצד טובי העם לא יוכל להתקיים, וכמעט ברור בעיני, שבטקטיקא נכונה היינו מצליחים לגרש את הרוח האשכנזי בעתיד לא רחוק. אבל החלטות מרכז המורים, אם יצאו לפעולה, ירחיקו

---

¹ עיי' למעלה מכתבי אליו מן 25 מאי.

את היום ההוא מי יודע עד מתי ויועילו אך להעמיד לנו באמת טכניקום
אשכנזי לכל פרטיו, אשר יהיה למבצר ההתבוללות בטבור ארצנו.
ועל מוסרו הטוב בדבר חובתי להביא כפרה על חטא שהטאתי
בסיוע ידי עובדי עבירה — ירשני נא לבלי ענות מאומה. עונותיו של אדם
הם ענין לחשבונו עם נפשו ועם אלהיו ואין שואלים בזה בעצת אחרים.

להרב א. חן, נוכוזיבקוב.

לונדון, ג' כסלו תרע"ד.

הנני מביע לו בזה את תודתי על כי עלה זכרוני לפניו לכבדני
במחברתו הרוסית ע"ד עלילת הדם. עברתי על המחברת (אם כי בסקירה
כללית, מחסרון זמן פנוי) ומצאתי בה הרבה רעיונות יפים. אבל בכלל
הדבר נראית לי גם „תשובה“ זו, ככל התשובות האחרות, מיותרת ובלתי
מועילה. אפשר, כמובן, לכתוב בכל לשון על תכונות היהדות והמאור
שבה, אך אין זו „תשובה“ לעלילת הדם, מפני שבכלל אין עלילה זו מן
הדברים הסובלים תשובה, כמו שהיטיב לראות גם כ' עצמו ובאר יפה
בראש המחברת. אותו „היושר האירופי“ שאליו פונה כ' — הוא עצמו
זקוק לעלילה זו ודומיה בשביל לשכך את „קול אלהים“ הנשמע לפעמים
בלב ומעורר נוחם על העול הנורא ביחס לעמנו. ודוקא מפני שעלילה
זו אין לה אפילו אחיזה כל שהיא במציאות ושעל כן אי אפשר להכחישה
באותות ומופתים, — דוקא מפני זה היא מתאימה מאד לחפץ הלב „האירופי“
במובן האמור. וע"כ עדיין אני מחזיק בדעתי, שהבעתי עוד לפני עשרים
שנה, שכל העלילות ממין זה „עתידות הן להתקיים ולהתחדש תמיד ואין
חכמה ואין עצה להכחידן“.

לד"ר מ. רייזין, ניוורק.

לונדון, 4 דצמבר 1913

לפני כמה חדשים קבלתי מכתבך האחרון, ובהיותו אך תשובה על
דברי במכתב הקודם, ונרודי הקיץ והשרדות הבאות אחיכ אכלו כל זמני
בירחים האחרונים, — לכן היה מונח מכתבך עד עתה באמתחת המכתבים

המחכים לתשובה. עתה סוף סוף בא זמנו, ביחוד מפני שהיום הגיע גם זמנה של מחברתך The Jew שהואלת בטובך לשלוח לי ושרק היום מצאתי שעה פנויה לקראה.

ודומה אני, ידידי, שמחברתך הנזכרת היא התשובה היותר נצחת על דבריך במכתבך. הנה השתדלת במחברתך זו להגיד לילדי העברים מה חובתם לדתם ולעדתם ול'הסינג' ומפני מה חייבים הם להשאר נאמנים לדתם ולעדתם ולהסינגו. וניכרים הדברים שיצאו מן הלב ושהשתדלת לתת להילדים איזו אחיזה ביהדות, שלא תהיה להם משענת קנה רצון. ואחר כל אלה—מה עלה בידך? קראתי את המחברת בכונה תחלה, לצייר לעצמי מצב נפשו של נער תמים בן י"ג וי"ד, שעדיין לא למד מלאכת הפלפול ושכלו פשוט וישר, — מה צריך הוא להוציא מתוך קריאת המחברת הזו. ונראה לי, שהרושם שתשאיר המחברת בלב נער כזה הוא, מצד אחד, רגש של כבוד לאבות אבותיו בדורות קדומים שהיו בני תרבות ומכירים את בוראם, בעת ששכניהם עוד היו פראים למחצה, ומצד אחר, רגש של גאון על שהם, אבות אבותיו, נצחו את העולם ברעיון האלהות שלהם. כל זה טוב ויפה. אבל למרות כל הכבוד והגאון הזה ביחס לאבותיו, לא ימצא הנער כל תשובה לשאלתו היותר עיקרית והיותר מעשית: למה לנו עתה לחיות בתור, עדה מיוחדת עם כל הצרות והתלאות הכרוכות בחיים אלו? הפרק היותר קלוש במחברתך הוא האחרון: "היהודי עוד יש בו צורך לעולם". לא הוכחת כלל שהיהודי עודנו "Needed". אותו המושג הדתי — יחס של אב ובן בין אלהים ואדם — שבשבילו, לפי דבריך, היהודי חי ועדיין צריך לחיות, — הלא כל האומות מודות בו, ולא עוד אלא שהן מיחסות מושג זה רק לדתן ואינן מודות כלל במציאותו בתורת היהדות. והנער היהודי, המבקך בית ספר של נכרים ושומע שם בשבחה של הדת השלטת ממש אותם הדברים עצמם, — הלא אי אפשר שלא יזכור, בקראו את מחברתך עד סופה, את המשל הידוע, שבנודאי קרא בכית הספר, על דבר האוונים שרצו לשחטם, והרימו קול צעקה: אל תגעו בנו, הלא אנו מבני בניהם של האוונים אשר הצילו לפנים את רומא! השיב להם השוחט: כבודם של

אבותיכם במקומו מונח, ואתם אינכם ראויים אלא לשחיטה... קשה מאד לסמא עיני הנערים. הם רואים בבית ובהוי, שהוריהם ומוריהם עושים כל מה שביכולתם בשביל להדמות אל הנכרים, להקות כל מעשיהם ולהיות כחיהם, ופעם אחת בשבוע באים אל הסינאגוגה ומספרים בשבח היהדות ובשבח עצמם, שאך בידם שמורה האמת ותעודתם להיות, אור לגוים.

אהה, ידירי, באמצעים כאלה לא תושע היהדות ולא תנצל מן הכליון. את עצמנו נוכל לרמות במליצות יפות, אבל את ילדינו, תינוקות של בית רבם, לא נוכל לרמות. הם יוציאו את התולדות הישירות מסהלך היינו בימות החול, ולא ישניחו בדרשות הרבנים בשבתות וימים טובים. ובפרט שגם בדרשות האלה עצמן הם מוצאים שמר ושוברו עמו: היהדות היא לעילא ולעילא, ויחד עם זה גם סולסויה והדומים לו הם לעילא ולעילא. ושואל הנער את עצמו, אם הגוים יש להם סולסויה והדומים לו, שהגיעו עד כסא כבודו של הקב"ה גם בלי עזרת היהדות, או גם בשנאה ובזו ליהדות, — מה הפך עוד לעולם ביהדות זו ולמה לנו להיות בשבילה, עדה" נרדפת ובזויה בעיני כל העמים? — הנה כתבתי לך מה שבלבי, כמו שהסכנתי, ומקוה אני שלא תתעם עלי.

מה שלומך ומה מעשיך במעמדך החדש? האמנם אתה מסתפק גם בנויורק אך בעבודת העדה, והסינאגוגה שלך? הלא בנויורק יש ויש עבודה יהודית גם מעבר לגבול הצר הזה.

למר י. גרוזבסקי, יפו.

לונדון, 7 דצמבר 913 (וי' כסלו תרע"ד).

מודה אני לך על שסוף סוף זכרתי לפקדני במכתב ולהודיעני איזו הדשות ממהלך הענינים אצלכם. כמובן, הנני קורא בשים לב כל מה שאני מוצא בכה"ע על עניני ארץ ישראל, אבל ידיעות פרטיות במכתבים אינני מרבה לקבל בעת האחרונה...

ובדבר הסכניקום מה אומר לך? המשכר בא אמנם לא פתע פתאם. זה כשלוש שנים ששאלת הלשון והפרוגרמא עומדת על הפרק, וזה כמה

שבאנו כמעט עד משבר. בכל פעם שהייתי בא לברלין היתה שאלה זו הוזרת וניעורה (כמובן, בשיחות פרטיות עם האשכנזים, כי בישיבות רשמיות לא נתעוררה השאלה עד עתה), ובכל פעם הייתי מזהיר וחוזר ומזהיר אותם, שבשאלה זו לא תצלה ה"דיפלומטיא" שלהם לכסות על העיקר במליצות ריקות, ושבשום אופן לא נסכים לפנות מקום להאשכנזיות, בתור שפת ההוראה, בבית הספר הבינוני. בנוגע למכניקום עצמו הפצתי רק זאת, שיקבלו בתור יסוד, ללמד בעברית כל מה שאפשר ללמד, ולהניח פרטי השאלה למורים עצמם. וזה מפני שגם אני בעצמי עדיין לא הוברר לי הדבר, אם באמת אפשר ללמד כבר הכל בעברית, ולפי שאפשרות זו, אם אינה שלמה עדיין עכשו, הלא בלי ספק תלך ותגדל בעתיד, לכן היתה דעתי, כאמור, לבלי לקבוע מסמרות בדבר עתה, אלא למסור הדבר למורים (או לוועד של מומחים), באופן שילמדו בעברית תמיד מה שאפשר ללמד. והנה ידעתי מראש, כי בנוגע אל השכניקום עצמו תהיה לנו מלחמה גדולה, אבל בראותי שהם משתדלים למנות מורים משלנו (אפשר מפני שקשה היה למצוא אחרים אשר יסכימו ללכת לחיפה בשכר קטן בערך), קייתי שהמורים עצמם יוסיפו להלחם אחר השתתפות השכניקום וסוף סוף ינצחו. אבל בנוגע לביה"ס הבינוני קייתי שלא תגדל ההתנגדות מצדם, כי בכל פעם שנתעוררה השאלה הגינו על האשכנזיות כביה"ס הבינוני אך בשפה רפה ובטעמים קלושים, ועם זה השתדלו תמיד לדחות פתרון השאלה, וגם אני לא הפצתי להחיש את הקריסים לפני זמנו, אחר כי מעצורים ומכשולים לא חסרו גם מצדדים אחרים, בנוגע למהלך הבנין וקבוץ הסכומים הדרושים, ולא היה זה מן הנימוס והיושר להוסיף סכסוכים חדשים בשאלות שעדיין לא הגיע זמן להפתר למעשה, רק להלכה בלבד. וכה הלך ונמשך המצב הזה עד זמן מועט לפני הישיבה הרשמית. אז קבלתי מכתב ארוך מאד, כמעט מהברת שלמה, מאת ד"ר נתן, ובו השתדל, להוכיח, שאי אפשר לו בשום אופן להסכים ללמוד המדעים בעברית אפילו כביה"ס הבינוני, ושם יקבל הקורסורים החלטה כזו, יהיו מוכרחים, הוא וחבריו בברלין, להתפטר ולעזוב את כל הענין. הדבר היה לי חדש ותמוה, כי לא הכיתי כלל לאיזמים כאלה מצדם. כמובן, עניתי

לו גם כן בארוכה על כל טענותיו, ואח"כ בא עוד מכתב שני מאתו ותשובה שניה מצדו¹. והמכתבים האלה כבר הראו ברור, שהמשבר בוא יבוא ואין עצה לעבור עליו בשלום. מה שקרה אח"כ בברלין בימי האספה עצמה הלא ידעת מתוך כה"ע, ומה שלא ידעת איני יכול להודיעך, כי הם דאגו לדבר מראש והציעו לאסור על הנאספים לפרסם את המו"מ, וכך הוחלט. אבל בכלל אניד לך, כי נצחונם בא רק ע"י האיום הנ"ל. הכנינים עוד לא נגמרו ועוד חסר סכום עצום בשביל לגמרם, והסכום הזה נותנים הם, האשכנזים, קצתו מכטפי ה"הילפספערין" וקצתו מכ"ס. ואלו יצאו עתה, היתה העבודה נפסקת וכל המוסד היה אולי נחרב. כך, לפחות, חשבו אחרים מן החברים, ומפני זה חשבו לנהוץ למלאות הפצם של האשכנזים, למרות היותם נוטים לדעתנו אנו. כך, למשל, טען מר וויסוצקי: אם הבית יעמוד על מכוננו, אפשר יהיה תמיד לשנות את הפרוגרמא ולהחליף את הלשון, אבל אם יפסק הבנין באמצע, יהיה זה חורבן המוסד.

ומה יהיה עתה — איני יודע. באמת אומר לך, שהמקטיקא שלכם אינה נראית לי כלל וכלל. כשעזבתי את ברלין, היתה עדיין תקוה בלבי, שבעתיד קרוב פחות או יותר נצצה את האשכנזים. הלא המורים עתידים היו כמעט כלם להיות לאומיים וציוניים יודעי עברית. גם למנהל ביה"ס הבינוני כבר נמנה אז אחד משלנו. ואם כן הרי מצד אחד יש לנו כה מוסרי בתוך הבית מבפנים, ומצד אחר, הלא קיום המוסד תלוי בהכת העם אליו. הבודזש יגיע לפי החשבון עד 150—200 אלף פרנק לשנה, ועל זה אין עוד בידי ההנהלה אף פרושה, זולתי ה"הבטחות" שהביא עמו לוויין מאמיריקא. ועל כן השבתי: מוטב שנניח להם לפתוח את הבית ומוטב שיהיו מוריו אנשים מתוך מחננו, ואנו נשתדל ע"י אנישיא בכל הארצות שדעת הקהל תהיה עמנו, וממילא יוכרחו האשכנזים להכנע, מפני שלא ימצאו מוצא אחר להשיג את הכסף הדרוש שנה שנה. ואם באמת (כמו שנראה ע"פ סימנים שונים) נתנו הבטחה מוגבלת לממשלת אשכנז, שיהיה המוסד אשכנזי, יצטרכו אז להתפטר ולמסור את המוסד ליהודי-אמריקא, ואז לא תעשה

(1) עיי' למעלה מכתבי לדיר נתן מן 28 ספטמבר ומן 19 אקטובר (ע' 81, 98).

התפטרותם רושם גדול. כך חשבתי אז. אבל החרם שהטילו בא"י על המורים בודאי יביא לידי כך, שכל אותם המורים משלנו שהיו נכונים ללכת לחיפה יתפטרו עתה, ובמקומם יבואו, אשכנזים' כדבעי, וגם התלמידים המוחרגים' יהיו, כמובן, צעירים שאינם משניחים בחרם, ציוני' ושאין אנו יכולים איפוא לסמוך עליהם (התקוה התמימה, שבכלל לא יהיו תלמידים להמוסד בגלל החרם — היא תקות ישוא, כמו שראית גם אתה), ועל הכל — יסוד בית ספר קטן ודל בחיפה יהיה בעיני הכל כגלוי דעת מצדנו, שכבר נואשנו מן המכניקום לגמרי והשלמנו עם העובדה, שזהו מוסד אשכנזי ואין לנו חלק בו. בקצרה, עושים שם אצלכם הכל כמו בכונה ובהשתדלות מיוחדת, שלא יוכל המוסד לשוב לידנו לעולם ושישאר באמת מבצר-עזו להרוח האשכנזי בטבור א"י. מובן מאליו, שכל המעשים האלה יחזקו את רוח ה"נצחנות" בלב האשכנזים עד לאחת, ואם יחפצו דוקא להראות, שאינם יראים מפני חרם ה"ציוניים" ושיש ביכלתם להחזיק את המוסד גם בלי עזרה מן הצד, — אם יחפצו להראות זאת, יפתחו את כיסם המלא ויתנו בעצמם כל הדרוש. הלא ידעת, שנדולה תאות הנצחון, כשהיא מגעת עד מרום קצה, לעשות גם, "נפלאות" כאלה וגדולות מאלה... כבר ארכו הדברים יותר מדי, וע"כ לא אנע בשאר, שאלות ארץ ישראל' העומדות על הפרק עתה...

למר ב. עברי, יפו.

לונדון, 16 דצמבר 913

... לא נצדק אתה מתרעם עלי בגלל אשר לא כתבתי לך במכתבי מן 29 אוקטובר ע"ד תוצאות הישיבה בברלין. ע"פ בקשתך כתבתי לך אז בו ביום ששכתי מברלין והייתי מוקף טרדות מכל צד ורק בקושי גדול מצאתי חצי שעה לכתוב לך את היותר נחוץ בתור תשובה על מכתבך. אלו הייתי כותב את המכתב ימים אחדים אח"כ, כשהייתה שעתי יותר פנויה, לא הייתי מונע ממך את ה"בשורה" הזאת, אשר נודעה לכם גם בלעדי ועוררה מלחמה שעדיין לא היתה כמותה בא"י. לא אכחד ממך, שלא כל

מה שנעשה עתה בא"י מוצא הן בעיני. ביחוד אינני אוהב את ה"בויקוטי". אפשר משום שבימי ילדותי, במרם נעשיתי "ריאקציונר", למדתי לשנוא כל, חרם' באיזו צורה שתהיה. אז היו כה'ע שלנו הורקים שן על בעלי החלוקה שבירושלים על שהם, הבעורים והקנאים החשוכים, משתמשים בנשק זה של, ימי הביניים. עכשו משתמשים ה,פרוגריסיסטים' שלנו באותו נשק עצמו, אלא שבמקום, חרם' קוראים לו, בויקוטי, ובמקום, תקיעת שופרי' אצל הכותל המערבי, תוקעים ומריעים בכה'ע. אבל עכשו אני ריאקציונר ואיני יכול לקבל את הפרוגרס הזה בנחת רוח . . . . .

לד"ר ש. דייכס, לונדון.

לונדון, 22 דצמבר 913.

. . . . עברתי על מחברתך בעונג והרבה דברים, מענינים' (בלשון אי"י) מצאתי בה. אבל בכלל לא אכחד ממך, שבמענינים אלו מחזיק אני בהשקפה האנתולוגית, המשתדלת לבאר את החזיונות כשהם לעצמם עיפ חוקי התפתחות רוח האדם הקדמוני, ואינה מסתפקת בשלשלת ה,יוחסין', לאמור: דבר פלוני בא מככל — ודי. שהרי בזה עדיין לא נפתרה החידה, מאין בא הדבר לבכל ואיך הגיעו בני אדם לאמונות כאלה בכלל. ואם אנו מוצאים תשובה לשאלה זו, אין עוד צורך לשער, שאומה פלונית שאלה את הדבר מאומה אלמונית, כי מה שמונח במנע האדם הלא יוכל להגלות באומות שונות ורחוקות זו מזו, בכל אחת לעצמה, כמו שבאמת יש הרבה חזיונות באמונות והזיות שנמצאו כמעט בתמונה אחת גם באסיה וגם באמריקא שלפני קולומבוס, אף כי לא באו האומות האלה במנע ומשא אלו עם אלו . . . .

למר א. דרויאנוב, אודיסא.

לונדון, 23 דצמבר 913 (כ"ד כסלו חרע"ד).

תודה לך על מכתבך. שמעתי על דבר מאסרך ונצטערתי מאד, להנני שמח עכשו על בשורתך כי יצאת לחפשי וכי יש תקוה שלא

יפריעו מנוחתך זמן ידוע. ברוך ה' יום יום' – הלא זה הוא כלל גדול בחיינו בגולה.

יתר דברי במכתבי זה יהיו מוקדשים ל'צרת היום', כלומר לענין השכניקום. המלחמה קבלה צורה, מסוכנת ואין יודע מה יבוא עוד. באמת אומר לך, שהתכסים בכללו אינו נראה לי כלל, והרבה דברים אינם טובנים לי. למשל, ענין 'השוטרים' אינו מוחזר לי כלל. לאיזה צורך הכניסו שוטרים בבית הספר? הלא לפי ידיעת כה'ע בקש נתן בעצמו את המורים שישארו על מקומם עוד שני חדשים, והם הסכימו לכך, ומדוע הוצרכו פתאום לגרשם ע"י שוטרים? יש כאן איזו הפרזה או 'השטמה' של מעשים שקדמו לזה – ואין אתנו יודע עד מה. ובינתיים משתמשים בזה להגדיל את המדורה, והמשטמה משני הצדדים הולכת הלך וגדול – ומה יהיה סופו של דבר?

אך נניח זה. הדבר יצא מרשותנו ואין ביכולתנו לשנות מהלך המעשים, אלא להסתכל בהם בלבד, מי בשמחה ובששון ומי בצער ואנחה. עתה רוצה אני לדבר עמך על ענין זה עצמו מצד אחר. לא לחנם אומרים, אין רע בלא טוב. גם עסק ביש זה הביא לנו ברכה מרובה: הקים לנו 'חכמים' לאין מספר, חכמים הרואים את הנולד ויודעים איך נזהרים ומפני מה צריך להזהר וכו', ובכל יום ויום אנו שומעים לקחו הטוב של איזה 'חכם', איך היה הוא עושה מעשהו אלו היה הוא חבר הקורטוריום, במקום שלשת התמימים שלא ראו את הנולד ולא ידעו להזהר. אבל יותר מכלם הגדיל לעשות ר"מ שלנו במאמרו, על 'הזהירות' שנדפס ב'העולם', אשר קבלתי אתמול. הוא לא נמנע גם מלהאשימנו, שלא דאגנו אפילו להבליט תכונתו היהודית של המוסד, באופן שבהסכם לספר התקנות אפשר שיצא המוסד לגמרי מרשות ישראל! וכל זה נאמר ב'הרחבת הדעת', בלשון של 'פקח' היודע מה שהוא מדבר. אולם לא עליו אני קובל... אבל אתה, ידידי, הלא לכך אתה, עורך, שתרגיש באחריות של דברים ולא תתן לכל סופר לדבר ככל העולה על רוחו בענינים שיש בהם משום הוצאת שם רע! והלא העירות בעצמך, שמעה הסופר גם בנוגע לשם המוסד, ובכל זאת לא נמנעת מלהדפיס השערתך,

שבדאי לא נזכר בספר התקנות כלום ע"ד, "יהדות" של המוסד. כמה תמוה הדבר! עתון הגון, ועורך עוד יותר הגון — רגיש האחריות פגום כל כך! כנראה לא הרגשת כלל, במה אתם חושדים אותנו ואיזו אשמה כבדה מנשוא אתם מטילים עלינו, מבלי שום צל של ראייה, אלא — מסתמא" כך הוא.

והנה כשאני לעצמי, כשם שלא עניתי על חכמת החכמים עד עתה, כך לא אענה על חכמה זו, שהוסיף ר"מ על הקודמים לו, אחר שחזר גם על טענותיהם של אלו (שמסרנו את רעיוננו ואת כספנו להאשכנזים מבלי להתנות תנאים ולדרוש, "ערובה" בנוגע לשפת עבר וכו'), אבל זאת אעשה: הנה אני מוסר לך בזה ראשי פרקים (רק ראשי פרקים, כי אלו באתי לספר הכל ולהכחיש כל השקרים שנתפשטו בקשר עם ענין זה, יארכו הדברים ביותר), שמתוכם תראה, כמה רחוק כל זה מן האמת, ועם זה אני ניתן לך רשות להשתמש בדברים אלו באיזו צורה שתחפויך, אם בהזכרת שמי או בלעדו — ואני אתיצב מרחוק ואראה, אם גם בשעת הירום זו תרגיש בהובתך להאמת, או — שעת הירום שאני" . . . ובכן, ידידי, הנני מעירך בזה על שלשה דברים עיקריים:

א) לא אמת הדבר, שרעיון יסוד הטכניקום נולד בלבי, או בלב אחד מחברינו, ושאיני השפעתי על בית וויסוצקי לתת לצורך זה חלק מירושת אביהם, ושאחרי כן לקחתי, או לקחנו, את רעיוננו ואת כספנו ומסרנום להאשכנזים, שיעשו בהם כרצונם. האמת היא, שרעיון יסוד טכניקום בחיפה נולד בלב ד"ר נתן, בשוכו מארץ ישראל, בראשית שנת תרס"ה, והוא ביחד עם ד"ר ש. לוויין הצליחו למשוך לרעיון זה לבו של אחד מראשי בית וויסוצקי, שנזדמן אז במקרה לברלין (בעוד שלפני זה היתה דעת הירורים נוטה יותר להשתמש בכסף הירושה רק לצרכי מוסדים שונים ברוסיה נופה), ורק אחר שהוחלט הדבר שם כמושב שלשתם, הודיעו גם ליתר הירורים והאפיטרופסים, וביניהם גם לי, וכלנו הסכמנו לכך.

ב) לא אמת הדבר, שבעת יצירת המוסד לא התנינו שום תנאים ולא בקשנו ערובה לבטחון ע"ד התכונה היהודית של המוסד וע"ד החנוך ברוח היהדות. האמת היא, שבספר התקנות של המוסד (ואיזו, "ערובה"

אחרת אפשר לדרוש מסוד מקוים בערכאות, אם לא תנאי כתוב בספר התקנות? יש סעיף מיוחד לכך, וזה נוסחו: 4 8. דיא געזעללשאפט האם דען צוועקק, אים אָרײַענט אײַנע מעכנישע ערציעהונג אונד אוסבילדונג דער יודישען יוגענד צו ערמאָגליכען. נעבען דער מעכנישען אויסבילדונג זאלל דען שיללערן געלענענהייט געכאַטען ווערדען, אײַנע אויסגעביגע קעננטנים דעם העבראַישען אונד דער יודישען פּערגאנגענהייט צו געווינען, דאמיט זיא אויך צו זעלבסטעוואוסטען, איהרע אבשטאמטונג אונד רעליגיאָן אַכטענדען יודען העראנגעבילדעט ווערדען. ציר עררייכונג דיעזעס צוועקקעס זאלל צונאַכסט אײַן יודיש־מעכנישעס אינסטיטוט אין חיפה נעכסט אײַנער מיטטעלשולע ערבוט אונד בעטרעבען ווערדען.

והמבין יבין, שבמסוד כזה, שביצירתו השתתפו יהודים מארצות שונות ומפלגות שונות, לא נקל היה למצוא „פורמולא“ שתניח דעת הכל, והנוסח הנל ניכרת בו מפני זה השתדלות להעמיד את הדבר על יסוד כללי, המשותף לכל היהודים, בלי הברל מפלגה.

ג) לא אמת הדבר, שבשעת יצירת המוסד היו הכל כסוחים, ששפת ההוראה לכל הלמודים, גם בביה״ס הבינוני וגם בנוף הטכניקום, תהיה אך העברית לבדה, ורק מפני שהלאומיים שבין חברי ההנהגה לא היו, זהירים ולא דרשו, ערובה לזה, יצא עתה מה שיצא. האמת היא, שלא רק בעת יצירת המוסד לפני ששנים, כי אם עוד גם שנים אחדות אחרי כן, היו עוד רבים בין הציוניים והלאומיים עצמם (וודקא מן היותר „זהירים“), וביניהם גם חברי ההנהגה הנזכרים—, שלא היו יודעים להשיב בביורו, אם כבר הגיעה השעה, שאפשר להורות בעברית כל המדעים, ואפילו רק בבית ספר בינוני, כי לא היה לנו עוד אז נסיון מספיק להישען עליו בשאלה זו. וממילא טוב, שאין מתנים תנאים על דבר המוטל עדיין בספק. ועל כן עברו בשתיקה בשנים הראשונות על שאלת שפת ההוראה, עד שנתברר הדבר על פי הנסיון. וזו היא הסכה, שגם עכשו הצטמצמה דרישתנו רק בלמוד כל המדעים בעברית בביה״ס הבינוני, ובנוגע אל הטכניקום עצמו הסתפקנו רק בלמוד שלשה למודים כלליים, שמדת הוראתם כטכניקום לא תהיה יתרה

הרבה על זו שנהוגה בבי"ס בינוני. לא „פשרנות“ היתה כאן, אלא — „זהירות“, לפי שגם עתה מסופקים היינו, שמא אין העברית מסוגלת עוד לפסיעה גסה כזו בכת אחת, ושמא יותר טוב להתקרב אל המטרה בדרך ההתפתחות האמיתית, שהיא בטוחה יותר. סוף סוף הרי אין מכניקום דומה לבית ספר סתם, וצריך שידעו התלמידים גם את אומנותם.

זו היא איפוא, ידידי, האמת העלובה. ואחר דעתך כל זה — צא ותן לנו לקח טוב „על הזהירות“! בכל אופן הרשני נא גם אותי לתת לכם לקח כזה: מן הזהירות, רבותי — שלא תדברו גבוהה על דבר שלא ידעתם, שמא תתברו. לא נמצא אמנם „מאמר החכם“ בנוסח זה, אבל אין צורך להיות „חכם“ בשביל להסכים לכך.

בחוכרת ינואר של „אסט אונד וועסט“ יבוא מאמר קטן מאתי „לשאלת הלשון בבתי הספר בא״י“. המאמר נכתב בשביל קוראים שאינם ציוניים.

לדיר ש. לוויג, ברלין.

לונדון, 30 דצמבר 1913.

קבלתי בזמנו מכתבך מעלכערפעלד וחכיתי עד שאקבל ממך מכתב מברלין, כהבטחתך. והיום קבלתי גם את זה. ודאי רוצה אתה לדעת את השקפתי על „מהלך המלחמה“, וצר לי מאד להגיד לך, שתכסיס מלחמה שלכם אינם נראים לי כלל וכלל. אמרתי „שלכם“, מפני שמעשי מרכז הסורים, ובכלל — כל אותה ההתעוררות הנהדרה בא״י, אי אפשר שלא יעוררו בי רגשי שמחה, כמעט רגשי אושר, אע״פ שהרבה ממעשיהם אינם טובים בעיני מצד עצמם. להם הכל מחול, כי מה שעושים עושים ע״פ דחיפה פנימית, בלתי אמצעית, ואינם מסוגלים עכשו לשקול שכר דבר כנגד הפסדו. אבל אתם מחויבים הייתם לשקול ולשקול, ולא להמשך אחר רגשות הלב בלבד, כי על כן מנהיגים אתם, „דיפלוטמים“ אתם, ועיני העושים בא״י נשואות אליכם, ויכולתם, אלו הפצתם, למנוע אותם מדברים הקרובים להפסד מלשכר. בירושלים, למשל, צריך היה, לפי דעתי, לעצור בעד המלחמה עכשו, עד שיתברר המצב בהיפה. סוף

סוף לא היה המצב בירושלים רע כל כך עד שאי אפשר היה לחכות עוד חדשים אחדים. עתה העמסתם עליכם משא כבד יותר מדי. הבודק של כל בתי הספר החדשים יגיע, כפי שכותבים לי מא"י, עד מאה וחמשים אלף פרנק, ואם הם אומרים מאה וחמשים, ודאי יגיע למאתים אלף. בשנה הראשונה אפשר שעוד תצליחו ע"י ההתעוררות הכללית לאסוף את הכסף הדרוש, אבל הלא אחר השנה הראשונה תבוא השנה השלישית, הרביעית וכו'. והלא ידעתם עד כמה אפשר לסמוך על התמדת העבודה בקרב אנשי בענינים כאלה. במהאות לא יקמצו לעולם, אבל כסף לא יתנו אפילו שלישי מן המוחים. — מלבד זה, הנה המלחמה הכללית נגד כל בתי הספר של ה"הילפספערין" בבת אחת חסמה את הדרך בפני כל אפשרות לשנות החלטות הקורטוריום. כי הן ברור הדבר, שלא יוכלו מנהיגי הה"פ לסגור בתי ספריהם בירושלים ולא יוכלו כמו כן להכנע מפני ג'לן וחבריו, ובכך מה יועיל להם, אם ישנו ההחלטה בדבר הטכניקום? ובודאי יאמרו בלבם: מאחר שבין כך ובין כך לא תשקוט המלחמה, מוטב שלא נותר כלום. בקצרה, הכל נעשה כמו בכונה, שישארו הטכניקום, אשכנזי טהור, מבצר הגרמניות בטבור א"י. המורים יהיו מתבוללים כלם, שהרי אנשי לא ילכו שמה מפני ה"חרם", והתלמידים יבואו טרוסאי מאותם שאינם יראים חרם יהודי והולכים אפילו לפי גלנדי... והרשני נא, יקירי, להוסיף עוד גם זאת, כי אופן האגיטציא שלכם ב"וועלט" ובשאר כה"ע הציוניים הוא גם כן רחוק מן ה"שלימות". אתה כותב, שהידיעות הכאות ב"וועלט" הן, מנופוט". אפשר כך הוא, אבל לפעמים נעלם מתוך הנפה דוקא העיקר, ויוצאים המעשים בצורה שאין הותם האמת עליה. הנה, למשל, דבר השוטרים שהכניסו בבה"ס בירושלים. הרבה עמלתי להבין סבת הדבר ע"פ ידיעות ה"וועלט" ו"הצפירה" ולא יכלתי. השתמשתם בזה לעורר דעת הקהל ע"י מאמרים "נאותים" לדבר, אבל לא בארתם כלל איך ומדוע נהיה הדבר. והנה קבלתי בימים האלה חבילה של גליונות

(1) רמו לתנועת המרת הרת שהיתה אז ברוסיה בין חלק מן הסטודנטים היהודים, אשר בגלל יהדותם לא יכלו להכנס לבה"ס הגבוהים. ובפי גלנדי היו אז כמרים שעשו בזה, עסקי, והרבה מן הסטודנטים היו הולכים לשם לקבל תעודת-שכר.

„החירות“ ונתברר לי הענין. המורים נתפטרו, ונתן קבל את התפטרותם. הם רצו לעשות עמו חסד ולעבוד עוד שני חדשים עד שימצא מורים אחרים, אבל הוא בעט בחסדם, ובמכתבו לילין כתב מסורש, שהוא מקבל התפטרותם מיד ואינו רוצה עוד בעבודתם. ואחר כל זה באו אהדים מהם כיום הטחרת לכה"ס והתחילו לדבר עם התלמידים, כנראה, „מענינא דיומא“! איני אומר, שזה מצדיק את הנהגתו של נתן, אבל בכל אופן הדבר מקבל צורה אחרת ונעשה טובן יותר. — ומה אומר ע"ד העדר זהירות מצדכם בנוגע לגרמניא?... במצבכם הקשה עתה כברלין, כמדומה לי, שצריך להשתדל כפי היכולת, שלא להרגיז את האוזים בלי שום צורך ותועלת. סוף סוף הרי אתה וטשלינוב וגם סוקולוב יהודים מנתיני חו"ל, שבכל יום ויום אפשר לגרשם בלי שום טימ... .

מר וויסוצקי כתב גם לי, שהם פנו למר סימון בהצעה לעיין שנית בשאלת הלשון בטכניקום. אבל איני רואה מתוך דבריו אותה הדרישה, בכל תוקף שאתה מזכיר בשם טשלינוב. מאמירקא קבלתי אך מכתב אחד, מאת ד"ר שְכטר, ואתה הלא ידעת יחוסו לדבר. „לא קרירא ולא חמימא“. אבקשך להודיעני מה היא „ישיבת החברים“ שתהיה, לפי דבריך, בנויורק ביום 17 ינואר. לא שמעתי דבר מזה. מי הוא הקורא את הישיבה ומי הם ה„חברים“ — חברי הקורטוריום או „חברים“ בדעה? בכלל אבקשך להודיעני מזמן לזמן ע"ד מצב הענינים.

בהוברת ינואר של „אסט אונד וועסט“ יבוא מאחי מאמר קטן ע"ד שאלת הלשון בבהיס בא"י. בודאי לא ימצא חן בעיניכם, ראשונה מפני קרירותו (שעלתה לי בעמל רב), ושנית מפני השתדלותי להוציא את הענין מ„רשות היחוד“ של המפלגה הציונית. מה אעשה, יקירי, ואני חושב זאת לרעה גדולה, שנעשה כל הדבר לריב „ציוני“ בלבד.

1914

לדיר י. משלינוב, מוסקווא.

לונדון, 12 ינואר 914 (ייד טבת תרע"ד).

תודתי לך על מכתבך ממוסקווא, ואבקש סליחתך על איחור תשובתי
מסכות שלא היו תלויות ברצוני.

ע"ד הצעד שעשיתם במוסקווא הודיעני אמנם ר"ד וויסוצקי בדברים
קצרים וכלליים והבטיחני לשוב ולהודיעני מצב הדברים בפרטות, אך עד
עתה לא קבלתי מאתו מכתב שני בענין זה¹. כפי שאוכל לשפוט מתוך
דבריך, אינכם יודעים (או ידעתם ושכחתם), שעל פי ספר התקנות של
הפכניקום (20 §) . . . מאחר ששני חברים — רד"ו ור"י צייטלין —
דרשו לאסוף את הקורטוריום לשפוט על הנושא הזה, אין הדבר תלוי
כלל ברצונם של הברליניים, ואם יאבו או ימאנו, אפשר להכריחם לכך
על יסוד ספר התקנות. עיקר השאלה היא, אם מוכנים אנו לישיבה
כזו. שהרי הדבר מובן, שאין לנו חפץ בישיבה זו, כל זמן שלא נוכל
להגיד מראש בכירור נמור, שעתה יהיה הרוב עמנו. ואיה הוא הרוב

---

¹ הצעד היה זה, ששני החברים ממוסקווא פנו אל הקורטוריום בדרישה לקרוא

ישיבה חדשה לשוב ולדון על שאלת הלשון.

שלנו? אנחנו שלשחנו הלא יצאנו מן הקורטוריום, האשכנזים — אחר שעשו מה שעשו ב„חלונות הגבוהים“ — הן לא יוכלו עתה לאמור „הן“ לדרישותיהם של „שונאי גרמניא“. כל מה שיוכלו לעשות עתה, אם יחפצו לצאת מן המבוכה, אינו אלא זה: „להכנע“ מפני החלטת הרוב. אבל הם עצמם אינם יכולים לברוא את הרוב הזה בדעותיהם הם. ואם כן הלא הכל תלוי בחברים האמיריקנים. מסופק אני מאד אם יתרצה מי מהם לבוא אל הישיבה, אבל ארבעה מהם יכולים לשלוח כח הרשאה על שם מר וויסוצקי וצ׳ייטלין. ע״פ ספר התקנות, יכול כל חבר המשתתף בישיבה להיות גם בא כחם של חברים אחרים, אבל „ק״ין“ מיטגליעד קאנן מעהר אלס פ׳יער שטיממען פ׳הרען“. ובכן יכולים שני החברים הנזכרים להיות באי כחם של עוד ששה חברים. שנים יש להם במוסקווא (מר גושץ וד׳ר גברונסקי), ואם ישלחו להם גם ארבעה אמיריקנים את הרשאותיהם, יהיו הם בעלי ישמונה דעות, וזה, כמדומני, יספיק להכריע את הכף לצדנו, ובתנאי שלא יקצאו בין האמיריקנים ארבעה אחרים, שישלחו הרשאותיהם להאשכנזים, כבישיבה הקודמת. הכל תלוי איפוא ברצונם של האמיריקנים, וכל זמן שלא הוברר, להיכן הללו נוטים, אין לנו חפץ בישיבה החדשה. ודאי אתם מקבלים ידיעות מהתם ויודעים אתם יותר ממני, עד כמה יש לסמוך עליהם. . . .

ובין כך העניינים הולכים ומסתככים יותר ויותר, ואין אני יכול עדיין לראות אפילו מוצא כל שהוא מן המבוכה הזאת. לע״ע אנו צועקים „הוררא!“ ומאספים סכומים הגונים. אבל איני צריך לאמור לך, שבעוד זמן מה יחדלו הקולות וגם הסכומים ילכו ויתמעטו, ומה יהיה אז גורלם של כל בתי הספר החדשים, שאנו פותחים יום יום? והטכניקום מה יהיה עליו? האמנם נוכל לשמוח ב„נצחוננו“, אם ישאר הטכניקום בידי האשכנזים ויהיה לנו למוקש בכל אישר נעשה? בקצרה, ידידי, איני יכול להשתתף בשמחתכם, אתם, כנראה, מוצאים נחמה בזה, שלע״ע הולך וגדל כבודו של ההסתדרות הציונית והועה״פ שלה ע״י המלחמה הזאת. ואני גם נחמה זו חסרה לי. לא מפני שאין כבוד ההסתדרות חשוב בעיני, אלא מפני שאני חושב (כמו שראית כודאי מתוך מכתבי ב„אסט אונד וועסמ״), שטובת הענין דורשת

בהחלט להטעים את ערך המלחמה הזאת לכל העם ולבלתי עשוהה לענין של „ציוניות“ (כמובן המפלגתי), כמו שאתם משתדלים לעשות. — רוצה הייתי מאד לראותכם עתה ולטייל עמכם ארוכות וקצרות על כל השאלות העומדות על הפרק. אבל לצערי אין לי יכולת ללכת לברלין בימים הקרובים, מסבות רבות ושוונות. . . .

למר נ. בנטוויטש, ארץ ישראל¹.

לונדון, 18 ינואר 1914.

... ובכן, יקירי, הנני כותב לך עתה, וגם לימים הבאים, רק עברית. ואקוה שלא יקשה לך לקרוא את העברית שלי, כמו שקשה לי לקרוא את האנגלית שלך².

אתנו פה שלום והכל הולך ושוטף במנוחה ושקט, כמנהג אנגליא. את חבריך הצעירים רואה אני לפרקים, וגם אצלם, כמדומני, הכל כשהיה. גם את הוריי ראתי לפני זמן מה ושמתתי כי פניהם טובים, ונהנים הם, כנראה, ממהלך עבודתך במצרים. אבל אני מקוה, שסוף סוף נזכה עוד לראותך על הקתדרא בירושלים, כשיבנה „הבית השלישי“ שאנו מצפים לו. עוד רחוק היום ההוא, אבל — בוא יבוא.

ובינתיים הולכים בני ירושלים ובונים בתי ספר מכל המינים במהירות נפלאה, וכל הציוניים בארצות הגולה צוהלים לקראתם וקוראים „הידד“! וגם — מאספים פרוטות. אבל ירא אני מאד, שמספר הקוראים „הידד“ גדול עשרת מונים ממספר הנותנים פרוטות, וסופו של דבר — מי יתן ואשגה — כי לאחר שנה יעמדו כל בתי הספר האלה כמזכירי-עון לנו, ולמרות כל ההתלהבות עתה, לא יוכלו להתקיים, מחסרון אמצעים.

קרוב הדבר, שהקורטוריום של הטכניקום יתאסף שנית בעוד זמן מה, כדי להזור ולדון על שאלת הלישון. אבל איני בטוח עוד, שהאספה החדשה

¹ הוא היה אז פרופיסור בקהירא. אחר הכבוש הבריטי נעשה לאחד מראשי

הממשלה בארץ ישראל.

² כתב ידו קשה מאד למקרא.

תפתור את השאלה באופן רצוי ותעשה שלום בין שני הצדדים. והשלום נחוץ מאד לשניהם, כי המלחמה תביא נזק לשניהם. אנשי שלומנו אמנם ששים ושמים בנצחונם, אבל לפי דעתי, אם לא יקום השלום כמהרה בקרוב, יהיה ה"נצחון" שלנו מאותם הנצחונות שאומרים עליהם: "עוד נצחון אחד כזה — ואברנו". והיה שלום, ידידי, וראה ברכה בעבודתך.

להועד המרכזי של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית, ברלין.
לונדון, כ"ד סבת תרע"ד.

קבלתי בזמנו את המכתב ההוזר שלכם (ב') ונעים היה לי לראות שמשתדלים אתם למצוא אמצעים שונים בשביל לפתח רוח חיים בגוף ההסתדרות ולהביא את חברה לידי עבודה.

"בני עזרא" ¹ יזכירוני נסיון ישן נושן, שנעשה על ידי וע'י חברי לפני חמש ועשרים שנה למטרה יותר רחבה. ואם ע"פ נסיון זה של העבר יש רשות לשפוט על ההוה, כמדומני, שה"קרקע" שלנו אינה מסוגלת לקלוט נטעים כאלו. אבל אפשר שנשתנו הזמנים.

"קופת הילד", היא מחשבה טובה ונכונה מצד עצמה, אלא שהשעה הזאת נראית לי בלתי מסוגלת להתחלה זו, מפני שכל אלה שהחנוך העברי קרוב ללכם שקועים עתה ראשם ורובם במלחמת החנוך שבא"י ואין לכם פנוי לעבודות אחרות במקצוע זה. ואין לנו לרמות את עצמנו: פסיעה גסה זו שעשו אנ"ש בא"י, ביסדרם בנשימה אחת בתי ספר רבים ושונים, הדורשים להספקתם סכום עצום בכל שנה, — פסיעה גסה זו מחיבת אותנו עכשו להסיה דעתנו מכל עבודה אחרת ולבגס כל כחותינו החמריים והמוסריים, אולי נצליח להציל את הבתים האלה מן החורבן הצפוי להם, — כולי האי ואולי...

ע"ד העבודה ה"עברית" באנגליא כבר כתבתי לכם פעם ושתיים ואין לי, לצערי, מה להוסיף או לשנות.

¹ כנראה, חפצה ההסתדרות ליסר אז אגודת סתרים בשם זה. הנסיון שמרומנו עליו פה הוא — אגודת בני משה.

לד"ר י. משלינוב, ברלין.

לונדון, 23 ינואר 1914.

קבלתי היום את מכתבך והנני ממחר להשיבך בו ביום, למרות טרדותי, וכן אבקש גם אותך, שלא תחמיץ תשובתך, כי, כנראה, הזמן קצר, ועלינו לבוא לידי איזו החלטה משותפת לפני ישיבת הקורטוריום. יודע אני אמנם, כמה רבה העבודה העמוסה עליך, אבל ענין זה הלא דבר שהזמן נרמא ואי אפשר לדהותו....

בשבוע שעבר קבלתי מכתב מאת ר"ד וויסוצקי. הוא מודיעני, שקבל תשובה מד"ר סימון על הצעת-מוסקווא בדבר הישיבה החדשה. הוא (סימון) מסכים לזה, אלא שרוצים תחלה לשמוע החלטת החברים האמריקנים, ומיד כשיקבלו את ההחלטות, יקבעו זמן הישיבה. מר וויסוצקי רואה בזה צעד לשלום מצדו ומוצא לנחוץ שגם אנחנו שלישתנו נראה הפצנו בשלום בזה שנישיב אחור את התפטרותנו ונשתתף בישיבה זו בתור חברים. כמובן, עינתי לו תיכף. קודם כל בארתי לו (מה שכתבתי גם לך במכתב הקודם), שהסכמתם לקריאת הישיבה אינה מעידה עוד על נתינת של הברלינים לעשות, הנחות, לפי שמחויבים הם ע"פ ספר התקנות לקרוא את האספה כששני חברים דורשים מאתם לעשות זאת. ואחרי כן הוספתי את הדברים האלה (הנני מעתיקם לך בלשון שנכתבו, כי רוצה אני שתדעם כמו שהם בלי שנוי כל שהוא):

„רואה אתה, שהם רוצים לדעת תחלה, איזו החלטה תקבל ישיבת „החברים האמריקנים. גם אנחנו צריכים לחכות להחלטה זו, ואח"כ „לבוא במו"ט בלתי רשמי עם הברליניים, כדי לברר לעצמנו, „אם באמת יש מקום להסכם. רק אחר שיושג הסכם פרטי כזה „לפני הישיבה הרשמית, היינו אנחנו יכולים להשיב אחור את „המכתב ע"ד התפטרותנו. באופן אחר אפשר שנגיע לידי מצב „שעורר שתוק, אם הישיבה החדשה לא תביא את התוצאות המקוות „ונהיה מוכרחים להתפטר שנית. ואולם על אדות הענין הזה צריך „אני עוד, כמובן, לבוא בדברים עם משלינוב ועם לוויין.

(1) בנוף הסכתב הבאתי את דבריו אל מר וויסוצקי רוסי. ופה תרגמתי לעברית.

ובכן רואה אתה, שכדבר שיבתנו אל הקורטוריום דעתי כדעתך, שזה יהיה אפשר רק כשיסכימו תחלה הברלינים להצעותינו. אבל בשני דברים יש, כמדומני, הבדל בינינו: (א) אני חושב, שאם אך הפצים המנהיגים באמת להתיצב על דרך חדשה, לא יקשה הדבר לבוא לידי הסכמה (ככתבו) עוד קודם הישיבה, באופן שנוכל לחזור אל הקורטוריום עוד קודם שיתקבלו הצעותינו באופן רשמי בגוף הישיבה. (ב) אם בישיבה הקודמת חשבנו לאפשר להסתפק בהצעותינו המתיחסות אך אל ההנהגה עתה, אחר כל מה שקרה בירחים האחרונים, צריכים אנו לדאוג גם לעתיד, ועלינו להוסיף איפוא הצעה חדשה, שהקורטוריום יצטרך לקבלה בגוף הישיבה. בהצעה זו נגביל את הזמן להכנות הדרושות בשביל שיהיה הסכניקום כלו עברי, נדרוש שיקובלו אך מורים יהודעים עברית או המתחייבים לדעת עברית אחר זמן ידוע, וכדומה. על הפרטים לא אאריך עתה. עוד יש זמן לכך. הפצתי בזה רק להעירך, שיש ויש לנו עיד על מה לדון בינינו לבין עצמנו, כדי שנהיה מוכנים לעת הישיבה ונרע מה עלינו לדרוש ואיך עלינו להתנהג.

את הטלגרמא האמיריקנית פירשת יפה במכתבך ואין לי מה להוסיף על פירושה. הכל תלוי איפוא עתה כהלך רוחם של המנהיגים בברלין. אם יחפצו לחדש בריתם אתנו באמת ובתמים, יוכלו להשען על החלטות האמיריקנים, ואם יחפצו בלבם לבקש תואנה בשביל להמשיך את המלחמה, יוכלו ג"כ למצוא עזר בנוסח הטלגרמא הזאת, שבאמת אינה אוטרת כלום. מפני זה הייתי רוצה מאד לקרוא מחברתו של ד"ר נתן אשר הזכרת. לעיני לא קבלתי. אפשר שגם עלי יצא הקצף בגלל מכתבי ב"אסט אונד וועסט". והנני מבקשך בזה מאד שתשלח לי תיכף את המחברת הזאת, כי מתוכה אקוה להכיר את מצב רוחו של המחבר עתה, וזה יהיה לי לעזר להבין יותר את המצב בכלל ואת אשר עלינו לעשות.

הנני משהו מן עליך ועל כלכם, שלא ראיתם במאמרי ב"אסט אונד וועסט" מה שגלוי וכולט בו כל כך, והוא — שכל עיקר מגמתי בו לא היתה אלא לתקן מה שקלקלתם אתם. עליכם היתה ההובה להטעים ולחזור ולהטעים, שהמלחמה בעד העברית בא"י היא

מלחמת כל היהודים הנאמנים לעמם, ולא מלחמת המפלגה הציונית בלבד. בכל שבוע ושבוע, כשהייתי מקבל את הוועלטי, בקשתי קודם כל דבר זה — בקשתי ולא מצאתי. אדרבא, מראשית המלחמה ועד עתה הנכם משתדלים להשתמש במלחמה זו בשביל להגדיל כבודה ותפארתה של ההסתדרות הציונית, שהיא אך היא נלחמת בעד העברית והיא אך היא נצחה את האויב וכו', מבלי לחשוש כלל, שמא אתם דוחים עיזו הרבה כחות טובים שהיו עוזרים לנו במלחמתנו, לולא היו צריכים בשביל כך לקבל עליהם תריג מצוות של ההסתדרות ולהיות לאנשי מפלגה. והגיע הדבר לידי כך, שהעולם באחד ממאמריו הראשיים כמעט התפאר בהנאה משונה במה שהמפלגה הציונית נמצאת במלחמה זו במצב של "Splendid isolation". זהו שעוררני לכתוב את המאמר. עשיתי מה שצריכים הייתם לעשות ולא עשיתם. ומאחר שזו היתה מטרת, מובן מאליו, שהוצרכתי למסור מודעה בראשית המאמר, שאיני חבר להסתדרות ומדבר אני את דברי בתור יהודי פשוט המכיר במצבו של עמנו. כי לולא הייתי מוסר מודעה זו, היו הקוראים שמחוץ למפלגה רשאים לחשוב, שאין כאן אלא תחבולה של אחד הציונים, הרוצה למשוך כחות מן החוץ לעזרת המפלגה במלחמת הפרטית. שהרי הציונים האחרים, ובתוכם גם המנהיגים, עומדים וצוחים, שמלחמה ציונית היא זו ולא יותר — ולמי שומעים: לאחד או לרבים?

והרשני נא, ידידי, להוסיף, כי השתמשת במכתבך בפרזא אחת שהכאיבה את לבי מאד. אתה כותב: בשעה שמתנפלים עלינו, אתה משתדל ככל כחך להציב גבול מפריד ביך ובינינו. הדברים האלה הם שלא במקומם בהחלט. אלו הייתי כותב במאמרי את ההפך ממה שכתבת, כלומר, אלו הייתי כותב, שהמלחמה הזאת אינה אלא מלחמת ההסתדרות הציונית נגד מתנגדיה, ושאיני איני חבר ההסתדרות ועיכ אין לי חלק במלחמה זו, — היו דבריך צודקים, אבל עכשו שכתבת, שאני משתף כל ישראל עם הציונים במלחמה זו ושעל כן גם אני שותף לה, אע"פ שאיני חבר ההסתדרות — היכן הוא כאן "גבול מפריד"? — ובנוגע לגוף הדבר, אם חבר אני להסתדרות או לא, האמינה לי, שמעודי לא השבתי

את עצמי לחבר. את ה"שקל" אני נותן כשאני נתבע, ואז אני אומר תמיד לתובע: נותן אני לקופת ההסתדרות, מפני שמוציאה היא לצרכים לאומיים הקרובים ללבי, אבל אינני חושב עצמי בשביל כך לחבר המקבל עליו כל החובות הקשורות בשם זה. וכך אמרתי גם למר ה. כשבקשני להשתתף בתרומה ל"צענטראלפאָנד". אפשר שעל תנאי זה אין רשות לחברי ההסתדרות לקבל, אבל לי יש בודאי רשות ליתן.

לדר ה. ווייצמן, מנטשסטער.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 26 ינואר 1914.

... ההחלטה האמריקנית היתה רק אז יכולה לשמש בסיס למו"מ ע"ד שלום, אלו היו האשכנזים נוטים לעשות ותורים¹). אבל, כמו שכבר כתבתי לך, עוד לא נראתה נטיה כזו מצדם. ויכולים הם בנקל לפרש את ההחלטה האמריקנית במובן של משאת נפש לעתיד, שאינה מְשָׁנָה כלום בהוה. התפטרותו של ד"ר נתן לבדו — זהו דבר שאי אפשר. הוא יתפטר רק ביחד עם סימון, ואחריהם קרוב לודאי שיצאו גם שאר הברלינאים. ופירוש הדבר הוא, שהאינסטיטוט שנתאשר בברלין צריך להבטל, ובמקומו צריך ליסד אינסטיטוט חדש לגמרי באיזה מקום. כמובן, המקום המסוגל ביותר לכך הוא — ניוורק. אבל מתוך נוסח הטלגרמא האמריקנית לא נראה, שיהיו מוכנים שם לצעד רדיקלי כזה. ואם לא הם, מי ואיפה ייסדו את האינסטיטוט החדש?

אנב אורחא, ודאי ראית ע"פ נוסח הטלגרמא, שהיא נשלחה להנהלת הקורטוריום, כלומר לסימון ונתן, ולועד הפועל הציוני נשלח רק העתק לשם הודעה. לפי דעתי, לא היתה להם (לחברי הוועה"פ) שום זכות לפרסמה. בכל אופן הם הקטינו בזה הרבה אפשרות השלום. הלא תבין, כמה יהיה קשה — כמעט אי אפשר — לסימון ולנתן לעשות ותורים עתה, אחר הפרסום בכל העולם, שהאמריקנים הם שמכריחים אותם לכך. בכלל צריך

¹ עי' מכתב שלפני זה (למשלינוב).

אני לאמור לך, שהנקודה היותר שחורה בכל המלחמה הזאת – היא השתדלותו הגלויה של הוועה"פ להשתמש בה כל כמה שאפשר בתור ריקלמא לטובת הציוניות (כלומר, ההסתדרות).

כמדומה לי שאתה מקבל את הצפירה¹, והיה לך איפוא העונג לקרוא בגליון 8 ע'ד ראיוןך עם הברון וע'ד נסיעת עהרליך לפריז לשם סו"מ עם הברון בהשתתפותך וכו' וכו'¹. יכול אני רק להוסיף, כי ידיעה כזו באה גם בהזמן, רק בהבדל זה, ששם מסופר ע'ד המו"מ בין הברון ועהרליך כעל דבר שכבר יצא לפועל. והנה מתעוררת השאלה: מי מסר הידיעות האלה לכה"ע? ודאי, לא אני ולא אתה, וברלין, לפי דבריך, אומרת, להד"ס! מי איפוא? איני יודע, איך יתיחס לזה עהרליך, אבל הברון, אם ירדע לו הדבר, תוכל להיות בטוח, שלא יחפוץ עוד להמשיך המו"מ עמך, ובכלל לא יחפוץ לבוא בדברים עם אנשים שהריקלמא חשובה להם יותר מעצם הענין.

סלה נא לדברי הקשים האלה. לא תוכל לצייר לך כמה אני מצטער ומתמרמר על זה...

למר ש. דובנוב, פטרבורג.

לונדון, 26 ינואר 914.

בזמני קבלתי את מכתבך היקר מן 11 דצמבר למינינו פה ואת מנחתך, היקרה עוד יותר, בתמונת ספר גדול ורב ערך, אשר זכית לחבר ולהוציא בימים הנוראים האלה של רפיון ימים וסרופ הדעת מרוב צרה. תודה אני לך בכל לבי על מתנה חשובה זו. לא מהרתי לכתוב לך תיכף לקבלתה, מפני שהפצתי תחלה לשום עיני בגוף הספר כה וכה.... אתה כותב במכתבך, הסל סדר טכניקום¹, וכן חשבתי גם אני באותם הימים, כששבתי מברלין. אבל, כידוע לך, לא נגמר אז הענין, אלא התחיל, ובנוגע לי לעצמי, רחה מפניו הענין הזה כמעט כל שאר

¹ ד"ר ווייצמן הצליח אז למשוך לבותיהם של הברון עדמונר רוטשילד ושל המלומד הגדול ד"ר סויל עהרליך לרעיון יסוד מכוון סדעי גדול בירושלים.

עניני. מקבל אני המון מכתבים, ועלי להשיב תשובות ארוכות, וגם עתונים באים אלי עתה יותר מן הרגיל, כי מא' שולחים לי שני הצדדים כל מה שנוגע לענין זה, — וסך הכל, כמעט כל שעוטי הפנויות מן ה"סיטי" עוברות לבטלה בדברים אלו, ואין לי שום יכולת לשנות את המצב, עד אשר נצא מן המבוכה, אם כה או כה. כפי הנראה, תהיה בקרוב בכרלין ישיבה חדשה של הקורטוריום, שתחזור ותדון על שאלת הלשונות. מצדדים שונים דורשים, שאני וחברי שיצאנו מן הקורטוריום, נשיב אחור את התפטרותנו, כדי שנוכל להשתתף בישיבה העתידה. זאת אמנם לא נעשה עד שיתברר לנו תחלה, מה נוכל לקוות מן הישיבה החדשה. אבל בכל אופן ודאי אצטרך ללכת לכרלין לימי הישיבה, כדי להתיעץ עם שאר החברים ולהשגיח מקרוב במהלך המעשים. — כנראה, נגזר עלי מן השמים שאהיה שקוע בחיי יום יום ולא אוכל להשתחרר מהם. בראשית הסתו, כשיצאתי מן הקורטוריום, חשבתי בלבי: גם זו לטובה. נפסק החוש האחרון שקשרני עוד לעבודת הצבור, ועתה אצא לחפשי ואתרחק משאון החיים לאהלה של תורה. והנה יצא מה שיצא, והנני עתה רחוק מאהלה של תורה עוד יותר משהייתי לפני זה. די לי להגיד לך, שזה כשני חדשים כמעט לא עיינתי בספר, ובקושי מצאתי זמן לקרוא בספרך את המעט אשר קראתי, והוא: המבוא והפרק ע"ד תנועת הריפורמא. כמובן, אין זה מספיק בשביל להוציא משפט על כל הספר. אבל מספיק בשביל לראות, כי אה הוא הספר הזה לספריך שקדמו לו במקצוע ההיסטורי: אותה ההרצאה הבהירה, אותו הסגנון השקט והיפה, ואין צריך לאמור — אותו הרוח. — אבל בכלל, הרשני נא להתנדות לפניך, כי עצם הענין — ההיסטוריא החדשה" שלנו — אינו מן הדברים המרוממים את רוחי כשאני הוגה בהם. כמעט ירא אני לקרוא את ספרך על הסדר, שמא יגביר בלבי אותו רגש של הרפה שאני מרגיש תמיד בחשבי על חיינו בדורות האחרונים. גם בדורות הקודמים היו חיינו החיצוניים תלויים בדעת אחרים, וממילא היו גם החיים הפנימיים מתפתחים בדרך עקלתין, בהיותם מוכרחים להסתגל להתנאים החיצוניים. אבל אז היה רוח עמנו נאזר בגבורה ובכל כחו נלחם נגד המפריעים החיצוניים וכבש

לו דרכו ביניהם. זה הוא מחזה טרגי נהדר: גבור אסור בזיקים וחוגר שארית כחו לעמוד על נפשו ועל חירותו! ואלם הדורות האחרונים מה היו חייהם, ומה היו מלחמותיהם? הכל כה פעוט, כה שפל! בעד נזידה־העדרים של אימנציפציה מוכנים ומזומנים לעשות כל מה שרוצה האדון, למכור את הגוף ואת הנפש כאחד, והכל, הכל מצטמצם בנקודה אחת: מעט אויר לנשימה ובת צחוק של האדון. אין שום התגלות של כח פנימי חפשי, אשר יתפוזר להגן על עצמותו — ויהי מה! אתה מדמה (ע' 287) את ה"ריפורמציה" היהודית באשכנז לזו של הנוצרים, שבשתייהן נתגלתה תערוכת של יסודות רוחניים ומדיניים. אבל אוי לה לאותה, מדיניות" ואוי לה גם לאותה, רוחניות" שנתגלו בריפורמא של יעקובסון, ואפילו של ה"סינודים"! ה"מדיניות" — חלוף קדשי האומה במעט זכיות, וה"רוחניות" — חקוי של קופים. בקצרה, יקרי, אינני ממעריצי ההיסטוריא החדשה, והלואי שיצליח ספרך — כשאקראהו מראש ועד סוף — לשנות השקפותי — או יותר נכון: רגשותי — ביחס לתקופה זו.

וה"אנציקלופדיא" מיסודם של קצלנסון ומרקון קמה עוד הפעם לתהיה! הלא קראת את הכרוז הגדול שפרסמו באלו הימים בכה"ע. ואתה הלא כבר סתמת עליה את הגולל במכתבך! מה קרה בינתיים?

מתוך כה"ע ידעתי, שקראת באודיסא הרצאה ע"ד, שאלת הלשונות והטפת לשלום בין שלש הלשונות שלנו ברוסיא. כמובן, צדקת בנבואתך, שאף אחת מן השלש לא תנצח בהחלט את צרותיה, לפחות, בדורות הקרובים. אבל כל אחת מוכרחת להתגרות באחרות, בשביל להתקיים. בדברים כאלו אין השלום כלי מחזיק ברכה.

כבר הגיע חצי הלילה, ואני כתבתי היום כבר מכתבים ארוכים (כמובן, בענין הטכניקום!), וע"כ מוכרח אני לקצר.

לד"ר ה. ווייצמן, מנמשטר.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 27 ינואר 914.

כתבתי לך שלשום ואתמול, ועתה אני כותב עוד הפעם. זה עתה קבלתי מכתב מניוירק שבו מתואר בפרטות מהלך הדברים מאחורי ה"פרגוד", בנוגע להחלטה האמיריקנית. בעל המכתב כותב בין שאר דברים:

"דבר אחד בקש שיש ממגנס: שהציונים לא יפרסמו בעולם החלטות האמיריקנים בתור נצחון להם, כי אם בתור קומפרומיס שהציעו הקורטורים מהכא".

הנך רואה, שהשערתי במכתבי מאתמול יש לה יסוד.

בעל המכתב שלה לי ג"כ קטע ממכה"ע «New York Times», שבו נמצאה טלגרמא מברלין, המעוררת גועל נפש. הנני שולח לך בזה את הקטע בבקשה להחזירו לי. בעל המכתב מנטיחני, שעד שנתפרסמה טלגרמא זו, שונות היו הדעות של הקורטורים בניוירק, ואי אפשר היה לחכות להחלטה פה אחד. אבל הטלגרמא הזאת, שבלי ספק יצאה, ממקור עליון, העירה חמת הכל במדה כזו, שהרחיקה כל הלוקי הדעות....

לד"ר י. משלינוב, ברלין.

לונדון, 31 ינואר 914.

קבלתי אתמול את הטלגרמא שלך ושל לוויין וחכיתי בתשובתי לקבלת המכתב שהזכרתם, והיום קבלתי גם את זה בצירוף העתק הטלגרמות האמיריקניות. עניתי לכם היום בטלגרמא בזה"ל: אין יעטציגער סיטואציאן קאנן מיך צו ניכטס בעדינגונגסלאַז פערפפליכטען. מוסס פרייע האנד האבען. אויספיהרליכער בריעף פאָלגט. ועתה הנני בזה להשיבכם בפרטות. (א) קודם כל עלי להעירך, שמעות היא בידכם מה שאתם חושבים (והודעתם גם לאמיריקא), כי יציאתנו מן הקורטוריום כבר קבלה צורה רשמית ועלינו עתה להבהר מחדש. את מכתב-התפטרותנו שלחנו ממחרת ישיבת הקורטוריום, ומני אז לא היתה עוד ישיבה אחרת, ואם כן עדיין אין הקורטוריום יודע בדרך רשמית את הדבר הזה ואין שום זכר

לו בפרוטוקול. רק כשתהיה ישיבה חדשה, יוצע מכתבנו לפני הקורטוריום ויִרְשֵׁם בפרוטוקול, ואז יקבל הדבר צורה רשמית. אבל עד אז עדיין תלוי הדבר בנו, ואם נחליט להשאר, אין אנו צריכים לבחירה חדשה, אלא נדרוש להשיב לנו את מכתבנו — ודי. כמובן הזה ענה גם ד"ר סימון למר וויסוצקי (הלא ידעת שגם ממוסקווא הציעו לבקש אותנו לשוב אל הקורטוריום): „איהרע איינלאדונג אן קוראטאָרען צום וויעדעראיינשריט איזט נור אלס פריוואטער וואונש אויפצופאססען, דא קיינערלייא געשאַפטסאָרדנונגסמאָססיגע בעהאנדלונג היעראיבער שטאטטגעפונדען". ובכן, יכולים אנו בכל יום לדרוש מאת הבורא, שישבו לנו את מכתבנו, ואין אנו צריכים אפילו לאמור עם זה, שהחלטנו לשוב אל הקורטוריום. נוכל לאמור, פשוט, שמאחר שישבת הקורטוריום, אשר לפניו יבוא דבר יציאתנו, תהיה אך לאחר זמן, רוצים אנו לעיין שנית בדבר, ואולי נשנה את הנוסח, וכדומה. ואם נראה יום וימים לפני הישיבה, שאין אנו יכולים לשוב, אז נשלה להם שנית אותו מכתב עצמו בבקשה להציעהו לפני הקורטוריום בישיבתו.

ב) ובהיות הדבר כן, אין שום טעם לדרישת אמיריקא, שנשוב תיכף אל הקורטוריום, בלי שום טענות ומענות, על יסוד החלטותיהם. ההחלטות האלה, כמו שכבר הסכמנו שנינו, נשמעות לכמה פנים, וכשהן לעצמן אינן יכולות כלל להחשב כערובה נאמנה, שתמלא ההנהגה את דרישותינו. ומה גם אחר שכבר מהר נתן לפרסם את פירושו הוא לאותן ההחלטות (בה, בע"ל. טאגעבלאטט) ואומר מפורש: „עם איזט קיינע רעדע דאשאָן, דאס די אונטערריכטסשפראכע אס טעכניקום פרינציפיעלל העבראָיש זיין זאלל", ושלפי דעתו אין בין החלטות האמיריקנים והחלטות הקורטוריום בישיבתו האחרונה שום הבדל. ואם אחר כל זה נקבל אנחנו עלינו את החלטות האמיריקנים בלי שום תנאי ונשוב אל הקורטוריום בלי שום בטחון, שההחלטות יפורשו בפועל בהסכם לחפצנו — כמדומה לי שנעשה שגיאה נוראה, מַעוֹת שלא ימצא תקנה אחרי כן. ה"שלום" הזה (אם אפשר באמת לעשות שלום על יסוד החלטות האמיריקנים), שיהיה רק אחיזת עינים, יועיל רק להם ולא לנו. כי על ידו תשקוט

המלחמה וההתעוררות תעבור, וכה'ע הציוניים יריעו תרועת נצחון, ובעוד שנה או שנתים נהיה אנחנו עוד הפעם עדים בתוך הקורטוריום לחזיונות מתנגדים מן הקצה אל הקצה לחפצנו, אלא שאז נהיה „מלכים בלי עם“, ולא נוכל לעשות מאומה, כמו שהיה המצב לפני צאתנו. לא, ידידי, אני איני דיפלומט ולא אתחשב עם התנאים הפוליטיים. די לי במלחמה החשאית של השנים האחרונות. עתה לא אקבל על עצמי עוד עבודה סיופית. אם יהיה מקום לעבודה פוריה — מוטב, ואם לאו — אין לי חלק בדבר. על הטלגרמא שלכם לאמיריקא לא אוכל איפוא לחתום, כי התקוה שהבעתם בה לנצחון בעזרת האמיריקנים בעתיד — אינה אלא מליצה בלבד. האמיריקנים חפצים לאחה את הקרעים עתה, ואם יעלה הדבר בידם, תנוה דעתם וישכחו את הענין, כמו לפני המלחמה. אבל, כאמור, מסכים אני, שנדרוש את מכתב התפטרותנו מאת הבורא, ובלבד שלא נאמר עם זה, כי מבטלים אנו את ההתפטרות גופה, אלא שרוצים אנו לבקר את הנוסח עוד הפעם לפני ישיבת הקורטוריום. אם תשלחו לי נוסח של מכתב במובן זה, אחתום עליו.

ג) כל זה הנני כותב לפי דעתכם, שהתפטרותם של סימון ונתן הוא רק „שאכצוג“. אבל אין דעתי כן. אני חושב, שבאמת ובתמים החליטו לצאת, וזה לא מפני שאינם יכולים לקבל החלטות האמיריקנים בנוסח של דבר; את ההחלטות האלה היו מקבלים באהבה ומוסיפים עליהן „פירוש“, ברוח הדברים שהדפים נתן ב„טאגעבלאטט“ — והכל היה בא על מקומו בשלום. אבל הם אינם יכולים בשום אופן להשלים עם הרעיון, כי אנחנו שלשנו (ביחוד שמריהו) מתבקשים לשוב אל הקורטוריום, וכי ההסדרות הציונית מתבקשת להשתתף בעבודה לטובת המפעל. נתן הוא נוקם ונוטר, ואחר כל מה שקרה בחדשים האחרונים, אין ביכלתו לפי תכונת נפשו, לשוב ולעבוד יחד עם „אויביו“. כמעט ברור בעיני, שזוהי סבת התפטרותם. ואם באמת הדבר כן, הלא כל הפשרות ללא הועיל. קרוב לודאי, שכבר הספיקו להודיע לאמיריקא ע"י הטלגרף, שאין הם יכולים לדור בכפיפה אחת עם „גחשים“ שכמונו, וכי על כן החליטו לעזוב את המערכה. וגם זה קרוב לודאי בעיני, שהתפטרות זו תפיל אימה

ופחד על האמיריקנים ויהיו נכונים לעשות כל מיני הנחות שבעולם. ובכן
 הנני חושב, שהצעד הזה מצדם משנה את המצב תכלית שנוי ועלינו
 להמתין ולא לעשות שום הנחה עד שנדע את הרושם שעשה באמיריקא.
 לא אחד ממך אמנם, שאינני יודע על מה אתם סומכים בהפצכם לקחת
 גם עול הטכניקום עליכם. לע"ע אינני רואה עוד איך תכלכלו שאר בתי
 הספר החדשים שאחריותם עליכם, גם בלי הטכניקום. אבל על זה עוד
 יש פנאי לדבר. עדיין לא הגענו לשאלה זו. — בשבוע זה היה חלוקה
 טלגרמט ביני ובין מר וויסוצקי ע"ד התפטרות ההנהגה. הויתי לו דעתי,
 שצריכים אנו להנָעֵד בברלין ולברר את המצב שם, ורק אז נוכל לבוא
 לידי איזו החלטה. אקוה לקבל מכתב מאתו ביום ב'. בכל אופן אשוב,
 שבאמצע פברואר עלינו כלנו (גם וויסוצקי וצייטלין בכלל) להיות בברלין
 ולהועץ יחד על כל צעד וצעד עד הישיבה הרשמית. — אגב אורחא,
 ראיתי היום ב, וועלט'י שפרסמתם מכתבם של וויסוצקי וצייטלין לדר'
 סימון. האמנם קבלתם רשיון מהם לעשות זאת? כי הן לא אוכל
 להאמין, שעשיתם זאת בלי ידיעתם והסכמתם.

ובדברי על פרסום דברים בכה"ע, לא אוכל להתאפק מלהביע את
 צערי על הידיעה שנתפרסמה ב, הצפירה" בדבר המו"מ עם רוטשילד ועהרליך
 בענין האוניברסיטא. מן הצפירה" עברה הידיעה לשאר כה"ע וביניהם גם
 Jew. Chron., ואיני צריך לאמור לך, כמה טרונה ההפסד שיוכל לצאת
 מזה. הידיעה באה אמנם בתמונת טלגרמא מפריז. אבל הרשני נא להטיל
 ספק בדבר, אם באמת באה הידיעה מפריז ולא מברלין. ווייצמן אמר לי
 (הוא היה פה ביום ה'), שלא גלה את הדברים לשום איש בפריז, ומקורבי
 הברון בודאי לא גלו את הסוד להקורספונדנט של הצפירה". אבל אם
 גם נניח, שמפריז באה הידיעה, הלא "הצפירה" נחשבת כעין "אופיציוו" של
 ההסתדרות הציונית, בהיות העורך אחד מחברי הוועה"פ הקטן, ומחויבת היא
 לשאול במקרים כאלה את עורכה, אם ראוי לפרסם את הדברים. צר לי
 מאד על שפגום כל כך רגש האחריות בין אנשי-שלומנו.

הנני מחכה בקוצר רוח לידיעות מאתכם ומבקש אני אותך מאד
 להודיעני מה שיתחדש בענייננו. אינך צריך בשביל כך לכתוב מכתבים

ארוכים. די לך — אם טרוד אתה — להודיעני עיקרו של דבר בשורות אחדות.

שכחתי להוסיף, שמעיתם בכננת הטלגרמא של מגנס מן 29. האמיריקנים מאיימים, שאם לא תקובל החלטתם יתפטרו מן הקורטוריום, ולא (כפירושכם) — שיבטלו את החלטתם.

לד"ר י. משלינוב, ברלין.

לונדון, 2 פברואר 1914.

את מכתבכם מן 30 שעבר עם כל מה שצירפתם לו קבלתי אך היום . . . ומודה אני לכם בכל לבי על הידיעות הטובות שבו. אמנם עדיין לא הצלחתי להסיר מלבי את הספקות בדבר עתידות בה"ם החדשים. אבל נעים לי לראות, כי אתם בטוחים הנכם בנצחוננו ואינכם דואגים לעתיד. במקום שיש בטחון, הנצחון יותר קרוב משאפשר לשער מראש.

חיתי לקבל היום טלגרמא מאתכם, אחר שקבלתם היום את מכתבי מן 31, ולא קבלתי. אינני יודע איפוא מה החלטתם בדבר התשובה לאמיריקא; בכל אופן אקוה, שמכתבי בריר לכם את השקפתי על הדבר ולא תדינוני לכף חובה בגלל "עקשנותי" שנתשובתי הטלגרפית מאתמול. בינינו לבין עצמנו אניד לכם, שדרישתו התקיפה של מ. עשתה עלי רושם רע מאד. אין אנו נערים חסרי־דעה, שמחויבים לקבל דעת ה"גדולים" בלי טענות ומענות. מראים לו על הספקות המתעוררים בפירושו של ההחלטות, על חסרון החלטה מפורשת בנוגע לביה"ס הבינוני, אומרים לו שד"ר נתן כבר פירש את ההחלטות האמיריקניות בפומבי באופן רצוי לו ולא לנו, ועל כל זה יש לו למ. תשובה אחת: עליכם לקבל בלי שום תנאים ופירושים, ואחר כך, בגוף הקורטוריום, תשובו ותלחמו על הפירושים. כבר ידענו מה טיבה של מלחמה זו בגוף הקורטוריום. המרכז הוא בברלין, והאמיריקנים לא יבואו לישיבותינו, ואף אם יבטיחו אלף פעמים לעזור לנו, יקיימו הבטחתם רק בעת הראשונה, ואח"כ תתחיל השיטה הישנה. מלחמה כזו של עכשו אינה מתעוררת פעמים. עתה עלינו לברר את המצב ברור שלם, להניח

יסוד בריא שנוכל לבנות עליו. ואם לא עכשו — לא נוכל אח"כ לתקן את המעֻת. אם נכונה השערתכם (וכמדומה לי שנכונה היא), כי אך בעמל רב עלתה בידי מ. וחבריו להביא את הקורטורים האמיריקנים לידי החלטה זו, — הרי הדבר ברור, שהאחדות שביניהם אינה אלא אחדות המלים, ולא אחדות הכונה, ובשביל כך בחרו בנוסח המשתמע לכמה פנים, כדי שיוכלו שני הצדדים לפרשו כל אחד כחפצו. ואם הדבר כן, הלא אין זה אלא אחיזת עינים, ותיכף כשנבוא להוציא את ההחלטות לפעולה יתגלע הריב שנית, ותתגלה גם ה"אחדות" האמיריקנית בצורתה האמתית. נצחון מדומה כזה אפשר שיש לו ערך לרגע, כדי שיוכלו לע"ע העתונים הציוניים לקרוא בקול ענות גבורה: גם את אמיריקא כבשנו! אבל לגופו של דבר לא יועיל כלום. זהו טעם הדברים שהוספתי בטלגרמא שלי מאתמול, שאם מוצאים אתם לנחוץ לעשות את הצעד המסוכן הזה לתועלת ההסתדרות, תוכלו שניכם לחתום על הדברים שערכתם למי, אבל אני לא אוכל לחתום. ומחויק אני טובה לדיד נתן, שמהר לפרסם את פירושו על ההחלטות האמיריקניות, ועיז הסיר כל ספק עיד תכונת, העבודה שלנו בהקורטורים, אם נשוב אליו על יסוד ההחלטות האלה.

ואולם, כמו שכתבתי כבר במכתבי הקודם, כל זה הוא עתה, לפי דעתי, "אתרוג אחר החגי". התפטרותם של נתן וסימון היא תשובה מספקת על ה"דיפלומטיא" האמיריקנית. הם אינם רוצים לעבוד עמנו, אינם רוצים להלחם ע"ד "הפירוש הנכון" של ההחלטות הסתמיות, וכל עמל האמיריקנים להרבות שלום בעולם הוא לשוא. עתה המצב הוא אחר לגמרי, ויכולים הייתם להשיב למי, שמפני שבינתים קרה הדבר הזה, אשר שנה את פני הדברים, אין אנו יכולים לעי"ע להחליט דבר, עד שנשמע מה חושבים באמיריקא עיד התפטרות זו.

איך שהוא, בבקשה מכם שלא תמנעו ממני את ידיעותיכם התכופות, כדי שאוכל, לעכ"ל הכל כראוי, כל דבר בזמנו, ואהיה מוכשר לדון על המצב, וכשאבוא לברלין לא תתבלבל דעתי מרוב הדישות שאשמע פתאום בכת אחת . . . .

לועד החברה לתמיכת עובדי אדמה וב"מ בסוריא ובא"י, באודיסא.

לונדון, 2 פברואר 914 (וי שבט תרע"ד).

קבלתי את מכתכם מן כ"ד שבת, ונעימה היתה לי הידיעה, שסוף סוף נתעורר הועד לפרסם את הארכיון של ד"ר פינסקר ז"ל, ארכיון הכולל בלי ספק חומר חשוב לתולדות, חבת ציון וא"י.

ועל הצעתכם, שאתרגם את ה, אוטאעמאנציפאצ'אן, הנני משיב לכם קודם כל תודה מקרב לבי על הכבוד הזה שהלקתם לי. באמת חביבה עלי מאד המחברת הזאת, כן מצד ערכה העצמי וכן מצד זכרונותי הפרטיים, הקשורים בה ובמחברתה, ובחפץ לב הנני נכון איפוא לקבל על עצמי את העבודה הזאת, אבל קודם שאוכל להשיב, הן' בהחלט, מוכרח אני לבקשכם שתשיבוני על השאלות האלה:

(א) זכורני שזה כבר שמעתי (או קראתי באיזה מכ"ע) על דבר תרגום המחברת הזאת ע"י ביאליק. אינני זוכר את הפרטים: אם כבר תרגם או עומד לתרגם, בשביל, מוריה" או הוצאה אחרת. בכל אופן, אם באמת עשה (או עושה) ביאליק מלאכה זו, הזקה עליו שיוציא מתחת ידו דבר מתוקן, ואינני רואה צורך לאבד זמני בעשית דבר שנעשה כהוגן ע"י אחר. הודיעוני נא איפוא, מה טיבה של שמועה זו.

(ב) מעודי לא עסקתי במלאכת התרגום, חוץ מתרגום ציטטות קצרות שבאו במאמרי. ועל כן איני יכול לדעת מראש, אם יש בי כשרון למלאכה זו בכלל, ובפרט לתרגום זה, שדורש כמה מעלות יתרות, אשר בלעדן מוטב שלא יעשה, כמו שמכינים אתם מדעתכם. וע"כ מוכרח אני להתנות עמכם תנאי זה: לאחר שאתרגם את העמודים הראשונים, אשלח לכם העתק מתרגומי, ואתם תמסרוהו לועד קטן של שנים או שלשה סופרים מומחים, אשר יבטיחו מראש לשפוט על המלאכה בלי שום צל של משא פנים, ולא יחושו כלל ל,עלבונ', אם ימצאו שלא נעשתה המלאכה בשלימות הדרושה. ומצדי אני מבטיח מראש, שלא אקפיד על ,עלבון' זה אפילו משהו ולא ארניש, חולשת הדעת' אם יוציאו עלי משפט, שאין בי כשרון מתרגם. הלא מעודי לא התפארתי בכשרון כזה. ורק אם יוציא אותו ועד משפט תרגומי לזכות, אמשיך את המלאכה

עד כלותה. הודיעוני נא איפוא, אם מסכימים אתם לתנאי זה, ומי ומי יהיו השופטים.

ג) על פי תנאי חיי אנוס אני להוציא זמני להרבה דברים שונים ומשונים ואיני יכול להקדיש למלאכה זו אלא שעות מועטות מאד בהפסקים גדולים בינתיים. ועל כן רוצה אני לדעת מראש, למתי עלי לגמור את המלאכה. כמובן, תקבעו לי הזמן היותר ארוך שאפשר, ותוכלו לסמוך עלי, שבתנאים רגילים (כלומר, אם לא יקרני איזה מונע יוצא מגדר הרגיל) תקבלו את הכתי' למועד הקבוע. בכל אופן, מסופק אני מאד אם אוכל לעסוק בזה בשני החדשים הקרובים, כי רבו עתה (טרדותי מאד¹).

למר מרדכי בן הלל הכהן, יפו.

לונדון, 8 סבטואר 914 (י"ב שבט תרע"ד).

קבלתי מכתבך מן ט"ז שבת, ובינתיים הלא קבלת גם אתה את מכתבי הקודם מן ט"ו שבת, וגם את מאמרי ב"אסט אונד וועסט", אשר, לפי דבריך, חכו לו בא"י, בכליון עינים², כבר קראתם (בודאי ידעת, שב"העולם" גליון ו' נדפס המאמר בצורתו העברית המקורית), — ובכן לא נשאר לי כמעט מה לענות על מכתבך. כי גם החדשות האחרונות בענין ה"מלחמה" הלא ידעתם כבר מתוך כה"ע, ומה שלא ידעתם עדיין, תדעו עוד קודם שיגיע מכתבי זה לידך.

בשבוע הבא אלך לברלין. הזמנה לישיבת הקורטוריום (שתהיה ביום 22 לח'ז) לא קבלתי, כמובן. אבל עלי להיות שם בשעת, גמר הדין³, כדי להשתתף במועצות חברינו ולהיות לעזר כפי יכולתי להטות את הכף לצד הרצוי לנו. אחר הודעתו של סימון ב"כערל. טאגעבלאטט", שהוא ונתן חושבים לחלול כבודם אם ידרשו מהם לשוב ולעבוד עם לוויין ומשלינוב, — קשה להאמין, שהישיבה הקרובה תגמר בשלום. אבל סוף

¹ כידוע לקוראים, תרגמתי אמנם את מחברתו של סינסקר, והתרגום נדפס ב"ספר סינסקר" שיצא לזכר המנוח בירושלים בשנת תרפ"א.

סוף תביא לידי איזה גמר, אם שישאר המוסד בידם, או שיעבור לידים אחרות. הכל תלוי בחברים האמיריקנים. הם חשבו בתמימותם, שההחלטות שלהם, הנשמעות לכמה פנים, יספיקו להביא שלום בין שני הצדדים. עתה הם רואים, שטעו טעות גדולה. במצב הנוכחי אי אפשר עוד להסתפק במליצות כלליות. צריך לדבר דברים ברורים ולהחליט החלטות מוגבלות ומדויקות. עתה איני יודע אם ימצאו האמיריקנים אומץ בלבם לעמוד גלוי במחננו, מבלי להקפיד על התפשרותם של סימון ונתן. ואולם חברינו בברלין מלאים תקווה, וגם מוכנים ומזומנים הם לקבל את המכניקום ואת אחריותו עליהם, ואינם חוששים כלל שמא לא יוכלו לכלכל את ההוצאות המרובות. אשריהם שבעלי בטחון הם, והלואי שלא תבוא המציאות הגסה ותטפח להם על פניהם . . .

למר י. גרזובסקי, יפו.

לונדון, 9 באוגוסט 1914 (י"ג שבט תרע"ד).

מונחים לפני מכתביך האחרונים, שלשה במספר, וכלם עוד מחודש כסלו. אקוה שלא תתרעם על איחור תשובתי. הלא ידעת כי "עת מלחמה" היא לנו עתה, והמלחמה הזאת אוכלת יתר הפליטה מזמני החפשי, כי עומד אני במו"מ תמיד עם ברלין, מוסקווא, ובמקצת גם עם ניוורק, ויש שעלי לכתוב מכתבים ארוכים מאד, ולמרות רצוני טוברה אני לדחות בשביל זה מכתבים שאינם דורשים תשובה תכופה. ביום א' הבא אלך לברלין, ג'כ בעניני המלחמה, ואתמהמה שם כשבוע או יותר. ומובן שנסיעה זו עוד מוסיפה להטרידני ולגזול את זמני בהכנות שונות, בעניני בית המסחר ובעניני הפרטיים. אך לפי שכבר דחיתי תשובתי אליך יותר מן הראוי, הנני כותב לך עתה, אם כי אך בקצרה.

קראתי עתה שנית את מכתביך, ואע"פ שרק שני חדשים עברו מעת כתיבתם, הנה במשך הזמן הקצר הזה נשתנו הענינים כל כך, עד שנראים הדברים כאלו נכתבו לפני זמן ארוך מאד. עתה, כמובן, אין עוד מקום לזכוחים בינינו ע"ד הפסיעות הרא שונות, אם נעשו כהוגן או לא, אחרי כי כבר הרחקנו ללכת בדרך זו, ואין לשוב עוד. ביום 22 לחודש זה

(פברואר) תהיה כבר לין ישיבה חדשה של הקורטוריום, וממנה יצא משפט הטכניקום. בודאי ידעתם כבר, שיש ישיבה זו קראו סימון ונתן בשביל למסור הנהגת הענין לאחרים, והם יתפטרו. כך הודיעו להחברים, אבל ע"פ סימנים שונים נראה, שהם עצמם עדיין מסופקים הם, אם יתנו להם לצאת, וגם אני מסופק בזה. איך שהוא, טוב שבידור המצב הולך וקרוב ולא נהיה עוד תלום באויר. כמובן, זו היא סבת הליכתי לברלין. לישיבת הקורטוריום לא נקראתי אמנם, אחר כי יצאתי ממנו, אבל צריך שאהיה במקום המעשה בעת הישיבה וכימים הקודמים לה, בשביל להשתתף במועצות חברינו שם ולהתבונן על הכל מקרוב. — בינתיים, כבר היתה בחיפה (אם אמת היא הידיעה הטלגרפית שבאה ב"הצפירה" מיום ו' שעבר) התנגשות בין הפועלים העברים ובין משרתי פינקלשטיין¹) וגם הגיע הדבר לשפיכת דמים. איני יודע עדיין איזה צד היה המתחיל בדבר ובמי האשם, אבל זה ברור, שכדרכים כאלו נביא אך הפסד לעצמנו. האמנם אין בא"י מי שיוכל להשפיע על הצעירים, שיעצרו ברוחם ולא יביאו בסכנה את עצם הענין שהם רוצים להגן עליו? ...

למר מ. סמילנסקי, רחובות.

לונדון, 12 פברואר 914 (ט"ז שבט תרע"ד).

בזמנו קבלתי את מכתבך האחרון (מן כ"ה מרחשון). מני אז עברו כבר יותר משני חדשים, ובכך הזמן הזה היו כמעט כל שעותי הפנויות מוקדשות ל"מלחמתכם" על ההנוך העברי בא"י. אומר אני ל"מלחמתכם", לא כמובן, לכם ולא לז', אלא שבאמת אתם שם הנלחמים, ואנו פה אך מעין, יושבים על הכלים. כי "מלחמת דברים" שלנו, ב"וועלט" ובשאר כה"ע הציוניים, פעמים שהיא קרובה להפסד מלשכר. איך שהוא, ואני חושב לי לחובה לעמוד במו"מ תמידי עם כל אלה שעתידות הדבר בידם מאיזה צד, והרבה מכתבים — לפעמים ארוכים מאד — עלי לכתוב לעתים תכופות. ....

¹ מי שהיה אז מנהל הטכניקום.

קראתי ב"העולם" את מאמרך ע"ד השאלה הערבית (הזה הוא המאמר ששלחת ל"הצפירה" ופסלוהו?) וישר כחך, שנגעת בפצע זה, אע"פ שמסופק אני מאד אם יועילו דבריך. הפסיכולוגיא של הקהל הציוני מובנת. גם אחר שנתיאשו מן ה"משאטר" ושאר הדברים התלויים בו, עדיין אינם יכולים להשתחרר מן "האילווא", שעוסקים הם ביסוד "ודענשטאאט", ואע"פ שרובם אינם אומרים זאת עתה בפה מלא, אבל די להקשיב לסגנון הדברים שמתמלטים מפיהם טעת לעת, בשביל להוכיח באמתו של דבר. וע"כ לא נעים להם לזכור, וכועסים הם על המזכירים, שיש בא"י עוד עם אחד, שכבר יושב שם ואינו חושב כלל לעזוב את מקומו. לעתיד, כשתעקר אילווא זו לגמרי מעמקי הלכבות והכר יסתכלו בעינים פקוחות כמציאות כמו שהיא, אז בודאי יבינו הכל, כמה גדולה וחשובה שאלה זו וכמה עלינו לעבוד בשביל להתקרב לפתרונה כל כמה שאפשר. אבל עכשיו רוב הציוניים עדיין כמצב של "נים ולא נים", כאדם שראה חלום נעים והתעורר פתאום משנתו למחצה. כבר מרגיש הוא, שראה את הדבר רק בחלומו, אבל אינו רוצה עדיין לפקוח עיניו, והרי הוא שוכב בעינים עצומות ונותן לחושי חלומו להרקס עוד מעט....

לועד החברה לתמיכת עובדי אדמה ובע"מ בסוריה ובא"י, אודיסא.
לונדון, 16 פברואר 914 (כ"י שבט תרע"ד).

תודה לכם על מכתככם האחרון מיום י"ג לח"ז. ובכן הנני מסכים לקבל עלי עבודת התרגום של ה"אבטואימנציפציון" ואשהדל לגמור את המלאכה עוד לפני הזמן שקבעתם לי (ספטמבר 1915). את העמודים הראשונים לבקורת אשלה בעוד שנים שלישה חדשים, ואז אכתוב לכם ע"ד ה"שופטים" (1).

למר ש. י. אברמוביץ (מנדלי מ"ים), אודיסא.

לונדון, 15 מרס 914 (י"ז אדר תרע"ד).

זה זמן רב לא נודמן לי לכתוב אליך, אבל גם בלי דברים יודע אתה, ששמור בלבי באהבה זכרוןך וזכרון "הימים ההם", כשהייתי נהנה

---

(1) ע"י למעלה מכתבי להועד מן 2 פברואר.

מזיך פא"פ. והנה עתה הגיעתני ברכה מאת חברינו באודיסא לכבוד ה"חג" אשר ברו מלבם¹, וגם שמך התום על הברכה. את ה"חג" אמנם לא קבלתי על עצמי ואיני מודה בו, אבל את הברכה היוצאת מלבם של חברים אהובים — הנני מקבל באהבה ותודה מקרב לב. ובראש וראשונה הנני שולח תודתי זו לארי שבהבורה. יקר ונעים לי האות הזה על הקשר הישן שבינינו שעדיין בתקפו עומד, ואני תפלה לאלהי העברים שנוכה עוד לראות איש את אחיו בעלמא הדין ולהרש בריתנו כקדם.

למר ח. נ. ביאליק, אודיסא.

לונדון, 15 מרס 914 (י"ז אדר תרע"ד).

הואילה נא בטובך לקבל את תודתי מעומק לבי — לך ולשאר חברינו הסופרים ולחברי החברה הספרותית — על הברכה אשר שלחתם לי ליום... אחת היא לאיזה יום. ברכת חברים נעימה בכל יום. על ברכת הסופרים חתום ראשונה — הסכא. ולפי הנמוס המקובל צריך הייתי לבקש אותך, שימסור תודתי לשאר החתומים. אבל לא הפצתי להטריח את שיבתו בשליחות זו, והנני מטילה איפוא עליך, החתום אחריו. ויחד עם זה הנני מניח פה מכתב מיוחד לשמו של הסכא, ואתה בטובך הגדול תמציאה נא לידו... .

למר ש. רובנוב, פטרבורג.

לונדון, 17 מרס 914 (י"ט אדר תרע"ד).

בתודה מקרב לב קבלתי את ברכתך, ומקרב לב אני עונה, אמנ' מי יתן ותבוא לי עת עבודה פוריה במהרה. לע"ע עודני רחוק מאיראל. זה. בשני השבועות האחרונים הנני עוסק בתקון התרגום האשכנזי ממאמרי, שנצאו בקרוב בתור חלק שני, נוסף על הראשון שתרגם פרידלנדר לפנים. והנה העבודה רבה מאד... . וכל שעותי הפנויות יוצאות בתקון התרגום הזה. בשביל כך לא הרביתי לענות על מכתבים בשבועות האחרונים, וזה

---

¹ למלאת כ"ה שנה לעבודתי הספרותית.

עתה הוצאתי מאמתחתי את המכתבים שנקצו בינתיים ומחכים לתשובה, כדי לדעת מנינם, — והנה הם מגיעים למספר הגון: עשרים וחמשה! ובכן אחר שאגמור את עבודתי בתקון התרגום, יהיה עלי לבלות הרבה הרבה ערבים בכתיבת מכתבים. וכי אפשר בתנאים כאלו לחשוב ע"ד עבודה פוריה?

קבלתי גם טלגרמא שישמך חתום עליה — ברכה מאת החברה ההיסטורית, ועוד אחת בלי חתימה, בשם, יודישע ליטעראטורוויסענשאפטליכע געזעללשאפט, ואם לא אשגה, אתה משתתף גם בהנהגת החברה האחרונה. יהי נא איפוא מטובך למסור תודתי העמוקה לחבריך בהנהגת החברות הנ"ל. אינני כותב להן ביחוד, מפני שקשה עלי מאד לכתוב מכתבי-תודה בדרך, רשמית, אחר כי באמת כל ענין ה"חג" הזה, כידוע לך, לא לפי רוחי. נעימה לי אמנם ברכת אחים ורעים קרובים, בין בימים טובים ובין בימות החול, אבל, להרחיב הדבור' בזה איני יכול . . .

למר ח. טשרנוביץ, ברלין.

לונדון, 26 מרס 914 (כ"ח אדר תרע"ד).

קבלתי מכתבך, ובודאי אתה מכין מדעתך, כמה נעימה לי ברכת נפש קרובה כסוך, ויחד עם זה — כמה קשה עלי להשיב, תודה' ברוב דברים על מכתבים כאלה. ובכן תסלה לי כי אסתפק רק ברמו זה, והשאר תכין מדעתך.

קבלתי גם הודעתך ע"ד חגיגת, בר מצוה' של בנך, ואינך יכול לצייר לעצמך, כמה התענגתי על נוסח המודעה הזאת. ראוויה היא מודעה זו להשאר שמורה לדורות במוזיאון בירושלים, ולעתיד לבוא יראה לבני בנינו ויפרשו להם, שזו היתה המודעה הראשונה שהודיע אדם מישראל מברלין, כי חגיגת, בר מצוה' של בנו תהיה בירושלים. ומאמין אני באמונה שלמה, שאז, לאחר שני דורות, יהיה זה דבר רגיל, מעשים בכל יום, וקשה יהיה להם לבני ישראל אז להבין, איך אפשר שבימינו לא היה כן. מי ינלה עפר מעיני או להסתכל רנע אחר במחזה הזה!

אך מרוב דברים כמעט שכחתי לכרך אותך ואת רעיתך הכבודה לחנכם זה. יהי רצון שתזנו לראות זה הקטן גדול בשנים ובדעת ובאהבת עמו וכל הקדוש לנו.

למר א. דרויאנוב, אודיסא.

לונדון, 26 סרס 914 (כ"ח אדר תרע"ד).

ודאי קבלת אגרת הגלויה מן 8 לח'ו. העבודה שרמזתי עליה שם— גמרתיה אך את מו"ל, וע"כ נתאחרה תשובתי עד כה, ואתה סלה נא. מונחים עתה לפני מכתביך האחרונים (מן כ"ד שבט, א' אדר וי"ד אדר), והנני להשיבך בזה על הסדר. אך קודם כל הרשני נא להביע לך את צערי על תוצאות המשפט הווילנאי. אם לא אשנה, אין זו עדיין המלה האחרונה, ובודאי תגישו קובלנא לבית דין גבוה, ונקוה שזה יבטל את גזר דינכם.

א) ע"ד קבוץ החומר לתולדות הבת ציון בתקופתה הראשונה, קשה לי לקבוע כללים מוגבלים, בנוגע לדברים שנתקשית בהם, לפי שדברים אלו תלויים לא רק בהגיון, אלא גם בטעם ובפקט, וצריך לשפוט על כל פרט ופרט בפני עצמו. וע"כ איני יכול לאמור לך אלא מה שאני הייתי עושה, אלו הייתי במקומך, ומובן שגם זה איני יכול לאמור אלא בדרך כלל, ובודאי הייתי מוציא כמה פרטים מן הכלל, הכל לפי הענין. מכתבים של אנשי-שם הייתי משתדל להדפיס בשלימותם עד כמה שאפשר, ולא הייתי משמיט מתוכם אלא דברים שאין להם בהחלט שום ערך, לא לתולדות התקופה ומעשיה ואף לא להבנת תכונתם של בעלי המכתבים עצמם. דברים בטלים כאלה ודאי צריך וסותר להשמיט אפילו ממכתביו של „מר בר רב אשי“. ובנוגע לדברים שיש בהם משום חלול כבוד אחרים,— אם אלה האחרים הם ג"כ כבר בעולם האמת, לא הייתי משמיט אלא דברים נסים ביותר שהם עם זה גם רחוקים מן האמת. למשל, מדברי ליבנדא ע"ד הברון גינצבורג, הייתי משמיט את הסוף (ע"ד המלשינות), מפני שגם הכותב עצמו אינו אומר שכך עשה הברון, אלא ש„עשוי“

להלשין, ועל סמך השערה זו אסור לפרסם חשד נורא כזה ביחס לאיש הידוע בישרת לבנו. אבל לא הייתי משמיט עצם הדבר, ש"הברון עומד כצר לחבת ציון". וכן הייתי משמיט מדברי מנדלשטם את החשד ע"ד מעילה בכספים מצד . . . . מפני שגם הוא אינו מעיד על זה, אלא אומר, "כפי הנשמע", והרי אנו יודעים, "שמועה" זו גם בלעדו (מי מאתנו לא קרא בזמנו את הפוליטון, שלש פרושות?), ואין כאן שום הוספה לתולדות התקופה. בודאי יש גם דברים שצריך לפרסמם ביחד עם "הערה" מאת העורך. אך, כאמור, קשה לקבוע מסמרות בענין "דק" כזה. ועיד מכתבים מאנשים שהם שיש בהם איזו דברים חשובים, ודאי אין כדאי להדפיס מכתב שלם בשביל איזו שורות שכתובו. והייתי מיעצך לאסוף כל הקטעים האלה תחת, טלית אחת, כלומר לתת בסוף הספר מעין, "אנהאנג", שבו יבואו הקטעים האלה בצורה של "רֶקְסֵטִין".

ב) מן הארכיון שלי אין לי כמעט מה לשלוח לך. לדאבון לבי לא הייתי נוהג באותו הזמן לשמור העתק מכתבי לאחרים או מכתבים של אחרים אלי. רק מעת שהתחלתי לעסוק בעריכת "השלח" (בשנת תרנ"ז) שמתי לב לשמור הכל בסדר, אבל קודם לזה לא נהגתי כך. עד העת האחרונה היה כל הנשאר לפליטה מן השנים שקדמו לתרנ"ז מונה אצלי בארגו אחד בלי שום סדר, ורק לפני שבועות אחדים הקדשתי לכך זמן מיוחד וסדרתי כל המכתבים לפי השנים, והנה ראיתי שהכל הוא רק משנת תרנ"א ואילך, וקודם לזה כמעט אין כלום. רק ארבעה מכתבים קצרים מאת ל"ב משנת תרמ"ה מצאתי, ואותם הנני שולח לך כזה. אפשר תמצא בהם הפין. בכלל לא הייתי מחליף מכתבים לא עם ל"ב ולא עם פינסקר, אחר כי ישבנו בעיר אחת ולא הייתי עוזב את העיר לזמן ארוך. רק בשנה הנ"ל (בשנה הראשונה לשבתי באודיסא) יצאתי למקום מגורי הקודם, לרגלי עסקי, והתמהמהתי שם חדשים אחדים, ואז כתב לי ל"ב את המכתבים האלה. עוד מכתב אחד מאותה השנה אני שולח לך כזה, הוא מאת . . . שהיה אז אחד מראשי העסקנים שבין חו"צ באודיסא. כמובן, אין כונתי שתדפיס מכתב זה. אין האיש הזה מאלו שאפשר לסמוך עליהם, ומה גם שעודנו בחיים. אבל הנני שולח לך את המכתב, מפני שאפשר

שתמצא בו דברים אשר יבארו לך את הסתום בחומר אחר, שאולי יש בידך, בנוגע לנסיעת רקז'וו לא"י אז. — אנב אורחא, בסדרי את הארכיון מצאתי מעטפה מיוחדת ועליה כתוב בידו: „מצעד רבנים ע"ד, לא זו הדרך" (תרמ"ט). במעטפה זו הנחתי, כנראה, לזכרון מכתבי צד רבנים אלי בנוגע למאמרי הראשון. אפשר ידעת, שהמאמר נדפס רק אחר מו"ט ארוך ביני ובין ארז. לפי דבריו (ונראה שכך היה באמת), לא הסכימה הצנזורה להדפסתו, וכמרומה לי שעברו איזו חדשים מאז שלחתי את המאמר עד שנדפס, ומכתבי ארז הם מאותו הזמן. יש בהם הרבה דברים, מענינים¹ (ביחוד ע"ד הריב בינו ובין יל"ג וחז"ס), אבל לתולדות חבת ציון אין בהם כמעט כלום, וע"כ איני שולחם לך.

ג) ע"ד ה"רשומות" לא אכתוב לך עתה. כי לזה צריך הייתי לקרוא שנית את הפרוספקט ולכתוב לך דעתי על איזו מפרטיו, ואני כותב מכתב זה בחצי הלילה, ואין מוחי רוצה לעבוד עוד. אכתוב לך על ענין זה ביחוד, לכשאפנה קצת . . . .

ד) באותה אגרת כתבתי לך ג"כ, שתוכל להשתמש ב"רמזי" כהפצך י). לא התמתי אז שמי מפורש תחתיים לא מפני שנקלו בעיני וחפצתי להסתיר שם מחברם. אדרבא, בעת שהתהלתי לכתבם היתה מחשבה בלבי להוסיף עליהם מזמן לזמן עד שאכניס בהם כל מה שיש בלבי מן הדברים שאינם מתלבשים היטב בצורה של „מאמרים". אבל הפצתי תחלה לנסות את הקורא העברי, אם יש בלבו איזה „חוש" להכרת ערכם של אפוריסמים כאלו. וע"כ פרסמתי את העשרה הראשונים בהעלם שמי, כדי לראות אם יעמוד עליהם הקורא, גם אם לא ידע מי מחברם. והנסיון הזה הראני, שאין הקורא העברי מוצא טעם בכמו אלה, ועל כן הדלתי מלכתוב עוד דוגמתם (וזלתי אחרים, שהוספתי תיכף אחר שנדפסו הראשונים). וכשסדרתי חלק ד' מ"עפ"ד" חשבתי הרבה על השאלה אם להכניסם או לא. ולא אכחד ממך, שחסתי עליהם מאד וחפצתי לתת להם מקום, אבל סוף סוף כבשתי את יצרי ולא הכנסתיים, לפי שחששתי, שמא יראה הקהל בזה

¹ עיי' מכתבי אליו מן 7. 26 אוגוסט 910 (כרך ד' ע' 146, 147).

„יהירות יתרה“, שגם איזו שיחות קלות וקצרות שפלט קולמוסי פעם אחת אני חושב לרכוש גדול שראוי לשמרו לדורות.

ה) החוקר אשר עליו רמזתי ב„תחית הרוח“ הוא ד״ר שווארץ מווינא. הוא כתב ספרים אחדים יפים על ה„גזרה שוה“ ועל ה„קל וחומרי“ ועוד. צר לי שאין ספריו עתה בידי ואיני זוכר את שמם באשכנזית. אבל דבר זה תוכל לדעת בנקל.

כמדומה לי שעניתך על הכל (חוץ מענין ה„רשומות“) ולא נשאר לי אלא להודות לך ולחברך במערכת „העולם“ על „הברכה“ ששלחתם לי. ברוכים תהיו גם אתם, אעפ״י שעדיין לא הגעתם לשנותי. אין זמן קבוע לברכה.

למר י. ה. רבניצקי, אודיסא.

לונדון, 29 מרס 914 (בי ניסן תרע״ד).

קבלתי מכתבך מן ח' אדר, וקבל נא אתה את תודתי העמוקה על ברכתך היקרה לי, בדעתי שיצאה מן הלב. עוד יותר מודה אני לך ולכלכם על כי האמתם לי, שבאמת ובתמים איני רוצה ב„חג“ זה, ולא עשיתם כנהוג במקרים כאלה, שכופין את „בעל היובל“ עד שיאמר רוצה אני. אתה כותב, שבודאי עפו אלי ברכות מכל קצוי ארץ. שינא, וכי אינך יודע, שאין ברכות כאלו עפות אלא אם כן „עושים“ להן „כנפים“ תחלה? ומאחר שהבני הקרובים מלאו את בקשתי ולא טרחו בערב שבת, הנה עברה עלי ה„שבת“ כמעט במנוחה שלמה. קבלתי אמנם איזו מכתבים ושלגרמות של ברכה, אבל כמעט כלם מחברים וידידים קרובים, והקהל הגדול לא הפריע את מנוחתי. . . .

לד״ר י. קלוזנר, אודיסא.

לונדון, 29 מרס 914 (בי ניסן תרע״ד).

קבלתי מכתבך מן ח' אדר, וקבלו נא גם אתם, אתה ורעייתך הכבודה, את תודתי מקרב לבי על הברכה אשר הואלתם לברכני, אחת היא אם ביום „חג“ או בימות החול — הלואי שתקוים. גם למערכת „השלח“ ולמנהליו

הנני מביע בזה את תודתי על החוברת המכורכת ששלחו לי ושקבלתיה היום¹). עוד לא הספקתי לקרוא את החוברת על הסדר (גם האכסמפלר הפשוט שנשלח לי בתור חותם נתקבל אך ביום ו'), אבל הצצתי בה בה וכה ונעים היה לי לראות את הבקורת תופסת בה מקום הגון. לולא כן, לו היתה כולה תהלות ותשבחות, כנהוג במקרים כאלו, — היתה עושה עלי רושם כאלו רואה אני בחיי את מספירי לאהר מותי שנודמנו לפונדק אחד ועושים „ריפישיציא“ . . . .

ובחיי אני אין כל חדש. הנני עובד יומם ולילה — ואיני עושה כלום . . . כנראה, כך נגזר עלי, שאבלה ימי זקנתי בדברים בטלים שונים ומשונים. והנני מקבל עלי את הדין, אם כי לא באהבה . . . .

למר א. קפלן, וורשא.

לונדון, 31 מרס 1914, (די ניסן תרע"ד).
קבלתי מכתבך מן כ"ז אדר, ואיני צריך לאמור לך, כמה יקרה לי ברכתך, אשר ידעתי כי יצאה מן הלב. ולא דוקא מפני ה„הג“ שאיני מודה בו ואיני רוצה בו, אלא שאתה, ועוד יחידים מחבריני הראשונים, הרי באמת יש לכם רשות ויש לכם זכות לזכור בנענועי נפש — כמו שזוכר אני — אותם הימים הראשונים הטובים, כשבאנו כברית לשם ציון וישראל, ואותה העבודה, איש איש לפי כחו, שהשתתפנו בה כל אותן השנים, כמעט שתוף בלתי פוסק. לך יכול אני להגיד מה שבלבי, כי אתה תבין את נפשי: בכל פעם שקבלתי בימים האחרונים האלו „ברכה“ מאח אנשים רחוקים ממני ריחוק נפשי, הרגשתי מעין רגש של „הלול קודש“. מה ידעו האנשים ההם מן היסורים והמלחמות הפנימיות שהיו כרוכות בעבודתי בכל כ"ה שנים הללו? . . . וזו היתה הסבה, שעוד בשנה שעברה, כשרמז לי רא"א לוברסקי, שבאודיסא רוצים חברינו לעשות הכנות ל„ובל“ זה, כתבתי תיכף לאודיסא בבקשה נמרצה, שלא יחללו את כבודי,

¹ „השלח“ הוציא אז חוברת אחת מוקדשת לשמי לזכר מלאת כ"ה שנה לעבודתי

אם חביב הוא עליהם. לא היתה בזה, ענוהי יתרה, אלא מהאמת נפשי נגד הרוצים למשמש בידים גמות בחדרי-הדרה ובכל מה שנקבץ שם מן הדם והמוח במשך כ"ה שנה. ואמנם מלאו חברינו את בקשתי למחצה: לא עשו פרסום לדבר לפני ה,חגי, ובוה הצילוני, לפחות, מאותו מין ה,חגיגה" הבנלית, שרגילים עכשו, להכין ל"בעלי יובל" עיי ריקלמא קודמת. אבל סוף סוף לא יכלו להתאפק, אם כי באיחור זמן, וגרמו לי צער הרבה. — ואולם, כאמור, כל זה ביחס לרחוקים, אבל ברכת נפשות קרובות ודאי חביבה ויקרה לי בכל עת, והנני מביע לך תודתי מעומק הלב על ברכתך אתה.

למר מ. רבינוביטש (בן עמי), ג'ניבה.

לונדון, 5 אפריל 914 (ט' ניסן תרע"ד).

מודה אני לחברינו שבדו מלבם, חג' שאינו שלי ושאני משתתף בו, — לפי שעייז נתגלגלה זכות וקבלתי מאתך סוף סוף איזו שורות וידעתי כי שלום לך. אבל מדוע קמצת כל כך בדברים בנוגע אליך? מה שלומך וחיך עתה ובמה אתה עוסק? זה זמן רב חפצתי לכתוב לך ולשאלך על כל אלה, אך בחדשים האחרונים הקיפוני טרדות רבות ושונות יתר על הרגיל ולא מצאתי שעה פנויה לכך.

ובנוגע לדברייך על עצם ה,חג' — וכי צריך אני לאמור לך, כי לבי כלבך בזה? מה טוב כי יושב אני עתה הרחק מן ה,מחנה' ואיני משועבד לרצונם של חברינו הטובים, אשר עוד בשנה שעברה (כשהגיעה אלי שמועה שהם חושבים מחשבות לעשותני ל"בעל יובל") בקשתים בכל לשון של בקשה שלא יעשו לי כן, — והם שמעו אלי תחלה, אבל בשעה האחרונה לא יכלו להתאפק. עתה אני יושב בדרך בחדרי ושומע את הקולות מרחוק, אבל אני עצמי חפשי אני לנפשי, ואין זכר ל"חג' זה בסביבתי הקרובה.

ואולם ברכתך אתה, יקרי, חביבה עלי גם בלי חג, ומודה אני לך בכל לבי על דבריך הטובים. הלואי שיתקימו לפחות למחצה . . .

למר י. אייזנשטרט, יפו.

לונדון, כיה ניסן תרע"ד.

קבלתי מכתביך מן ג' וי' לח'ז (את האחרון קבלתי בימי החג, כאשר הפצת), והנני בזה לענותך על הסדר.

א) כבר כתבתי לך (ואלו לא כתבתי, היה הדבר מובן מאליו), כמה אני מצטער על מחלתך ועל יסוריך הכרוכים בה. אבל מתנחם אני בזה, שאם יש ביכלתך לכתוב מכתבים ארוכים ולהרהר בדברים שונים שאין דרך החולים להרהר בהם, סימן הוא שאין מצב בריאותך רע ביותר חלילה, ומצב נפשך — לא כל שכן.

ב) אם באמת אתה כועס על שמנעתים מלחוג את היובלי בתופים ובמחולות, אוכל, להצטרף רק בזה, שלא אתכם בלבד השתדלתי למנוע מזה, אלא אף את חברינו שבגולה בכל מקום שיכלתי. ואם רבים מהם לא נשמעו לי (רבים נשמעו!) — מה אוכל לעשות? — איך שהוא, בין חג ובין בימות החול נעימה ויקרה לי ברכת אה אוהב כמודך, ומודה אני לך מעומקא דלבא על ברכתך והנני עונה אחרך, אמני ככל כחי.

ג) קראתי מאמרך ב, הפועל הצעירי, ומובן מאליו שלא לי לשפוט עליו, ואף להתוכח עמך אין לי, חשקי, ולא פה המקום. אבל על דבר אחד עלי להעירך, מפני שיש בו אילוסטרציה יפה גם לדבריך במכתבך. הנה אתה דורש ממני במכתבך, שאכתוב, ביאורי להשקפותי על רעיון התחיה בא", כדי שידעו הכל, שגם אני חושב, שבהמרכז הרוחני יהיה כמיליון או שני מיליונים יהודים עומדים על המזרע ועל האינדוסטריא וכו', ולא רק, אנשים שלמדו את התנ"ך דוקא על פי בקורת המקרא'. ויחד עם זה אתה כותב, שבימים האלה חזרת וקראת עפ"ד, חלק א' וחלק ד' בשלימות, וח"ב וג', דפדפת'. אם כן הלא קראת בחלק ד' את המאמר, מלים ומושגים, ואם אחר, ביאורי זה עדיין אתה חושב שהדבר צריך ביאור, סימן הוא שצדקתי במה שאמרתי באותו מאמר עצמו, שאם המצב הנפשי של בני הדור מביא אותם לקלוט איזה רעיון שלא כצורתו, לא ויעילו כל הביאורים שבעולם. וכאלו הפצת להוסיף חוזק לכלל זה, באת ב, הפועל הצעירי לבאר בדרך דרש פסיכולוגי, איך באתי לידי כך לכפור בקבוצ

גליות בטענה קלושה כל כך, ש"ארץ ישראל אינה מסוגלת לכלכל כל אישי האומה", ולא שמתי לב, כי "פלשתינה המכלכלת בשוממותה מיליון אדם יכולה לפרנס עשר פעמים ככה בכניניה וכו'. והנה אני "ביארתי" הרבה והרבה פעמים, שאין אני חושב כלל לנמנע, שתכלכל א"י ברבות הימים הרבה מיליונים בני אדם, ואיני שואל כלל, איך יתכלכלו כל בני ישראל בא"י, אלא — איך יבואו לשם. כלומר, שאם יבואו קמעא קמעא, כפי התפתחות הכחות הכלכליים, — ובאופן אחר הלא אי אפשר — הנה גם אחר שיתישבו מיליונים מבני עמנו בא"י, יהיה רוב העם עדיין בגולה, כי הרבוי הטבעי בארצות הגולה ימלא מספר היוצאים לארץ ישראל. לע"ע זוכר אני שלשה מקומות שבהם בארתי את הדבר ברור ומפורש (חלק ב' ע' 24—26, חלק ג' ע' 144, חלק ד' ע' 63—64), אבל כמדומה שחזרתי על ה"ביאור" הזה עוד גם במקומות אחרים — ומה הועילו הביאורים, אם אתה חוזר ומיהס לי טענה שאינה שלי, למרות כל הביאורים? הנה עוד עתה טוען עלי, כי העת החדשה בהפתעותיה המדעיות וכו' מאפשרת עבודה כזו שלפני שנים אחדות אפשר היה להשוב אותה ליוצאת מדרך הטבע". אבל גם על טענה זו כבר כתבתי, ביאור" (חלק ד' ע' 179), אלא שלא נקלטו הרברים בלבך, מפני שיש שם, במסתרי לבך, כה דוחה" לביאורים כאלה. ובכן רואה אתה, מה יש לי לקוות מעבודה של ביאור חדש שאתה דורש מפני לעסוק בה...

ד) טעית בנוגע ל"שלטון השכל". לא שניתי בו כלום ממהדורא ראשונה שב"השלח", זולתי אולי איזו מלים ומבטאים בודדים, כבשאר מאמרים.

למר ב. ק., פילדלפיה.

לונדון, 23 אפריל 914.

לפני ירחים אחדים קבלתי את מכתביך, ולפי שהיה ברעתי להשיבך בפרטות, דחיתי את תשובתי עד שאמצא זמן פנוי לכך. אבל לדאבון לבי עמוס אני בעבודות רבות ושונות שאין לדחותן, ועד עתה לא מצאתי את הזמן הפנוי, בשביל, להשתעשע' בוכוחים כאלו. וע"כ הגני בא בזה להשיבך לפחות תשובה קצרה, מפני הכבוד.

לפי דעתי, לא הבאת בכל דבריך אף ראייה כל שהיא, שבאמת היה הדבר נוהג בישראל בימי הבית הראשון, שהאשה היתה מגרשת את האיש. מן התקופה ש"לפני ההיסטוריא" (ימי האבות וכו') עד ימי המלכים) אי אפשר בכלל להביא ראיות בענינים כאלה, לפי שדרכי החיים בימים ההם אינם ידועים לנו כמעט, ואין אנו יודעים לא מנהגי הנשואין ולא מנהגי הגירושין, והכל עדיין עטוף ערפלי-ההגדה. ובתקופה ההיסטורית, משנקבעו באמת נמוסים הטבועים בחותם היהדות, אי אפשר גם להעלות על הדעת שהיה בישראל, "אינסטיטוט" כזה, המתנגד לכל רוח התקופות ההן, ואין שום זכר לזה בשום מקום. — בכלל, כמדומה לי, שהשקפותי על דרך התפתחות היהדות שונות כל כך מהשקפותיך, עד שאי אפשר לנו להתוכח בזה. אתה מספר בכטחה, איך היה מרעה נוהג בשאלות ידועות, כאלו עמדו רגליך עמו על הר סיני, ואני אינו מבעלי השקפות כאלו. עומד אני על בסיס ההתפתחות ההיסטורית ואיני מודה ב"אנטיטיס" של תנ"ך מצד זה ותלמוד מצד זה. איני מיהם את החוקים לפלוני ואת שנוייהם לאלמוני. הכל הוא, 'יהדות' אחת, שצורותיה נשתלשלו זו מזו, ואין מחיצה מפסקת בין תנ"ך ותלמוד. והדברים ארוכים.

ובטרם אחתום הרשני נא, אדוני, להגיד לך, כי רנשם קשה מאד עשו עלי דברי ליצנות שבמכתבך ביחס לחכמי התלמוד. כל טענותיך נגדם ישנות נושנות הן, וכבר עבר זמנה של, אפיקורסותי ממין זה. ואם רוצה אתה לדעת השקפתי על יחס שכזה לתורת העבר, תמצאנה במאמרי נחלת אבות" (עפ"ד חלק ג').

לד"ר ח. ווייצמן, מנטשסטער.

(הרגום מרוסית).

לונדון, 27 אפריל 914.

קבלתי מכתבך מהיום וקראתי בשים לב כל מה שצרפת לו. הנני מבין הישב את הלך רוחך ובכל לבי אני עמך. יודע אתה, שבעצם הדבר אני מסכים בכל להשקפתך: תחלה — מנון מדעי, ואחרי כן — על ידי אותו המבון — אוניברסיטא. אבל הלא צריך לקבל הדבר עם תוצאותיו. רעיון האוניברסיטא בצורה זו יובן רק למעטים, וצריך יהיה לאבד הרבה

זמן ואינרציא בשביל לעשותו מעט מעט לקנין של חוגים יותר רחבים מן האינטליגנציא שלנו, וההמון הפשוט לעולם לא יהיה לבו נמשך אחריו. בדבר הזה הצדק עם ז'בוטינסקי. אבל זה רק מראה, שהדבר מראשיתו לא הוברר כל צרכו. מאחר שהועד הפועל קבל רעיון האוניברסיטא בצורה הנזכרת, צריך היה להבין (או אתה צריך היית לבאר לו), שע"ז עצמו חדל הרעיון להיות, דימוקרטי, ומהלך התפתחותו והתגשמותו יהיה מלמעלה למטה, ולא להפך. מניח אני את השאלה, אם רעיון כזה יוכל לשמש אמצעי למטרות ההסתדרות הציונית (כידוע לך, אין זה בעיני שם נרדף לציוניות). יודע אני, שהועד הפועל והרבה, מנהיגים אחרים מבינים על כל דבר קודם כל מצד תועלת ההסתדרות והתחכנותה על ההמון. זה נתגלה גם כן, כידוע לך, במלחמה האחרונה בעד הלשון העברית. ועל כן אני מבינם, כשהם מתנגדים להצעה כזו, ששוללת מן ההסתדרות אמצעי כל כך חזק לפרופגנדא בין ההמון, כמו שהייתה יכולה להיות בלי ספק בעת הזאת, הקריאה ליסוד אוניברסיטא במובן הרגיל של המלה הזאת. אבל אם כך, צריך היה לעזוב מראשית הדבר את הרעיון ע"ד המכון המדעי. ומאחר שהה"פ קבל את הרעיון הזה, צריך היה לקבל גם את התוצאות ההגיוניות הקשורות בו. את הפרופגנדא, הרחבה צריך לעזוב לגמרי. היא מסוגלת רק לבלבל דעתם של אנשים פשוטים, והחת זה צריך להשתדל למשוך אל הענין יחידים, — אותם היחידים שיש בכחם לעזור לכך במובן החמרי או המדעי. אם נצליח למשכם במספר מספיק? — זו היא שאלה אחרת. בכל אופן, זה נראה לי יותר קרוב מקבוץ האמצעים הנחוצים בשביל יסוד אוניברסיטא שתהא ראויה לשמה.

בקצרה, יקירי, כל זה צריך היית לבאר להם מראש באופן בהיר וחזק, שלא יהיה מקום לערוב מושגים כזה. כנראה, לא עשית זאת קודם, וצריך אתה לעשות זאת כעת. בתשובתך לועה"פ לא הטעמת באופן בהיר למדי את הצד הזה של השאלה: שאי אפשר לרדוף אחר, שתי מטרות כאחת, שצריך לבחור באחת משתי אלה: אם עבודה שקטה, מלמעלה בצורת מכון מדעי או פרופגנדא רועשת מלמטה לטובת יסוד אוניברסיטא, היום או מחר. לחבר שני הדברים יחד — אי אפשר.

ובנוגע לנוסח תשובתך, הוא אמנם לפעמים חד ביותר, אבל אין בכך כלום. הוא נובע מטצב רוהך. לו הייתי אני תחתך, הייתי בודאי משיב בנוסח יותר, שקט". אבל הלא אתה בעל „טמפרמנטי יותר ממני, ולמה לך להסתיר זאת? ...

אשמה מאד, כמוכן, לראות אותך ואת רעיתך בסוף מאי. ולע"ע הנני שולח לשניכם את ברכת שלומי. אל נא יפול לך. אין אדם יכול לברוא שום דבר גדול, מבלי שיצטרך להתגבר על מכשולים.

לחברי הועד של אגודת „חובבי שפת עברי, לודו.

לונדון, אי איר תרע"ד.

הרשוני נא להביע לכם בזה את תודתי מעומק לבי על הכבוד שחלקתם לי ועל דבריכם הטובים שבמכתבכם. מאושר אני בראותי, כי הזרע אשר זרענו אני וחברי במשך דור שלם עשה פרי, ודור חדש צמח מתחתינו אשר ימשיך את העבודה אחרינו. לא רב עוד, העסי אשר עמנו, אבל הוא הולך ורב, ובמקום שיש התפתחות וקדמה — סוף הנצחון לבוא.

למר א. קפלן, וורשא.

לונדון, 1 מאי 914.

... בודאי זוכר אתה, שעוד לפני איזו שנים עורר מרדכי בן הלל את הרעיון להעביר את „אחיאסף" לא". אז לא היו עוד התנאים הדרושים לך ואף מוסד ליגלי לא היה שיקרא שמו על הדבר. עתה, כמדומה לי, השעה מוכשרת לך. ובאמת איפה תמצאו חבר אנשים שזמנם הפשי כל כך ואוהבים את העסקנות הצבורית כל כך, כמו שיש ביפן? הנה, למשל, יש להם ועד להוצאת „מולדת". הועד הזה עצמו יוכל להיות ועד „אחיאסף", והוצאת „מולדת" תהיה אך חלק מעבודתם. עי"ז יתקשר גם „השלח" עם ארץ ישראל, כי גם לעתיד יוכל „אחיאסף" להיות המו"ל. ואולי באמת אפשר יהיה גם להעבירו לא"י בעוד איזו שנים. בקצרה, יקירי, שים נא לבך לכל זה והודיעני דעתך. אינני תוקע

מסמרות בכל פרט ופרט. אפשר שתמצא צורך לשנות ולשכלל הצעה זו. אבל בכלל נראה לי שזו היא ההצעה היחידה לפי המצב הנוכחי...

למר א. טסל, לונדון.

לונדון, ה' אייר תרע"ד.

קבלתי מכתבך, וצר לי מאד שמוכרח אני להשיב בשלילה על הצעתך שאשתתף בעבודת אנודתכם. מצבי פה בכלל ומצב בריאותי בפרט אינם מרשים לי לזבזב זמני בדברים שיוכלו להעשות ע"י אחרים. הלא מיטב זמני עובר בשאון ה"סיטי", ומה שנשאר לי הלאוי שישפיק לי להמשיך את עבודתי לעצמי, שגם בה יש איזו תועלת לענייני הכללי, וע"כ איני יכול להשתתף באגודות. בעבודה ממין זה עסקתי הרבה שנים בשקידה, ועתה, שימי הזקנה הולכים וקרבים, אהשוב ורשאי אני להניח ענף זה לצעירים ממני...

למר ב. לדיזינסקי, אודיסא.

לונדון, 19 מאי 914.

מכתבך האחרון קבלתי במועדו ובינתים קראתי בכה"ע ע"ד הסקנדל שהיה באספת הובבי שפת עבר הכללית, ומדעתך תבין כמה התעצבתי על זה. בין השורות קראתי, שיש בגוף החברה כתה של 'צעירים', הקוראים לעצמם 'אופוזיציא', כנהוג. ונוטה אני להשוב, שמכאן יצאה הרעה. הלא קדחת של 'צעירות' שולטת עתה בעולמנו, והכל רוצים להשיג 'סמיכה' מן הנחורים שבידם המפתה של 'צעירות'... אך נניח זה. צר לי מאד מאד על 'אודיסא שלנו' שהקדיחה תכשילה באופן מגונה כל כך, אבל מה אוכל לעשות? מי ישמע ל'זקן' שכמותי?...

למר א. קפלן, וורשא.

לונדון, 20 מאי 914.

קבלתי מכתבך מערב פסה, ולא אכחד ממך כי נעים היה לי לשמוע, שעדיין יש דורשים לספרי ושבין קוראיהם יש גם צעירים (כלי מרכאות),

ואני חשבתי, על פי יהוסס של ה"צעירים" (במרכאות) אלי, כי אין הדור החדש פונה עוד לדברי זקן שכמותי. -- אנב אורחא, אפשר ראית בגליון האחרון של ה"וועלט", שכבר מתרעמים בגלוי על שאין מוציאים מחדש את שני החלקים הראשונים מעפ"ד, שכבר כלו מן השוק. גם החלק השלישי, כמדומה לי, נשאר ממנו רק כשלוש מאות אכסמפלרים. אם כן באמת כבר הגיעה העת לחשוב ע"ד הוצאה חדשה, והנני מחכה אך לגמר ענין, אחיאסף" ואז אשתדל בזה . . . . .

למערכת "הצפירה", ווארשא.

לונדון, ט"ז אייר תרע"ד.

קבלתי מכתבכם מן י"א לחודש. הנכם מבקשים ממני לחוות דעתי בעתונכם על שאלת, העכודה העברית בא"י, ואע"פ שידעתם שהנני "משתמט בעת האחרונה מהשמיע דעתי בעתונים", רוצים אתם שאצא הפעם מגרדי, מפני חשיבותה של שאלה זו."

הרשוני נא איפוא לאמור לכם, כי "מפני חשיבותה של שאלה זו", הייתי אני מבקש אתכם -- אלו ידעתי שבקשתי תואיל -- שלא תעשו ענין מסובך כזה נושא ל"אנקישא". כל גדולי הציונים, אשר אליהם פניתם (כדבריתם במכתבכם) בבקשה לחוות דעתם, לא יפתרו את השאלה הזאת בגלוי דעתם, וקרוב לודאי שיוסיפו על בלכול הדעות והתרגשות הלבבות, אשר גם בלעדי זה כבר הגיעו למדרגה גבוהה מאד. זו היא אחת השאלות שאינן נפתרות ע"י סברות הכרס ושקול הדעת בלבד. לפנינו פה מלחמה בין מה שצריך להיות ובין מה שיש ללחיות. המלחמה עודנה בראשיתה ומתנהלת בהתנגזות והפרזה משני הצדדים, ומי האיש החכם אשר יגיד מראש, מה תהיינה תוצאותיה? בנוהג שבעולם, מלחמות כאלה מביאות לדי כבוש חלקי, כלומר הצורך מגדיל את היכולת עד גבול ידוע. וכך בודאי יקרה גם בענין זה אם לא יבואו אנשים מן הצד, שאין כחם אלא כמליצות מלהיבות, ויפססכו את הדברים בדרך מלאכותית. אפילו בני א"י עצמם אינם יכולים עדיין להשיב תשובות ממשיות על השאלות שהצעתם במכתבכם, כי חסרות עדיין העובדות הכרוות אשר על יסודן צריך לבסס

תשובות כאלו. למה איפוא תדרשו מגדולי הציונים "שבחול שיבואו ויחוו דעתם בקהל על כל אלה? מה יוכלו להגיד זולתי מליצות ריקות שירגזו צד זה או זה והועיל לא יועילו לכירור הענין? — הניחו להם לבני אי שימשיכו את מלחמתם וסופם להביא את הענין למדרגת ההתפתחות האפשרית, לא פחות ולא יותר. מתוך השקפה כזו כבר גליתי דעתי על איזו מצדדי השאלה עוד לפני שנתיים (במאמרי "סך הכל") — ונוכחתי כבר אז, עיפ הפירושים שנחננו לדברי, שאין כל תועלת עכשו להשמיע בקהל דברים "בלתי רצוים" לצד זה או זה. הלבבות נרגזים ואין האזנים מסוגלות לשמוע.

והנני מבקש סליחתכם על שהרשיתי לעצמי לגלות לכם דעתי לא במובן שבקשתם¹.

לועד החברה לתמיכת עובדי אדמה ובעלי מלאכה
בסוריא ובאי, אודיסא.

לונדון, כיב אייר הרעיד.

בהסכם להנבטחתי במכתבי הקודם (מן כ' שבט), הנני שולח לכם בזה תרגום ארבעת העמודים הראשונים מן ה"אבטואימניציפצא", ואבקשכם למסור את העלים האלה לשנים שלשה מן הסופרים אשר נקבתם בשם במכתבכם הקודם (מן י"ג שבט), ואינכם צריכים להודיעני למי מהם מסרתם, כי רוצה אני שיהיו חפשים מכל משא פנים.

במשך עבודתי זאת נוכחתי עוד יותר, כמה קשה תרגומה של מחברת זו, ביחוד לעברית, וביחוד על ידי. כשקוראים אותה במקורה נמשכים אחר הסגנון השירי ואינם מרגישים בלקוים ההגיוניים שבה. כעין ערפל של רגש נעלה פרוש עליה, ואינו מניח לעין השכל להסתכל בה על פי דרכו. אבל בתרגום עברי מתפור הערפל הזה, בהיות שפתנו עניה בסממנים שהוא מורכב מהם, ומתגלים הלקוים ונפנם הרושם. לפחות כך יצא תרגומי שלי. השתדלתי בכל יכולתי לכסות על חסרון הקשר ההגיוני בין החלקים, על הקפיצות הפתאומיות שקופץ המחבר מענין לענין, כאלו מניח לקוראיו שיעברו מעליהם דרך כל החוליות של שלשלת המחשבה, שהוא רק אחז

¹ עיי' להלן ע. 188.

בשני קצותיה ופוסח על החוליות שבינתיים. אבל כמדומני שלא עלה הדבר בידו. והנני מבקש את שופטי שישימו לב לצד זה ועינו בדבר, אולי בי האיש, בתכונת רוחי וסגנוני, ומתרגם אחר אולי היה מצליח יותר להכניס בתרגומו את הערפל שבמקור.

ובנוגע לדיוק, השתדלתי בזה עד כמה שאפשר היה לי לאחדו עם הסגנון העברי. ידעתי שבכמה מקומות לא מסרתי את הדברים בכל דקדוקי דקדוקיהם, אבל הסבה לזה היא מה שחפצתי שיהיה התרגום עברי באמת, ולא אשכנזית במלים עבריות. ועיכ אין השופטים צריכים להעירני על חסרון הדיוק במקומות שונים (וזאת ידעתי גם בלעדס), אלא אם כן יש להם להציע שנויים טובים, שימסרו את הדברים בדיוק יותר ועם זה לא יקולקל הסגנון העברי.

ואבקשכם לבל תראו בכל זה, פידנטיסמוס" מצדי. יקרה וחיבה עלי המחברת הזאת והרבה טפלתי בה לפנים, כידוע לכם, ועיכ רוצה הייתי שיהא תרגומה העברי לא נופל מן המקור, למען יהיה לה בספרותנו ערך קלסי לדורות. ואם אני איני יכול לתרגמה באופן כזה, אולי ימצא מתרגם אחר יותר מסוגל לזה....

למר א. מ. ל., ירושלים.

לונדון. כיג אייר תרע"ד.

מכתבך ה"כפול" הגיעני זה כשבועים. ואתה תסלה נא על איחור תשובתי, מפני הטרדות המרובות.

את מכתבך הארוך קראתי בשים לב, והרבה דברים נתבארו לי על ידו. תודה מרובה לך....

בנוגע לבקשתך, צר לי מאד להודיעך, שגם אחר ה"שלום" לא נשתנה לע"ע היחס האישי לטובה, ואין עתה שום קשר ביני ובין הנהגת הטכניקום....

ועל שאלתך אם, מותר' לקבל משרה בבית מדרש הרבנים אשר ל"עזרה", אינני צריך לענות ביחוד, לפי שבכלל הנני מתנגד בהחלט

לכל מיני חרמות". עוד בימי ילדותי היה לי החרם הירושלמי לתועבה, ורגש זה נשמר בלבי עד היום, אחת היא אם יוצא החרם מבית מדרשם של הרצ"ים התוקעים עליו בשופר אצל ה"כותל", או אם יוצא מ"מרכז המורים" ותוקעים עליו ב"החירות". גם, שנוי השם" לא שנה את השקפתי. יקראו לו חרם או "בויקוט" — תועבה הוא לי. שאלתך איפוא יש לה מובן בעיני רק אם מפקפק אתה בעצם תכונתו של הבית הזה, אבל מאחר שנראה מדכריך, כי אין בבית הזה שום "פסול" מן הצד הלאומי, וכל החשש הוא, שמא חלילה חל עליו ה"חרם", — אוכל לאמור לך רק זאת: שאלו הייתי אני בא"י, הייתי נלחם בכל כחי במנהג המתועב הזה, שכמעט היה בטל כבר בירושלים וחזרו והעלוהו מאירופא בשם נכרי, לאמור: התירו נכרים את הדבר, והרי הוא כשר גם ל"אידיאליסטים" בעלי קולטורא אירופית. אבל אני איני חש לכך, אם יאמרו עלי שאני "ריאקציונר" (ואולי גם "בוגד"), ומה שנחשב לביעור בעיני לפני שלשים שנה — מכוער הוא גם עכשו. אנג אורחא אודיעך, שבהיותי בכרלין בעת אספת הקורטוריום וראיתי שם את מר ג'לין ואת ד"ר לוריא, לא נמנעתי מלהגיד להם בפה מלא מה שאני חושב על ה"חרם" הזה. ועל כן מובן מאלי, שאינני מוצא צורך להעלים את דעתי גם מאחרים, ותוכל להשתמש בדברי אלה, אם תמצא חפץ בזה. . . .

למר ש. דובנוב, פטרבורג.

לונדון, כ"ד אייר תרע"ד

קבלתי מכתבך היקר במועדו ובעונג רב ראיתי שתוכו, כי "חילך לאוריתא" אינו מתמעט ע"י עבודתך המרובה, ואדרבא, כל מה שאתה מוסיף לעבוד, אתה מוסיף כח ורצון לעבודות חדשות. יהי אלהים עמך ותזכה להוציא לפעולה כל מחשבותיך על העבודה לעתיד.

בנוגע אלי, עדיין אני שקוע בהמון המכתבים, שזכני בהם, ביחוד, ה"יובל" הידוע. אבל ת"ל האמתחת הולכת ומתרוקנת, והנני מקוה, שבקרוב תתרוקן לגמרי, ואז אשתדל לצמצם את הקורספונדנציא שלי בגבול הראוי. עוד ענינים שונים שהשרידוני בחדשים האחרונים הולכים ונגמרים, ותקותי

חזקה על כן, כי עוד מעט ואוכל לגשת לאיזו עבודה מעשית. אלא שכינתים יגיעו ימי החופש והמנוחה, וחוששני מפני זה, שלא אוכל לעשות דבר עד שובי ממקום מנוחתי בראשית הסתו.

ועד עצם העבודה באתי בעת האחרונה לידי הכרה, שאם אחזיק במחשבותי הישנה: לכתוב ספר שלם ע"פ פרוגרמא ושיטה קבועה מראש — אפשר שלא אגיע לכך לעולם. ספר כזה דורש לפחות שלש שנים של הכנה וקבוץ חמר, ולפי תנאי הני, קשה הדבר מאד. עם זה אפשר ג"כ, שאני עצמי, לפי תכונת רוחי ואופן חנוכי ועבודתי הקודמת, — איני מסוגל לעבודה כזו, הדורשת הצטמצמות כל הכחות הרוחניים בנקודה אחת במשך שנים רבות. מטעמים אלו ועוד אחרים הנני נוטה עתה לשנות ממטבע ראשונה. רוצה אני לפנות לבי אמנם לאותו המקצוע הידוע לך (היסוד הלאומי בתורת היהדות ומסורה), אבל לא לשם חבור שיטה שלמה ומשוכללה, אלא להכניס עצמי בפנה פנה לבדה, במאמרים נפרדים שאכתוב ואפרסם מוזמן לזמן, כל כמה דמטי לידי. אפשר שאם אחיה ואחיה מוכשר לעבודה עוד כמה שנים, יחברו המאמרים האלו לספר שלם, שתהיה בו גם שיטה מאוחדת ע"י רעיון יסודי אחד. אבל לע"ע טוב שלא אחשוב על דבר זה, כדי שלא יהיה הענין נראה לי, כהר". הפץ הייתי לשמוע דעתך על זה, ואורך מאד אם תודיעני.

ובאודיסא שלנו, רקוד השטן' הולך ומתגבר, וכבר בשרו בכה"ע ע"ד, סקנדל' חדש באספה הכללית של, הובכי שפת עבר'. לא אוכל להביע בדברים, כמה גדול צערי על זה. מרגיש אני כאלו סוטרים לי על לחיי. הלא כולם שם חברינו הטובים, והלא התפארנו תמיד בחברתנו האודיסאית, שהיא בת תרבות ואינה מסוגלת למעשים כאלה! כבר כתבתי על זה לאחדים מהם, אבל, כנראה, לא עשו דברי פרי. אולי תוכל אתה להשפיע עליהם שישמו קץ לכיעור זה?

בשבוע שעבר היה לנו פה אורח חשוב: רבי שמריהו שלנו (1). הוא בא הלום במלאכות הועה"פ הציוני, לכבוש את אנגליא" (הכל שאין המלכה ויקטוריא עוד בחיים — והייתי יכול לכתוב את הפסוק כצורתו).

(1) ד"ר ש. לוין.

פה דריש כמעט בכל ערב באספות רבות־עם ועשה רושם טוב מאד. עתה הלך לערי המדינה. הוא לא נשתנה במאומה. עדיין הוא מלא התלהבות ואמונה ומאושר הוא בעבודתו של עכשו. וכשאני מסתכל בו, אני אומר בלבי: אשרי האיש שנתן לו אלהים להקדיש כחו וחיוו לדבר שבשבילו נוצר! . . .

למר א. דרויאנוב, אודיסא.

לונדון, כ"ד אייר תרע"ד.

לא עניתני על מכתבי האחרון (מן כ"ח אדר), אע"פ שצירפתי לו איזו דוקומנטים ישנים, שהיית צריך לקיים קבלתם, כנהוג. אם כך תתנהג גם עם אלו שאתה מבקשם לשלוח לך חומר בשביל ה"רשומות", מסופק אני אם יצא הקובץ, ברכוש גדול.

ובכל זאת אני ממלא בזה את הכטחתי במכתב הנ"ל לכתוב לך ביחוד על ענין ה"רשומות".

חזרתי וקראתי את הפרוספקט שלכם עם הפרוגרמא, וצריך אני להודות, שזו האחרונה נתחברה בדעת ובכשרון והבנת הענין, ואיני מוצא בה שום חסרון זולתי זה, שלא בארתם כראוי תכונתם וסגנונם של הדברים הבאים במאסף כזה. הלא ידעתם את קהלנו, ולא יפלא בעיני כלל אם, למשל, על יסוד סעיף I אות ו' תקבלו מאמרים פובליציסטיים ע"ד מלאכת החייטות בתחום המושב עם טבלאות סטטיסטיות וכדומה, — מאמר הראוי להקבע בעתון מיוחד לשאלות איקונומיות. או—על יסוד סעיף II אות א' — מאמר, מדעי' ע"ד האיסיים וכו'.

ואולם על פרטי הפרוגרמא אין לי מה להעיר. רק בסעיף V אות ט' אינני מבין, מה ענין "ביוגרפיא" לכאן, ואולי טעות הדפוס היא וצ"ל אבטוביוגרפ"א.

לא נראה לי ג"כ אופן כתיבתכם: פולקלור"א. וכי היכן מצאתם, מלה זו בלשון נקבה? בכלל לא הייתי מכנים מלה זו בשער הספר, כי זרה היא ביותר, ומה גם שאחר שאמרתם ל"אטנוגרפ"א" (אגב אורחא, צ"ל אתנוגרפ"א, כתי"ו תחת הטי"ת, כי כיונית היא באות "טיטא", שדרך

קדמונינו בתלמוד ומדרשים למסרה בעברית בתי"ו) כבר כללתם גם את הפולקלור, שאינו באמת אלא חלק מזו.

וע"ד שאלתך, אם אשתתף בפועל בעבודתכם זו, איני יכול להשיב לא, הן' ולא "לאו". יודע אתה שאין זו מלאכתי, אבל אפשר הדבר, שבמשך הזמן יודמן לי במקרה איזה ענין הנכנס לגבול ה"רשומות", ואז טובן מאליו שלא אמנעהו מכם.

ועם כל הפצי שיצליח הדבר בידכם, איני יכול להתאפק מלאמור לך, שמסופק אני מאד אם יש בקרבנו קהל'קוראים למאסף כזה, שיכלכלהו ויתן לו יכולת להתפתח יפה. וכמדומה לי, שמסכה זו יגדל ההפסק בין כרך לכרך במדה בלתי נאותה להצלחת הדבר. אבל למה ארפה ידיכם? אפשר טועה אני. הלא רחוק אני ממרכז היהדות זה כמה שנים ואפשר נשתנו הזמנים והאנשים . . .

למר ה. ג. ביאליק, אודיסא.

לונדון, ח' סיון תרע"ד.

לפני שלשה חדשים שלחתי לך מכתב קצר. לא היו במכתבי דברים הדורשים תשובה, ואעפ"כ חשבתי שתשתמש במקרה הזה לכתוב לי דברים אחרים. אבל אתה לא כן חשבת — ואין בכך כלום. אינני מן המקפידים על דברים כאלו. ואולם הפעם אני כותב לך במחשבה תחלה לקבל תשובה מאתך, ואם לא תענני — אחשוב זאת לעלבון . . .¹

ולא הרבה יש לי לכתוב לך. רוצה אני אך לקרוא אליך מרחוק: ביאליק, חזור בך! אם עוד ביאליק אתה, אם לא נסתלקה ממך שכינה, תתנבר כארי על כל הקטנות שכתאות הנקמה והנצחנות ותפקה עיניך ותראה את כל הכיעור שבמחלוקת זו שנסתבכת בה ואת כל העול שעשית לחברך הגדול ממך בשנים, שהלבנת פניו ברבים, ולא חסת על

¹ הדברים הבאים בזה מוסבים על סכסוך שנפל אז בחכרת "חוכבי שפת עבר" באודיסא ושיאליק לקח בו חלק בראש, בעקב ענין צבורי אחר. וכבר נרמז על זה למעלה במכתבים שונים.

כבוד עבודתנו הקדושה, שהוא קשור בה והיא בו בקשר של קיימא זה יותר משלשים שנה! מאמין אני בכל לבי, שחוש היופי שכך אינו מצטמצם אך ביופי שבדברים, אלא מכיר ומעריך גם את היופי שבמעשים. יבוא נא איפוא ויגיד לך, אם יפה עשית.

יותר לא אגיד מאומה. כי בטוה אני כך, שאם אך תכיר בטיבו האמתי של המעשה אשר עשית, תמצא די עוז בלבבך להודות על האמת ולא תצטרך לאחרים שיורוך איך לתקן את הקלקלה.

קשה היה לי מאד לכתוב את השורות האלה. אבל—כתבתין סוף סוף, ויהי רצון שיכנסו הדברים ללבך כמו שיצאו מלבי: באהבה ובכונה טהורה.

למר מ. רבינוביטש (בן-עמי), גיניבא.

לונדון, 4 יוני 914 (י' סיון תרע"ד).

קבלתי היום את מנחתך היקרה; כתבי בן-עמי בעברית. ודאי שמח אתה — ואני משתתף עמך בשמחה זו — שסוף סוף לבשו כתביך את הצורה הנאותה להם — צורה עברית. כבר הספקתי לקרוא בספרך כה וכה, והנני מוצא את התרגום טוב ונאה (אם כי לפעמים, מליצי' ביותר), וכל הספר עושה רושם טוב מאד. קורא אתה ומתפלא: איך אפשר שספורים כאלו נכתבו בלשון אחרת? הלא רק בספרות העברית מקומם ורק בלשון עברית טועמים בהם טעם יהודי אמתי.

תודה מרובה לך, יקירי, על העונג שגרמת לי, ומקרב לבי אברכך, שתזכה לראות בעברית גם שאר ספוריך ועוד תוסיף עליהם חדשים כתובים עברית בידך.

על גוף הספורים, כמובן, אין צורך לשפוט עתה. הלא כלם מכירינו הטובים משכבר הימים. אפשר זוכר אתה, שלפני הרבה שנים, כשיצא החלק הראשון מקובץ ספוריך ברוסית, כתבתי עליהם דברים אחדים ב"לקוט קטן" שלי.

כל חדש אין אתי. שוטפים החיים לאט, בדרכם הכבושה, וכל יום דומה לחברו.

לד"ר ח. ווייצמן, מנטשסטער.

(תרגום טרוסית).

לונדון, 9 יוני 1914.

היום הודיעני סימון ע"י הטיליפון, כי אתמול עברת דרך עירנו, כי הכל כמצב משביע רצון וכי תכתוב לי ממנטשסטער. ובכן הנני מחכה בקוצר רוח למכתבך. מקוה אני, שלא שכחת את הטכניקום ושהספקת להכיר את מצב הדבר. זה מענין אותי עתה ביותר, מפני שבשבוע שעבר שלח לי מר צ. העתק מדוקומנט אחד, שמתוכו נראה, ראשונה, כי בין ברלין וניוירק יש עתה סכסוכים גדולים, ושנית, כי בברלין חושבים עתה באמת ע"ד, ליקוידציא" של כל הענין וכי כבר עשו את הצעד הרשמי הראשון בדרך זו. כל זה מעורר בי תמהון גדול והנני מקוה לקבל ממך איזו ביאורים.

גם על דבר הצלחת פעלך בפריז (אם הצלחה כזו ישנה) איני יודע כלום.

למר מ. סמילנסקי, רחובות.

לונדון, ט"ז סיון תרע"ד (9 יוני 1914).

קבלתי מכתביך האחרונים (מן כ"ט ניסן ו"א אי"ר), ואך עתה מצאתי זמן פנוי לענותך אם כי בקצור האפשרי. כי נגעת בשאלות רבות והשובות, ואם באתי להשיב על כלן בפרטות, היה המכתב מגיע למדת, מחברת".

א) העתונים של כ.ס. כל מה שהודעתני יודע אני זה כבר. אבל מי אשם בזה? אפשר זוכר אתה, לפני איזו שנים, כשהתחיל "הפעל" הצעיר" להראות סימנים ברורים, שעתיד הוא להיות מה שהוא עכשו, כתבתי לך דברים אחדים על אדותיו, ואתה עניתני, כמעט בתרעומות, שאני מוציא דבה על הצעירים האלה. ואחרי כן, בימי "מעשה ברנר", האם לא היו כמעט כל בני א"י בעצה אחת לתת תוקף למעשי הצעירים ולחזק ידיהם במלחמתם עם ה"ריאקציא"? עתה אתם קוצרים מה שזרעתם, והמלחמה עמם עכשו קשה מאד. כי כבר הורגלו בגולה להביט עליהם כעל סלתה של א"י, וכל מה שכתוב בהפוחיץ קודש הוא, ביחוד לצעירים הציוניים

וכל העתונים הציוניים מתיחסים לעתון זה כמעט „כיראת הרוממות“. ומי ישמע לכם עתה, כשכתבואו „לחלל את הקודש“?

ב) ומה אומר ע"ד הדימוז'ליזציא של תלמידו בתי הספר? וכי צריך אני גם פה להזכירך את העבר? העבר הזה הלא קרוב הוא כל כך עד שכמעט אפשר לחשבו ל„הזה“. נערים שכל העולם שָׁרִים להם שירי תהלה בפומבי, נערים שאומרים להם בפניהם (כלומר בעתונים), כי „גבורים“ הם, „קדושים“ הם, וכל מה שעושים יפה עושים — וכי מי יוכל לדרוש מנערים כאלה אחרי כן, שיהיה מורא רבם עליהם, שיתנהגו בנימוס ודרך ארץ?

ג) ואם אני מזכיר לך כל זה (ויכול הייתי להזכירך דברים מעין אלו גם בנוגע לשאר ה„פצעים“ שנגעת בהם), אין כונתי, כמובן, להרעימך. רואה אני מתוך מכתבך, כמה מרה נפשך עליך, ולא הייתי מרשה לעצמי להוסיף לך עוד טפת מרה, אלא שרוצה אני להוציא מן האמור תולדה מעשית, והיא — שכל בני א"י, אף היותר טובים שבהם, מסוגלים להמשיך אחר „קול התוף“, המכלבל את הדעת, ואינני בטוח כלל, שגם עתון חדש, שיעמדו בראשו אנשים כמוך וכפיכמן, לא יאבד „שוויי-המשקל“ בעת מלחמה. אפשר שמקור הדבר הוא בתנאי החיים בא"י ואפשר שאלו הייתי אני עמכם שם, הייתי גם אני לבן איי כמובן הזה. איך שהוא — והצעתך המעשית ליסד עתון חדש צריכה עדיין לישוב הדעת. בודאי תזכור, שבשנה שעברה, כשנתעורר אצלכם הרעיון ליסד עתון יומי, חויתי לכם דעתי, שעתון שבועי מתאים יותר אל המטרה. ואולם עתה, כשאתם באתם לידי הכרה זו, מתעורר ספק בלבי אני, אם לא יותר טוב, לפי המצב עכשו, לשאוף ליסוד עתון חדשי. כאמור, אין הדבר ודאי לי, שעתון כמובן הרגיל, אפילו שבועי, יכול לדון על הכל בדעה מיושבת, מבלי לנטות לקצוות מתוך רגשנות יתרה. לזה מסוגל יותר עתון חדשי. וגם מן הצד החמרי נקל יותר להתחיל בעתון חדשי. ואין כונתי עתון חדשי כ„השלחי“, אלא עתון המוקדש כלו לשאלות וענינים שיש לבני א"י הפך בהם: ענינים „ישוביים“, חברתיים, חנוכיים, שנוגעים מאיזה צד לעבודתנו בא"י. חוברת המחזיקה — נאמר — שלשה גליונות, או שלשה

והציי, אחת להודש, תיכל לתת שנים שלשה מאמרים חשובים, ספור קצר, השקפה כללית על עניני הישוב, ביבליוגרפיא של הספרות השייכת לענינים אלו וכו'. עתון כזה, מצד תכונתו, לא יהיה עומד במרכזה של מלחמת הכתות, אלא עומד מן הצד ומסתכל בכלן ושופט את כלן בדעה צלולה ומיושבת. אפשר שבראשיתו לא תהיה השפעתו מרובה, אבל ברור בעיני, שברבות הימים (כמובן, אם יהיה מה שצריך הוא להיות) תרבה השפעתו גם בא"י וגם בחו"ל ויועיל הרבה, לטהר את האויר".

לא בארתי כאן בפרטות, איך אני מצויר לעצמי עתון זה, כי סמכתי עליך, שתבין זאת מדעתך, כשתתבונן בדבר היטב. אלו ידעת אנגלית, הייתי מראה לך לדוגמא על העתון "Jewish Review", היוצא זה שנים אחדות פעם לשני חדשים ושגם אני השתתפתי במדה ידועה ביצירתו. על פי תכנון קרוב הוא אל החיים וכולל ברובו מאמרים על שאלות היום. אבל, כמובן, אופן יחוסו לשאלות אלו וסגנון מאמריו הם המה שמעמידים אותו למעלה מעתון יומי או שבועי.

אם, לאחר שתועץ עם חבריך, תמצא את הצעתי ראויה לשימת לב, תחברו פרוגרמא ורשימת הסופרים שיואילו להשתתף עמכם בא"י, ועם זה תערכו השבון מדויק פחות או יותר, בכמה יעלה העתון לשנה וכמה בקירוב תפסידו בו, ואז אבקשך להודיעני כל זאת, ואפשר (אך לא ודאי), שאם לא יהיה ההפסד מרובה ביותר, אוכל למצוא איזה מקור למלא את החסר בשנים הראשונות.

על שאר דבריך, שאין בהם הצעות מעשיות, אוכל רק להשיב באנחה נוספת על אנחותיך. כמדומה לי אמנם שאתה מפרזי על מדת הסכנה הנשקפת לנו. אבל מי יוכל להניד את הבאות בזמן הזה? בכל אופן אין בעבודתנו מקום ליאוש. כל זמן שלא בלע הים את א"י, עלינו לעבוד בשביל להתקרב למטרתנו. ואם יגדלו המכשולים, נגדיל גם את כחנו ע"י אנרגיא יתרה. ואם יפריעונו הצרפתים (כמו שאתה חושב) נמתין עד שיעבור זעם. וכי יש לנו דרך אחרת?

את גליונות ה"חירות" שהחזרתי לך ודאי קבלתה. קראתי גם את מאמרך ב"העולם" ע"ד שאלת הפועלים והנאני מאד. אינני מסכים לך בכל

הפרטים, אבל בכללו עשה עלי המאמר רושם טוב, וכנראה עשה רושם כזה גם על הקוראים המבינים שברוסיא ואשכנז. ודאי ראית שרוב כה'ע הציוניים מסרו דבריו כמעט בכל פרטיהם. והיה שלום, ידידי, ואל תתן לעצבות לתקוף את לבך. „עצבות היא מדה מגונה“ — אומרים החסידים.

למר י. אייזנשטדט, יפו.

לונדון, 11 יוני 914 (י"ז סיון תרע"ד).

קבלתי מכתביך מן ג' דחומ"פ, א' דר"ח אייר, ח' אייר וט' סיון. צדקת בתלונתך במכתבך האחרון, שזה זמן רב לא כתבתי לך. אבל הסבה היא לא פרטית ביחס אליך, אלא כללית: בעת האחרונה, בראותי שהקורספונדנציא אוכלת כמעט כל שעותי הפנויות, שמתו גבול לה והקדשתי לכך אך שעות ידועות, ולפי שרבו המכתבים הבאים, ויש בהם גם הדורשים תשובה תכופה, איני מספיק להשיב על כלם בלי איחור, ובעל כרחי נדחים רבים מהם לזמן מאוחר, ביחוד אלו שאין באחורם נזק לאיזה ענין מעשי.

ועתה אשיבך על הסדר:

א) ע"ד מאמריך בהפוח"צ כבר כתבתי לך דברים אחדים במכתבי הקודם, ולהרחיב הדבור בזה אין ביכלתי, כי אלו באתי להעיר על כל פרט ופרט יארכו הדברים מאד, ואין לי פנאי לכך, וגם אין בזה צורך. הלא רשות לכל אחד — ולך, אפשר, יותר מלאחרים — להגיד בפומבי מה שחושבים עלי ועל עבודתי, אם טוב ואם רע, ואפשר שגם במקום שדבריהם נראים לי מוטעים — הצדק אתם, ואני הטועה בנוגע אלי עצמי.

ב) בודאי כבר הבנת מדעתך, שלא הסכמתי לעשות בקשתך בדבר הודעת פרטים מתולדות חיי. הלא כתבת לי, שהמאמר שבשביילו אתה מבקש דבר זה יצא בליג בעומר או לחג השבועות, ואלו נעניתי לך, הייתי עושה זאת בזמן הראוי. אבל לא נעניתי לך, לפי שאין דבר קשה עלי יותר מהרחבת הדבור על עניני עצמי. אינני רוצה לאמור, שדבר

זה אני חושב למתנגד לאיזו „פרינציפלים“, אלא פשוט איני יכול לעשותו: החוש האסתטי שלי שבלבי אינו נותן לי לעשותו. ובכן, סלח נא. ג) לחנם ראית בתמונתי סימני מחלה. בריאותי, כמדומה לי, לא הורעה, אעפ"י שמרגיש אני קצת עיפות. ואולם עצבות באמת יש לראות בה, ולא אכחד ממך שאני עצמי תמהתי מאד על זה. כי בשעת המלאכה השתדלתי, כנהוג, להראות פנים שוחקות. אפשר שסבת הדבר היא מה שהתמונה נעשתה בידי אשה (שמה נדפסה מתחת התמונה), והנשים רואות יותר ללבב.

ד) אתה כועס עלי שוב בשביל שמנעתים מחגיגת „יובל“, ולראיה שלחת לי את הפוזה ששם דורש י. ר. על הענין הזה. ואולם, יקירי, הלא אוכל גם אני להביא ראיה מזה להפך: אלו נשמעו הכל לבקשתי ולא היו עושים שום פומבי לדבר, לא היו אנשים כר. מוצאים מקום בכלל לפטפט ע"ד „יובל“, שלא הגותי. אבל אם באמת אתה מרגיש על בון בפטפוטים אלו, לא אתרעם עליך אם תגלה בפומבי, כי אני החייב בדבר. ה) תיתי לך ולשאר חברינו שמנעתם את מרש. מלהציע דבר „המשרה“ שהזכרת. דעתי לא נשתנתה בזה, ומקוה אני שישמרני ה' מ„פרנסה“ כזו כשם ששמרני עד כה. בכל הפצי לבלות שארית ימי בא"י, אעשה זאת רק בעת שאוכל לחיות שם בתור איש פרטי, המדבר ועושה מה שלבנו חפץ, ולא מה „הצבור“ דורש מאתו.

ו) נשאר לי עוד לענותך ע"ד שאלת העבודה, שננתת בה. אבל קשה עלי לחוות לך דעתי בזה בדרך קצרה, ולהאריך אין ביכלתי עתה. ואספר לך רק דבר זה. לפני זמן מועט קבלתי מכתב מאת מערכת „הצפירה“ בבקשה לחוות דעתי ב„הצפירה“ ע"ד השאלה הזאת, ועם זה מודיעים שפנו בבקשה כזו לכל „גדולי הציונים“ בא"י ובח"ל, בקצרה— „אנקיטא“¹). על זה עניתי להם בבקשה מצדי, שלא יעשו את השאלה הסבוכה הזאת נושא ל„אנקיטא“. לפי שכל גדולי הציונים יחד לא יוכלו לפתרה עיי, סברות הכרס שלהם ופטפוטי מלים בלבד. לפנינו פה מלחמה טרגית בין מה שצריך להיות ומה שיכול להיות, ושני הצדדים

¹ עיי' למעלה ע' 176.

מפרוים בקנאתם לדעותיהם, כנהוג בדברים כאלה. ולפי דעתי נוה לנו ולעצם הענין, שלא יתערבו בזה בני חו"ל, אלא יניחו לבני א"י להמשיך את המלחמה, וסוף סוף תהיינה תוצאותיה – הרחבת העבודה העברית עד גבול האפשרות האמתית. על זה קבלתי תשובתם, שמודים בצדקת השקפתי ויחדלו מזה.

לד"ר י. משלינוב, מוסקווא.

לונדון, 14 יוני 914.

.....¹) ועתה, ידידי היקר, רוצה אני לדבר עמך על ענין אחר, שאינו קשור בשאלת הטכניקום באופן בלתי אמצעי, אבל יש בכל זאת יחס פנימי בין שניהם. זוכר אתה כודאי, שכתבתי לך פעם, ואח"כ דברתי עמך גם פא"פ בברלין, על דבר המצב המזור של השפה העברית בין כתלי הבוקא המרכזי שלכם. הנה אתם נלחמים בכל עז מלחמת העברית נגד ה"הילספעריון", והאם לא חרפה היא, שבזכסישע שטר. 8, העברית אינה תופסת מקום יותר גדול משהיא תופסת בשטגליטצר שטר. 12?*) תאמרו מה שתאמרו, אבל אי אפשר להסתיר את הסוד, שאין אטמוספירה עברית במרכז הציוניות. סוף סוף עתידה להשמע מפי מתנגדינו הקריאה המעליבה: "צבועים, קשטו עצמכם תחלה!" וכדומה לי, שאחר כל הרעש ע"ד עלבון העברית ע"י אחרים, הגיעה השעה להסיר מעליה גם העלבון הפנימי הזה על ידי מגניה עצמם. ואם תתבונן היטב בדברי תמצא בלי ספק, שהעצה היחידה לברוא אטמוספירה עברית מסביב לעבודתכם בברלין – היא: להוציא שם עתון עברי, שיהיה לכם לפה בעברית, כמו שה"וועלט" היא לכם לפה באשכנזית. עוד בווינא, בימי הקונגרס, הבעתי דעתי מפני זה לאיזו מחברינו (ועמך הלא בכלל לא דברתי בווינא, מרוב טרדותיך שם), שצריכים אתם להעביר את "העולם" לבית מרכזכם בברלין. אבל אתם החלטתם להמשיך הוצאתו באודיסא. עד

¹) החלק הראשון כמכתב זה, שהשגשתי כאן, עוסק בשאלות פרטיות מעניני הטכניקום אז, וכתוב רוסי, כדי שיוכלו לקראו שאר החברים שעסקו בזה במוסקווא, והשגשתי, מפני שכבר עבר זמנן של אותן השאלות.

²) המשרד הציוני ומשרד ה"הילספעריון".

כמה הוא נצרך לאודיסא ואודיסא נצרכת לו — איני יודע. אבל זה ברור בעיני, שברלין נצרכת לעתון עברי הגון כ"העולם". אלו היה חדר אחד בכוכא שלכם מוקדש למערכת, העולם, כמו שיש לכם שם חדר (או חדרים) מוקדש למערכת ה"וועלט", היה ה"אוויר" משתנה סביבותיכם, והיחס אל העברית היה יותר טבעי ויותר מתאים אל תנאי העבודה עכשו. איני חושב לנחוצו להרבות דברים על זה. כי הצורך הזה גלוי לעין כל כך, עד שמשש בושה היא להביא ראיות על מציאותו. אינני מסופק, שבעתיד קרוב פחות או יותר לא תוכלו עוד להתעלם ממנו, ובהכרח תמלאוהו אז. אבל יותר נאה היה אלו עשיתם זאת עתה, בעת ההתלהבות הכללית לטובת העברית, המתרכזת במרכז האשכנזי שלכם...

הנני כותב לך זאת עתה, לפי שבאלו הימים הגיעה אלי שמועה, כי מצב "העולם" עדיין רע כשהיה, וכי לקץ השנה תתעורר עוד הפעם השאלה, מה לעשות בו. להפסיק הוצאתו, כמובן, לא תוכלו. הפסקתו של העתון היחידי שלכם (כלומר של ההסתדרות הציונית) בעברית — זהו, בנקודת, הכחשה בטעשה לכל המליצות היפות ע"ד תחית העברית. ובכן הלא בהכרח תצטרכו להחליט באיזה אופן להמשיך הוצאתו, אם באודיסא או במקום אחר. וע"כ חשבת, שהשעה מסוגלת לעזור לך עוד הפעם על ההצעה, שיעבור "העולם" לברלין.

הסוף נא בדבר הישב ותמצא, שיותר מש"העולם" נצרך לברלין, ברלין נצרכת לו.

למר א. דרויאנוב, אודיסא.

לונדון, כ"א סיון תרע"ד.

קבלתי היום את אגרתך מן י"ז לח"ז. כבר הודעתך אתמול, שכתבתי ל"משלינוב" ואת תשובתו אודיעך.

כששאלתני ע"ד הכתבים הנוגעים לב"מ, הבנתי מתוך דבריך (וזאת יכולת לראות מסגנון תשובתי), שיש בידך דוקומנטים שעדיין לא נתפרסמו ועליהם אתה שואל. אבל אלו שכבר נתפרסמו במחברתו של טשרנוביץ

(1) עיי' מכתב שלפני זה.

או במאמרי, נסיון שלא הצליח" — ודאי אין כדאי לתתם שנית בקובצו של הועד.

אם תשלח לי (כהבטחתך) את גליונות הקובץ תיכף להדפסתם אורך מאד.

כבר כתבו לי גם מבית הועד, שאופן תרגומי מצא הן בעיניהם. עבודה זו אוכלת זמן ויגיעה הרבה יותר משהשכתי מראש. אעפ"כ, אם יעלה בידי לתת את ה, אבטואימנציפציון" בתרגום עברי הראוי לה, אהיה מאשר. זה יהיה מעין תשלום גמול לשמו של פנסקר על השעות של התרוממות הרוח שנתנה לי מחברתו בעת שכתבתי את מאמרי, ד"ר פינסקר¹ והתורה והעבודה.

למר ה. נ. ביאליק, אודיסא¹).

לונדון, כ"א סיון תרע"ד (15 יוני 1914).

עוד קודם שקבלתי מכתבך ראיתי ב"הומן" את מכתבך הגלוי, ואיני צריך לאמור לך, כמה שמחתי על צעד ראשון זה שצעדת כלפי השלום. עוד יותר הייתי שמח, אלו הוספת שם שתיים שלש מלים בסגנון של בקשת סליחה על דבור שאינו מהוגן, כנהוג בין בני תרבות, ובודאי לא היה נגרע עי'ז מכבודך אפילו כמלא נימא, אדרבא. אבל גם בצורה של עכשיו רוצה אני לקוות, שיש באותו המכתב מעין פתח — ולו רק כחודו של מחט — לשלום.

ובמכתבך אלי אתה מרמז שלא בצדק, כי נוטה אני לזכות את איש ריבך ולחייב אותך בלבד. באמת לא עלתה על דעתי להיות שופט ביניכם מרחוק על דבר כל מהלך הענין מראשיתו ועד עתה... אבל זאת ידעתי, וידעתי זאת גורמת לי כאב-לב עמוק — שהבורתנו הקטנה באודיסא, שהיתה מצוינת תמיד בנמוסים יפים וביחוסים של אהוה ורעות בין חבריה, — הקדיחה תכשילה ברבים ונתבותה בעיני חברות. מי אשם בזה? — אחת היא מי היה, הסבה הראשונה, — השתלשלות הדברים

---

¹ עיי' מכתבי אליו מן ח' סיון למעלה ע' 182.

מאז ועד עתה מחייבת את שני הצדדים. כי לא נראתה משניהם שום השתדלות לתקן את הקלקלה קודם שהוציאוה לרשות הרבים. אתה מטעים, שכתבתי אליך, ובוהו, כמוכן, רוצה אתה לראות נטיתי לצד אחד. אבל, ראשונה, מאין ידעת שכתבתי רק אליך בלבד? ושנית, הלא אתה מודה, שהמעשה האחרון שעשית אתה לא היה צריך להעשות, והיתה לי איפוא רשות לפנות אליך ביהוד בבקשה שתתקן קלקלה זו. אבל כל זה טפל להעיקר. מוטב שלא נדבר על העבר, כי העיקר הוא — העתיד. הלא צריכים אתם, מחויבים אתם, לשים קץ לזה. לא אוכל לצייר לעצמי, שמצב כזה יהיה ביניכם, בין חכמי החביבים באודיסא, לחזיון מתמיד. נניח שבעל ריבך אשם בהרבה דברים. לא מאתמול ידענו אותו ואת מדותיו ותכונותיו, החיוביות והשליליות כאחת. האמינה לי, יקירי, שאלמלי רציתי למצות עומק הדין על מנהגיו עמי, הייתי מוצא כמה וכמה פעמים סבות מספיקות לבוא בריב עמו. אבל רואה אתה שזה כ"ה שנה שולט בינינו יחס של אהבה ואחוה, ולא קרה אף פעם אחת, שיחוסנו איש לאחיו יורע בגלל איזה דבור (או גם מעשה) מצדו, שרשאי הייתי לראות בו עלבון לעצמי, או לענין הקרוב אל לבי. וכל זה מפני מה? מפני שיודע אני אותו, והיודע — סולח. יודע אני את מעלותיו המרובות, את התמכרותו להאידיאל הלאומי, את כשרונו לעבודה מתמדת וכו', — ומפני זה אני מעלים עין מחסרונותיו וסובל את קשיות-ערפו, שפעמים שהוא שלא במקומה. ובטוח אני, שאלו חפצת אתה וחבריני אשר עמך להתיחס אליו ואל מעשיו ומנהגיו מתוך סבלנות וטוב לב, כמוני, לא היה הרבר בא לידי כך, ועוד גם עתה אפשר היה להשיב את השלום כמחנכם. נסו נא ותראו שכך הוא.

וצר לי מאד מאד שרחוק אני עתה ממקום המעשה. אלו לא היה מרחק רב כזה מפריד בינינו, הייתי הולך לאודיסא לישם כך, ואולי הייתי מצליח לישר ההדורים. אבל עכשיו לא נשאר לי אלא לפנות לבעלי הדין מרחוק, אולי, אולי.

זה הרבה שנים, כמדומה לי, לא כתבנו איש לחברו. ואוי ואבוי, שמקרה לא טהור כזה הוא שגרם לנו לבוא בדברים עתה...

למר מרדכי בן הלל הכהן, יפו.

לונדון, כ"ב סיון תרע"ד (16 יוני 1914).

... קבלתי היום מכתבים מיפו ומירושלים, ונראה מזה שלא גזרו עליכם, הסגר¹ בגלל מקרי המגפה. גם זו לטובה. ועניני הסכניקום הולכים ומסתבכים יותר ויותר, ואפשר שסוף סוף תתפרד ההבילה. למי יעבור אז כל העסקי — לנו או לצרינו — קשה עוד לדעת. כנראה, יתבררו הדברים בקרוב. לפרקים, בשעה פנויה, עוסק אני בעת האחרונה בתרגום מחברתי של פינסקר לעברית. כידוע לך, יחוג הועד האודיסאי בשנה הבאה הג' יובלי למלאות כ"ה שנה לחברת הישוב הרשמית, והוא מכין ספר זכרון לתולדות התקופה שלפני אשור החברה, וכראש הספר החליט הועד לתת תרגום נאה של ה"אבטואימנציפציון" ובקשני לקבל על עצמי עבודה זו, ואני נענית לו ברצון, כי מחבב אני את המחברת וגם הרבה זכרונות יקרים לי קשורים בה. אבל ידעתי מראש, כי—מסבות שונות שאין לפרטן פה—קשה הוא התרגום הזה מאד, וע"כ התניתי עם הועד, שאתרגם תחלה אך איזו עמודים לדוגמא ואשלה להם, כדי שיעברו חברינו הסופרים שם (ביאליק ואחרים) על הדוגמא וישפטו אם עלתה יפה. לפני איזו שבועות שלחתי להם את הדוגמא ועתה כבר קבלתי תשובתם, כי מצאו הסופרים את מלאכתי טובה ונאה. ובכן אמשיך את העבודה הזאת, הנותנת לי לפעמים רגעים של עונג ומעוררת זכרונות נעימים מימים שעברו זה כבר¹....

למר מ. אוסישקין, אודיסא.

לונדון, כ"ד סיון תרע"ד.

קבלתי מכתב הועד עם הוספתך, והנני בא בזה לבקשך בכל לשון של בקשה, בשם כבודך וכבוד כלנו, שתשתדל לשים קץ למחלוקת זו. אינני יודע ואינני רוצה לדעת מי הייב ומי זכאי, אבל זאת אני יודע,

¹ מספני המלחמה לא יצא אז ספר היובלי של הועד. אבל תרגומי הנזכר פה יצא במספר פינסקרי. ע"י למעלה הערה למכתבי לועד החברה לאיי באודיסא מן 2

סברואר 1914.

שהמחלוקת כשהיא לעצמה בין חברים לדעה ועבודה — עון פלילי הוא, וכלכם חייבים להביא כפרה על עון זה. והנה ביאליק, במכתבו ב'הזמן', עשה צעד ראשון לצד השלום. היה נא הפעם גם אתה מצדך, נוה לרצות¹ ועשה מה שתוכל לשם התקרבות הלבבות. יודע אני שאפשר לך למצוא מגרעות במכתבו של ביאליק, ואפשר באמת שלא יצא ידי חובתו בשלימות. אבל אם יתפזן כל אחד לדקדק עם חברו עד הגכול האחרון — אין לדבר סוף. אתה עתה ראש חבורתנו באודיסא וחייב אתה לשמור על כבודה יותר מאחרים. בטוח אני שאם תתגבר על הקטנות שבכל מחלוקת ותחליט באמת ובתמים לקרב את הרחוקים — יעלה הדבר בידך. גם לביאליק כתבתי¹, והלואי שיכנסו דברי ללבכם.

לד"ר י. טשלינוב, ברלין.

לונדון, 30 יוני 914 (וי' תמוז הרע"ד).

תודה רבה לך על מכתבך מן כ"ט סיון. בינתיים קבלתי גם מכתב ארוך ומפורט מאת מר וויסוצקי, ובכן יודע אני עתה מצב הענין בכלל, אלא שהתפטרות האמיריקנים עדיין חידה סתומה בעיני, ובפתרון החידה הזאת — לטובתנו או להפך — תלוים הרבה דברים בנוגע לעתידות המוסד. אם קבלתם מאת שמריהו איזה, פירוש¹ להנהגת האמיריקנים, אבקשך מאד להודיעני . . .

ע"ד שאלת העולם¹ הרשני נא להוסיף עוד דברים אחדים. כבר שמעתי ע"ד ההצעה להעביר את העולם¹ לא"י. אבל לפי דעתי תהיה העברה זו שגיאה גדולה. אין ספק שא"י זקוקה לעתון הנון, כי העתונים היוצאים עתה שם — הפסדם מרובה משכרם. אבל עתון זה צריך שיברא ע"י אנשים פרטיים ולא ישא עליו שם ההסתדרות הציונית. אם תתפזן ההסתדרות לתמוך בידי יוצרי העתון — תבוא עליה ברכה, אבל אם תברא היא עצמה שם עתון רשמי, או תעביר לשם את עתונה הרשמי (העולם¹) מחוץ לארץ, לא יהיה זה העתון הנחוץ שם . . . קשה לי לברר לך בפרטות מעמי ונמוקי, אבל אקוה שבקי אתה לא פחות — או עוד יותר — ממני במצב הרחוחות בא"י עתה ולא נעלם ממך, תחת השפעתה של איזו מפלגה

¹ ע"י למעלה ע' 91.

עומדים שם מנהלי הענינים הרשמיים מטעם ההסתדרות. לנו נחויז בא'י
עתון הפ'ש'י, שאינו מושפע משום מפלגה ואינו חושש להגיד את האמת
לכל אחת, ועתון כזה אינו יכול להיות, רשמי'. בחויז לארץ יכול, העולם'
להיות עתון הגון למרות, רשמיותו', אבל בא'י לא יוכל. והדברים ארוכים.

לדיר ש. ברנפלד, ברלין.

לונדון, 30 יוני 1914.

... נעים היה לי לקרוא הדריך, אחר הפסקה גדולה כל כך, אלא
שיחד עם זה נצטערתי הרבה על צורת האותיות שלך, שנשתנתה לרעה
מאד, ודאי מפני לקוי חושי-הראות, ומעומק הלב אברכך, שתאורנה עיניך
במהרה בקרוב, כנימים מקדם.

גם מבלי אניד הלא תדע, שאינני מסכים להשקפתך על עתידתה
של הציוניות, אבל בהוה יש ויש על מה להצטער. אך היום נודמן לי
לקרוא מאמר ב'האחדות' (עתונם של פועלי ציון בירושלים), שיכול היית
להסתייע בו על אמתות השקפתך, אלא שאני סובר, שאין כל זה אלא
חזיון עובר, העלאת גרה מן המזון שהביאו עמם צעירים אלו מן הגולה.
וסוף סוף יגדל בא'י דור חדש שישתחרר מהשפעתם של אלו ויתחם
לקניני היהדות באופן אחר.

ואני פה הי בכדידות מוחלטת כעל אי שומם. גורמת לכך קודם
כל עבודתי יום יום בניהנום של לונדון הנקרא «City», עבודה האוכלת
מיטב שעות היום, ועוד יותר — מרגזת ומחלישה את העצבים, עד שבשובי
הביתה איני מרגיש צורך בחברת בני אדם, אלא במנוחה. בשנה האחרונה
לא כתבתי מאומה וקראתי אך מעט. כמדומה לי, שאם כך אחיה עוד איזו
שנים, לא אחיה מוכשר עוד למאומה.

בשנה האחרונה הייתי פעמים אחדות בברלין, אבל בכל פעם טרוד
הייתי כל כך בענינים שבשכילם באתי, עד שלא מצאתי שעה פנויה לצאת
ולראות את ידידי משכבר הימים. וצר לי על זה מאד.

למר מרדכי בן הלל הכהן, יפו.

לונדון, 22 יולי 914 (כ"ח תמוז תרע"ד).

רבו עלי הטרדות בעת האחרונה עד לאחת, וע"כ לא כתבתי לך זה כמה, ואתה תסלח. את מכתביך האחרונים (מן כ' סיון וה' תמוז) קבלתי, ואורך מאד על מה שהודעתני. ובשכר זה אספר לך גם אני, חדשות אחרונות. לפני שלשת ימים שבתי מברלין. חזקה עלי בקשת מר וויסוצקי וד"ר טשלינוב לבוא שמה לעת ישיבת הקורטוריום, בשביל לקחת חלק במועצותיהם, אע"פ שבגוף הישיבה לא יכלתי, כמובן, להשתתף. הישיבה היתה ביום ו', וזה פריה: נתקבלה החלטה ברוב דעות, שרשות נתונה להנהיגה (כלומר לד"ר סימון ונתן) להכריז מכירה של פומבי על כל נכסי הטכניקום, כדי לשלם את חובותיו. החובות הם בעיקרם להילפספערין, כי בעוד שוויסוצקי ושיף נתנו מה שנתנו בתור נדבה, השכילו האשכנזים לתת הכל רק בתור הלוואה. ובכן הם רוצים עתה לתבוע חובם ולמכור את המוסד בפומבי, וכמובן, בטוחים הם שהם יהיו הקונים, אחר שאין לנו במזמנים הסך שהם נושים במוסד (כארבע מאות אלף מרק), ואז יפסרו ממנו עולמית, והטכניקום יהיה בית ספר של "עזרה" לבדה, שתעשה בו מה שלבה הפך. לעיני לא יכלנו לבוא לידי החלטה ברורה, מה לעשות עתה, כי קודם כל צריך לשאול בעצת יוריסט מומחה ע"ד כמה פרטים שלא הובררו עדיין. לצערי הוכרחתי לעזוב את ברלין במוצ"ש, כי ביום ב' בבקר צריך הייתי להיות בבית המסחר פה, וע"כ איני יודע מה יען היוריסט ואם אפשר יהיה להפר עצתם. בן, יקירי, אלה הם, מנהיגי ישראל' בארצות ה'נאורות! וקרוב בעיני, שגם מכתבו של יעקב שיף בעתונים (בודאי קראתם אותו כבר) וגם יציאת החברים האמיריקנים מן הקורטוריום — הם חלקים מן התכסים הברליני. והדברים ארוכים . . . .

למר ב. לדיזינסקי, אודיסא.

לונדון, 26 יולי 914.

קבלתי מכתבך מן 17 לח"ז. סוף סוף הוכרחתי ללכת לברלין לעת ישיבת הקורטוריום, אבל הייתי שם רק שני ימים ומחצה, כי הייתי אץ

לביתי. על מצב שאלת הטכניקום קשה לכתוב בפרטות, מכמה טעמים. הרבה פרטים אינם ברורים גם לנו, כי, כנראה, הצליחו האשכנזים לפרוש מצורת האינטריגא שלהם בסתר, ביהוד באמריקא. למשל, כל עמלנו לא עמד לנו עד כה למצוא את הסכה האמתית שגרמה להם להאמיריקנים לצאת מן הקורטוריום כלם יחד באופן דימונסטריבי. מתחלה חשבנו (על יסוד עובדות ידועות) שכועסים הם על האשכנזים. והנה פתאום בא מכתבו של יעקב שיף ככה"ע (בודאי קראת) וכלבל את מוהנו. ובברלין נודע לנו בבירור, ששיף עומד במו"מ תמיד עם ד"ר נתן ותומך בידו. כנראה, באו האשכנזים לידי החלטה, שצריך להפטר לגמרי מן הציונים, ולמטרה זו קבלו בישיבה האחרונה החלטה, שרשות נתונה להנהיגה למכור בפומבי נכסי הטכניקום. חשבונם הוא פשוט: בית וויסוצקי ושיף נתנו את כספם למוסד זה במתנה, אבל האשכנזים לא נתנו כלום במתנה, אלא הכל בתור הלוואה. ובכן, אם ידרשו עתה בבית דין שישלמו להם את חובם (כארבע מאות אלף מרק) וישיגו רשיון למכירת פומבי, הלא הם עצמם יהיו הקונים, אחר כי אנהנו לא נוכל לשלם להם תיכף במזומן סך גדול כזה, ואז יבטל הקורטוריום, והטכניקום יקום לצמיתות לה"הילפספערין" בתור קנין פרטי, ויפטרנו בבת אחת מכל התערבות "זרה". זהו ה"פלאן" שלהם, שנתברר בישיבה האחרונה. לפני הישיבה השתדלו להסתיר את מחשבתם ודברו רק על "ליקוידציא" ולא על "מכירת פומבי", ובין שני אלו יש הבדל גדול, כי "ליקוידציא" פירושה מוגבל בספר התקנות וצריך שתקובל ברוב של $\frac{3}{4}$ דעות. אבל "קונקורס" — הרי זה בנקרוט שמוכרים נכסיו לתשלומי חובות, ובמצב כזה, כמוכר, אין מסתכלים בספר התקנות, אלא בחוקי המדינה הכלליים. והדברים ארוכים ומסובכים, ואין בינלתי לברר לך הכל. איך שהוא, עדיין לא הוברר לנו, אם נוכל להפריע בעדם על יסוד חוקי גרמניא. החלטנו לשאול בעצת יוריסט מומחה, ועוד לא הודיעוני מברלין מה דעתו של זה . . . . .

למר א. דרויאנוב, אודיסא.

לונדון, 29 יולי 914 (וי מניא תרע"ד).

בזמנו קבלתי אנרתך הגלויה מן ס' תמוז וגם את הגליון הראשון של ה"כתבים". ומאחר שלא היה לי מה להעיר על הדברים שבגליון ההוא, לא מהרתי לענותך, בהיותי טרוד מאד בשבועות האחרונים.

בינתיים הייתי בברלין, כי נקראתי לבוא שמה לעת ישיבת הקונטרס לעניני הטכניקום, שהיתה ביום 17 יולי. כמובן, דברתי שם עם ששלינוב ע"ד, העולם, וצר לי לאמור לך, שאין הלכות נוטים להעברתו לברלין ומסופק אני אם יש תקוה לזה. לעמט זה יש נטיה חזקה להעבירו לא"י. בארתי לששלינוב את השקפתי (שכבר כתבתי גם לך), כי העתון הדרוש בא"י צריך להיות הפשוט ולא עתון רשמי של ההסתדרות, והורה לי, אלא שלפי דעתו אפשר בכל זאת להעביר לשם את העולם ולשחררו מן הרשמיות. השתדלתי לבאר לו, כמה קשה דבר זה. מכל הצדדים. אבל, כאמור, נשענת הצעה זו על נטיות הלב, ולא על ההגיון. בברלין שמעתי ג"כ (איני זוכר, אם מששלינוב או מאחר), שאתה עכשו נוטה לעקור דירתך לא"י, אם יחליטו להעביר לשם את העולם. האמת הדבר? . . . .

הושב אני לצאת למנוחתי ביום 18 אוגוסט. . . . ורוצה אני ללכת ישר לזרדן, שלנו, אם עד אז לא יהפך העולם לטהו ובהו. הלא עומדים אנו עתה לפני, יום הרין הגדול בחיי אירופא, ומי יודע מה יהיה מצב כל העמים והארצות לאחר שלשה שבועות.

לד"ר י. ששלינוב, ברלין.

לונדון, 29 יולי 914.

תודה לך על מכתבך והמצורף לו. קראתי את ה"בעריכט" והמכתב החוזר הנלווה לו. ודאי כל זה טוב, לברר את המצב במדה ידועה לאלה שלא ידעו כלום. אבל אנו בעצמנו, לצערי, עדיין אנו מנששים באפלה ואין אנו יודעים את העיקר, כלומר מה שאפשר או אי אפשר לעשות

ע"פ חוקי הארץ. אין אנו יודעים עדיין להשיב, למשל, אפילו על שאלה חשובה כזו: אם, כשיגיע הדבר לידי קונקורס, יכולים אנו – יורשי וויסצקי ואפיטרופסו – לדרוש בחזרה מאת האלף השניה, שניתנה לא במתנה גמורה, אלא לישי בנין אינטרנט. והלא בזה תלוי כל המצב, שאם נוכל לדרוש מאת אלף רוב, והנציגולפונד – מאה אלף פרנק בעד הקרקע – הרי אנו, מיוחסים" כמעט כמותם ולא קשה יהיה להתחרות עמם. עוד שאלות יורידיות חשובות תלויות ועומדות, ועד שיתבררו אין אנו יכולים להחליט כלום. והנני מתפלל הפלא ופלא, שעד עתה לא הספקתם לעשות את הצעד ההכרחי הזה: למסור את הדבר ליוריסט מומחה למקצוע זה ולקבל מאתו, גוטאכטען" על כל הפרטים. ווייצמן שלח לי את מכתבכם אליו ותמהתי מאד בקראי שם את הידיעה, כי ביום א' שעבר עתידים הייתם לקרוא לישיבתכם איזו, ציוניסטישע יוריסטען" בשביל להועץ אתם. לא זה הוא מה שנחוי לנו. אלו היה מי מאתנו נזקק לפתרון שאלה משפטית חשובה ביותר לעניניו הפרטיים, בודאי לא היה סומך על "שיחה" עם יוריסטים ציוניים, אלא היה מוסר את הדבר ליוריסט אחד הידוע למומחה בשאלה הנודנת, בין שהוא ציוני או לא, ואפילו גוי. ומדוע אין אנו עושים כן גם בענין זה? אתמהה!

למר וויסצקי לא כתבתי. כי מה אכתוב לו בטרם נתברר מצבנו המשפטי? הלא כל השערותינו והצעותינו אין להן שום בסיס בלי ידיעת הדבר היסודי הזה.

בודאי קראתם את הקורספונדנציא מברלין ב, דזשואיש קרוניקל" האחרון. דבר זה שנה את דעתי ע"ד הפרסום. הנה כבר נודע בין החיים דבר הקונגרס, והקהל נוטה להאשים אותנו בכל מה שקרה בזמן האחרון, ומדוע איפוא לא נפרסם את העובדות רק עובדות, יבשות" בלי שום ביאורים או פוליטיקא, שיפקחו עיני הקהל לראות את הדברים כמו שהם? היה לי בזה מו"מ עם ווייצמן. אני יעצתיו לשלוח «Communiqué» למכ"ע הנ"ל, להדפיס לא בשמו (של ווייצמן), אלא בתור, הודעה ממקור נאמן. אבל הוא, כנראה, אינו נוטה לזה. אפשר תשלחו אתם הודעה כזו להדו. קר? זה נראה לי יותר נכון מלהדפיס ב, וועלט". כי מה

שנדפס ב"וועלט", אפילו ספור המעשים בלבד, כבר נחשב בעיני הבריות כעדות של נוגעים בדבר, כפוליטיקא של קיצוניים, שאין משגיחים בה.

למר מרדכי בן הלל הכהן, יפו.

לונדון, 2 ספטמבר 914 (י"א אלול תרע"ד).

כחודש ימים לא קבלתי מא"י מאומה, והנה לפני ימים אחדים בא פתאום מכתבך מן כ"ו מנ"א. למרות תכנו המעציב, שמחתי עליו מאד, בתתו איזו תקוה, שגם בימי המלחמה יש אפשרות לבוא בדברים עמכם. הנני כותב לך איפוא גם אני, ויהי רצון שיגיע המכתב לידך בשלום. המצב הנורא שתארת במכתבך לא הפתיעני, שהרי יודע אני פחות או יותר מהיכן, בריה זו' היה ויכלתי להבין מדעתו, מה מצבה עתה כשנפסקו צנורות ההשפעה מחו"ל. כבר חשבתי הרבה על זה, אבל לא מצאתי כל מוצא. המרכז הציוני ודאי אינו במציאות עתה (נאמרת, ודאי, לפי שנפסק הקשר, כמובן, בין לונדון וברלין, ואין פה שום ידיעה ע"ד המרכז), ומרוסיא ג"כ אי אפשר לחכות לעזרה ממשית עד עבור הקריסים. ובנוגע לאמיריקא, אהה, גם שם אינני רואה כלום. בשבוע זה היה פה ד"ר פרידנוואלד, על דרכו מא"י לביתו באמיריקא. טיילתי עמו ארוכות וקצרות במעמד ידידינו גלוסקין ולוברסקי, וסוף סוף נתברר לכלנו, שאין מה לקוות מאמיריקא. בינתיים קבל גלוסקין טלגרמא מיפו, שהמצב נשתנה לשוב בכמה פנים. אבל עדיין איני יודע איך יתקמו המוסדים שלנו, ביחוד בתי הספר.

גם מצבנו אנהנו פה אינו בתכלית ההדר. המלחמה באה לפתע פתאום ולא הספקנו להכין את האמצעים הדרושים... ועתה אין שום יכולת להעביר ממון לפה מרוסיא. הנחמה היחידה היא — צרת רבים. כי גם הבנקים הרוסים שיש להם מחלקות פה וגם כל שאר בתי המסחר הגדולים הנמצאים במו"מ עם רוסיא — כלם מצבם כמצבנו. הננו חיים לע"ע על הכסף המזומן שנשאר בידנו במקרה בשעה שהתחילה המלחמה. אבל אם תארך המלחמה — איני יודע איך נצא מן המיצר. ....

לד"ר ח. ווייצמן, מנטשסטער.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 3 ספטמבר 914.

... השיחה עם ד"ר פרידנוולד בררה, שאין תקוה מאמיריקא. בינתיים קבל גלוסקין טלגרמא מיפו, שמתוכה נראה כי במושבות הוטב המצב, ע"י ניירות שהוציא הבנק. אבל מה יהיה גורל המוסדות התרבותיים שלנו? על השאלה הזאת, אהה, אין תשובה. ועל זה נוספה עוד ה, פרספקטיבא של השתתפות טורקיא במלחמה. איום ונורא הרעיון. אשריך שיש לך עבודה מוגבלת, אשר בה תוכל מעת לעת, להטביע את כל המחשבות.

לד"ר ח. ווייצמן, מנטשסטער.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 15 ספטמבר 914.

קבלתי היום את מכתבך מאתמול. מבין אני הישב את מצב רוחך, הדומה מאד למצב רוחי אני ובודאי גם למצב רוחם של כל חברינו. אבל איני מסכים לדעתך, שכבר הגיע הזמן לחשוב ע"ד איזו, פעולה. בזה, לפי דעתי, צריך להמתין עוד. מהלך הענינים אינו נותן עוד שום, מפתח לראות מראש את הבאות, ויש מקום עוד לכל מיני הפתעות. באלו הימים בקרוני סכר וסימון ודברנו בפרטות על המצב ובאנו לידי החלטה, שכל פעולה בעקבותיו של ז. היא ברנע זה הטא לעם ישראל, אשר לא נתן כח הרשאה לשום אדם לפעול בשמו. כמובן, לא אוכל לכתוב על זה בפרטות. החלטנו לפנות לז. ולג. ולהציע לפניהם שנועד יחד... אבל עד עתה לא קבלנו תשובה. כנראה, הם חושבים, שהם עצמם די מוכשרים להציל את היהדות גם בלי עזרתנו.

בנוגע לנסיעתך לאמיריקא, אוכל לאמור רק זאת, שלתכלית הפרופוגנדא נראה לי בלתי אפשר בהחלט להשיג איזה דבר בזמן קצר כזה. צריך היית על כן לברר תחלה, לאיזו מטרה הם קוראים לך....

לד"ר ח. ווייצמן, מנטשסטער.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 3 נובמבר 914.

אין רצון לכתוב, וגם אין על מה לכתוב, זולתי אולי על הוסר-רכחנו. כמו שידעת כבר מתוך העתונים, באופן רשמי אין עוד מלחמה עם טורקיא, אבל קשה להאמין שלא תהיה. יותר מדי הרחיקו הטורקים כבר ללכת. ומה יהיה אז גורלה של ארץ ישראל? גם המחשבה לבדה כבר מפילה אימה, ומה גם שאין המחשבה יכולה להגיע לאיזה מוצא. שלא ברצונך נעשה אתה, פֶּטְלִיסְט. מי יודע? אפשר שאחרי ככלות הכל יתגלה, כי גם זו למובה'....

את ג. לא ראיתי, אבל מתוך הגליון האחרון של ה'ראזסוויעפ' נראה, אהה, שספוריו יש להם יסוד. וכשתגמר המלחמה, יהיה זה שכרנו בעד הכל, שיבקשו אותנו לעזוב את פולין (הקראת ב, טיימס?). אפשר להשתגע! איני רואה פה איש עתה ואיני יודע מצב רוחם של אנ'ש. די לי בשלי....

לד"ר ח. ווייצמן, מנטשסטער.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 15 נובמבר 914.

באמת איני יודע מה להגיד לך, בנוגע למכתבך האחרון. לנאומי של ראש הממשלה, כמוכן, שמתו לבי כראוי לו. אך גם מבלעדינו שמו לב לו עוד אחרים. אם קראת את הגליונות האחרונים של ה'דזואיש קרוניקל' (המאמרים הראשיים והקורספונדנציות), הנה יכלת להנכה, כי לא אנחנו בלבד מתרגשים עתה. כל יהודי שיש לו טוח בקרקדו מתעוררת בלב עתה ההכרה, כי הגיעה שעה היסטורית גדולה ליהדות ולארץ ישראל וכי צריך לעשות איזה דבר. אבל כשאתה מתחיל להשוב על השאלה: מה לעשות, הנה בהכרח תרפינה הידים. הנה, למשל, מציע איזה איש ב'דש. קרוניקל' לקרוא בלונדון אספה יהודית כללית, בלי הבדל מפלגה, שבראשה יעמוד הלורד רוטשילד. והאם לא נוכל לצייר לנו מראש, מה תהיינה תוצאותיה של אספה כזו? נפשות-עבדים אלה הלא אינן מוכשרות אף להבין את מנמותיננו. הכל יגמר בזה, שיבקשו את גריי, שהוא

יבקש את סזונוב¹, שהוא ירמו למי שנחנך לרמו, שראוי היה להקל מעט קט את סבלותם של יהודי רוסיא. ואם גרוי יבטיח לעשות זאת, תגדל השטחה בישראל עד כדי להביא לידי יאוש אנשים שכמונו, מרוב בושה וגועל נפש. בקצרה, יקירי, אין מי שיטיל ספק, כי, באו בנים עד משבר², אבל בכאב צורב בלב מוכרחים אנו להודות, כי, כח אין ללדת. ואולם בזה איני רוצה להגיד, שאינני מודה באפשרות שנוים גדולים לסובה בענינינו הלאומי. אדרבא, זהו חלומי בהקיץ, והנני משתדל לעורר בלבי כל אותן התקוות שבשעה זו אפשר לחשבן כגבול האפשרות. ואולם, אם התקוות האלו יבואו, הנה יהיה זה רק מתנת המזל, שאנחנו בעצמנו לא עשינו דבר להשיגה. . . .

ובכל זאת מבין אני היטב את מצב רוחך (שהוא גם מצב רוחי וזה של רבים אחרים). רוצים אנו לברוא לעצמנו „אילווא“, שעושים אנו איזה דבר, ישמיעים אנו בלגל חיינו. בשעה כזו קשה להשלים עם הרעיון של אפיסת כחנו המוחלטת. ובכן — נשתדל „להגיע“. ננסה לסדר שיהות שונות עם אנשים בעלי השפעה ולהבין דעת הקהל האירופית (אותה „אייראפאאישעס געוויססען“ שהצליח נורדו כל כך לתארה בקונגרס העשירי). באנגליא, כידוע לך, זה כמעט אי אפשר עכשו. עד כמה אפשר להתחיל בתעמולה זו כבר עכשו באמריקא — זאת יגידו לנו חברינו האמריקנים. על תכונת התעמולה כבר דברנו פא"פ, ואני עדיין מחזיק בדעתי, שאין לנו להפריו על המדה בדרישותינו. . . .

מקוה אני שתודיעני, אם תקבל תשובה מאת בלפור.

לד"ר ח. ווייצמן, מנטשסטער.

(תרגום כרוסית).

לונדון, 22 נובמבר 1914.

קבלתי הכל. תודה לך. . . . מכתבו של בלפור הנני משיב לך בזה. חושב אני, כי ס. כתב לך ע"ד שיחתו עם מר ל. וואולף. הנך רואה, כי הגדולים שלנו מתנהגים בדיוק כמו ששערתי מראש

---

¹ המיניסטרס לענינים החיצוניים באנגליא וברוסיא אז.

במכתבי הקודם). יותר ויותר מתחזקת בלבי ההכרה, שצריכים אנו להפרד מהם לגמרי.

צדקת מאד, שצריך לשלוח לבלפור תזכיר קטן. בכלל צריך להשתמש בכל מקרה נאות בשביל לרכוש לנו את הסימפתיות והעזר של אנשים בעלי השפעה (אני מדבר, כמובן, על שאלת ארץ ישראל). זהו הדבר היחיד שאנו יכולים לעשות עתה. פרופגנדא פומבית לטובת השקפותינו על עתידה של ארץ ישראל — זה הוא עדיין דבר שיש בו סכנה: עוד רחוק פתרון השאלה, מה יהיה גורלה של טורקיא. אבל חשוב לנו מאד, שאנשים כבלפור וקרר יהיו עמנו כשיגיע הרגע המקווה. מכתב אחד מאת בלפור בעתונים יעשה אז תעמולה יותר גדולה לטובתנו ממאה מאמרים כתובים בידי יהודים.

הנני חושב, שצריך היה בכלל לחבר תזכיר לא רק בשביל בלפור לבדו, כי אם בשביל כל אותם האנגלים שיעלה בידינו לבוא עמם במ"ט ישר. הדוקומנט הזה צריך, כמובן, שיחובר בדיקנות גדולה ובזהירות יתרה. כידוע לך, דעתי היא, שצריכים אנו להיות „צנועים“ בדרישותינו, להסתפק רק בקולוניזציא חפשית ובעבודה קולטורית, מבלי להסתיר אמנם את תקותנו, כי בעתיד, כשהעבודה הכפולה הזאת תתפתח במדה הדרושה, נשיג בא"י חיים אכטנומיים תחת דגלה של אנגליא. בעד פרונטא צנועה זו עלינו היה להלחם, מצד אחד, עם ה„פכוורים“ המדיניים שלנו, אשר בודאי ימצאו את השעה ההיסטורית הזאת מתאימה מאד לצאתם בקול רעש גדול, מקושטים בכל הדר הפרזיאולוגיא שלהם, בהיותם דואנים רק להדורה של „ציאתם“, ולא לתוצאותיה. ומצד אחר, הגדולים שלנו יצאו במחאה נגד כל רמז לאופיו האומי של הענין ולתקותנו לעתיד, ויחפצו להשפיל הכל למדרגת מפעל פילאנתרופי לעזרתם של איזו אלפים „יהודים עניים“. ואני מכיר בעומק לבי, שהכל תלוי בזה, אם נהיה מוכשרים לעמוד בכל תוקף על דעתנו, מבלי לנטות לצד זה או זה, ולזה אנו צריכים לשאוף בכל כחנו.

מר י. גולדברג, הנמצא כעת פה, אומר גם הוא, כי משלוינו יבוא באלו הימים, וכן גם סקולוב. טוב יהיה, שגם אתה תבוא אז, כדי שנועץ

יחד על כל זה ונקבע את היסוד הכללי לפעולה מאוחדת. בלי זה אפשר שתצא קמסטרופא גדולה . . . .

לד"ר ח. ווייצמן, מנטשסטער.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 16 דצמבר 914.

קבלתי היום את מכתבך מאתמול וקראתיו ושניתיו ובאתי לידי הכרה, שדבר גדול עלה בידך (או יותר נכון – בידנו). כשתגיע השעה, אז יהיה ערך יותר גדול לעזרתו של ב. 1) מהתנגדותם של כל המנהיגים שלנו יחד. ובפרט שלפי מצב הרוחות עתה במדינה זו, אפשר מאד שלאחר המלחמה יעבור השלטון לידי הקונסרבטורים, וב. יהיה בראש הממשלה. בקצרה – יישר כחך! . . . .

השאלה ע"ד נסיעתך לאמריקא אי אפשר לפתור בהחלט עד בואו של משלינוב . . . . ראיוןך עם ל. ג. 2) ועם ה. ס. 3) יוכל גם כן להשפיע הרבה על ההחלטה בשאלה זו. הייתי מיעצך ע"כ להניח לעיני שאלה זו בלי תשובה.

ביום ו' בקרני סימון. הוא אמר לי, כי חלק מן התזכיר 4) מעבד הוא. ובכל זאת אינני חושב שיגמרו את העבודה כל כך מהרה. ואולם בנוגע אל ל. ג. נראה לי שהיית יכול לראותו בלי התזכיר ולשלוח לו את זה אחרי כן. שאם לא כן, הלא תצטרך לדחות את הראיון עד שיעבור על התזכיר תחלה, וזה לא יתכן . . . .

---

1) בלפור. 2) ללויד-ג'ורג'. 3) הרברט סמואל.

4) עיי' למעלה מכתבי לווייצמן מן 22 נובמבר.

1915

למר א. ל. סימון, לונדון.

לונדון, 12 ינואר 1915.

קבלתי מכתבך ותמהתי על שאתה מיהם לי דעה זרה כזו, שהרעיון ה"רוחני" מובן רק ליהודים ולא לגוים. זה ימים ושנים שאני מאמין, וכך אני אומר לאחרים, שדוקא הגוים יבינוהו על נקלה, הרבה יותר מן היהודים. והלא בידיעתי והסכמתי דבר היום מה שדבר עם בלפור. ואך לפני ימים אחרים, כשהיו אצלי סוקולוב וטשלינוב, נתעורר, וכזה עצום" בנינו על שאלה זו, אם צריך לדבר עם הגוים במובן שלנו או במובן הפתרון האי קונומי לשאלת היהודים.

בקצרה, ידידי, לא עלה דבר כזה על לבי. המיסורנדום שלך לא נראה לי, בשביל שה"טון" היה מעין פוליטיקא שלילית כלפי הפתרון האי קונומי. וע"ז אמרתי, שהטון הזה יובן רק ליהודים (לא יהודים של «Anglo-Jewry» אלא יהודים מקוראי "הצפירה" וכדומה, הנקיים בהלכה זו). לפי דעתי צריך להציע לפני הגוים מה שאנו רוצים ומקווים באי, מבלי להרבות דברים על מה שאין אנו מקוים (אע"פ שהיינו רוצים, אלו היה הדבר אפשר).

ואולם בנוגע ליהודים של «Anglo-Jewry» באמת יש הלוקי דעות בינינו. אינני מסכים, שאפשר לדבר עמהם כלשונם, מכלי לגעת ברעיון הלאומי. טובש שלא יבינו אותנו משיבינו מתוך דברינו דעות שאינן שלנו. ואם תחפוץ, נדבר ע"ז ביתר פרטות כשנתראה בקרוב. . . .

למר ש. פבזנר, (אמיריקא).

לונדון, 24 ינואר 1915.

כתבתי לך זה כחדש ימים מעיר באטה (ישבתי שם שנים עשר יום לשם מנוחה), ומאתך לא קבלתי מאומה בזמן האחרון, אבל קראתי סכתביך לל. ויודע אני מצב ענייך באמיריקא. אל נא יפול לבך, יקירי! בעת כזאת אין אדם רשאי להתאונן כשאין ההצלחה מלֵוה את מעשיו. עולמות שלמים הולכים ונהרסים לעינינו — ומה אנו ומה מעשינו לעומת כל אלה?

אינני מסופק, שקבלתם גם אתם את הטלגרמות האחרונות מאלכסנדריא ע"ד שנוי המצב בא"י. כל תקותנו היא, שאתם שם תוכלו לעזור ע"י הציר האמיריקני בקושטא. מפה אי אפשר, כמובן, לעשות דבר עתה. בכל אופן אין אנו מתאשים. מי יודע את הצפון בחיק העתיד? אולי מעז יצא מתוק, ועל משואות הישוב הישן יבנה ישוב חדש גדול ונהדר. מצד זה יש לנו פה תקוות טובות, אבל לא אוכל לכתוב לך בפרטות. . . . ומה אכתוב לך עוד? מכין אני את מצב נפשך עתה, וגם אתה מכין את מצב נפשנו אנו פה, ואין לנו אלא לחזק זה את זה, שנחיה ונגיע לימים טובים מאלה. . . .

לד"ר י. משלינוב, לונדון.

לונדון, 21 פברואר 1915.

בתו של רבי מרדכי הכהן שלחה לי מפריו מכתבים שקבלה מבני משפחתה מיפו וכלומר, לא מכתבים ממש, אלא דברים מקוטעים שרשמו בפנקסו של אחד ממכיריהם שיצא מיפו, וזה מסר בפריו את העלים מפנקסו.

באופן אחר אי אפשר עתה). במכתבים האלה, שנכתבו ביום 24 ינואר, יש דברים המפיצים מעט אור על המצב, ועל כן הנני שולח לך בזה העתק מהם, עד כמה שהם נוגעים במצב הכללי.

דוד, בנו של רבי מרדכי (תלמיד הגמנסיה) כותב:

... מהומן שנסעתם המצב הולך ורע, ביחוד אנחנו בתור יהודים, ציוניים סובלים מאד. כי הנה מנהל הצבא העומד בראש הפרקה הרביעית, כלומר בראש הצבא שהולך למצרים, הוא שונא לנו, וביחוד לעבודתנו, פה, בלב ונפש, ורודף אותנו בכל האמצעים אשר בידו. ביחוד הורע מצבנו עכשו, בשעה שהוא נסע אל הגבול המצרי, למלאות את תפקידו, שם, והשאיר בירושלים בתור מלא מקומו את מי שהיה הקימקאם, בעירנו. והוא, הן יודעים הנכם, רודף אותנו. ונדמה לי, שהחליט בלבו, להכרית את שמנו מהארץ.

מלבד אלה הורע המצב האיקונומי עוד יותר. כי הנה המשיקים, של ה"אנגלו" אין פועלים יותר, כי הממשלה סגרה את הבנק לגמרי, והפתקאות של ועד תל אביב—קל וחומר אסור. והנה עכשו צריך להיות, רק מהכסף הנמצא מיד, ועד כמה זה אפס מידי היהודים—הנכם יודעים. "מה יהיה? ..."

מה שנוגע למלחמה אצלנו, אין אנו יודעים עוד כלום מהמעשים, ממש. אבל לדרום, לגבול המצרי, הולך צבא רב מאד ומסודר יפה, וגם כל השטב מדמשק עבר לירושלים ומשם הלאה. ואולם במשך הודש תתחיל, וגם תגמר המלחמה. דשמל־פשה הודיע, שאחת משתי אלה: יבוא למצרים, וינצח וישוב הנה בתור מנצח ומשחרר מצרים, או לא ישוב כלל מהמדבר. נחיה ונראה.

"מחר נוסעים רבים מן העסקנים שלנו מהסניף הירושלמי לחיפה, ומטבריה וצפת, כי נגזרה עליהם גזרת גלות מטעם דשמל־פשה לעשרים יום בעד השתתפותם בעבודה ציונית. ביניהם נמצאים: דיונגוף, ברלין, גרוזבסקי, אייזנברג, מאירוביץ, בוגרטשוב, שלוש, ועוד הרבה. כל אלה הוא רצה קודם לשלחם, לקושטא, ואולם אחר כך הוטב לבו וגזר עליהם, לנסוע למקום מגורם (?) לעשרים יום. ..."

אניות המלחמה של שונאינו מסתובבות בסביבות יפו יומם ולילה
(בלילות מאירות אותנו בפרוֹקטור), אף כי זה יומים לא היו. האניה
„האמיריקנית היתה פעמים אחדות ולקחה עד כמה שהיו אנשים, וגם האיטלקיות
„לוקחות כבר בלי כסף (קבלו סקודה מגבוה). העיר התרוקנה לכן לגמרי.
„אתמול הייתי ב„ראשון“... מעולם לא הרגשתי כאב כל כך גדול
„ככפעס זו, כשראיתי את הפירות על העצים לא נמכרים; תפוחי זהב
הרבה מאד, עד לאין סוף, ואולם לשלוח אי אפשר בשום אופן. הממשלה
„כמעט שאינה נותנת, בפחדה שהם נשלחים לאנגליה... ושאלת הנז
„לפרדס, אשר הולכת וקרבה עם הקיץ, שאלה קשה מאד אשר אין לה
„כמעט כל פתרון, נז אין, ואם אפילו יהיה, הממשלה לא נותנת ליהודים
„כלום. ומה נעשה עם הפרדס? איך נשקה אותו? רע מאד.
„בגמנסיה לומדים, משתדלים ללמוד בסדר, ואולם אין הענין עולה
„יפה, והמצב מכריח להפסיד הרבה מהפרוגרמא. בית הספר לבנות עודנו
„סגור“... .

רבי מרדכי עצמו כותב רק שורות אחדות, ובין שאר דברים הוא כותב:
„את המוסדות הלאומיים שלנו רודף מי שהיה [קימקאם?] ביפו
„ועתה ראש המרגלים (?) בכל עז. סגרו את האפ"ק כליל, למשיקים אסרו
„להתהלך. מן הארץ יצאו כששת אלפים יהודים ועוד טרם נגמרה היציאה“.

למר י. אייזנשטרט, לוזאנא.

לונדון, 24 פברואר 1915 (י' אדר הרעיה).

בשבועות האחרונים אפסוני מרדות ודאגות שונות ולא יכלתי לפנות
לבי לכתיבת מכתבים. מפני זה נתאחרה תשובתי על מכתביך האחרונים,
ואתה סלה נא.

במכתבי הקודם אמרתי, כי מפי ר"ח משי ידוע לך, „שאם קראתי
את הרעיון ע"ד ביאתך ללונדון בשם שגעון, לא הפרזתי על המדה“.
הדברים נראו לי אז ונראים לי גם עתה ברורים ומפורשים: ר"ח משי,
שישב פה שבועות אחדים וראה את לונדון, אקלימה ותנאי החיים פה,

הוא יכול לבאר לך, כמה מן הזרות יש ברעיון כזה, שחולה כמותך יחשוב ע"ד קביעת דירתו בלונדון לעת כזאת. ועתה הגע בעצמך, כמה גדול היה תמהוני, כשקראתי במכתבך האחרון פירושך לאותם הדברים, כאלו אמרתי, „כי ר"ח משי. יבאר לך, שרעיוןך ע"ד תכנית ישוב רחב בא"י הוא שגעון!" העבודה, אין אני יודע מה אתה סח. לא שמעתי כלל, שיש לך איזה רעיון מיוחד ע"ד ההחבת הישוב בא"י, רעיון שלא נודע עד כה לאחרים ושאתה קורא לו, רעיוני". בעת אחרת הייתי מבקשך לגלות לי רו זה, אבל עתה—לא אכחד ממך—אינני תאב הרבה לשמוע רעיונות חדשים ע"ד ההחבת הישוב, לפי שאין שום אדם יכול לדעת, עם מי יהיה לנו עסק בא"י אחר המלחמה ומה יהיו תנאי העבודה, האפשריות מרובות ושונות מאד. אפשר שההחבת הישוב תבוא במדה שלא פללנו לפני שנה, ואפשר שבמשך הרבה שנים לא יהיה שום מקום להחבת הישוב, ואפשר גם זאת, שאף הישוב הנמצא יחרב הלילה עד היסוד. ומה בצע איפוא לאכזר זמן ויגיעת־הרוח בהצעת תכניות חדשות? נחיה ונראה—זהו ה"רעיון" היחידי שמתאים עם המציאות בהוה. צריך להשתדל בכל האמצעים האפשריים להציל את הישוב הנמצא, ועל ההחבתו בעתיד נחשוב בעת שיתברר המצב ונדע לפחות באופן כללי, איזה דרך עלינו לבחור בשביל להגיע למטרה זו.

אגב אורחא: ביום א' שעבר פרסמו כה"ע פה טלגרמא מקהירא, ובה נאמר, שהשתדלותו של ציר אמיריקא בקושטא ועוד סבות אחרות גרמו, שהממשלה שם שנתה לטובה את יחסה לישובנו בא"י, ואף הבנק שלנו נפתח. אם אמת השמועה הזאת — עדיין לא נודע לי.

אינני מתרעם הלילה על מוסרך הטוב בנוגע לי לעצמי. אם באמת הייתי יכול לעזור לעמנו, אלו עזבתי את משרתי בבית המסחר והייתי עוסק ב"עבודת הכלל" — איני יודע. ולא זו בלבד, אלא שאיני יודע, מה היא ה"עבודה" שצריך ויכול הייתי לעבוד עתה. מיום שיצאתי מארבע אמותי לרשות הרבים לא היתה לי עוד עת כזאת של בלבול הדעת, ומעודי לא הרגשתי ברפיון כחנו בכלל ובאפסותו של כל אחד מאתנו בפרט — כבשעת הרת־עולם זו. אבל נניח זה. האמת היא, שאף אלו הייתי יודע,

שעבודת הכלל נזקקת לעזרתי, לא הייתי עונב מקור מחיתי ומחית ילדי התלויים בי. לפי שכך מקובלני מבית אבא: פשוט נבלתא בשוקא ואל תצטרך לבריות". והבריות האמורות כאן — לאו דוקא יחידים; גם מן הצבור לא נהניתי מימי, ולא אשנה את דרכי בענין זה לעת זקנה. אפשר שלפי דעתך צריך אדם להתרומם על קטנות' כזו לשם טובת הכלל. אבל מה אעשה ואני איני יכול להתרומם.

... מבין אני כמה קשה עליך הישיבה בלונזאנא בעת הזאת, אבל הלא לשם רפואה באת לאירופא ומחויב אתה לשבת במקום שהרפואה יותר קרובה לבוא. ואם תזלזל ברפואתך, הלא בצדק יתרעמו עליך בני א"י, שעזבת את הארץ בשעת המשבר. לשם עבודת הכלל בחוץ לארץ לא היית רשאי בשום אופן לעשות כן. מכל ראשי עסקני הישוב לא עזב איש את הארץ, ואלה שהיו בחו"ל עזבו את אירופא והלכו לא"י בעת שהמצב היה רע כבר, ולא אשמתם היא שנעצרו במצרים ולא נתנו להם לשוב. רק מפני מחלתך, שדרשה רפוי בחו"ל, לא ישימו עליך אשם, לפי שאין דבר עומד בפני סקוח נפש, — ואתה הושב ע"ד נסיעות החקות ושוכח את העיקר!

למר מרדכי בן הלל הכהן, יפו.

לונדון, ט"ז אדר תרע"ה.

היום קבלתי מכתבך הקצר מן ג' לח"ז, ששלחת ע"י ידידנו רז"ד [ליבונשין], ואיני צריך לאמור לך כמה שמחתי על זה. את המכתב הארוך והמפורט, שאתה מזכיר, לא קבלתי, ובכלל לא קבלתי ממך מאומה זה כחצי שנה, מלבד שורות אחדות שהוספת על מכתב אחותי בהיותך בחיפה, וגם מכתב זה (של אחותי) קבלתי אך לפני שלשת ימים. אני כתבתי לך לפני איזו חדשים דרך רוטרדם, אך, כנראה, לא הגיע מכתבי לידך.

לנו שלום, והחיים שוטפים על פנינו ברעש, כבכל העולם. לעבודה ספרותית אין לי עתה לא רצון ולא יכולת, והנני מבלה ימי בהמונה של הסיסי, ולילותי — בקריאת כה"ע ובהרהורים רעים....

הרבה הייתי רוצה לאמור לך, אלא שמסופק אני אם יגיע מכתבי לידך. ובכן ישמרכם ה' מכל רע וישים לכם שלום.

לד"ר י. טשלינוב, לונדון.

לונדון, 1 מרס 1915.

קבלתי היום מכתב מניוירק והנני מעתיק לך בזה קצתו (המכתב מיום 18 פברואר):

קבלנו סלגרמא מקושטא, שהממשלה המרכזית לא שנתה את יחוסה ליהודים בא"י, ובאספת כל המיניסטרים הוחלט לתת פקודה נמרצה לירושלים להתנהג באופן הנגזר עם כל היהודים, להרשות גם ליהודים שלא התעתמנו¹ להשאר בארץ, להוציא לחפשי את כל הציונים שנאסרו או נשלחו מא"י, להרשות להבנק להפתח, כדי לקבל בחזרה את כל המשיקים שהוציאו, ואחרי כן — אם יהיה הדירקטור עותמאני — להרשות להבנק את העבודה גם לעתיד, לפטור את המזכיר „של דשימל-פשה (מי שהיה קימקאם ביפו) ולקרווא אותו „לקושטא. — „כיום 10 מארס ישלחו סוף סוף 900 טון צרכי אוכל ליפו על ידי „האניה של הממשלה האמיריקנית. המשלוח — חנם.

אם קבלתם גם אתם איזו ידיעות המאשרות כל הנ"ל או להפך — אנא הודיעני נא.

ותמהני על אנ"ש בניוירק, שהיתה בידם בשורה כזו עוד לפני שנים עשר יום, ולא חשבו לנחוץ להודיע זאת לכם פה. הלא יודעים הם, שפה אין מקבלים ידיעות ישר מקושטא.

למר ז. ד. ליבונטיץ, אלכסנדריא.

לונדון, ט"ז אדר הרע"ה (2 מרס 1915).

תודה מרובה לך על מכתבך מן 19 פברואר ותודה כפולה על בשורתך בדבר ר' מרדכי שלנו ועל מכתבו שצירפת לשלך. הרבה דאגתי

¹ „התעתמנות“ קראו אז לקבצת עול הנתינות הטורקית.

לו בימים האחרונים, משהגיעה אלי הידיעה ע"ד מה שאירע לו. — הנני מצרף בזה מכתב אליו, והואילא נא בטובך להמציאהו לו, אם אפשר, ואם לאו—אולי תוכל למסור לו תוכן דברי בע"פ ע"י מי מן העוברים ושבים. את מכתבך מן י"ח כסלו קבלתי זה כבר, ואתה סלה נא כי לא עניתיך עד כה. קשה עלי עתה לכתוב לאנשים שכמותך. מה שרוצה אתה לכתוב—אי אפשר לכתוב, ומה שאפשר—אין כדאי לכתוב.

אתה אומר ששלחת לי, חבילה של ידיעות מן הועד הזמני" — ואני לא קבלתי מאומה, אבל קראתי את הידיעות האלה (ד"ר משלינוב קבל). ואתה מבין מדעתך את הרושם שעשו עלי. ואולם אתמול קבלתי מניוירק בשורה טובה (מן 18 פברואר), כי ע"פ פקודה מאת הממשלה המרכזית נשתנה הכל לטובה בא"י, ואף הבנק קבל רשיון לפתוח דלתיו בכל מחלקותיו, וכל אנשי נשתחררו וכו'. רוצה הייתי להאמין בבשורה זו, אלא שתמה אני, איך אפשר שלא היית אתה משרני כבר במכתבך (שנכתב ביום 19 פברואר), אלו היה הדבר אמת?

יותר אין לי מה לכתוב לך. כלומר יש ויש, אלא שהשתיקה יפה בעת כזאת.

היה שלום, ידידי, ויהי רצון שנזכה לראות איש את אחיו בא"י במצב יותר נעים ונזכור בשמחה את כל התלאה.

ברכת שלומי באהבה לחברנו היקר מר גלוסקין. גם מאתו קבלתי מכתב לפני איזו חדשים וגם לו לא עניתי מסבה שהזכרתי למעלה, ואקוה שיבין לרוחי ולא יתרעם עלי.

לד"ר י. משלינוב, לונדון.

לונדון, 3 מרס 1915.

תודה לך על מכתבך, והנני משיב לך בזה את, היללהי האלכסנדרונית. גם אני נוטה לחשוב, שהידיעות מאלכסנדריא צריכות בדיקה, והא לך אות נאמן: במכתבם הקודם הודיעו ע"ד מאסרו של מרדכי בן הלל, ובמכתבם האחרון הרצוף בזה הם חוזרים ומספרים זאת, ומכתבם הוא

מיום 16 פברואר. והנה אתמול קבלתי מכתב פרטי מליבונטין מיום 19 פברואר, ומצורף אליו מכתב מן 17 פברואר מאת רבי מרדכי עצמו! הוא כותב מ'פ' בסגנון של אדם חפשי, ואף כי, כמובן, הוא מתאונן על המצב בכלל וגם מזכיר את תואנות הממשלה המקומית (ההטעמה היא של'ו), אבל לא ניכר כלל מתוך דבריו, שאיזו סכנה גדולה נשקפת להם. צר לי כי לא אוכל לשלוח לך גוף המכתב, כי תיכף לקבלתו שלחתי לבנותיו לפרוץ, מדאגתי אולי הגיעה אליהן השמועה ע"ד מאסרו. ולא זו בלבד, אלא שגם ליבונטין במכתבו מודיעני ע"ד ר' מרדכי בזה"ל:

מר מרדכי בן הלל היה קרוא לירושלים וישב כשבוע במלון קמיניץ ואחר חקירה שחקרוהו בדבר הציוניות שלחוהו לחפשי".

אינני שולה לך מכתבו של ליבונטין, לפי שאין בו שום חדש, רק שורות אחדות של "אנחות" ע"ד המצב בכלל.

להרב מר צבי הכהן, לונדון.

לונדון, 5 מרס 915.

קבלתי מכתבך מן 2 לח'ז ואבקש סליחתך על כי אחרה תשובתי מעט. לא הפצתי לסרב לך בלי ישוב הדעת, וע"כ דחיתי תשובתי עד שאתישב בדבר. ואולם צר לי להודיעך, כי גם עתה, אחר שהתישבתי בדבר, מוכרח אני לדהות בקשתך. לא בריאות גופי ולא מצב רוחי מסוגלים עכשו להשתתפות באספות, וכל שכן לנאומים. המצב הכללי בעולם, חלול כל היקר וקדוש לאדם באשר הוא אדם, וביחוד צרות עמנו ועלבוננו במזרח ובמערב—בלבלו את עולמי הפנימי והביאוני להעמיק יותר ב,חשבון הנפש" — ועדיין לא נגמר ה,חשבון" ... בעת כזאת, המשכיל ידום. ...

למר ש. פבזנר, ניוורק.

לונדון, 8 מרס 915.

כתבתי לך ביום 25 לחודש שעבר. מני אז קבלתי שני מכתבך האחרונים ... גם הטלגרמטא ששלחת על שמי, בנוגע אל ההלואה

כשביל בני א"י, נתקבלה ביום ו' ושלחתי לטשלינוב. אחמול ראיתיו ואמר לי, כי מסר דבריך לפריז ומחכה לתשובה. טשלינוב וסוקולוב אומרים שניהם, שבהיותם בפריז, כשנתקבלה הטלגרמא הראשונה שלך ע"ד ההלוואה, היה הברון נוטה לעשות בזה דבר ממש, אלא שבאותו היום באה היללה הגדולה מאלכסנדריא, שהכל הולך ונחרב בא"י, ונתע הברון לאחוריו. כי באמת הלא אין שום תועלת לתת כסף בשביל פרדסים שנחרבו ועומדים להמסר לערביאים. ונפלא הדבר, כי בימים האחרונים נשתתקה אלכסנדריא ועד היום לא הודיעו מצדם ע"ד הטבת המצב בא"י, ואנו בעצמנו דואגים מפני זה, שמא לא השגינו הפקידים בא"י בגזרה של מעלה. הלא בטורקיא אנו עסוקים, ובעת מבוכה כזאת! כי איך אפשר שלא הגיעה הבשורה מא"י לאלכסנדריא? ואם הגיעה, איך אפשר שאלכסנדריא לא חשבה לנחוץ להודיע לפה? — בקצרה, עדיין אנו מרחפים בין תקוה ופחד.

ע"ד שאלת הטכניקום אין אנו פה יודעים כלום זולתי מה שקראנו בכה"ע ומה שהודעתני אתה. אינני מבין היטב, איזה קשר יש בין מכתבו של זו. ע"ד האינטרנט ובין הליקבידציא של הטכניקום. איך שהוא, הנני מקוה כי, לא יחרוך רמיה צידו", ואף אם יקנו עתה, תתבטל הקנייה אחר המלחמה.

ר' א"א לא מסר לך את הדברים בדיוק. אין אנו כועסים על ש. „על כי שלח טלגרמא לחיים". יודעים אנו שהטלגרמא נשלחה כחתימת מ., אלא שהושדים אנו בש. (ע"פ שמועה שהגיעה אלינו), כי השפעתו גרמה לכך. ואולם לא זהו העיקר. אם ש. או אחרים חייבים, — הטלגרמא כשהיא לעצמה — איני יודע איזה שם אקרא לה. יושבים להם אנשים בנוירוק ושומעים שמועה מרחוק, כי מצד אחד הורע המצב בא"י ומצד אחר נפגשו בלונדון אנשים אחדים ודברו מה שדברו בהדרי חרוב, — ומיד הם מודיעים לאלו האחרונים בנוסח של אבטוריטט שאין להרהר אחריו: „אתם ושיחותיכם אשמים ברוע המצב", מעין, למה הרעות לעם הזה"... וכי כך עושים חברים בדעות, העובדים למטרה אחת? טוב כי נתברר הדבר, שבאמת לא שנתה הממשלה המרכזית את יחוסה לישובנו.

אבל הן אפשר היה, שהממשלה המרכזית תשנה באמת את יחוסה לרעה, —
האמנם היתה רשות להנויורקים להטיל האחריות על בעלי המו"מ החשאי,
מבלי לחקור ולדרוש תחלה, אם לא היו לזה סבות אחרות יותר קרובות?
אפשר, למשל, שבעלי הפרופגנדה בא"י (הקימקאם שהיה ביפוע עם כל החבריא
שלו) הצליחו להשפיע על הממשלה, או אפשר שהעירו את הממשלה על
המאמרים שבאו בכ"ה ע"ה ציוניים והכלליים ע"ד א"י וישראל. והמאמרים
האלה הלא התחילו כה"ע לפרסמם עוד זמן רב לפני השיחות החשאיות. ר' א.
א. יוכל להעיד, כי עוד בראשית הסתו, כשקראתי במה"ע Jew. Chr. מכתב
אחד, שבו נאמר מפורש, כי לא רק יהודי אנגליא, אלא כל ישראל יושבים
ומצפים מתי תכבוש אנגליא את א"י. — נרגזתי מאד והשתדלתי שישלחו שלוחים
להעורך (הלא גם הוא ציוני!) בבקשה שיחדול מלהדפיס דברים על הענין
המסוכן הזה, — אבל לא הועלנו כלום. והאם בכמ"ע שלכם, דאם יודישע
פאלק", לא נדפסו מאמרים ע"ד הענין הזה? בעוד שעד היום לא באה
אף מלה אחת בכמ"ע ע"ד אותן השיחות, — ואיך איפוא יכלו הנויורקים
להרשות לעצמם, כששמעו ע"ד המצב בא"י, להחליט תיכף, שאותן השיחות
הפרטיות — ולא אותם המאמרים בכמ"ע, שאין להם שום קשר עם
ה"שיחות" — הן שגרמו לכך? אני רואה בזה עול גדול, שאיני יכול
להולמו. זו היא מעין אותן העלילות, שארסן קשה ביותר, מפני שאין
הנאשם יכול להוכיח שקרותן, ואין בני תרבות נוהגים להשתמש בארס
זה אפילו כלפי שונאיהם (כלומר, לא היו נוהגים, עכשו נוהגים ונוהגים),
וכל שכן כלפי חברים קרובים. . . .

למר ב. מלודסקי, מינמרן.

לונדון, י' ניסן תרע"ה (21 מרס 1915).

מכתבך מן י"ב אדר קבלתי בזמנו ולא עניתך עד כה, מפני שבאמת
איני יודע מה לענות על שאלותיך. אולם אחר שמרחת להזכירני, שעדיין
אני חייב לך תשובה, הנני בזה להשיבך:

מה אתה יכול לעשות עכשיו לטובת עמנו? — שאלה זו שואלים
עכשו את עצמם גם אנשים שכל ימיהם עברו בעבודת העם — ואינם

מוצאים תשובה. בעת מבוכה כזו, שהעולם הולך וחרב ואין אדם יודע היום מה שיקרה מחר, — מה יכולים אנו, עם עני ודל, שאין כחנו אלא בפה, לעשות למובת עתידנו? בעל כרחנו אנו יושבים ומצפים לישועה ע"י השנוים שיבואו בחיי העולם בכלל, וכל זמן שהשנוים האלה עדיין לא נתבררו, אין אנו יכולים לעשות כלום.

איזו ספרים עליך לקרוא בשביל לרכוש ידיעה יותר עמוקה בעברית? — מה אוכל להשיב על זה, כשאין אני יודע מדת ידיעותיך בעברית ואיזו ספרים כבר קראת? כמובן, צריך לדעת את התנ"ך, צריך לקרוא בספרי אגדה ומדרשים, צריך להתרגל גם בקריאת ספרות ימי הבינים — ועוד ועוד. אבל לתת פרוגרמא קצרה אי אפשר, לפי שעד עתה אין בספרות העברית ספרי-למוד מספיקים, שיכללו כל הסגנונים השונים של הלשון העברית מתקופת התנ"ך ועד עתה.

המצב כא"י עתה לא טוב. אבל הידיעות המכהילות שבאו בכה"ע ע"ד חורבן כל הישוב — הן מוגזמות מאד. לבוא בחליפת מכתבים עם א"י קשה מאד. צריך לשלוח את המכתב לאיזו ארץ ניטרלית על שם מי מן הגרים שם (כמובן, הדברים אמורים כשיש לאדם מכירים שם), והוא שולח את המכתב לתעודתו.

לד"ר י. קלוזנר, אודיסא.

(תרגום מרוסית¹).

לונדון, 4 אפריל 1915.

באלו הימים קבלתי ספרך החדש², ואודך מאד על כי זכרתני. התוכן, כמובן, ידוע לי עוד מן „השלחי". טוב עשית, כי הוצאת את המאמרים האלה בספר מיוחד. ובכל זאת מסכים אני במקצת לדעת מבקרך, שהרכבה הערות שלפי תכנן נוגעות רק לך לבדך, אפשר היה להשמיט. הספר, שבכללו הוא מלא הערות רבות ענין — היה רק משתבחה על ידי זה.

---

¹ בשנות המלחמה אסור היה לשלוח לרוסיה מכתבים בעברית.

² הדברים מוסבים, כנראה, על ספרו „עולם מתהוה" (רשמי מסעו לא"י), שנדפס

תחלה ב„השלחי" ואח"כ יצא בכרך מיוחד.

על מכתבך מן 11 נובמבר עניתיך ביום 11 ינואר. הקבלת? ממך
לא קבלתי יותר מאומה.

אצלנו פה הכל כשהיה. „יושבים אנו על חוף הים ומחכים לרוח
טובה“. משלינוב וסוקולוב פה זה כשני חדשים. כמובן, נפגשים אנו לעתים
קרובות. עושים איזו צעדים, אבל בתנאים של עכשו אי אפשר לראות
מאומה מראש. בכל אופן אנו חושבים, שאחר המלחמה תקבל העבודה באי
צורה יותר ברורה. כה יתן ה'.

למר ש. דובנוב, פטרבורג.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 28 אפריל 1915.

מכתבך מן 4 מרס קבלתי זה כחודש ימים והרבה שמחתי עליו (אם
אפשר בכלל להשתמש עכשו במלה זו), למרות תכנו, שאינו משמח כלל.
מה מאושר אתה, שבעת כזאת אתה יושב ועובד בתוך עמך וסובל יחד
עמו! ואני נושא צערי לבדי, הרחק מסביבתי הטבעית ומשולל יכולת להשתתף
אף כל שהוא בחייהם ועבודתם של אותם החוגים שבתוכם עברתי שנים
הרבה כל כך. אתה מיעצני „לחוות דעתי בקהל“ על מהלך המקרים בהוה.
אהה, יקירי, אינני חושב, שיש לי רשות לעשות זאת. בשעה כזו רשאי
לדבר אל העם רק מי שנושא וסובל יחד עם העם את כל צרותיו ועלבונותיו
ונמצא עמו בקשר בלתי אמצעי. בכל עמלי לחזור לתוך נפש העם ולהבין
הלך רוחו בעת הזאת, — הנני מרגיש, שזה אי אפשר. הנני סוקר את
המעשים בעולם בכלל ובעולם היהודי בפרט בעזרת מקורות שונים...
ואוכל לאמור לך רק דבר אחד: אם אתם שם יש לכם סבות מספיקות
להתייחס בפסימיסמוס למצב היהדות, הנה ביחס להאידיאלים האנושיים
הכלליים, אנחנו פה נמצאים בתנאים גרועים הרבה יותר, בהיותנו אנוסים
לראות בלב דוי איך הולך וחרב, הולך ונעלם בסערה כל מה שנחשב כבר
לקנין מוצק וחזק למדי, שאינו ירא עוד מפני שום הרס. וצר לי מאד,
שאיני יכול לכתוב על זה בפרטות יותר....

ואני עודני עוסק — וגם זה רק לעתים רחוקות — בתרגום מחברתו של פינסקר. הרבה מקומות במחברת זו נראים עתה ביחוד, לאור המעשים המתרחשים והולכים, כדברים בעתם. . . .

לד"ר א. קסמליאנסקי, רוטרדם.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 10 מאי 915.

. . . . . בחיי הפרטיים אין כל חדש. עיפתי באופן נורא, כן במובן הגופני וכן במובן המוסרי, ורוצה הייתי ללכת לנוח באיזה מקום הרחק מן ה"ציביליזציה". אבל — לאן? אנה מפניך אברה? האיש שאני מקנא בו עכשיו יותר מכל — הוא שקלטון, שהצליח לברוח בעוד מועד אל הציר הדרומי — המקום היחידי שאליו ודאי לא יגיע סרהון ה"אנושיות" . . . .

למר ב. פורט, לונדון.

לונדון, 1 יוני 915.

קבלתי מכתבך מאתמול. טועים אתם בעיקר הדבר. ביני ובין ד"ר קנטור ע"ה לא היה יחס קרוב ביותר. ראיתיו בפעם הראשונה בשנת תרנ"ז בכרלין ואח"כ עוד פעמים אהדות ברוסיה. בפעם האחרונה ראיתיו בוויילנא לפני עשר שנים בקירוב. מזה תראו, כי בשנות עבודתו העיקרית לא ידעתי עוד, ואח"כ לא היתה פעולתו ניכרת. בשנים הראשונות של השלח"ה היה שולח לי לפעמים מאמר או פולישון והיינו כותבים זה לזה בנוגע למאמריו, לא יותר. ובכן אין לי שום, זכרונות" על אדותיו, שיהיו ראויים להודיעם לקהל בפומבי. הנני חושב שמר סוקולוב עשיר ממני בענין זה, ותוכלו לפנות אליו.

ואולם כל זה הוא רק להלכה, ולמעשה אין ביכלתי עתה לדבר בקהל על שום ענין, מפני שעדיין אני חש בגרוני.

לד"ר א. קסשיליאנסקי, רוטרדם.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 5 יולי 1915.

... מכקש אני סליחתך על איחור תשובתי. המקרים של שני החרשים האחרונים עשו עלי רושם נמרץ כל כך, עד שאבד לי לגמרי הכשרון להתיחס לכלל זה במנוחת הנפש אפילו במכתב פרטי¹. ובלי מנוחת הנפש, הדרושה² הן לא יתכן לכתוב עכשו.

אתה שואל: מפני מה אנחנו מחשים? אנחנו מחשים, יקירי, מפני שאין נותנים לנו לדבר. בשום אופן אי אפשר להביא איזה עתון שהוא למעשה הגבורה כזה. אבל מה נדרוש מן הפריסא הכללית, כשהעבדים שלנו מן ה,דושואיש קרוניקל³ מוכנים למכור את כל היהדות בעד בת צחוק של הסכמה מסופקת מן החוץ (עי' הגליון מיום 25 יוני)? נסו אמנם לעשות איזה דבר באופן פרטי, אבל התוצאות היו רפיוות מאד. מלבד זה — עם כל זרותו של הדבר — אין לנו חומר, כלומר חומר ממשי, שנבדק היטב ונשען על דוקומנטים. אומרים, שבפטרבורג ובמוסקווא יש איזו קומיסיות העוסקות בקבוץ החומר. אינני יודע אם אמת הדבר. בכל אופן אי אפשר לקבל חומר זה פה... אתה מרמז על איזו, שנוים גדולים⁴. פה עדיין אין אנו רואים כלום, לא בעתונות ולא מחוצה לה, לפחות, במובן הפרסום של כל מה שעובר עתה באמת על היהודים ברוסיא...

לד"ר י. קלוזנר, אודיסא.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 8 יולי 1915.

זה עתה קראתי בעתונים ע"ד הפסקת, השלח⁵. לנחמך? להביע לך את השתתפותי בצערך? מקוה אני, כי מצדי לא תחכה לדברים, בגלויים⁶ כאלה. רק אחת אומר לך: אלו היה הדבר תלוי בי, הייתי מפסיק עכשיו כל הפריסא היהודית. יש שתיקה שהיא אומרת הרבה יותר מכל מיני דברים, ביחוד מכל אותם הדברים הקלושים,

---

¹ הדברים מתיחסים לרדיפת היהודים אז ברוסיא.

שרק הם לבדם יכולים להאמר בתנאים של עכשיו. ישלוט נא בקרבנו אותו, קול דממה דקה" שבו הרגיש אליהו הנביא קרבת האלהים....

למר י. אייזנשטדט, ג'ניבה.

לונדון, 13 יולי 915.

לא כתבתי לך זה כמה, אע"פ שקבלתי מכתביך האחרונים במועדם, כי לא היו בהם דברים הדורשים תשובה תכופה, ואני עיף מאד, וכל עבודה יתרה, ולו רק כתיבת מכתבים, היא לי לטורח. שואף אני למנוחה בכל נפשי ובכל עצבי, אבל לא אוכל לעזוב את העסק לפני אוגוסט. כשאשתחרר, אז אלך לאיזה מקום באנגליא לנוח איזו שבועות וגם לרפאות את גרוני. בשנה שעברה לא נחתי ולא עסקתי ברפואות הגרון, כמנהגי בשנים הקודמות, ומפני זה הורע מצבי הרבה.

נצטערתי מאד על שנברה מחלתך בעת האחרונה. חזק ואמץ! בעת הזאת אפילו אנשים בריאים וחזקים עלולים להגיע לרפיון הגוף והנפש, אם לא יחגרו שארית כחם להתחזק ולעמוד בפני הסערה, — וחולה שכמותך לא כל שכן....

ע"ד, המאה הראשונה קשה לי לקרוא בשם איזה ספר קצר שיספיק למטרתך. כמדומה לי שאין מקצוע בהיסטוריא עשיר בספרים כזה של תולדות אותה התקופה. כמעט על כל קוץ וקוץ שבה נכתבו המון מונוגרפיות וספרים שלמים — ואתה מבקש לך, קצור, שתדע על פיו כל התורה כולה על רגל אחת?! מלבד ספרו של שירר, שאין כמותו לעמקות מדעית, מתיחס לתקופה זו גם ספרו של ארנסט רינן: „Les Origines du Christianisme” (שבעה כרכים גדולים). הוא אמנם נופל הרבה מספרו של שירר בנוגע לערכו המדעי, אבל לעמדת זה עשיר הוא ברעיונות יפים ומבריקים ונפלא הוא בסגנונו.

מא"י לא קבלנו פה שום ידיעות בעת האחרונה. אבל זה זמן מה שישמעתי, שהגירוש של 45 או 60 משפחות נתבטל, ורק על ארבע מהן נשאר בתקפו.

ויהי רצון שנשמע בקרוב בשורות יותר טובות בכלל ובפרט.

למר ב. עברי, ניוורק.

לונדון, 8 אוגוסט 1915.

קבלתי מכתבך מן 12 יולי ואחרי כן גם את כרטיסך ליום י"ז באב⁽¹⁾,
ואורך בכל לבי על כי זכרתי ביום ההוא... ועל אדותינו פה מה אכתוב לך? מאז יצאת מפה לא נשתנה
מאומה לטובה, אדרבא. — וכך אנו חיים מיום ליום. עתונים בכקר, עתונים
בצהרים, ועתונים בערב. יודע אתה, שמלאים הם שקרים וחוצפה עד לגועל
נפש, ובכל זאת אתה מתגבר על גועל נפשך — וקורא. ובין עתון לעתון
עושים מעט, ביוזעם, וכה עובר היום, ומחר עוד הפעם כאתמול. אלו
יכולתי הייתי בורח גם אני, אך לא לאמריקא (הלא גם שם אין מפלט
מכל זה), כי אם לאיזה אי בודד ושומם, שאין קול השקר והצביעות
מגיע אליו. אבל מאחר שאיני יכול, הנני יוצא בסוף השבוע, לפחות,
למקום שוקט (Woodhall Spa), אולי אנוח שם מעט מעצבי ורגזי. אחשוב
להשאר שם עד ראשית אקטובר, אבל בבירור איני יודע. בעת הזאת אי
אפשר לדעת אפילו מה שיהיה מחר... אלו הן כל החדשות אצלנו.
ועל החדשות במקומות אחרים, על החורבן ההולך ומתפשט בכל, תחום
המושב, מה אניד? וכי יש אפשרות להלביש במלים מה שאתה מרגיש
למראה כל אלה, וביחוד למראה היחס לכל זה מצד האחרים? —

לד"ר י. קלוזנר, אודיסא.

(תרגום מרוסית).

11 אורחא לל, 16 אוגוסט 1915.

קבלתי את מכתבך מן 17 יוני. אני כתבתי לך ביום שקבלתי את
הידיעה ע"ד הפסקת השלח⁽²⁾. הקבלת? במכתב ההוא כתבתי לך, שאלו
היה הדבר תלוי בי, הייתי מפסיק את כל הפריסה היהודית, והנה באו אלה
שבהם הדבר תלוי והוציאו את הפצי זה אל הפועל, אם כי מטעמים אחרים.
כמו שרואה אתה, הנני יושב עתה מחוץ ללונדון. עת מנוחת הגיעה
סוף סוף לפני יומים, ואני עזבתי בעונג את מרכזו המעשים בהוה, כדי

(1) יום הולדתו.

(2) ע"י למעלה מכתבי אליו מן 8 יוני.

להחבא מפניהם לפחות איזו שבועות. הנני יושב עתה במקום מרפא אנגלי,
מקום קטן ושוקט מאד, שהעתונים מתקבלים בו רק פעם אחת ביום,
והאותיות הענקיות של ידיעות העתונים בכל שעה אינן רודפות אחריו מן
הבוקר עד הערב. אולי ישקטו פה העצבים מעט, כי כבר כשל כח הסבל.
כמה קשה לחיות בעת כזאת הרחק ממרכז היהדות! האמנם גם עתה
יתקומו דברי ביאליק, כי גם בתקוע השופר לא יתעורר המת?

למר ח. משרנוביץ, לוזאנא.

וואוד הא ל ל, 27 אוגוסט 915 (י"ז אלול תרע"ה).

... ואתה מהרהר אחר מדותיו כביכול? הרגע נא. אלפי ישראל
הולכים ופלים בחרב וברעב ובדבר, אבל האומה לא תכלה. עדיין לא
הגיעה לידי הכרה, ששוב המות מחיים כאלה. חכה נא מעט ותשמע מפי
„מנהיגיה“: גם זו לטובה! שהרי בשביל כך נפתחו לפנינו שערי טמנוב
ושערי פּנזא, והשמועה עוברת, שגם שאר ערי־הקודש עתידות להפתח לפני
שארית הפליטה — ומה לנו עוד?

היום הביאה לי הפוסטא ע"פ נס איזו מגליונות „הצפירה“ שנשלחו
מורשא עוד לפני יותר מחודש. באחד הגליונות ראיתי את אחיך יושב
במדור התחתון ומשיף מוסר לסופרי ישראל (אחדים מהם, וביניהם גם אני
עכרך, הוא קורא בשם) על כי בעת צרה כזאת הם נחבאים ושותקים
לא כסופרי אוה"ע וכו' — בנוסח הנהוג. תוכל להודיע לו, לאחיך, לעת
מצוא, שבשעה שנודע לי דבר הפסקת „השלח“, כתבתי לקלוזנר דרך
נחמה, שאלו היה הדבר תלוי בי, הייתי סוגר ביום אחד כל בתי המערכת
של העתונים היהודים בכל לשון. שהרי מה שצריך היה להגיד אין נותנים
לנו להגיד (לא רק ברוסיא, כי אם גם בשאר ארצות) ומה שנותנים להגיד—
חרפה היא להגיד בעת כזאת. אבל ירדתנו המוסרית כבר הגיעה למדרגה
כזו, שאין אנו מרגישים את החרפה הזאת, ואין אנו מבינים, שאם אי
אפשר לרבר בלשון בני אדם, מוטב לשתוק מלהשמיע קול בעלמא.
והיה שלום וחזק ואמץ.

למר י. אייזנשטדט, נייניבה.

ווארד האלל, 31 אוגוסט 915 (כ"א אלול תרע"ה).

את מכתבך מן י"ח מנ"א קבלתי בלונדון, בעת שעסקתי בהכנות הנסיעה וע"כ לא עניתך משם, ופה בשבועות הראשונים הרגשתי עיפות בכל גופי ונפשי ולא עשיתי כלום, ואפילו כתיבת מכתבים היתה קשה עלי.

רוצה אתה שאשיב לך על שאלה אחת קמנה: „בשביל מה נברא העולם?... ודאי זה נושא הגון למכתב, ביחוד בימי המנוחה! — אלא שכמקום תשובה אפטר ממך בשאלה, כמנהג היהודים: מנין אתה יודע, שהמושג „בשביל מה“ אינו בדוחא, שכל עיקרו לא נברא במוחו של אדם אלא להקל לו מעט צער המציאות?

אך נניח את הפילוסופיא לימים טובים מאלה. עכשו שאלות יותר פשוטות ויותר מכאיבות ממלאות את הלב — ותשובה אין...

למר א. ל. סימון ומר ש. לנדמן, לונדון.

ווארד האלל, 3 ספטמבר 915.

קודם כל אבקש סליחתכם על שאני כורך אתכם ביהד (כמעט אמרתי „כמו שעשה הלל“, אלא שאיני יודע אם יתרצה מי מכם להקרא „מרור“). יודעים אתם שאוהב אני את ההגיון, וע"כ איני יכול לחלק את החומר לחצאין, חציו לאחד וחציו לשני, מפני שאין סבה הגיונית לחלוקה כזו, ועל כל שורה יש לשאול, מפני מה דוקא שורה זו לזה ולא לזה? ובכן, אחוו שניכם בפלית זו, ויאמר כל אחד, כולה שלי או תחלוקה ביניכם, כחפצכם — ואני והגיוני נקיים.

... רוצה הייתי להזמינכם אלי פה ליום או יומים, אבל האכסניא

שלי קטנה וחדרים בה מעט, ודוקא עתה בסוף הסיוון, מרובים האורחים, ונתמלא הבית ואין מקום ללון. חיים¹ כתב לי, שרוצה לבקרני פה, והוצרכתי לבקשו שיודיעני יום או יומים לפני בואו, כדי שאראה אם אוכל למצוא חדר בשבילו.

---

¹ ד"ר ח. ווייצמן.

ואני פה חי כאדם הראשון בגן עדן (כמובן, קודם שבנה ה' אלהים את הצלע): יחיד בעולמי, בין גנים ויערות, חולם בהקיי—ומקיי ואין כל. מנוחתי שלמה, אבל רפואתי—חסרה הרבה. הזמין לי הקביה רופא נפלא, שמסכים לכל מה שאני אומר ואינו עומד על דעתו. כשבאתי, שאלתי על דבר רופא, ואמרה לי בעלת האכסניא שלי, שהטוב שכרופאים פה הוא פלוני, מפני שהוא „a nice man“. שאלתי עוד אחרים ואמרו לי ג'כ כך, והוסיפו גם הם „He is a nice man“. ואמנם הוא, ג'ים מאַן, אלא שידיעתו בהכמת הרפואה אינה גדולה הרבה משלי, והוא חושב, כנראה, שגם אני, ג'ים מאַן, וע"כ הוא מאמין לי על דברתי. אם אני אומר, שהשש אני בגרוני, ודאי כך הוא, ואין צורך לו להסתכל בגרוני ולראות מה שם. הוא יעצני לעשות כך וכך, וכשבאתי לאחר שבועים של רפואה ואמרתיו לו, שהמצב, כמדומה לי, לא הוטב, הוא מאמין ואומר: אם כן, אל תעשה כך וכך. ובכך אני עושה עתה כלום לשם רפואה ומשליך יהבי על ה' ועל האויר הטוב שברא במקום הזה.

מכירים אין לי פה ואיני מחזר אחריהם. האכסניא שלי היא a Superior House. מלאה עם Ladies, כלומר, סירס"ה, ל"ידיעים" טמיש, שהתארים האלה הם הם, עצמותם, ולא רק דרך השאָלה. ובכך הלא תבינו, שאין איש מהם מפריע מנוחתי ואף אינו מסתכל בפני אדם שכמותי, ה, דונרי בלי, דריסה' ולחנם תבקשו את המלים האלה במלונו של בן־יהודה. משהרב, ועד הלשון, בירושלים הותרה הרצועה, והכל רשאים לחדש מלים, ואתם מחויבים להבין מדעתכם פירוש המלים שחדשתי).—ממעם זה אין לי „חשק“ להתודע אל א.. ראיתי שמו ברשימת האורחים, אבל, אהה, גם אשתו עמו, ואין לי עתה שום נטיה לקבל עלי חובות של „קבליר“, ומה אעשה אם חלילה יזמינוני ל„דינר“, ובהוספל שלהם בודאי הכל „דורסים“ והם עצמם בכלל?

זמני עובר פה בשזול, בקריאת כה"ע, בכתיבת מכתבים, ובערבים אני עובד שעה או שתיים (הגני גומר פה תרגום מחברתו של פינסקר). קורא אני פה גם עתונים רוסיים — בלונדון אין לי פנאי לכך — ומה

אומר לכם? כה"ע האנגלים אינם נותנים שום מושג ממה שהולך ונעשה עתה ברוסיא, כן בנוגע ליהודים וכן בנוגע להיי המדינה ככלל. איני יודע אם שמעתם—מפי או מפי אחרים—את האניקדוטא הרוסית הזאת: מעשה באלכסנדר השני, קיסר רוסיא, שניצל מסכנת מות בדרך נס, ונאסף המון רב מסביב לארמונו וקראו, הורראי פעם אחר פעם, עד שיצא הקיסר והודה להם. אבל ההמון הוסיף לקרוא, הורראי. יצא שלישו של הקיסר והודה להם שנית ובקשם ללכת לביתם, אבל ההמון לא זו ממקומו והוסיף לקרוא, הורראי. אז עמד אחד מן השרים ואמר: אם ירשני הוד מלכותו, אדבר אני אליהם וילכו תיכף מפה. יצא אותו השר וקרא אל ההמון: שמעו נא, סוררים בני בליעל, אם לא תברחו לכם תיכף מפה, איסרכם בשומים ועקרבים. הלאה, כלבים!—אז נשמע קול מתוך ההמון: לא אנחנו אישמים. מדוע אחרתם עד כה? אלו דברתם אלינו מבתחלה בלשון בני אדם, היינו הולכים זה ככרי — והלכו מיד. כן הדבר. הרוסים אינם זזים ממקומם עד שמדברים אליהם, בלשון בני אדם, שאך היא טובת להם. ויותר שמדברים אליהם האשכנזים עתה, בלשון בני אדם, יותר הולכת וגדולה התנועה בכל שדרות העם. אם ימשך הדבור בלשון זו עוד זמן מה, יש תקוה לשנויים גדולים ועצומים בחיי המדינה, ואפילו ביחס אל היהודים.

הפעמון קורא לסעודה, ובכן אסיים בשלום ובברכת שנה טובה....

לדיר כ. אדלר (י"ר הועה"פ של הועד היהודי האמריקני) ניוורק.
 (תרגום מאנגלית).

ווארד האלל, 5 ספטמבר 915.

בתשובה על מכתבך מן 30 יולי, צר לי לאמור לך, שעד כמה שאני יכול לראות את המצב, אין אפשרות להביא שנוי ממשי במצב אותם היהודים שנרדפים עתה באופן אכזרי ביותר, על ידי צעדים מן החוץ בדרכים הרגילות של השפעה דיפלומטית ופיננסית. הנסיון הורג זה כבר, שהמנסיטום, שאפשר להשיג בדרכים אלו, כלומר איזו הבטחות בלתי מוגבלות, אינו בכל אופן רב ערך בשבילנו יותר מזה שהיה

המקטט הברליני' ליהודי רומניא, בעוד שהדבר מביא הרבה יותר תועלת לאויבינו, בהיותו פורש ענן על המצב ומעורר רגשות של סימפטיא להם בארצות הנאורות.

לפי דעתי, המפעל הראשון והיותר חשוב של יהודי אמריקא כנתאים של עכשו—צריך להיות: להכונן כראוי בהקדם האפשרי לסדור האמיגרציא היהודית שעתידה בהכרח לזרום לארצות הברית אחר המלחמה במדה שלא היתה עוד כמות. בעשותם זאת, יהודי אמריקא ימצאו לפחות ספוק נפשי זה, שידעו, כי בעבודתם גרמו באמת להציל מה שאפשר עוד להציל מחורבנה של היהדות המזרחית.

אמנם, אלה שלמדו את התורה, שהורונו שלשה עשר החדשים האחרונים, אינם יכולים עוד לראות שאלת היהודים בארצות שונות כשאלות נפרדות לכל ארץ לברה. להם יש כאן רק שאלת-יהודים אחת הכוללת הכל: שאלת העם היהודי בתור מצוי אחד כל לי — שאלה שפתרונה ודאי לא יושג בדרך הפעולה אשר במשך דורות ראינו את אפסותה המוחלטת ואשר בכל זאת יחזיקו בה מנהיגי ישראל עד היום הזה בקשיות עורף כזו.

ואולם, מאחר שמתוך מכתבך לא נראה, שהועד שלכם יהיה נוטה לקבל השקפה רחבה זו ולכוון פעולתו לפיה, הנה אין תועלת בהרחבת הדבור מן הצד הזה.

למר נ. סוקולוב, לונדון.

וואודה אלל, 12 ספטמבר 915 (ד' תשרי תרע"ז).

קבלתי מכתבך מן כ"ט אלול ואודך מאד על כל אשר הודעתני. מבין אני היטב כמה קשים חיך עתה בגלות לונדון, אבל בעת הזאת אין לך אדם—ביחוד אדם מישראל—שאין לו צרות ודאגות, וצריך להתחזק ולחכות לימים טובים מאלה.

בעוד כשבוע אקוה לראותך ולטייל עמך ארוכות וקצרות על כל הדברים העומדים על הפרק, וע"כ לא אכתוב לך בזה מאומה על כל אלה. ימי מנוחתי ביחס לבית המסחר ישלמו רק אחר החג (4 אוקטובר), אבל

מפני שאשתי בודדה בבית, ומר צפלין מעורר ישנים אצלכם לעתים קרובות ביותר, החלטתי לשוב הביתה בקרוב. הנני מחכה למכתב מאשתי. אם פחדה גדול ביותר, אשוב העירה בסוף השבוע הזה, ואם לאו, אפשר שאלך בסוף השבוע ללינקולן הקרובה, כשביל להשתטח ביוהיכ על קברו של הצדיק הקטן St. Hugh אשר, „כידוע“, צלבוהו היהודים (1), ועוד שאר דברים עתיקים יש בעיר זו שרוצה הייתי לראותם. באופן זה אשוב ללונדון ביום א' הבע"ל. בכל אופן אהיה הפשי לביתי כשבועים ואקוה להתענג בחברתך באותם הימים.

וגרבינ² שלך הקדיח תבשילו בפטפוטיו היום ב, אונברגר. ודאי ראית, שהגרמנים ידעו את המצב ברוסיה על ידי האשכנזים שבנפות ה, כלטיות. וגם על ידי the disloyal elements amongst the Jews: הדומא הרוסית מכחישה, והפריסא האנגלית מוסיפה להפיץ שקר זה. כך הזמנים משתנים!

למר נ. סוקולוב, לונדון.

לונדון, 17 ספטמבר 916 (ערב יוהכ"ס).

שבתי הלום אתמול בצהרים. לא עמדתי אפוא בנסיון והנהתי את עתיקות לינקולן לעת אחרת³, ונתלה אני באילן גדול, שעל חטא גדול מזה התנצל ואמר: האשה אשר נתת עמדי וכו'.

איני יודע איך אתה נוהג מחר. וע"כ לא אפריע מנוחתך. ואולם אחשוב לבקרך במעונך ביום א' בצהרים בחמש ומחצה. ואם שעה זו אינה רצויה לך, הואילה נא להודיעני.

---

(1) ב"מורה דרך" שקניתי בשבוע זה ושנדפס באנגליא במאה העשרים, מצאתי כתוב כהאי לישנא (במקום שהוא מדבר על שארית בתי היהודים מימי הבינים שעדיין עומדים בלינקולן) : Some say it was here that little St. Hugh was Crucified : Probably they are correct.

(2) עתונאי מפורסם באנגליא.

(3) ע"י מכתב שלפני זה.

למר מ. מייערס, לונדון.

(תרגום מאנגלית).

לונדון, 20 ספטמבר 915.

מכתבך מן 14 ח'ז הגיעני אך ביום ישישי שעבר, כי לא הייתי בבית שבועות אחרים.

מצטער אני באמת על שהנני מוכרח לדחות את הצעתך האחרונה, מפני הטעם הפשוט, שמעודי לא היה מנהגי לכתוב את הרצאותי קודם שהרציתין בעל פה. תמיד הייתי מכבד את הרב הרחוק החפשי בעזרת, קונספקטוס קצר. לפי דעתו, הרצאה כתובה היא סתירה מניה וביה. אין טעם לדבר, שצבור הי יתאסף בשביל לשמוע קריאת מלים מתות שנתאבנו בכתיבה ושכל אחד מן השומעים יכול היה בנקל לקרוא ביחידות.

למר מ. רבינוביטש (בן-עמי), ג'ניבה.

לונדון, 20 ספטמבר 915 (י"ב תשרי תרע"ו).

... אתה אומר, שמרגיש אתה בי שהולך אני ומתרחק לא רק ממך, כי אם מכל עולמנו. אין משיבים על הרגשה. אבל אם תבאר לי את דבריך לא על יסוד ההרגשה, כי אם על יסוד איזו עובדות ודברים של טעם, אפשר שאוכל להראות לך, שאין הרגשתך נכונה. ומה אכתוב לך עוד? בעת הזאת אין לשון בני אדם מוכשרת לבטא בה אף צל-צלם של רגשות הלב, ואינני מוצא לנפש טוב משתיקה. מבין אני היטב מצב נפשך עתה. אבל בשעה שכל העולם, וביחוד עולמנו אנו, הולך ונהפך לתהו ובהו, טוב לגבר לשאת עולו בסכלנות, כי מה אנו ומה חיינו בערך אל ים הדמעות המשתפך על פני כל הארץ? ויהי רצון שיגדל כחך וכה כלנו להתגבר על הגלים השואפים לבלענו ולהגיע לימים טובים מאלה.

למרת ר. כהן, פריז.

לונדון, 26 ספטמבר 915.

אורך מאד על מכתבך (מן 21) והדברים המעניינים שצירפת לו.

בסבת החגים אחרת תשובתי מעט.

אמנם היתה לי שיחה עם אחד העתונאים האמריקנים, ביהוד ע"ד יחס היהודים האמריקנים להרדיפות ברוסיא. אינני יודע, מה פרסם משיחתנו, אבל איני זוכר שדברנו ע"ד, חברה להפצת ידיעות¹. איך שהוא, הרעיון מצד עצמו נכון מאד, אם אך יש יכולת להגשימו במעשה, כלומר, אם הפריסא הצרפתית, או חלק ממנה, באמת מפיצה את הידיעות האלה בין העם הצרפתי. פה גם כן נולדה מחשבה כזו, אלא שהפריסא האנגלית הראתה עצמה סגורה ומסוגרת לענין זה. מלבד זאת, הצנזורה אצלכם, כנראה, מקילה יותר בפרסום דברים כאלה. נאזמו של פרידמן², למשל, זמן רב לא יכול להתפרסם אפילו במכ"ע Jew. Chr., ורק בעזרתו של איש אחד בעל השפעה מרובה התירו לפרסם נאום זה באיחור זמן הרבה ב"דש. קר". וגם אז אף מכ"ע אנגלי אחד לא השתמש בהומר הזה . . . .

לד"ר י. משלינוב, מוסקווא.

(הרגום מרוסית)

לונדון, 11 אוקטובר 1915.

אעיפ שאני בעצמי זה כבר עזבתי את המנהג לשלוח מכתבי ברכה לראש השנה, אסיר תודה אני בכל זאת למנהג הזה, שהוא הוא שעורר אותך לשלוח לי מכתבך היקר מן 5 אוקטובר, שגרם לי עונג רב. לצערי, לא יכלתי לענותך תיכף, כי בשווי ממקום מנוחתי הייתי עמוס מאד בעבודה, ורק עתה אני מתחיל עוד הפעם לשוב לסדר זמנים קבוע. ועל מה איפוא אכתוב לך? על המאורעות אצלכם לא אוכל, כמובן, להרחיב הדבור. רק זאת אומר לך, שהרחבת, תחום המושב³, בתנאים הנוכחים, היתה נחשבת בעיני לגורם שלילי בחיי היהודים, לולא היה הדבר ברור בעיני, שבפועל הרחבה זו תלך ותצטמצם על ידי פירושים שונים, וסוף סוף לא תביא מהפכה גדולה כל כך, שתהיה בה סכנה לקיום היסודות הישנים של חיי היהודים. ואולם בהיותי רחוק כל כך ממקום המעשים, קשה לי לברר לעצמי, עד כמה היסודות ההם עוד נשתמרו אחר הסער.

¹ דיפוסט יהודי ב"דומא" הרוסית.

ובנוגע לארץ ישראל, הנה מהלך המעשים עתה בעולם הולך ומתפתח במהירות מבחינה כל כך, עד שאי אפשר כלל לדעת היום מה שיהיה המצב סחר. בתנאים כאלה אי אפשר, כמובן, לדבר על תכנית מוגבלת איזו שהיא. על שאלתך בדבר מצב הרוחות פה, אוכל על כן להשיב בקצור נמרץ. אין שום מצב רוח" פה. המצב במזרח עתה מכוסה ערפל כל כך, עד שישום איש לא ירשה לעצמו לפנות לאיזה מבעלי השפעה בשאלה על עתידות א"י. את סוקולוב אני רואה לעתים קרובות מאד, אבל על הענין הזה אין אנו מדברים הרבה, באין חומר חדש, וכן הדבר בנוגע לווייצמן . . . . .

הנה זהו כל מה שיכול אני להודיעך. מעט מאד, אבל, אהה, יותר אין כלום . . . . .

למר ז. ד. ליבונטיץ, אלכסנדריא.

לונדון, 14 אוקטובר 1915.

קבלתי מכתבך מן 27 לחודש שעבר עם המכתבים מא"י שצירפת לו. . . . . אודך בכל לבי על הפרטים שהודעתני ע"ד המצב בא"י. את המכתבים אשר הזכרת לא ראינו פה וגם לא שמענו מאומה על כל הענין. העתונים פה אינם מודיעים כמעט כלום ע"ד הענינים הפנימיים של אותה מדינה. וע"כ העשה עמנו חסד של אמת אם תשלח לי גליונות כה"ע באיזו לשון שהיא, ששם נדפסו המכתבים ההם. . . . .

מבין אני היטב, שמצבך עתה על גבול א"י — אין לקנא בו. אבל, כמו שאתה כותב בעצמך, במה נחשב כל זה לעומת המצב "שם" —? מה טוב להיות מאמין תמים בעת כזאת! מלחמת נוג ומגוג, "הבלי משיח" — הרי הכל כאן, ולא חסר אלא המשיח עצמו. . . . .

ופה אין אתנו כל חדש. החלומות שחלמנו לפני איזו חדשים והיינו מוצאים בהם לפעמים איזו טפה של תנחומים — גם הם פתרונם נעשה רחוק ביותר: כשל עוזר ונפל עוזר. חושך מסביב, ואין אף קו אור אחד לעורר תקוה בלב. אבל מה נוכל לעשות? צריך לחיות ולחזק את התקוה לעתיד, למרות כל חשכת ההווה. — ובכן חזק ונתחזק!

למר נ. סוקולוב, לונדון.

לונדון, 3 נובמבר 915.

תודה רבה על מכתבך ויישר כחך שעוררת את השאלה בפומבי¹.
חושב אני, שיביא הדבר תועלת מעט או הרבה. הלא מוגי לב האנשים
האלה ומספחים לא רק מפני הגוים, אלא גם מקול רעש בכלל, אפילו
בין היהודים. גבורים הם לעשות במהשך מעשיהם, אבל אם ישמעו „קול
צעדים“ מכהוץ, מיד חוזרים לאחוריהם.

בדבר, הקטרוגי אפשר באמת שהיהודים עתה אינם רצים עוד בשמחה
לקבל עליהם עול מלכות², כמו שעשו בימים הראשונים. ודאי שמעת,
שרבים מאחינו אשר במחנה ראו הכרה לעצמם להסתיר יהדותם, מפני
שהגוים חבריהם מצערים אותם ושואלים: מה לכם פה, יהודים?!

הוי, אחי! מה נעים גורלנו בכל מקום ובכל זמן.

אנב אורחא, הנני שולח לך בזה שני „קטעים“ שקבלתי מאת חתני.
אין בהם כל חדש, אבל מזכירים הם לנו, שסדנא דארעא חד הוא.

למר נ. סוקולוב, לונדון.

לונדון, 5 נובמבר 915.

קבלתי מכתבך מאתמול והוספתי אנחתי על אנחותיך. אבל מה יועילו
האנחות? אולי הניעה השעה לנו להגיד לקטני נפש אלו מה הם ומה
חייהם? ישאלה זו מנקרת במוחי זה יומים בעקב מכתב אחד שקבלתי.
רוצה הייתי לדבר עמך על זה פא'פ.

ועוד בדבר אחד רוצה הייתי להטרידך, אם לא קשה עליך הדבר.
נוהג אני כל ימי, שקודם שאני מפרסם איזה מאמר בדפוס, הנני נותן
את הכתי' למקרא לאיזה בר'סמכא, ואם אין בר'סמכא ממש, אני מסתפק
באיזה קורא בעל טעם. וע"פ הנסיון ידעתי, שמנהגי זה הצילני פעמים

---

¹ כנראה, מוסכס הדברים על איזה מעשה של המתכוללים באנגליא. את

הפרטים איני זוכר.

² עבורת הצבא.

רבות משגיאה. עכשו (כמדומה לי, אמרתי לך) גמרתי תרגום מחברתו של פינסקר. קשה היתה העבודה הזאת והרבה זמן ויגיעה השקעתי בה. ובכן הגיעה עתה השעה למסרה למבקר. ומאחר שיש בשכונתי עתה מבקר כמוך, לא אחר, כמובן, אחר מבקר מן השוק עד שאדע תחלה, אם לא תסכים בטיבך להקדיש לכך שעה אחת. אינני דורש ממך, שתבדוק את התרגום מראש ועד סוף עד כמה הוא מכוון אל המקור. דבר כזה דורש שעות הרבה ומיגע את הנפש. מה שאני מבקש ממך אינו אלא זה: שתקרא את התרגום כולו בלי יחס אל המקור, כאלו נכתב לכתחלה עברית, ותאמר לי, אם הצלחתי למסור רעיונות המחבר בלשון עברית (כלומר, לא אשכנזית במלים עבריות) ברורה ומוכנת, שאין ריח וְעֵה נודף ממנה. רק במקומות שמאיוז סבה יתעורר ספק בלבבך, אם כך נאמר במקור, תוכל לעיין בזה, אם תחפוץ.

מפני שהזמן קצר.... הייתי מבקש שתענני על זה לא במכתב, אלא תקראני אל הטלפון סחר בבוקר, ונקבע זמן ומקום לראיון....

למר ש. דובנוב, פטרבורג.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 7 נובמבר 1915.

הנה זה כארבעה חרשים מונה אצלי מכתבך האחרון, מתחלה הכיתי לקבלת כתובתך בפינגלנד, שהבטחת לשלוח לי וכנראה שכחת, ואחרי כן— הרבה מונעים אחרים היו, שלא ארחיב הדבור עליהם. ובמשך הזמן הזה — כל כך הרבה נשתנה, עד שקשה להמשיך השיחה עמך על דברים שאמרת לפני חצי שנה. ובוה אני מתכוין בעיקר לא למכתבך, כי אם למאמריך ב„וואַסחאָד“, שאני מודה לך בזה על ששלחתם לי. איני יודע איך פעל עליך מהלך המקרים בעולם מני אז. אפשר שהכריחך לשנות השקפותיך, ואפשר להפך. ואולם בנוגע אלי, הנה כל ראיותיך — אהה, יקירי! — נראו לי בלתי מספיקות להראות צדקתך. הנני מסכים, כמובן, ששאלת היהודים צריכה היתה להיות לשאלת הרגש המוסרי העולמי. עוד בשנת 1906 נסיתי להכניס בטקטיקא של הימים

ההם אותו, קורקטיבי שאתה מדבר עליו עכשו, כלומר, שבטול העבדות
האזרחית — נחלת ימי הבינים — של היהודים, הוא דבר שצריך לבוא
קודם כל השאר. כתבתי אז (כמאמרי הרוסי: הצדק והפוליטיקה
היהודית, וואָסְהאַָדִי מרס 1906): „לוא היו המפלגות המתקדמות הרוסיות
מלאות באמת רוח האידיאל של הצדק הכללי, היו כולן צריכות להודות,
שמלחמת היהודים בעד שוויון זכויותיהם, בהיותה מכוונת נגד החטא היותר כבד
ביחס אל הצדק, היא חשובה יותר מכל לא רק מתוך השקפתם של
אלה שהדבר נוגע לעצמם ולבשרם, כי אם גם מתוך השקפה אוביקטיבית
של הצדק עצמו“ וכו'. ודאי כך צריך היה להיות, אלו הרגש המוסרי
העולמי היה באמת במציאות. בהיותי חי עתה במרכז של הרגש המוסרי
הזה ובהיותי קרוב למעשי יום יום הקשורים בשאלת המציאות של הרגש
הזה, הנני נוטל רשות לעצמי לאמור באופן מוחלט, שהרגש המוסרי העולמי
הוא דבר שאינו במציאות. מה שסופרים אחדים ברוסיא, בהיותם נמצאים
תחת הרושם המדכא של הזיונות קשים כבר יותר מדאי, הרגישו מעין
מוסר כליות וכתבו איזו מאמרים מתאימים לכך — זהו מעט כל כך בערך
להזיונות מתכונה מתנגדת, עד שאינו בא בחשבון כלל. וכמו כן אך לחנם
אתה תולה תקותך בקונגרס העולמי שעתיד לבוא. לנו לא יתן כלום,
מלבד אולי — וגם זה רק אחר עמל רב וכריעות והשתחויות משפילות —
איזה כתב המשתמע לתרי אנפי, שבפועל יביא לנו תועלת לא גדולה מזו
שיצאה לנו מן הזכיות שקבלנו בקונגרסים העולמיים הקודמים, שאתה בעצמך
מזכירם. הגורם היחיד שאני הייתי יכול להאמין בו — זהו התעוררות ההכרה
בלב היהודים עצמם, שחיים כאלה אי אפשר לחיות עוד. מרחוק, כמובן,
לא אוכל לישוט על דבר עמקה ורחבה של ההכרה הזאת (ירא אני,
שנחלשה הרבה על ידי „הרחבת תחום המושב“). אבל אם ישנה במדה
מספקת — היא היא שתוציא אותנו מתוך הלבירינת. באופן הזה הייתי
אומר, שאין לנו להוציא עתה כלום מכחותינו בדריסת אסקופות משפילה
וחסרת תועלת, שרגילים לקרוא אצלנו בשם „הכנות להקונגרס“. טוב יותר
לשמור את הכחות האלה ולהשתמש בהם אחר הקונגרס העולמי בצורה
שתהא מתאימה אל המצב אז. הנני חוזר ואומר: לפי הכרתי הפנימית,

שאלת היהודים אינה קשורה כלל בקונגרס הבא, שממנו אין לנו יכולים לקוות לשום שנוי עצמי. לצערי, איני יכול, מסבות מובנות, לבסס השקפתי זו ביתר פרטות, אבל אקוה שתבין לרעי.

על עניני הפרטיים אין לי לכתוב הרבה. באוגוסט יצאתי סוף סוף לנוה... אבל התחילו בלונדון בקורים תכופים של צפלין, והוכרחת לשוב לשם אחר חודש אחד של מנוחה, כי אשתי היתה בודדת בבית. במקום מנוחתי גמתי תרגומה של מחברת פינסקר. העבודה הזאת עלתה לי בזמן ועמל רב שלא הייתי מסכים בשום אופן להקדיש לאיזה תרגום אחר. אבל פה השפיעו הרבה רגש הפיאטט שבלבי לזכר המחבר והקשר הפנימי עם זכרונות יקרים לי...

למר ג. סוקולוב, לונדון.

לונדון, 10 נובמבר 1915.

עברתי על התרגום ושמתי לב לכל, (נקודותיך¹). בהרבה מהן אמנם הנחתי את הנוסח כשהיה, אם מפני שאחר העיון לא מצאתי צורך בתקון או מפני שלא יכלתי למצוא נוסח אחר יותר מתוקן. אבל בהרבה מקומות אחרים מצאתי הערותיך נכונות ותקנתי כאשר השיגה ידי. תודה לך עוד הפעם על שמרחת בקריאת הכתי ונתגלגלה זכות זו על ירך. בהגיעי לסוף המחברת מצאתי בשורה האחרונה נקודה אחת שנתעלמה מעיני בעת שפירשת לי את מעמך. המחבר מסיים בדברים האלה: העלפט אייך זעלבסט, אונד גאטט ווירד אייך העלפען. והרבה נתקשיתי בתרגום הדברים. הפצתי תחלה להשתמש בפועל „עזר“, אבל כל הקומביניציות שעלו על לבי בקשר עם פעל זה לא נראו לי, ולסוף הוכרחת להשתמש בפועל „ישע“ ותרגמתי: תושיע ידכם לכם (מבטא רגיל במקרא למושג „עזר עצמי“, כידוע לך), ויושיעכם אלהים. והנה מצאתי עתה, שנקדת על „תושיע“, ואבקשך מאד להודיעני כונתך בזה. רוצה אני להפטר מעבודה זו ולהסיה

¹ עיי' למעלה מכתבי אליו מן 5 נובמבר. הוא קרא אח"כ את הכתי, ובכל מקום שהיה לו מה להעיר הציב נקודה על הגליון.

דעתי ממנה, אבל, לפי טבעי, איני יכול לעשות כן כל זמן שאיזה, תג'
עדיין מוטל בספק. . . .

למר פ. גודמן, לונדון.

(תרגום מאנגלית).

לונדון, 11 נובמבר 915.

צריך אני לבקש מליחתך על איחור תשובתי למכתבך הנכבד מן
3 ח'ז. מר סוקולוב ודאי פירש לך סבת הדבר וגם את השקפתי ביחס
לענין זה בכלל. אינני עתונאי בדרך קבע, ותמיד אחזתי על כן בכלל זה,
שלא לפנות אל הקהל היהודי אלא אם כן היתה באמת הרגשה בלבי,
שמחויב אני לעשות כן באותה שעה לטובת עניננו הכללי. השאלה החשובה
בעיני היא לא אם חבר אני לקהלה היהודית האנגלית, אלא — אם יש
לי בשעה זו איזה דבר שיהיה כדאי לאמרו לקהלה הזאת. בתנאים של
עכשו יכול הייתי לאמור אך אמתיות מרות וקשות מאד, שספק גדול הוא
אם ינעמו להך הקהלה או אף לחכו של הצנזור. ואינני חושב שזה יהיה
חומר מתאים ל"מאסף אמנותי", ביחוד למאסף כזה שיצא (כמו שהודיעני
מר סוקולוב) אך לאחר הרבה חדשים.

ובנוגע לתרגום איזו ממאמרי הישנים, הנה מר סימון¹ יודע, שבחפץ
לב אני נותן תמיד את רשיוני לכל מתרגם מומחה שכמותו. הוא יכול
לכתור באיזה מאמר שימצא מתאים לכך, ואני אשמה לעוררו בזה, כמקודם.

למר נ. סוקולוב, לונדון¹).

לונדון, 14 נובמבר 915.

תודתי לך על מכתבך. — בדבר המלה, תושיע², אלו הסתכלת היטב
בכת"י היית מוצא, שהיו"ד דחוקה בין השי"ן והעי"ן, לפי שהוספתיה
אחר שכבר נכתבה המלה. גם אני נוהג לשמור על הרוב את ההבדל בין
עתיד פשוט ו"אופסטיב" (או כמו שקוראים לו אחרים: וולונטיביב), וע"כ

¹ מתרגם מאמרי לאנגלית.

² עיי' למעלה מכתבי אליו מן 10 נובמבר.

כתבתי תחלה, תושע'. אבל אח"כ נתעורר ספק בלבי: הן ההבדל הזה אינו מקיף בעברית כל הפועלים, וכנראה (וכך סובר אי בל ד), עוד בימי קדם חדלו העברים לשמור הבדל זה בכל מקום, ולא נשאר ממנו אלא חלק. ובשפה המאוחרת חדלו לגמרי לשים לב לזה. וע"כ אין מן הראוי לשוב ולהחיות את המת בפעלים שכבר בימי המקרא לא נשתמר ההבדל. והפעל, 'ישע' הוא אחד מהם. שהרי מצינו, 'ישע' בעתיד פשוט (משלי כ', כ"ב), ו'יושע' במובן אופטימי (תהלים ע"ב, ד'), וגם משתמשים במובן האחרון בתמונת, 'הושע' ו'הושע' בלי הבדל. ובהיותי נוטה תמיד לפשוט הלשון, בחרתי בתמונה היותר פשוטה ושגורה על לשון הקוראים, כלומר תמונת העתיד הפשוט: 'תושע'. ואולם מאחר שעוררת שאלה זו, וראי ימצאו גם אחרים שיתפשוני על זה, וכדי שלא להקניט את המדקדקים, החזרתי עתה את המלה ליושנה ומחקתי את הו"ד.

בדבר 'אמונה' ו'בטחון' לא יכלתי לרדת לסוף דעתך. וראי, ניכט שרועין' הכונה: השוד, ורצה המחבר לאמור: שבן הנכר אמנם אין סומכים עליו ואין מוסרים לו להגן על המדינה, אע"פ שאין חושדים בו שהוא הפץ ברעתה, ואולם היהודי לא רק שאין סומכים עליו, אלא שחושדים בו. אפשר אפוא לשנות את הנוסח בדברי המחבר כך: אויף דען פרעמדען מאג מאן זיך ניכט פערלאססען, דעם יודען אבער שרויט מאן ניכט'. והנני הושב, שיפה תרגמתי כונה זו: אם בן הנכר אין בוטחים, ביהודי אין מאמינים', לפי שהבטחון ב = הוא קשור תמיד במושג מעשי, כלומר בוטחים באדם שיעשה בשבילנו כך וכך, בעוד שהאמן = מכון לדברים שבלב: מאמינים באדם, שלבו טוב, שפיו ולבו שוים, שרוצה הוא בסובתנו וכו'. והשליה היא אפוא ג"כ במובן זה: אין בוטחים באדם שיעשה לטובתנו כך וכך, אע"פ שאינו חשוד בעינינו שהוא מרמה אותנו בכונה להרע, אלא שאין אנו בטוחים שיהיה בכחו למלאות הבטחתו או שרצונו חזק למדי וכו'. אבל אין מאמינים באדם, כשחושדים בו שאין לבו נוטה כלל לעשות לנו טובה והוא מרמה אותנו בכונה. לפי זה, אפשר להאמין באדם ולא לבטוח בו, אבל אי אפשר לבטוח באדם ולא להאמין בו. ויפה אמר המחבר, שכבן הנכר אין

בישחים, אע"פ שמאמינים בו, וביהודי אין מאמינים. אל תאמינו ברע אל
תכסחו באלוף' (מיכה ז' ה'), מתרגם לוֹטְרֵ: ניעמאנד גלויבע זיינעם
נאכסטען, ניעמאנד פערלאססע זיך אויף פירשטען. ומרטי מתרגם:
טרויט ניכט... פערלאַססט אייך ניכט... מטש כתרגומי.
הלאיתיך בדקדוקים קליי־ערך — ואתה סלה נא... .

לד"ר מ. גליקסון, פטרוגרד.

(הרגום מרוסיח).

לונדון, 15 נובמבר 916.

קבלתי היום את מכתבך הנכבד ממוסקווא (שגם ד"ר משלינוב החום
עליו) מן 26 אקטובר. ע"ד העתון השבועי החדש בשם, החיים" הגיעו
אלי שמועות עוד קודם. מובן מאליו, שאני שמח מאד על המפעל הזה
ושולח אני לכם את, ברכתי' מקרב לבי. ואולם בנוגע לעבודתי עמכם,
הנני מכיר אמנם בצדקת טעמיכם, ובכל זאת ירא אני, שזה יהיה אי־אפשרי.
ופירושו של דבר הוא זה: דוקא בעת הזאת, יותר מבעתים הקודמות,
אני חושב, שלא לפי כבודנו הוא לדבר, בלחש", ברמזים, על דבר השאלות
הגדולות שזרמו עלינו בועף כזה. מעודי לא אהבתי דרך הכתיבה הזאת,
אבל עכשו אני מוכשר לגמרי להשתמש בה. ובכן נולדת השאלה: אם
אפשר בעת הזאת לדבר על מה שהלב הפך לדבר ואיך שהוא הפך
לדבר. ואם זה אי אפשר, הנה אני לעצמי בוחר יותר בשתיקה. ובשביל
לברר הדבר יותר, אשתמש פה בדוגמא אחת. יודע אתה איזו תקוות מקשרים
חוגים ידועים של היהדות בקונגרס העולמי העתיד לבוא, וכמה גדול הרעש
שנתעורר כבר מסביב לנושא זה, (די להזכיר את מאמרו של נורדו שנתפרסם
זה לא ככר). והנה הייתי הפך לגלות דעתי בשאלה זו במובן שלי לי
קיצוני. לפי דעתי, אין לנו בהחלט מה לקוות מן הקונגרס הזה ואין
לנו לאבד להנם את האנרגיא שלנו בשתדלנות וכו'. את כל זה הפך
הייתי להגיד, אבל רק בתנאי, שאוכל לעשות זאת כראוי: בשמירת כבודנו
ובצורה ברורה שאינה משתמעה לתרי אנפי. לצערי, הנני נוטה לחשוב,
שזה יהיה דבר אי אפשרי. הנה מפני כך החלטתי, שקודם שאבטיח לך

את השתתפותי בעבודתכם, עלי להכיר תחלה, ע"פ הגליגות הראשונים,
את תכונתו וסגנונו של עתונכם, לראות על מה ואיך מרשים לכם לדבר,
ואז אוכל להחליט אם מוכשר אני להיות בין העובדים בעתונכם.
אקה שתיניני...¹)

למר טש., פריז.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 21 נובמבר 1915.

שמחתי לקבל ממך מכתב אחר שנים רבות כל כך, שהביאו לך—
כך אני מקוה—גם תוצאות אחרות יותר חיוביות מזו, שהספקת לשכוח את
הלשון העברית.

בענין רב קראתי את הפרטים שהודעתני ע"ד אגודתכם. כמדומה לי,
שה"אינפורמציא" היא הדבר היחידי שבתנאים הנוכחים הוא אפשרי וגם
מועיל כמדה ידועה. מה שקוראים, השפעה דיפלומטית, שהורגלו אצלנו
לכסוח בה הרבה, לא הביאה פרי בשום זמן, ובזמן הזה לא כל שכן.
ואולם, "אינפורמציא" היא דבר נחוץ ביחוד בזמן הזה, כשרדיפות העמים
החלשים נעשו מעין "סחורה" שסוחרים בה שני הצדדים הנלחמים זה בזה.
כל צד מוציא, לשוקי אותן ה"אכזריות" שהוא מחכה להוציא מהן תועלת
לעצמו, ואולם, סחורה שאין בה תועלת — מסתירים אותה. בשעה זו
הארמנים הם סחורה עוברת לסוחר ונכל תוקף מתנפלים על האשכנזים,
שהם, בעלי הברית של הטורקים, אינם משתמשים בהשפעתם לשים קץ
לאכזריותם של אלה ביחס אל הארמנים. אבל אנחנו, לאסוננו, הננו סחורה
שאינה מביאה רווחים—ובכן מסתירים אותנו, כדי שלא יראה העולם את
הקצה השני של אותו המקל עצמו. הנה מפני זה אני חושב, שכבודנו
דורש ממנו לבלי תת להסתיר אותנו בשביל תועלתו של מי שיהיה.
אינני מחכה מזה לתועלת מעשית בלתי אמצעית. אדרבא, זה בלי ספק
יגרום להרגיז אותם החוגים מבעלי הכה שמכבישים על הענין רק מנקודת

¹) העתון "החיים" שעליו מדובר פה נאסר ע"י השלטון הצכאי בסטרוגרד עוד קודם

שהספיקו להוציא את הגליון הראשון.

השקפה של האינטרסים שלהם. אבל noblesse oblige. פה אי אפשר לעשות שום דבר ממשי בענין זה. ולא רק בין הנוצרים, כי אם גם — או אולי עוד פחות — בין היהודים המקומיים. פחדנים הם יותר מדי. ואם אתם בפריו נמצאים כחנאים יותר טובים, מחויבים אתם לעבוד שם עד מקום שידכם מגעת.

למר י. עפשטיין, לוזאנא.

לונדון, 24 נובמבר 915 (י"ז כסלו תרע"ז).

.... קראתי באלו הימים את הפרק האחרון מספרו (Applications*)

והנאני מאד, אע"פ שבאיזו פרטים לא יכלתי להסכים לדבריו. ביחוד נראה לי, שהפרזה יתרה יש במשפטו על למוד הלשונות, כאילו אינו אלא *plusieurs signes verbeaux exprimant les mêmes idées* (p. 140).

יודע כ' כמוני, שהלשונות נבדלות זו מזו לא רק בזה שכל אחת מציינת במלים אחרות, אותם המושגים עצמם, כי אם גם בזה, שכל אחת נותנת למושגים עצמם (ביחוד מושגים מופשטים) צורה מיוחדת, הכוללת כמה קיום ושרטוטים שאינם בלשונות אחרות. בעל לשון אחת אינו יכול לצייר לו שום צורה אחרת של המושגים זולתי זו שבלשונו, ולמוד הלשונות משחררו מטעותו זאת. — ואולם זה אינו משנה את המסקנות של כ' בדבר אופן למוד הלשונות. והנני מסכים לדעתו, שספר עברי עיד אופן למוד העברית על יסודות כאלו היה מביא תועלת רבה. ...

לדיר ש. א. הורדצקי, ברן.

לונדון, 5 דצמבר 915.

קבלתי מכתבך מן 16 לחודש שעבר ולא מהרתי לענותך, לפי שחפצתי להתישב תחלה בדבר. והנה עתה, אחר ישוב הדעת, באתי לידי הכרה, שהמאסף העברי שאתה אומר להוציא אינו דבר בעתו. וזה מכמה

טעמים:

א) המאורעות הולכים ומשתנים עתה במהירות רבה, ואין זה הזמן הנכון לכתיבת מאמרים למאסף, כלומר מאמרים שיתפרסמו רק אחר זמן הנוון, בעת שכל העולם, אפשר, ילבש כבר צורה אחרת. בעת כזאת אפשר לדבר רק על הרגע החולף, וצריך שיגיעו הדברים לאזני הקוראים בזמן היותר קצר.

ב) עניי יהיה המאסף בסופרים, ועוד יותר—בקוראים. רוב הסופרים העברים מפוזרים בארצות המלחמה. אלה הנמצאים ברוסיה ובאשכנז אינם יכולים לשלוח מאמרים עברים מפני שהפוסט לא תקבלם. אבל גם אלה הנמצאים בארצות אחרות של העמים הנלחמים לא יוכלו לכתוב כל מה שבלבם, מסבות מובנות. ובעת צרה כזו, אם אי אפשר להגיד הכל, לדבר בלשון J'accuse נגד כל העולם—מוטב שלא לדבר כלל. השתיקה יפה הרבה יותר מחצאי מלים, מקול ענות חלושה. — ובנוגע לקוראים, הלא ידעת כמוני, כי רוב בנין ורוב מנין של הקוראים העברים לא יוכלו לקרוא את המאסף עד עבור המלחמה. ולמי איפוא נהיה עמלים?

ועוד טעמים אחדים אפשר למצוא נגד הוצאת מאסף עכשו. אבל העקריים אלה הם שאמרתי. בכל אופן, בנוגע אלי, אין דעתי נוטה לחוות דעתי בקהל על המצב עתה, מפני הטעם המבואר בסעיף ב'. אי אפשר לי לדבר על מצב עמנו מבלי לנגוע בכל מה שאני רואה מסביב לי. ואלו באתי לדבר על כל זה כמו שצריך לדבר, היה אולי הפסד הדברים גדול משכרם. צר לי כי לא אוכל לבאר לך כונתי בפרטות. אבל אקוה שתבין כלל הכוונה בלי ביאור.

לד"ר י. ל. מננס, ניוורק.

(תרגום מאנגלית).

לונדון, 19 דצמבר 1915.

קבלתי מכתבך מן 29 חודש שעבר עם המצורף לו ומבקש אני סליחתך על שלא מהרתי לענותך, מפני שאין בריאותי שלמה ומפני סבות אחרות.

בנוגע להענין הגדון¹, חוששני, שאני פחות מכל איש אחר יכול אני להחשב כאבטוריטט בנוגע לפירושה של הפרוגרמא הבזילאית. הייתי באותו מעמד בשעת בריאתה של הפרוגרמא הזאת בבזיליא ולא נטנעתי מלפרסם את יחסי השלילי אליה תיכף אחר הקונגרס הראשון (ועוד כמה פעמים אחריו כן), בהיותה אך פרזיאולוגיה המשתמעה לתרי אנפי, שלא באה כלל לתת מושג מוגבל ממהות הציוניות. להפך, כונתם העיקרית של מחברי הדוקומנט הזה היתה דוקא לעשותו מתאים לכל המושגים, גם היותר מתנגדים זה לזה, כדי להסתיר את ההבדל הגדול בדעות שבתוך המחנה, ע"י בריאת „אילווא" של אחדות, מין „שבלת", שכל הכתות יוכלו לבטאו באופן אחד, וכל אחת תפרשהו על פי דרכה היא. כל ההיסטוריא של ההסתדרות הציונית לא היתה אלא המשך הפוליטיקא הזאת, ורק מתוך מנדנציא זו מצאו יוצרי הפרוגרמא עצמם לאפשר לפרשה באופן כזה, שתכלול גם „נאכטאזיל" באפריקא המזרחית.

כשאני לעצמי לא חשבתי מעולם, שהציוניות והפרוגרמא הבזילאית הן דבר אחד. לי הציוניות היא אידיאל לאומי, שקדם הרבה לכל פרוגרמא של איזו מפלגה שהיא ואיננו תלוי בכמו זו. ומתוך השקפה זו אינני יכול למצוא שום מגרעות כאמונתך הציונית, כפי שבארת אותה במכתבך לטר ברנדייס. כידוע לי, יש הרבה ציונים בין חברי ההסתדרות (ובניהם גם, מנהיגים) שמחזיקים בהשקפות דומות לשלך. ויתר על כן, הנה בימי הריבולוציא הטורקית היתה הפריסא הציונית—הרשמית והבלתי רשמית—מלאה מאמרים הכוללים אותן ההשקפות עצמן. ולא עוד אלא שהשתדלו אז לקבוע אמונה בלבבות, שמעולם לא חשבו כלל הציונים להשיג את האידיאלים שלהם באיזו דרכים אחרים.

---

¹ כפי הרשום בזכרוני, היה אז סכסוך בין ד"ר מגנס ובין ההסתדרות הציונית באמריקא. ד"ר מגנס הציע אז את השקפותיו על הציוניות במכתב לטר ברנדייס (נשיא ההסתדרות באמריקא אז). ואם לא אשגה, העמיד שם את הציוניות לא על דיפלומטיא ושטרטר, כי אם על התפתחות קולטורית אמיתית. וההסתדרות מצאה, שבעל השקפות כאלה אינו ציוני בהסכם להפרוגרמא הבזילאית. ואז פנה ד"ר מגנס אלי ושאל את דעתי על זה.

וקודם שאחתום אבקש רשיוןך להוסיף, שלפי דעתי, אחדות היהודים האמיריקנים שאתה עמל לברוא, תהיה דומה לאותה האחדות הציונית שנבראה ע"י הפרוגרמא, כלומר, לא תהיה אלא אילוויא, שתבטל מיד כשתבוא לידי נסיון. אינני יכול לצייר לעצמי, איך אפשר שתהיה אחדות אמיתית בין אמיריקנים שבמקרה הם, „בני דת יהודית“, ובין יהודים שבמקרה הם אזרחי אמיריקא. מקוה אני שתסלח להערתי זו, אשר באמת אינה קשורה באופן ישר עם נושא המכתב הזה.

לד"ר י. פרידלנדר, פליסד.

לונדון, 21 דצמבר 1915.

עדיין אני חייב לך תודה על המתנה החשובה שכברתני בה, הוא ספרך החדש על תולדות היהודים ברו"פ. לא כתבתי לך עד כה, מפני שרק בימים האחרונים מצאתי זמן פנוי לעין בספרך זה. כמובן, קראתי קודם כל את הפרק האחרון והנאני מאד. חדשות אמנם לא מצאתי בו וגם לא קייתי למצוא, אחר כי לא נועד הספר לאנשי מדע. אבל אופן ההרצאה והסגנון מושכים את הלב, והנני מקוה שירבו קוראי הספר ויועיל הרבה לתת ליהודי אמיריקא מושג נכון על חיי אחיהם ברו"פ ותולדותיהם לשעבר.

אנב אורחא אעירך, שלא דקדקת בלשונך באמריך על ר"י פולק, „Sometime regarded as the originator of the ingenious method of Talmudic Casuistry, characteristically known as 'Pilpul'. קוראים שאינם בקיאים בענין זה יבינו מתוך דבריך, שר"י פולק הוא שהמציא את הפלפול וקודם לזה לא היה פלפול בעולם התלמוד. והלא באמת, כמו שידעת גם אתה, הפלפול—גם הענין וגם השם— כימי התלמוד ימיו, ועל ר"י פולק אומרים רק זאת, שהוא חדש (או יותר נכון—הביא מאשכנז לפולין) אותו מין פלפול שנקרא בלשון הישיבות, חילוק'.

וד"ר שכטר שבק לן חיים! הרבה נצטערתי, ועדיין אני מצטער, על האבדה הזאת. מעת שידעתיו פא"פ אהבתיו, עם כל מעלותיו ומגרעותיו. „איש חי" היה, וזה חשוב בעיני יותר ממה שהיה „רב פעלים" . . . . .
ומה אכתוב לך עוד? גם בלעדי תוכל למצוא „מגלת איכה" בתנ"ך ולהוסיף עליה קינות כהנה וכהנה. וחוזן מקינות איני יודע מה אפשר לכתוב עתה.

למר מ. רבינוביטש (בן-עמי), ג'יניבה.

לונדון, 27 דצמבר 915 (כ"ט טבת תרע"ו).

קבלתי מכתבך (מן ג' דחנוכה) זה כשבועים, ובאותה העת הגיעה אלי שמועה, שאוסישקין קבל רשיון לשוב לאודיסא, ועל כן דחיתי תשובתי אליך עד שיבורר לי הדבר, כדי שאדע מה לכתוב לך על עניןך . . . . .

ומצב אחינו ברוסיא הולך ורע, ושמועות נוראות באות משם בנוגע אל העתיד, ואנו אין לנו על מי להשען אלא על אבינו שבשמים. היהודים המערביים משתדלים בכל כחם לעצוב עיניהם ולבלתי ראות את הנעשה. יראים הם לנפשם, ושפלות רוחם עוברת כל גבול. בארץ הזאת לא רצו היהודים „הגרולים" אף לשמוע מה שספרו להם ע"ד המצב ברוסיא. אך כשאי אפשר היה עוד להצפין את הדבר (ביחוד מפני שמאמיריקא התחילו להשמיע דברי תוכחה, ואמיריקא עתה „חשובה" מאד בעיני הבריות פה), התחילו לדבר בשפה רפה, אבל עדיין לא רצו ליסד ועד לקבוצ נדבות עד שנוסד תחלה ועד במזרח העיר ואסף בין היהודים המזרחיים פה וכערי המדינה סכום עצום בערך — אז נתבישו המערביים ויסדו גם הם ועד לצורך זה. — זוכר אתה את פרנסים מונטיפיורי? אותו איש, שהיו המנהיגים הצינוניים נושאים אותו על כפים בימי הקונגרסים, דרש ברבים בשבוע שעבר, שבעת הזאת יש ליהודי אנגלי רק חובה אחת: להיות „יהודי אנגלי אמתי", כלומר שלא לשים לב „למה שקוראים שאלת היהודים", כי אם רק לצרכי המדינה הזאת בלבד. הוא קבע לעצמו „פרינציפיון", שלא לקחת חלק בשום ועד או אספה העוסקים בשאלות

יהודיות. ובנוגע לציוניות הוא מבין עתה מטרתה של תנועה זו וחושב לו לחובה להודיע, שהוא מתנגד לה בכל תוקף ואין לו דבר עמה וכו' וסיים דבריו: ,ובזה נצליה לבטל את האנטיסמיטיסמוס'. השוטה הזה גלה מה שאחרים מכסים, אבל כולם אימת האנטיסמיטיסמוס עליהם ונכונים בשביל כך לזחול כתולעים וללחך עפר רגליהם של האחרים. אוי לנו, שאלה הם, 'המנהיגים' אשר קולם נשמע ודעתם מתקבלת בתור דעת האומה היהודית. ועל כן אין לבי, מתחמם' כשאני שומע את השאון בחוגים ידועים ע"ד הצורך, להכין' עצמנו לבוא בדרישות לפני הקונגרס הבא. יודע אני מראש, שדעתם של ה'גדולים' הללו תהיה שקולה בעיני האחרים כנגד דעתם של ששים רבוא מישראל. ומה שהללו ידרשו יכולים אנו להבין עוד מרם שמענו.

1916

למר ש. דובנוב, פטרורד⁽¹⁾.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 20 ינואר 916.

בחדשים האחרונים הפוסטא מרוסיא מתקבלת פה באיחור זמן וכלי סדר. מפני כך קבלתי את מכתבך מן 5 דצמבר רק זה כשבועים. קראתי בענין רב והרבה חשבתי על דבר תכנו. וכשהכונתי עצמי להשיב לך, קבלתי בשבוע זה את מאמרך «De profundis»... שהעיר סער בלבי, לא רק על ידי תכנו, כי אם בעיקר על ידי סגנונו ה'שקט', שמתוכו נשמע ברור קול בכי עצור.

כן, ידידי היקר, צדקת טאד: בלי אמונה זו (בהתעוררות הרגש המוסרי העולמי) לא היה לנו, במה לחיות'. ובהיות שאמונה זו נתרופפה בלבי, הנני מרגיש באמת, שאין לי, במה לחיות'. בעת האחרונה נסיתי הרבה פעמים לברר לעצמי, לאיזו מסקנות מביא אותי המצב הנוכחי, ולרשום את המסקנות האלה על הנייר. אבל בכל פעם הרגשתי, שהנני נמצא על השטח מלמעלה, מיראתי להסתכל עמוק בנפשי פנימה. אתה אומר במכתבך, שמצב

(1) עיי' למעלה מכתבי אליו כן 7 נובמבר 915.

רוחי אפשר שהוא תולדה מדרכי חיי. בזה ודאי יש הרבה אמת. אבל זה לא הכל. ההבדל העיקרי בינינו הוא זה, שאתה חי שם, ואני חי פה, בארצם של מיל וספנסר, שהיתה לפנים מגדל עזו לחירות ולצדק. אלו קראת בכל יום, כמוני, מה שכותבים בעתונים היותר ליברליים בארץ הקלסית הזאת של החירות, ומה שמתדברים עכשו מעל אותה הבמה שלפנים דברו מעליה לורד מקולי והדומים לו, — היית מבין יותר את הסקיפטיציסמוס שלי, ביחס למציאותו של הרגש המוסרי העולמי. איני יודע אם שמעת מימך את האנקדוטה הזאת: לעיר יהודית עתיקה בא אורח, ואחד מתושבי המקום מספר לו את הדברים הראויים לתשומת לב שבהם מצטינת עיר זו, ובין שאר דברים הוא מודיע לו, שלפני מאה שנה בקר את העיר צדיק אחד מפורסם וברך אותה, שלא תארע בה שריפה. האורח שואל את בעל דברו בתמהון: איך זה? הלא לפני איזו שנים, כמדומני, כל העיר עלתה על המוקד? על זה משיב התושב ברגזנות: „איש תמוה אתה! עד אן גדול כחה של ברכת צדיק? הלא עד השריפה הגדולה!... איני יודע, אם האורח מצא ספוקו בתשובה זו, אבל לי לעצמי, ברכה" שאין כחה גדול אלא עד, השריפה הגדולה" אין לה שום ערך.

בחיי הפרטיים לא בא כל שנוי בחדשים האחרונים, זולתי אולי זה, שבסכת המלחמה יש לי העונג לראות לעתים יותר קרובות ידידים משכבר הימים, הבאים הנה, לרגלי עסקים שונים, מרוסיא, מארץ ישראל וכו'...

למר ב. עברי (שווייץ?).

לונדון, 9 פברואר 916.

את מכתבך, הארוך מן 5/1 קבלתי במועדו, וזה פעמים אחדות הייתי מוכן להשיב עליו, אבל בכל פעם נדחה הדבר מסבות שונות. ואולם הסבה העיקרית היא, שבאמת איני יודע מה יש להשיב על מכתב כזה. אינני בקי בכל אותם הפרטים שהזכרת. אפשר שמועה אתה בכמה מהם... אך גם אם נניח שהכל מדויק, מה הן התולדות שיש להוציא מזה? כשאני לעצמי, אני רואה בכל זה ובכל שאר חזיונות חיינו עתה רק את הסבה

האחת והיחידה שלובשת צורות שונות: — את הגלות. עדר מספור
אנחנו, וכשעת הרת עולם זו אין לנו מרכז למחשבותינו ופעולותינו (גם
המרכז הציוני הלא מספור ומסודר הוא עתה), ולא יפלא על כן, כי כל
מי שרוצה קופץ ומתיצב בראש איזה „גדוד“ ועושה מה שלכו הפך והושב
עצמו ראוי ומחויב לדרוש תמיכה ועזר מן הכלל או מן הפרט, ואנשים,
וגם חברות, שמרגישים במצב עמנו בעת צרה זו, עוזרים ותומכים בידי
כל מי שעושה איזה דבר, כדי לשכך את הרגש המר, שאין אנו עושים
כלום, בעוד שאחרים עושים ועושים . . .

באמת אני רך, שהמכתב „הארוך“ שהבטחתי ושקייתי לקבל ממך
לא ממין זה צריך היה להיות. הלא הבטחתי לכתוב לי באריכות על
מצב הדברים באמריקא, בנוגע לעבודת הכלל שם. אמריקא היא עתה
הארץ היחידה ששם אפשר היה באמת לעשות דבר של ממש, אלו
התאחדה כל היהדות שם והסתדרה היטב למטרה זו. כפי שיש לשפוט
ע"פ כה"ע יש שם איוו נטיה לעשות נסיון כמובן זה. וחפץ הייתי מאד
לדעת, אם באמת אפשר לקוות, שיבינו כל הכתות כל ערכה של השעה
הזאת ויעזבו את קטטותיהן ואינטרסיהן הפרטיים, בשביל לעשות מה
שאפשר וצריך לעשות בהתאחדות הכחות.

איך שהוא, רואה אני מתוך מכתבך שגם בשווייץ לא מצאת מנוחה
לנפשך, וצר לי על זה מאד. לעת הפנאי הודיעני נא, מה שלומך ומה
מעשיך עתה. הלא בודאי אתה עושה איזה דבר.

ובנוגע לי, אין כל חדש להודיעך. הכל במקודם. זמני הולך וכלה
בעבודת ה„סיטי“ וקריאת כה"ע, ומצב רוחי הולך ורע מיום ליום. מלבד
נועל-נפש לכל הנברא בצלם, לא נשאר בלבי, כמדומה לי, שום רגש
אנושי. והמעשים בכל יום הולכים ומחזקים את הרגש היחידי הזה. מה
יהיה סוף הדבר — איני יודע. זה ימים אחדים גם בריאותי הגופנית התמוטטה
מעט והנני כלוא בביתי. אבל זה, אקוה, יעבור בעוד זמן מה.

אל הלשכה הראשית של הקרן הקימת לישראל, האגף.

לונדון, 9 פברואר 916 (ט' אדר תרע"ו).

קבלתי יקרתכם מן ד' ח"ו, ומודה אני לכם על שטרתכם למסור לי דברי ההוצאה היהודית. ידעתי גם ידעתי, שבשנה הזאת ימלאו לי ששים שנה, ואינני רואה שום סבה לשמוח ולעשות פרסום לדבר זה, שהגיעו לי ימי הזקנה—הימים אשר אין בהם חפץ. ואולם הרשיון אשר הם מבקשים אני נותן להם בחפץ לב. מעודי לא מנעתי רשיוני לפרסום מאמרי, בלשונם או בתרגומים.

לד"ר ש. מלמד, ניוורק.

לונדון, 13 פברואר 916.

קבלתי מכתבך מן 15/I, וקודם כל הרשני נא להביע את תמהוני על שחשבת לנחוף לכתוב לי בשפה זרה ולא בעברית. אני ואתה שנינו יהודים לאומיים, שנינו סופרים עברים ושנינו גרים בארצות השפה האנגלית—וכותבים זה לזה אנגלית! אתמהה.

ובנוגע לגוף הענין, נעים היה לי לשמוע, כי יש בדעתכם להוציא עתון חדש באנגלית, אשר—אקוה—ישא דגלנו הלאומי ביד רמה, ובכלל, ידבר בסגנון הנאות לכבודנו הלאומי. עתון כזה עדיין לא ראיתי באנגלית. לא אדבר על העתונים שלנו פה. הלא ידעת את לשונם ואת ערכם. אבל גם באמריקא, כמדומה לי, עוד לא התרוממה העתונות שלנו באנגלית עד הגובה המבוקש, ויהי רצון שיעלה דבר זה בידכם בנסיונכם החדש.

ומודה אני לך על שזכרתני לבקש השתתפותי בעבודתכם. אך לצערי אינני יכול להבטיחך דבר זה. הלא ידעת שאין הספרות העתית אומנותי ואינני כותב אלא בשעה שמרגיש אני צורך להגיד איזו דברים בקהל. ובהיותי כותב אך לעתים רחוקות, הנני חושב לי לחובה, בתור סופר עברי, לבלי לפזר את דברי בשבעים לשון, כי אם לכתוב תמיד רק בעברית ולפרסם דברי בעתונים עברים. גם הפעם הנה אתם נגשים גם להוצאת עתון עברי (התורן), ואם יהיה לי צורך להגיד דבר, ודאי אבחר להגיד דברי עברית בעתונכם העברי.

ואולם כל זה הוא לע"ע רק להלכה, ולמעשה אינני מרגיש בי עתה רוח הקודש' לצאת ולהתנבא במחנה. גדול האסון יותר מדי, וסבוך ומסובך הכל באופן שלא היה כמהו בימינו, ומי שמכיר באחריות של דברים יחשוך דבריו לעת שתתישב דעתו עליו ויהיה נדמה לו, לפחות, שרואה הוא כאספקלריא מאירה לאן אנו הולכים ומה אנו צריכים לעשות. עד עתה, אהה, עוד לא הגעתי למדרגה זו.

לד"ר ח. טשרנוביץ, לוזאנא.

לונדון, 21 פברואר 916 (י"ז אדר תרע"ו).

מכתבך מן ר"ה אד"ר בא לידי באיחור זמן (ודאי מפני אריכותו. הצנזורה פה הודיעה זה כבר, שמי שרוצה שיגיע מכתבו בזמנו, ישתדל לכתוב בדרך קצרה).

ע"ד מאמרך אין לי מה להוסיף. אני דברתי רק על הרושם שעשה המאמר עלי. ואם ידעת שהקוראים הנכרים מוצאים בו חספ ומשתמשים בחומר שנקבך בו — מה טוב!

רק דבר קטן אתה דורש מן המנהיגים הציוניים: „שיגידו להעם את האמת ולא יוליכו אותו שולל"! אפשר יודע אתה איזו נקודה על כדור הארץ ששם המנהיגים מתנהגים עתה עם העם ע"פ הכלל הזה — אנא הודיעני איפה הוא, ואעזוב את הכל ואברח שמה . . .

תודה לך על דאגך לשלומי. ודאי, חייב' תיה שתהא גבורה נתוספת בו לעת זקנה. אבל בעת הזאת אין בני אדם מדקדקים למלאות חובותיהם, ובכלל אינם יודעים להבחין בין חובה ורשות ובין אסור ומותר. הכל נתבלבל. אפשר שאלו הייתי שוכן בתוך טומאתנו, כרבי מנדל, הייתי מרגיש בי באמת תוספת גבורה. אבל כשאתה רואה את הטומאה כמעון הקדושה ובמקום המשפט שמה הרשע—אי אפשר שלא תחלש דעתך וגם בריאותך הגופנית. צעירים ממני אולי יזכו עוד לימים יותר טובים, אבל אני, לפי שנותי, חוששני שלא אראה עוד את העולם בכנינו ועתיד אני לעזבו בנוולותו, בעוד טומאתו בשוליו.

למערכת העתון „יעוור. זשיין“, מוסקווא.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 13 מרס 916.

מתוך הטלגרמא שלכם, שקבלתי היום, נודע לי ראשונה, שברוסיא עושים הכנות להוג בקרוב הג יובלו של ביאליק¹. מה טיבו של יובל זה — איני יודע. הופעתו הראשונה של ביאליק בספרותנו היתה בשנת 1892 (במאסף „פרדס“ ברך ראשון), ואפשר אפוא להוג חצי יובלו הספרותי רק בשנה הבאה. ולפי מספר שנות חייו גם כן אין מקום להגדיובל. אם איני טועה, ביאליק הוא עתה בן מ"ג שנה — מספר שאין „יובל“ תופס בו. ובכן, מה הוא היובל?

אך מלבד הדבר הפורמלי הזה, לא אכחד מכם, כי כשאני לעצמי הייתי חושב ל„אבסורד“ שאין דומה לו, כמעט לעג לרש, להוג הג יובלו של המשורר הלאומי בזמן שהלשון הלאומית, לשון המשורר עצמו, נשתתקה, ואין אנו יכולים להשתמש בה בשביל לבטא את רגשותינו ביום הג כזה?². ציירו נא לכם, שבערב יום הכפורים צותה הממשלה לסגור כל בתי הכנסיות ובתי המדרשות — מה היו היהודים עושים? היו מתפללים ביחידות כל אחד בביתו, ולא היו הולכים עם הסדורים והמהזורים לבתי תפלה של נוצרים או מושלטים, לנגן שם את ה„כל נדרי“ שלהם. אין עתה, השלח³, אין „העולם“, ובכלל אין אף עתון אחד עברי, שבו היינו יכולים לברך את המשורר באותה הלשון הלאומית אשר לה הקדיש כל חייו וכל כשרונו הכביר. והאמנם לא תרגישו, כמה מן העלבון והשפלת כבודנו יהיה בזה, אם בתנאים כאלה נגיש למשורר, סורוגט⁴ בתמונת גליון מיוחד בלשון זרה? לפי דעתי יהיה הרבה יותר נאה ויותר מתאים לכבוד המשורר, אם תתנו רק מאמר „יובלי“ אחד אשר יבטא אותו הרגש עצמו, שכאין עתונים בלשון עברית, הברכה היותר נאה למשורר עברי תוכל להיות רק—שתיקה השקולה כנגד כל מה שהפה יכול לדבר.

¹ במלגרמא בקשוני לשלוח איזה דבר בשביל הגליון המיוחד שהם אומרים להוציא

לכבוד היובל.

² ברוסיא הפסיקה הממשלה אז כל העתונים העבריים.

ואם תשמעו לעצתי או לא — בכל אופן אקוה שלא תמצאו בכל
האמור שום פגיעה בכבודכם.

למר ש. פינסקי, לונדון.

לונדון, 21 מרס 916.

צר לי להודיעך, שלע'ע אין לי כל תקוה להשתתף עמכם במפעל
הספרותי שעלה במחשבה לפניכם. מלבד מצב בריאותי, שעדיין היא רופפת
ואינה נותנת לי להקדיש שעות הערב—אחר עבודת היום המוטלת עלי—
לעבודה ספרותית המינעה את הנפש,—הנה גם מצב העולם בכלל ומצב
עמנו כפרט אינו נותן לי לפנות לבי לענינים ספרותיים מופשטים, כי
מאורעות יום יום ממלאים את הנפש ומעסיקים את המחשבה, מבלי השאיר
מקום למחשבות אחרות. במדומה לי, שלא יעלה בידי לכתוב שום דבר
עד יעבור זעם.

לד"ר ש. דייכס, לונדון.

לונדון, 26 מרס 916.

ינעתי ומצאתי את מחברתך בתוך קופה של כתבי'עת ישנים. כנראה,
נתקבלה ביחד עם איזו כתבי'עת בעת שלא הייתי בביתי ונתערבבה עם
אלו בעת שהרהקתים טעל שלחני למקום מנוחתם. אבקש סליחתך על
זה ואודך מאד על המשלוח.

ובנוגע לגופו של דבר, צר לי להודיעך, כי בעיקר הדושך — מה
שאתה קורא: The chief crux of the verse — כלומר בפירוש המלה
סאסאה', כבר קדמך רבי שמואל יוסף פין בספר, האוצר' שלו
(כרך שלישי עמ' 288). וראי אין ספר זה נמצא בידך, כי לולא כן הלא
היית מזכירו, ועל כן אעתיק לך פה את דבריו (אחר שהביא את הפירוש
המוסכם, מלשון, סאה'):

ובדרך השערה אפשר לאמור, כי השם, סאסאה' ענינו כמו שהשתמשו
בו, כנמרא: דמיא לסאסאה מאי, ופיר'שי: זקן השבליים, וכן
וכראש שבלת ימלו — חד אמר כסאסא דשבלתא'. והוא דומה לשם

זאזא בארמית, שענינו ענף דק; ועשה קציר כמו נטע' — ת"י:
ויעבר זאזא היך נצבא". ויסודו בענין זוז, נענוע ונדנדו קל, לפי
שהענפים נעים ומתנדודים, ברוח קלי'. ופירוש, בסאסאה בשלחה
תריבנה' — אתה דן אותה מיד בשלחה את קצירה (כמו: תשלח
קציריה עד יס'). והכפל: הגה ברוחו הקשה ביום קדים, הוא ע'ד
מליצת, כגעת בה רוה הקדים תיבש'. וראיה לדבר, — שבכל
הפרשה מושל אותה לעץ נושא פרי: כיבש קצירה תשכרנה'.
וזה ע'ד מליצת, נד קציר'.

העתקתי לך את כל דבריו, כדי שתראה את ההבדל שבינכם בפרשים.
ואולם ביסוד הדבר רעיונכם אחד הוא.

ורוצה אני עוד להוסיף, שאם כונת הכתוב, כפירושך, שרק החלק
העליון ייבש ויכלה, והשורש ישאר וישוב לעשות פרי, — הנה עלינו לקבל
השערתו של פין, שהשם, סאסאה' כולל לא רק זקן השבולה, אלא אף
ענפים שבראש האילן, והנביא בתמונה זו רואה לא שדה תבואה, כי אם
גן של אילנות. כי לפי פירושך, שהדברים מוסבים על שדה תבואה,
אין התמונה עולה יפה: שהרי בתבואת השדה, אם יבש החלק העליון,
הפרי, ישאר רק' הקש, ההולך ויבש מאליו, ואין שם שורש שישוב
ויעשה פרי חדש.

לד"ר ש. דייכס, לונדון¹.

לונדון, 30 כס 916.

קבלתי מכתבך ושמתתי לראות, כי לא דרך, מלומדים' לך ואין
עינך רעה בשל אחרים.

ואני עדיין איני חושב, ששדה תבואה שעברה עליו, רוח קדים'
אין בו מקום לפרי חדש, ועל כן יותר מתאים לפירושך, שיהיה
הציור מכון לגן'עצים. והלא בארמית באמת, סאסא' כוללת גם ענף,
ואם באשורית אינו כן, מה בכך? בכל הלשונות מגזע אחד אנו מוצאים

¹ עי' ככתב שלפני זה.

מלים שמשמשות בלשון אהת כמובן זה ובלשון אהרת כמובן אהר, ושני המובנים על הרוב מסתעפים ממושג אהר. הלא כה דבריך ביחס למלת שלה:

can no doubt mean a stalk just as it can mean a branch: something that sprouts, that shoots up”.

הפוך את הדברים האלה — ולא תמצא שום קושי ליחס שני המובנים גם למלת סאסא.

ולוא דמסתפינא להכנס ל"תהומכם", הייתי אומר, שגם אהר דברי רש"פ ודבריך אתה, עדיין מסופק אני אם, סאסא" היא מלה עברית. מלבד תמונתה הורה, הלא תמוה הדבר, שמלה המציינת מושג רגיל כל כך במקרא, לא נמצאה בשום מקום אחר מלבד הכתוב הקשה הזה. וע"כ אני משער, שבנוסף הקדמוני היה כתוב: בשלחה הריבנה", ורק בעת מאוחרת, כששלטה כבר הארמית בישראל, הוסיפו על הגליון (ומשם נשתרבה לפנים) את המלה הארמית, בסאסאה" בתור פירוש למלת בשלחה.

הנך שואל אם יש לאוצרו של רש"פ, ערך מדעי אמתי. כמו שידעת, לא היה המחבר יושב בקתדרא וידעתו בשאר לשונות בני יום לא היתה שלמה. אבל דבר אהר היה בו ששקול כנגד כל השאר: הוא לא רק ידע, כי אם גם הרגיש את הלשון העברית. והרגשה זו — מה שקורא האשכנזי, "שפראכנעפיהל" — לפעמים תנחהו בדרך אמת במקום שכל הגוים המלומדים, המסובלים בעשרה קבים של "מדע", לא ימצאו ידיהם ורגליהם. ספר כזה, כמדומה לי, צריך היה להמצא באוצר הספרים שלכם (כלומר, של הקולג'). הלא בלי ספק נמצאים באוצרכם כל ספרי המלים של הגוים, המתחיים למקצועות שלכם, ובדואי אחם נוהרים בנוי קפון, שאם חדש איזה דבר, לא יהיה הודשו נעלם מעיניכם, ומדוע לא תתנהגו כך גם ביחס לספרים עבריים חדשים?

היש לך תשובה ל"קשיא" זו, או צריך להוסיפה על ה"קשיות" של ליל סדר פסח ולהסתפק באותה התשובה שב"הגדה"?

לד"ר ש. דייכס, לונדון.

לונדון, 6 אפריל 916.

תודה לך על מכתבך ועל הזמנתך שהזמנתני לבוא לשמוע דרשתך ביום השבת הבע"ל. לדאבון לבי אין ה"סיטי" מקבלת את השבת אלא כשעה אחר הצות, ובשביל כך אנוס אני ללכת לבית המסחר בבקר ולשהות שם עד הצות, מפני שיש דברים שהזמן גרמא ואי אפשר לדחותם. ודאי ידעת, שבימי תנועת הריפורמא באשכנז היו רבנים שהתירו לעשות מלאכה בשבת על סמך המאמר: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. ה'למדנים' האלה השבו באמת שזהו פירוש הדברים. ואולם אני, כמוכן, לא על סמך זה אני עושה כן, אלא מפני שכל ימי הייתי אומר לעצמי (אעפ"י שאין לזה סמוכים מדברי חז"ל): עשה מה שתעשה, בין בחול בין בשבת, אך אל תעשה תורתך חול ומדרס לפרנסים בורים. בעולם הבא אפשר שאקבל ענשי על זה, אבל בעולם הזה אני שמח בחלקי ואיני מתחרט על שבחרתי בפרנסה שיש בה לפעמים חלול שבת, ונצלת ע"י כך מעבדות הצבור, שיש בה חלול כבוד התורה.

למר ה. סבר, פְּקִינָה.

לונדון, 10 אפריל 916.

קבלתי שלשום את מכתבך וקראתיו בעונג רב. בקשהני לענותך בעברית, והנני מטלא רצונך. . . .
צמא אתה לעיני היהודים. אבל לצערי אינני יכול לרוות צמאונך. עיני היהודים עתה מרים מאד, ומשקה מר לא ישקיש את הצמאון. כל יום קללתו מרובה משל חברו, ומוצא אין. מקנא אני בך, כי התרחקת מחיי העולם ה'קולטורי' בעת הזאת, וצר לי עליך, כי תשוב הלום בעוד שנים שלשה חדשים. אם תוכל, אל נא תשוב לאירופא, שב לך עם בני כינא, או עם פראים באיי הים, או עם החיות ביער, אך לא עם בני תרבות באירופא בשעת־קלקלתם זאת.

ולי ולביתי שלום ואין כל חדש אתנו. שלמה בני יושב עתה בציריך ועוסק בפילוסופיא. אשריהו, שיכול להסיח דעתו מן העולם המכוער הזה

ולחיות בעולם הרמיון הפילוסופי, שעדיין קושרים בו כתרים לאמת ולצדק וליופי... .

למר א. לוברסקי, ניוורק.

לונדון, 10 אפריל 916 (ז' ניסן תרע"ו).

מכתבך מן ר"ה אדר"ש קבלתי ג' ניסן! מעת שהתחילה הצנוורא פה לבקר מכתבים הבאים מאמיריקא, מעכבת היא את המכתבים הכתובים עברית כחודש ויותר, ודאי מפני שהמבקרים לעברית מעטים ואינם מספיקים. ובכל זאת אני כותב לך עברית, אחר כי אין במכתבי זה דברים שהשעה דוחקתם, ואין רע אם יאחר המכתב לבוא. קשה לי מאד לכתוב לך בלשון אחרת, אחר הצי יובל ויותר שהיינו כותבים זה לזה רק בעברית... .

אתנו פה אין כל חדש. שמואל¹ הוא עתה ברוסיא, אביו האיץ בו מאד לבוא, לרגלי עסקים שונים, ומאחר שלא היתה לו בעת האחרונה כל עבודה, הלך לשם. ויהי רצון שישוב בשלום בקרוב. לפי השמועה, קשה עתה מאד לקבל רשיון לצאת מן הארץ, ביחוד — ליהודים... . קבלתי את הגליונות הראשונים מן התורן² שלכם, וצר לי לאמור לך, שקויתי למצוא בו הרבה יותר ממה שיש בו. הימים ימי הרת עולם, ועיני כל ישראל נשואות לאמיריקא. בעת כזאת, אם עתון עברי חדש מופיע על הבמה באמיריקא, צריך שישמע בו דפק החיים בכל עוז, צריך שיהיה דמות דיוקנה של הנשמה העברית המפרפרת בין שני אריות. כנראה, אין אמיריקא מוכשרת עדיין ליצירת עתון עברי שכזה.

למר ש. מקסימון, ניוורק.

לונדון, 12 אפריל 916 (ח' ניסן תרע"ו).

קראתי היום את מאמך היפה ב"התורן" ונזכרתי, כי עדיין אני חייב לך תשובה על מכתבך האחרון, שכבר עברו עליו יותר משבעה חדשים

(¹) חתני ש. סבזר.

(הזמן הרשום בראשו הוא: כ"ד אלול תרע"ה) ועודנו מונה באמתחת המכתבים המחכים לתשובה. קשה עלי כתיבת מכתבים בעת הזאת, והנני ממעט בזה ככל האפשר. כלום צריך אני לפרש לך את הסבה? אי אפשר לכתוב למי, משלנו' מבלי לגעת בפצעי ההוה, והפצעים אנושים כל כך, והנגיעה בהם מכאיבה כל כך. —

מה שלומך? מקוה אני, כי מאושר אתה בחייך הפרטיים ועושה חיל בעבודתך הכללית. כתבת לי אז, שהוטלה עליך ההשגחה הכללית על בתי הספר של מוסד החנוך שאתה עובד בו, והנך עוסק בחבור הצעה של תקונים. מה עלתה בידך? ומה מעשיך עתה במקצוע הספרות? האמנם לא כתבת דבר בשנה האחרונה זולת המאמר הקטן שב, התורן'?

אבל, בבקשה ממך, אל נא תפנה אתה אלי בשאלה כזו, שלא תהיה לועג לרשי. מעת שיצא העולם מדעתו לא כתבתי אף שורה אחת (חוץ מ"תרגום ה"אבשואימנציפיציא" של פינסקר, שגמרתי בחורף שעבר). כי על מה אכתוב? לאסוני, הייתי שקוע כל ימי בשאלות מוסריות וחברתיות, ועכשו, שהעולם המוסרי חזר לתהו ובהו והחברה האנושית שקועה במ'ט שערי טומאה, עכשו יאחזני גועל נפש לזכר כל אותן המלות הריקות שהיו ממלאות את הלב בימים שעברו, ואין בכחי לחשוב מחשבות, וכל שכן להוציא מחשבותי מלבא לפומא, על כל אותן השאלות הנוגעות לחייה של בריה מאוסה זו ששמה, אדב".

הנך רואה, שיפה אני עושה בהיותי ממעט בכתיבת מכתבים. הנה מכתב קטן פה לפניך — וכבר פלט הקולמוס דברים שאפשר מוטב היה שלא נכתבו....

למר מ. רבינוביטש (בן-עמי), ג'ניבה.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 12 אפריל 916.

..... על אדות הענינים הכלליים אין לי מה להוסיף על דבריך, שמוסרים בדיוק גם את מצב רוחי אני. קשה לחיות, ידידי! הנני חושב, שאני ואתה צריכים אנו לשמוה, שהזקנה הולכת וקרבה, והיא תישהר

אותנו בעתיד לא רחוק ביותר מן ה"אורגיא" המאוסה הזאת. במוח אני, שבמשך 30—40 שנה הקרובות יהיו החיים למשא על כל מי שעוד נשאר בלבו זיק של רגש אנושי ואהבת האמת!...

למר א. דרויאנוב, אודיסא.
(תרגום מרוסית).

לונדון, 14 אפריל 916.

... השאלה ע"ד הוצאת תרגום מחברתו של פינסקר נפתרה בשלילה¹. חשבתי, שאין לי רשות לעשות זאת בלי הסכמת הועד, אשר הוא ששעוררני לעבודה זו. ועל כן הודעתי את מחשבתי לראש הועד, אך הוא ענה בשלילה, ובזה נפתרה השאלה. ובכן יהיה התרגום מוגה בידי עד שתגשו להוצאת הארכיון. זה, כמובן, לא יהיה בזמן קרוב². אך מכיון שאני כותב לך עתה על זה, אוסיף עוד איזו הערות בנוגע לעצם הענין: (א) כמו שתזכור בודאי, המחבר מזכיר בהרבה מקומות מאורעות הזמן ההוא, אך אינו חושב לנהוץ לספר את הפרטים, שאז היו ידועים לכל, ואולם עתה, כמובן, כבר נשכח הרבה, וחויש אני, שמקומות כאלה לא יובנו להרבה מן הקוראים. צריך על כן להוסיף על התרגום ידיעות היסטוריות, אם בצורת הערות למקומות הזקוקים לכך, או בצורת טבוא לא גדול בראש המחברת, שבו יבואו כל הידיעות יחד. אני נסיתי לעשות זאת בעצמי, אבל תיכף באתי לידי הכרה, שאין בידי כל החומר הדרוש, ונקל לי להכשל בשגיאות, בנוגע לזמני המאורעות ושאר פרטים. וע"כ החלטתי להניח זה לעורך הקובץ-כולו. לכם, כמובן, הרבה יותר נקל יהיה להגביל בדיוק כל הפרטים הדרושים, כן, ע"י דוקומנטים מאותו הזמן וכן מפי עסקני הדור ההוא שעודם בחיים³.

¹ התרגום צריך היה להתפרסם בספר שחשב הועד ליא"י באודיסא להוציא לזכר פינסקר (הארכיון שלו ועוד), אך מפני המלחמה לא יכול הועד להוציא את הספר, ואז הצעתי, שאוציא בעצמי את התרגום במחברת מיוחדת.

² סוף סוף יצא התרגום בירושלים בשנת תרפ"א בספר קטן שהרפ"ס או הועד לזכר פינסקר בשם "ספר פינסקר".

³ כשיצא התרגום לא שמו לב לזה (ע"י הערה הקודמת).

ב) הרבה חשבתי ע"ד שם המחברת וסוף סוף באתי לידי החלטה, שטוב להניח את השם של המקור, אפילו בלי, טרנסקריפציה עברית, כי אם, פשוט, באותיות רומיות כמו שהוא במקור. מלבד שאי אפשר למצוא מלה עברית שתמסור שם המקור באופן מניח את הדעת – הנני הושב, שמלה זו עצמה "Autoemancipation", קשורה בלב הכל באופן אורגני כל כך עם עצם המחברת, עד שצריך להניחה כמו שהיא גם בתרגום העברי¹). ורוצה הייתי לשמוע את דעתך על זה.

על אדותי הרשני נא לבלי הגיד מאומה. בעתים הללו אין זה נושא מענין כלל. מלבד עבודתי בבית המסחר וקריאת עתונים מכל המינים, אינני עושה כמעט כלום. אין מצב רוחי מסוגל לכך. כל מחשבותי ורגשותי נתונים לענין המפלה המוסרית של המין האנושי ושנוי כל הערכים היוצא מתוכה . . . .

למר ש. דובנוב, פטרובג'רד.
(תרגום מרוסית).

לונדון, 27 אפריל 1916.

מכתבך מן 27 פברואר קבלתי לאחר הודש בדיוק, כלומר 27 מרס . . . .
בעמוד הרביעי ממכתבך כתבת איזו שורות ע"ד בנד יעקב, אבל כל זה נחתך ע"י הצנזור . . . . ועל ידי ה'נתוח' הזה נתקלקל גם העמוד שמעבר לרף, ששם דברת על אדות ה'ריליגיא' של חייעולם קולקטיביסטיים, באופן שאינני יכול, לצערי, לקבל מושג ברור מרעיוןך ע"פ הדברים המקוטעים שנסארו. כמו שאתה מעיר בעצמך, ההשקפה הזאת על היהדות עסקה את מחשבותי עוד בראשית עבודתי הספרותית, ואחרי כן נגעתי בה הרבה פעמים, אבל לא בררתיה בפרטות אף פעם אחת. ורוצה הייתי על כן מאד לקרוא את הרצאתך בחברה ההיסטורית. אם נדפסה באיזה מקום, שלחה נא אלי, ואם יש לך צורך בכך, אשיבנה לך אחר הקריאה.
בגלוי-לב אניד לך, שהרעיון ע"ד חייעולם קולקטיביים שלנו היה יכול לשמש לי מקור נחמה וחזוק, אלו היינו עתה, בשעה של קריסים

---

¹ כן נעשה באמת. כשנדפסה המחברת.

לכל האנושיות, נושאים ביד רמה את הדגל של אמת וצדק שהנחילו לנו הנביאים, אותו הדגל שרק הוא לבדו נותן טעם כאמת לחיי-עולם שלנו. אבל, אהה, ידידי היקר, נכשלנו בחרפה בבחינות האלה. לא בארץ זו או זו, כי אם בכלל, על כל כדור הארץ טבעו היהודים בנוך של העבדות היותר מכוערה ואינם מעיזים להביע מצדם דבר, חוץ מכבואה קריקטורית של השוביניסמוס הסובב אותם. ואם לעתים רחוקות עדיין מגיע אלינו דברי-אמת—הוא בא מתוך חוגים אחרים לגמרי, והקוליקטיב הנצחי שלנו אין לו אלא דאגה אחת: להראות למי שצריך להראות, שהוא plus royaliste que le roi.

אתה שואל: האמנם אין לי יכולת להדפיס באיזה עתון של היהודים האנגלים מאמר המגלה קלונם? ודאי, יש לי יכולת זו (אפילו הרש. קרונ. היה מדפיס בנבולות המותרים מטעם הצנזורה), אבל כשאני מצייר לי מראש, איזה פחד נורא היה מאמר כזה מפיל על אותו העדר מוג הלב, ואיך מכל עברים היו מטהרים להציל, כבוד היהדות במובן ידוע,—מתגבר עלי רגש של בושה וגועל נפש — ותש כחי . . . . .

לד"ר א. (V.) יעקובסון, (קופנהגן?)

(תרגום מרוסית).

לונדון, 14 מאי 1916.

קבלתי בעונג את מכתבך מן 4 לח' והראיתיו גם לחיים¹ ולסוקולוב. שניהם הבטיחוני לכתוב לך ולשים קץ לאי-ההבנה שמצאה מקום בעיני זה²). ובכל זאת אחשוב, שלא למותר הוא לתת לך איזו ביאורים גם מצדי . . . . . באמת הכל פה נובע מאי-הבנה. זה בולט ביותר ממה שאתה משתדל להוכיח, שבאנגליא אפשר לדבר בגלוי ע"ד הציוניות, מבלי לירא, שמא יעורר זה אי-רצון. אפשר היה לחשוב ע"פ זה, כי פה מסתירים

---

¹ ד"ר ח. ווייצמן.

² בזמן המלחמה עבר מרכז ההסתדרות הציונית מברלין לקופנהגן, בתור מקום ניסרלי, אך מנהיגי הציוניות בלונדון החליטו — מטעמים מדיניים — להפסיק את המוים עם המרכז ההוא.

את הציוניות ומשתדלים להתרחק ממנה, כמו שעשה מונטיפיורי, שאתה מזכיר את הנהגתו בתור דוגמא¹. תמה אני על זה מאד. האמנם אינך יודע, שגם חיים וגם סוקולוב ואחרים לא רק שאינם חושבים ללכת בעקבות מונטיפיורי, אלא משתמשים בכל מקרה נאות הבא לידם לעשות פרסום לציוניות, כן בין היהודים וכן בחוגים בעלי השפעה מהוץ ליהדות? אם, כמו שאתה כותב, יש פה הרבה סימפתיא לציוניות, הנה זה במדה מרובה תוצאת עבודתם של האנשים הנזכרים, ביהוד של הייב. הפסקת המו"מ עם הבורא שלכם הוחלטה דוקא בעקב הסימפתיות שישנן פה להציוניות. את הסימפתיות האלה צריך להוקיר מאד, ובתנאים של עכשו החשד היותר קטן יספיק בשביל לאבדן. בהיותך יושב בארץ ניטרלית, אינך יכול לצייר לעצמך מצב הרוח השולט פה ובשאר הארצות הנלחמות. בזה נוכחתי בעצמי, בקראי בישיבה אחת פרטית מכתב מאת הכורא שלכם ע"ד האספה הציונית שחשבו לקרוא פה. בעצם הדבר, כמובן, לא היה במכתב ההוא שום דבר אסור, אבל בצורתו יכול היה לעורר חשד בלתי רצוי כלל בלב הבלתי בקיאים. כמובן, לא יכול היה לעלות על לבך, כי דברים המיטים כאלה יוכלו להזיק לעניני הציוניות. אבל דוקא מפני זה, שאתם שם אינכם יכולים לרעת את התנאים השולטים פה, הישיבה החליטה — ולפי דעתי בצדק מוחלט — להפסיק את המו"מ....

אשמה מאד אם מעת לעת תודיעני דבר-מה על אדות עבודתך. קשה מצבנו עתה, יקירי, אבל אל נא נתיאש מן התקוה לימים טובים מאלה.

לד"ר ח. ששרנובוויץ, לוזאנא.

לונדון, 29 מאי 916 (כיו אייר תרע"ו).

אל נא תשאלני, מפני מה לא עניתך עד כה על מכתבך מן ח' ניסן, המונה בידי זה יותר מחודש ימים. אל תשאלני, מפני שאם תשאל, לא אדע מה להשיב. דיקנותי בנוגע למכתבים — זהו אחד מן הדברים

¹ מר פרנסיס מונטיפיורי, שהיה לפני זה (ביחוד בימי הרצל) אחד ממנהיגי הציוניות, פנה לה עורף בימי המלחמה, מיראתו שלא יחשדוהו האנגלים. שאינו פטרויט כל צרכו.

ששללה ממני המלחמה. יש שאני מעכב תשובתי שבועות וירחים — ואיני יודע מפני מה, אלא שאין היד כותבת.

ועתה, כשאורתי חלצי ובאתי סוף סוף להשיב על מכתבך, קראתיו שנית ולא יכלתי להתאפק משחוק על שהתחלת בלשון של „גבורה“ ובמחאה נגד היאוש — וסיימת בקול ענות הלוישה ובדברים מלאים עצב ופיסימיסמוס בנוגע לחיך ועבודתך, דברים המעידים עליך, שגם אתה לא נצלת מהשפעת המאורעות הכלליים, אלא שהשפעה זו קבלה אצלך צורה אישית. ואגב אורחא, תמהתי על סגנונך בטענותיך על „אלהי הרמב"ם“, כאלו היית אתה הראשון בטענות אלו. וכי שכחת, שכבר קדמך שד"ל בטענה זו ממש? וגם בימיו של הרמב"ם נמצאו בין מתנגדיו אנשים שהרגישו בזה, וביניהם גם הראב"ד בהשגותיו (הלכות תשובה פרק ג'), אם כי רק הרגשה כללית וסתמית.

אבל אין זה, מענינא דיומא'. עיקר הפצי בזה לענותך על שאלתך בדבר עבודותיך הספרותיות. לא שמעתי עד כה שעוסק אתה בחבור, קצור התלמוד' עם פירוש חדש, וגם עכשו ששמעתי, לא הוברר לי, מה טיבו של קצור זה, לאיזה סוג קוראים (או לומדים) אתה מכוון קצורך, מה אתה מכניס לתוכו ומה אתה מוציא וכי. ואולם בכלל נראה לי, שהחבור כזה, אם יהיה מתאים לצרכי זמננו כקצורו של ר"י אלפסי בזמנו, יהיה דבר בעתו ויביא תועלת רבה לחנוך העם, הקטנים עם הגדולים יחדו. ודוקא שעת חירום זו היא שעת הכושר לעבודה כזאת, ש„המלאכה“ מרובה בה על ה„חכמה“ (אע"פ שגם „חכמה“ יש בה, או צריך שתהיה בה, במדה לא מעטה), בהיות הלב בלתי פנוי לענינים מופשטים וחקירות בעיניים רחוקים מן החיים. ולפיכך הייתי מיעצך, שתעשה מלאכה זו קבע ותקדיש לה עתותיך הפנויות. אפשר שדוקא בשכר מלאכה זו תזכה ל„עולם־הבא“, אם יתפשט הספר ויעשה ספר־לעם, מה שאי אפשר לך לקוות משאר עבודותיך, שבאופן היותר טוב יהיו נועדים רק ליחודי סגולה....

כך דעתי, ואתה בחר את אשר תבחר, אך בחר ועבוד, כי בעתים הללו העבודה היא ההצלה היחידה מיאוש או משגעון. כמדומה לי, שכל העולם נחלק עתה לשני מחנות אלו: משוגעים ובעלי־יאוש.

למר י. איזנשטדט, ג'ניבה.

לונדון, 21 יוני 1916 (כי סיון תרע"ו).

... את כרטיסך מן 26/V ואת מכתבך מן 1/VI קבלתי במועד, ואבקשך לבל תתעם על איחור תשובתי. האמינה לי, ידידי, שקשה עלי עתה כתיבת מכתבים כקריעת ים סוף. הלא ידעת, שאינני מבעלי, השתפכות הנפש, ולכתוב עתה מכתבים בלי, השתפכות הנפש" — הוא דבר שאי אפשר, וע"כ אין טוב לי משתיקה.

קראתי את הרשימה הארוכה ששלחת לי מן השיעורים שאתה שומע באוניברסיטא ושמתתי שמחה כפולה ומשולשת: שמחת, ראשונה, על שאין באוניברסיטא שלכם עוד חמש מחלקות אחרות והיית אז שרוי בצער על שאין שעות היום מספיקות לשמוע שיעורים בכורן. ושמחת כמו כן על שעשית חיל בשפה הצרפתית, עד שיכול אתה לכתוב בצרפתית שמותיהם של כל המון השיעורים הללו בלי כל שגיאה. ועל הכל שמחת על מצב בריאותך, אשר, כנראה, הוטב ב"ה במדה מרובה מאד. אדם שיש בכחו לישב ולשמוע שיעורים — אפילו שמועה בלבד, בלי התכוננות יתרה — במשך שבע או שמונה שעות בכל יום, — אדם כזה אינו חולה, ובפרט זקן שכמותך. אני לא הייתי יכול לעמוד בנסיון זה אפילו שני ימים בזה אחר זה.

ואקוה, ידידי, שלא תכעס על כי הרשיתי לעצמי לצחוק מעט על התמדתך. זכורני שקראתי באיזה ספר לפני כמה שנים את האניקדוטה הזאת: אלכסנדר הומבולדט, בבקרו את פטרבורג, הלך לראות את בית הספר הטכני הראשון ברוסיא, אשר נוסד באותם הימים. כבואו, הראהו המנהל את הפרוגרמא של בית הספר, שהיתה מלאה שמות של „מדעים" בכל מקצעות המטמטיקא, המכניקא וידיעות הטבע, וכולם היו להם שעות קבועות בין השיעורים. הומבולדט קרא ושנה את הפרוגרמא ולא הניחה מידו זמן רב. וכשראה המנהל כך, לבש גאות ואמר: „ומה, אדוני החכם, האם ראית מימך פרוגרמא נאה כזו באיזה בית ספר?" — „לא על זה אני חושב, ענה הומבולדט, אלא צופה הייתי בפרוגרמא זו וחשבתי בלבי:

כמה גדולה היתה חכמתי, אלו ידעתי, לפחות, שליש מכל מה שלומדים
התלמידים בבית הזה!

ועל אדותי אין לי מה לכתוב לך: הכל כשהיה. הנני מצפה למנוחה,
שיבוא זמנה — אם לא יקרה שום דבר מונע—בתחלת אוגוסט.

למר א. לוברסקי, ניוורק.

לונדון, 28 יוני 1916.

... קשה היה לי לקרוא דבריך על אדות פטירתו והלויתו של
שלום-עליכם ע"ה, אע"פ שבכלל לא היו הדברים חדשים לי, כי נקל היה
לראות כל זאת מרחוק מתוך כה"ע. גם פה נשנה הענין באופן זה, כמובן,
בזעיר אנפין. אבל מה שמצערני ביותר הוא, שהז'רנוניסטים משתמשים
במקרה זה לעשות פרופגנדה לה, לאימיות" הז'רנונית. פה אמר אחד המספידים,
שהכרתנו הלאומית נשענת על שלשה עמודים, והם: מנדלי, פרץ
ושלום-עליכם. ודרשות כאלו נשמעו בהרבה מקומות. מה היה אומר שלום-
עליכם על זה, אלו יכול לשמוע את ההספדים? הלא אנחנו ידענו אותו
ואת יחוסו ללשונו האמתית. — אך נניח זה. ידא אני להוסיף ולדבר,
פן יפלוט עמי דברים שמוטב לכבשם בלב: הלא גם אנ"ש לא נמנעו
מלהוציא מפייהם דברים שלא יצאו מלבם (כך אני רוצה להאמין, משום
כבודם) ...

תלונתך עלי בדבר, התורן" מעידה עליכם, שבאמריקא, ארץ המכונות,
הורגתם לשפוט על כל דבר מתוך השקפה, מכונית, וגם הסופר הוא
בעיניכם אך מכונת-כתיבה, שמקישים עליה באצבע והיא כותבת. ואולם
בעולם הישן עדיין יש סופרים שאינם מכונות, שאף אם מקישים עליהם
בעשר אצבעות אינם יכולים לכתוב אף אות אחת, כשמרגישים בלבם
שבאה להם, עת לחשות". אין חפצי פה להרבות דברים על הסבות שהביאוני
להחליט, כי העת הזאת עת לחשות היא לי; בכל אופן, מכיון שבאתי
לידי החלטה זו, לא אוכל לשוב ממנה אך ורק בשביל שאתם יסדתם
מכ"ע התורן". עלוב הוא הסופר שדברו או שתיקתו בעת כזאת תלויים

במקרים חיצונים כאלו: אין, התורן' – הוא שותק; יש, התורן' – הוא מדבר... לא, יקירי, למדרגה שפלה כזו עדיין לא ירדתי. ביחוד נאים הדברים שאתה מוסר בשם אחינו לוויין-עפשמין. הוא, וגם אחרים, חשבו, שאקה את התורן לאורגן שלי, כי „לעת כזאת, הם אומרים, דרוש לי אורגן להביע מחשבותי אפילו רק פעם בחודש". ובכן, שלא בידיעתי ובלי שאלת פי „הכינז" לי „אורגן", כמו שהיו מכינים אשה לכה"ג ערב יוהכ"פ. ומה אם אין לי מחשבות להביע, או אם איני חושב לאפשר להביע מחשבותי מאיזו סבה שהיא?...?

לד"ר א. (V.) יעקובסון, (קופנהגן?)

(תרגום טרוסית).

לנדריןרוד-וולס, 4 אוגוסט 1916.

..... קשה לי מאד לבאר לך את המצב, אבל אבקשך להאמין כי למרות כל הסימפתיות ביהם להציוניות כשהיא לעצמה, למרות הבנת, תכונתה של ההסתדרות הציונית¹, הקך-הרוחות פה הוא כזה – כמו שכתבתי לך בפעם האחרונה¹ – שכל עבודה משותפת של כל ההסתדרות היתה מעוררת אי-רצון גדול והיתה יכולה להביא לידי תוצאות בלתי רצויות כלל....

ואולם הציונים האנגלים יש להם עתה דאגות אחרות לגמרי. ודאי ידעת מתוך העתונים, שהיהודים במזרח לונדון נרגשים עתה מאד בגלל שאלת עבודת הצבא. והנה קרה דבר אופי מאד. בעת שהרבה משובי הנוצרים יוצאים להגן באינגליא – כן בעתונים וכן בפרלמנט – על עניני האימיגרנטים היהודים הרוסיים, הנה ראשי היהודים האנגלים יוצאים באינגליא לא פחותה מזו – נגדם, בשם הפטריוטיסמוס. ובכן מצא ראש הפידירציא הציונית... לנחוצו להתערב בענין המעצבי הזה, כן בתור איש פרטי וכן בשם הפידירציא הציונית, שלא תהיה מן הנחשלות בין ההסתדרויות האנגלוי-יהודיות להראות את הפטריוטיסמוס הקיצוני שלה.

¹ עיי' למעלה מכתבי אליו מן 14 מאי.

ותוצאת הדבר היתה, כי לא רק הוא (הראש), אבד לו כל כבודו בעיני הקהל... כי אם גם עורר בין הציונים תנועה גדולה נגד הפידירציא, וקיומה של זו הוא עתה בסכנה.

... קבלתי שתי החוברות הראשונות של „דער יודע“ ששלחת לי. תודה רבה. העתון עושה רושם נעים קודם כל ביחס הכבוד לעצמו וב„נקיונו“ הספרותי. ובנוגע לתכנון, הנה, כמובן, אי אפשר לשפוט עיפ שתי חוברות. להרבה שאלות הוא מבקש תשובות, וזה, כשהוא לעצמו, לא מעט הוא. והתשובות — פעמים נכונות ופעמים לא נכונות, כנהוג תמיד. בינינו לבין עצמנו אניד לך, שבעברי על הרבה מאמרים, הרגשתי ספוק מוסרי גדול, בראותי את הצעירים משתמשים במושגים הנחשבים בעיניהם, כנראה, לודאיות גמורות שאין לפקפק בהן, והם אינם יודעים, בכמה עמל עלה הדבר, וכמה קשה היתה המלחמה, לפני 10—20 שנה, בשביל להכניס אותם המושגים אף בהכרתם של הציונים עצמם! אם כן, לא להנם היה כל זה.

ושלום לך, יקירי, עבוד והצלח.

למר ש. ומרת ח. טולקובסקי, לונדון.

לנדריןדוד-וולס, 7 אוגוסט 916.

קשה עלי לכתוב צרפתית ודאי יותר משקשה עליך, אדוני, לקרוא עברית, ובהיות חלק ממכתבכם כתוב עברית, הנני בוחר בשפתנו לענות בה על בלו.

בעונג רב קראתי את דבריכם הטובים והיפים, והנני מביע לכם את תודתי מקרב לבי על כי זכרתם אותי ביום זה, בעברי את מפתן הזקנה¹). אנשים אשר מיטב ימי חייהם עברו בעבודה ומלחמה לשם אידיאל ידוע—אין להם שכר יותר גדול מזה: לראות בערב חייהם, כי לא ערירים ימותו, כי חיים צעירים צומחים מתחתם, אשר ימלאו מקומם וימשיכו את עבודתם ומלחמתם עד תומה.

---

¹ ביום י"ז באב שנה ההיא בלאו לי ששים שנה

יעבור הסער, העולם ישוב למנהגו וגם אנחנו נשוב לעבודתנו, ואז—זו היא תקותי ומשאת נפשי—אזכה גם אני לבלות שארית ימי שם, בקרב אחי הצעירים העובדים עבודת עמנו בארצו. . . .

אני מונה שנותי ע"פ הלוח העברי ויודע אני, כי יום הולדתי הוא שבעה עשר באב, ונפלא בעיני מאין לקח פרידלנדר את ידיעתו, כי גולדתי ביום 5 אוגוסט¹). אולי טרה לחשב חשבונות, או לבקר בלוחות ישנים, ומצא, כי בשנת הולדתי (1856) חל י"ז באב ביום 5 אוגוסט. אני לא ידעתי זאת עד עתה.

למר נ. סוקולוב, לונדון.

לונדון, 1 ספטמבר 916.

הערב נודע לי ממקור נאמן, כי אחדים מאנ"ש פה טורחים בסעודה שהם מכינים לשם השמחה הגדולה, שהגעתי לה"הערב שמש² בחיי³). ואמרו לי עם זה, שהדבר נעשה בהסכמתך. ועל זה אני משתומם מאד: פקה שכמותך יסכים לשמות כזו?! וכי אין לנו דאגות אחרות בעת הזאת אלא דברים בטלים כאלו? אנא, ידידי, משיעך אני, שתגזור על העוסקים בדבר לחדול מזה, ולא תצירוני חנם בעת שגם בלי זה כל החיים עכשו יומא אריכתא של צער בלתי פוסק. הדבר תלוי בך, כי לך ישמעו.

בטוח אני בך, שתבין ללבי ותמלא את בקשתי.

לכבוד הועה"פ המצומצם של ההסתדרות הציונית, קופנהגן.

לונדון, 3 ספטמבר 916 (ה' אלול תרע"ו).

קבלתי מכתבכם מיום כ"ב מנ"א והנני מביע לכם בזה את תודתי מקרב לבי על ברכתכם⁴) ודבריכם הטובים. הרבה למדנו כולנו במשך השנים הרבות שעברו עלינו בעבודה למטרה אחת, אם כי לא תמיד בדעה

¹ ד"ר י. פרידלנדר, מתרגם מאמרי לאשכנזית, הודיע כן בהקדמתו לקובץ תרגומיו.

² עיי' הערה למכתב שלפני זה.

³ למלאת לי ששים שנה.

אחת. ועתה, שההוה מעונן כל כך והעתיד מכוסה ערפל — אל לנו לשנות בזכרונות־העבר, המפרידים בינינו. עיני כולנו נשואות עתה אל הנקודה האחת, ונפש כל אחד מאתנו מלאה תקוה אחת: כי בעת שיסהרו השמים תזרח השמש גם לנו. — ואני אך אחת שאלתי מאת אלהי ציון: שיגיעני לזמן ההוא ויתן לי לראות בעיני קרני־האור הראשונות על אופקנו, למען אוכל לעזוב את המערכה בלב שקט ובטחה, כי יש תקוה לאחריתנו.

למר נ. סוקולוב, לונדון¹.)

לונדון, 4 ספטמבר 916.

מכתבך בא לעת ערב. מעומק לבי מודה אני לך על ברכותיך ודבריך הטובים והיפים. ואולם בדבר אותו, הרהור, מוכרה אני לבקשך עוד הפעם שתסירהו מלבך. אין כאן שאלה של, ענותנות, אלא, פשוט, מרגיש אני בעצמי, שאותו, ערב, יגרום לי צער, ולא עונג. נניח שתגזור כליה על, מי שברך'ים' (כבמבטאך) — גזרה שמסופק אני אם הכל יעמדו בה — הלא עצם הדבר עושה רושם כחברה של רעים המתאספים בבית הנתיבות ללוות את ה,הולך, או — כמו שאמר האנגלי: To see him off. הרי זה כאלו מעבירים קו בין העבר וההווה ואומרים: עד כאן היית איש חי ופועל, עכשו עבר זמנך והנך משיירי הדור הקודם, שכבר אין לו חלק בחיים. אבל אני אינני עוד off ועוד לא אבדה תקותי לעשות איזה דבר במרם, אלך. למה לנו איפוא להסתכל ב,לוח? צריך כל אחד לעבוד כל זמן שהנשמה בקרבו והגוף מוכשר לשמשה — וגירא בעיני הלוח!

ובכן, ידידי, הרשני נא לצרף מחשבה טובה למעשה ולהודות לך ולשאר חברינו על כונתכם הרצויה. ואם רצונכם להתאסף לפעמים לסעודת רעים, נמצא איזה ערב מוכשר לכך (למשל, בימי החג הקרובים), ואשתתף עמכם בעונג רב, אך לא לשמי ולשם, זקנת, אלא לשם רעות בלבד.

¹ עיי' למעלה מכתבי אליו מן 1 ספטמבר.

למר א. לוברסקי, ניוורק.

לונדון, 5 ספטמבר 1916.

..... ע"ד עניינים שם מעבר לים יודע אני מה שאפשר לדעת מתוך כה"ע ומתוך ספורים קטועים שאני שומע לפעמים מפי עוברים ושבים. ולא אכחד ממך, כי הסכומים העצומים שמאספים שם לצרכי העזרות השונות, בא"י ובח"ל, מכפרים בעיני על כמה וכמה דברים, שכשהם לעצמם לא יעוררו בלבי רגש כבוד לעושיהם. בכל פעם שהרהורים רעים עולים על לבי בשעת קריאתי בכה"ע שלכם, אני אומר לעצמי: אעפ"כ, מה היינו עושים, אלו לא היתה היהדות האמריקנית עתה בעולם? הלא היה אז חורבנו גדול כפלים מעתה!

ועל שאלתך בדבר הקונגרס¹ קשה לי מאד להשיב. אי אפשר לצמצם ענין כזה בשורות אחדות. אינני מקוה מן הקונגרס הזה עזרה לתחית עמנו בא"י, ועוד פחות מזה לתשועת ישראל בארצות הגולה. אבל יש לקוות ממנו תוספת כח להיהדות האמריקנית עצמה וחזוק עמדתה במדינה. זהו כל מה שאני יכול להגיד לך, ואידך פירושא, שאין יכולת לתתו בדרך קצרה....

לד"ר א. (V.) יעקובסון, קופנהגן.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 7 ספטמבר 1916.

קשה עלי מאד מאד לענות על מכתבך מן 17 אוגוסט. הוא נגע בנימי נפשי היותר דקים, עורר זכרונות המרעישים את הלב עד היסוד, — ואני ירא לדבר על כל זה, שלא לגלות את רגשות לבי יותר מדי. איני יודע אם זו היא תכונה חיובית או שלילית (יותר קרוב — שלילית) בנפשי, אבל כך הוא הדבר, שאיזה, כולם פנימי היה מונעני תמיד ומונעני גם עתה מלהביע את רגשות לבי בלי מעצור.

סלח נא לי, איפוא, ידיד יקר, כי אעבור בשתיקה על התוכן מרובההצדדים של מכתבך הנחמד, ואסתפק רק בהבעת תודתי העמוקה

¹ הקונגרס היהודי הכללי, שחפצו לקרוא אז באמריקא.

על ברכותיך הטובות. מאורעות השנים האחרונות החלישו מאד איזו מן היסודות של השקפת עולמי הכללית, אבל האמת שלנו נשארה בתקפה, או יותר נכון—עוד הוסיפה חזוק. ולעת זקנה רק אחת אני מבקש: להעלות את עצמותי לארץ ישראל בעודני חי ולהקדיש שם שארית ימי ושארית כחי לעבודתנו הכללית באיזו צורה שהיא...

לד"ר ש. ברנשטיין, קופנהגן.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 7 ספטמבר 1916.

מכתבך הרוסי, שנרשם עליו הַמסׁוּם 14 יולי, קבלתי 25 אוגוסט. מודה אני לך מאד על הידיעות המענינות. את המכתב הזה קראו גם סוקולוב, וייצמן וב. גולדברג. וחושב אני שאין לך כלום נגד זה. לצערי, בתנאים הנוכחים חסרי אונים אנו לגמרי לעמוד נגד פרסום דברי שטות בעתונים מצד איזו מן הציונים. לפי דעתם אין להתחשב עם התוצאות ביחס לתושבים ולמוסדים בארץ־ישראל. בשעה היותר קשה לא עמדה ההסתדרות הציונית בנסיון והראתה את רפיון כחה לעצור ביד חזקה בעד כל חבריה, שלא יעברו גבולות הריסציפלינא. והלא זו התעודה הראשית של כל הסתדרות.

למר ל. יפה, מוסקווא.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 10 ספטמבר 1916.

קבלתי מכתבך מן 28 יולי להשבון הרוסים. בחפץ לב אני נותן תמיד את הרשיון לתרגום מאמרי, אם אך פונים אלי בבקשת רשיון כזה (במקרים רבים לא עשו זאת), אבל תמיד אני מתנה תנאי אחד: שישלחו לי עלי־ההגהה. המו"ל של התרגום האשכנזי והתרגום האנגלי קבלו תנאי זה ומלאוהו. ובהיות בדעתכם לגשת להדפסת התרגום הרוסי רק אחר שישובו החיים למהלכם הרגיל, הן לא יהיה כל קושי במשלוח עלי־ההגהה. אני רגיל להשיב את העלים יום או יומים לאחר קבלתם.

בנוגע לבחירת המאמרים, אתה יכול לשפוט יותר ממני. זה זמן כל כך רב אני רחוק מחיי היהודים ברוסיה עד שאיני חושב עצמי לשופט מומחה ע"ד השאלה, מה הם צרכי החיים האלה בהוה. ובכל זאת אורך מאד אם תשלח לי רשימת המאמרים שבחרתם אתם. בהיות לנגד עיני הרשימה הזאת, אפשר שאבין יותר תכונת הספר שעלה במחשבה לפניכם, ואז, אפשר שאוכל להביע גם את דעתי¹.

תודתי לך על הודעתך, שנתקבל רשיון להוצאת עתון שבועי בעברית. קראתי על זה בעתונים, אבל הייתי מסופק אם אמת הדבר. כמובן, בתנאים הנוכחים אין לקוות, שיהיה התוכן עשיר ביותר, אבל בכל זאת טוב מעט מלא-כלום.

למר ל. יפה, מוסקווא.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 20 ספטמבר 1916.

רק לפני עשרת ימים עניתי לך על מכתבך בדבר ההצעה להוציא כרך אחד ממאמרי בתרגום רוסי. תוכל איפוא לצייר לך את תמהוני, כשנתקלו עיני היום בהערה ביבליוגרפית בעתון "Евр. жизнь" (גליון 53) על דבר כרך ממאמרי בתרגום רוסי, שכבר יצא על ידי הוצאת-ספרים "Востокъ", אם אינני טועה, הוצאת-ספרים זו קרובה מאד להעתון "Евр. жизнь", באופן שקשה להניח, כי אתה לא ידעת על דבר הכנת כרך זה לדפוס². ואיך איפוא אפשר לבאר כל זה?

עד היום לא היה לי שום מושג ע"ד הכרך שיצא. בעליו לא חשבו לנחוץ אפילו להודיעני על דבר מחשבתם זו. אינני יודע איזו מאמרים נכנסו בהוצאה זו, מי המתרגם או המתרגמים, — בקצרה, כמנהג ישראל. ואורך מאד אם תעמים עליך את הטורח לבאר לי את הענין. ואם לא קשה עליך הדבר, הייתי מבקשך גם כן לבאר להמוציאים, כי במקרים כאלה נוהגים לשלוח להמחבר לפחות אֶכְסֶמְפֶּלֶר אחד...

¹ לאחר איוה זמן נדפס באמת כרך תרגומים זה ממאמרי. אבל כינתים גבר הבולשביסמוס ברוסיה, וכפי ששמעתי, כמעט כל הכרכים מספר זה אבדו במוסקווא.

² מר ל. יפה היה אז עורך מכיני יעוור. זש.

לד"ר ח. טשרנוביץ, לוזאנא.

לונדון, 21 ספטמבר 916 (כיג אלול תרע"ו).

קבלתי שתי אגרותיך הגלויות מן ג' וה' ח"ו. וקודם כל מודה אני לך על ברכותיך, אע"פ שהסבה שגרמה לכך אינה נעימה ביותר. רוחו של אדם אמנם אינו תלוי ב"לוח", וכל זמן שאינו מרגיש בעצמו סימני זקנה, אין בכך כלום. אבל ההכרה, שאחרים הכניסוך כבר ל"מושב זקנים" — אי אפשר שלא תעשה רושם על הלך-הנפש.

שואל אתה על מצב בריאותי, ואיני יודע מה להשיב לך. אין לי רשות להקרא בשם, הוללה, אחר שאני מתהלך בחוץ ובא יום אל ה"סיטי" ועובד עבודה, כמקודם. גם פני לא יעידו בי כי חולה אני, ועדיין אין הותם הזקנה עלי מבחוץ. אלא שמבפנים אין הכל כהוגן. הנשימה נעשית קשה לעתים קרובות ביותר ומרוצת הדם דוחקת על העורקים שלא כהלכה וגורמת לי הרבה דברים בלתי נעימים — ועוד כאלה. זה לא כבר בקרתי פה את המומחה היותר גדול למחלות הלב וכל התלוי בלב, והוא השיא לי עצה הוגנת: הנה לאחרי — זו לשונו ממש — לעשות בשבילך כל דבר שגורם התרגשות והתרגזות... האין עצה כזו — לי הודי בשעה זו — שזה שלש גינאות, (כשבעים פרנק) שהרופא הזה מקבל בשכרו?.....

לד"ר ש. א. הורודצקי, ברן.

לונדון, 21 ספטמבר 916.

קבלתי מכתבך ומודה אני לך בכל לבי על כי עלה זכרוני לפניך לברכני בשעה ש"קפצה" עלי זקנה. בן, בקפיצה אחת באה הזקנה. עוד ביום שלפני זה לא הרגשתי בי עדיין שכבר זקנתי, ולמחרתו קמתי בכך — והנה ה"לוח" מעיד, כי מלאו לי ששים שנה, ויהודה בן תימא גוזר עלי: בן ששים לזקנה! לפני כשהיו ה"צעירים" קוראים אחרי: "זקן!" — הייתי לועג להם ולצעירותם, אבל עכשו — הרי יהודה בן תימא הנא דמסייע להם, והנני מקבל עלי את הדין.

למר ש. דובנוב, פטרוגנד.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 24 ספטמבר 1916.

מכתבך היקר מן 22 אוגוסט הגיע לידי לפני ימים אחדים. הוא נגע עד לעמקי נפשי, נגע כל כך, עד שהחלטתי לדחות תשובתי לימים אחרים, כדי שלא להראות את לבי „ערום“. הלא ידעת, שאינני מסוגל להביע רגשותי „בקול רם“. רבים חושנים, שאני בכלל אינני מוכשר לבוא לידי התרגשות. זה—לא אמת. אבל יש בתכונת נפשי איזה דבר המונע אותי נגד רצוני לגלות רגשות לבי באיזו צורה „חיצונית“. הנני מבקשך על כן, ידד יקר, לקבל בזה את תורת העמוקה על ידידותך החמה שנלית לי במכתבך זה, ולהאמין לי, שהרבה יותר רוצה הייתי להגיד לך בקשר עם זה, לולא עמדה לשמן לי אותה התכונה הנפשית שהזכרתי.

אני מתחרט מאד על שהרשיתי לעצמי לכתוב לך בגלוי לב על המחשבה על דבר המות שמעסיקה אותי לפעמים¹. צריך הייתי להבין, שבתנאים של עכשו, שהעצבים מתוחים עד הגבול האחרון, עלול בעל נפש עדינה כמוך לתת לדברים כאלה מובן יותר טרני משיש להם באמת. הנני מבקשך להאמין, שמחשבות כאלה מתעוררות בלבי לפעמים לא מפני שהמחלות הגופניות השונות המקננות בי בעת האחרונה מטילות עלי אימה ומביאות אותי לידי „טרה שחורה“. לא מניה ולא מקצתיה. אני חושב על דבר המחלות האלה רק בשעה שהן גורמות לי יסורים ופורעות את „הסדר הקבוע“ של חיי. רופאי מתרגז עלי, להפך, כשביל שאינני שם לב הרבה למצבי הגופני. ואם אני חושב לפעמים על דבר המות, זהו פשוט מפני שבשנותי היה הדבר זר אלו לא חשבתי על זה. אריכות ימים היא מתנה שנותן הטבע רק לאנשים מעטים מאד, ואין הזכות לשום אדם לחשוב, שהוא הוא עתיד להיות אחד מאלה המעטים הזוכים לכך. אפשר להלום על זה בהקיץ כמו שחולמים על הזכיה בגורל הגדול, אבל לחכות לזה כמו לדבר שמתחייב לבוא — זו היא קלות דעת.

¹ הדברים שעליהם מרומז כאן נמצאים במכתבי הקודם אליו, שמטעמים שונים

לא הכנסתי לקובץ זה.

אבל נניח את המות ונדבר נא על החיים. כל מה שאתה כותב על דבר ה"שניות" שבחיי — אמת גמורה היא. על דא קא בכינא תמיד, וזו היא משאת נפשי מאז — להנצל מן השניות הזאת. והדרך שאתה מציע להצילתי דומה היא לזו שאני עצמי התוית לי. במשך חמיש או שיש השנים האחרונות הייתי משתעשע תמיד במחשבה זו ודברתי עליה לעתים קרובות עם בני ביתי. כמעט הייתי בטוה, כי במלאת לי ששים שנה תצא המחשבה הזאת אל הפועל. והנה באה המלחמה, ובין כל המון התקוות של אנשים אין מספר שנהרסו על ידה נמצאה גם תקותי הפעוטה. כל זמן שהמלחמה נמשכת אין שום אפשרות למצוא אדם שיהיה מוכשר לקחת מקומי בבית המסחר. להפקד, אפשר שגם עוזרי היחיד צריך יהיה לעזובני לאחר איזו חדשים וללכת לעבוד בצבא. בתנאים כאלה, התפטרותי היתה גורמת כמעט להפסקת העסק. והאם אוכל להציע לפני בעלי הפירמא דבר כזה? ואם אציע, האם תהיה לי צדקה להתרעם עליהם כשלא יקבלו את הצעתי? ובכן צריך להתחוק ולדחות כל זה עד שתגמר המלחמה, — ומתי יהיה זה? ! . . . .

על הענינים הכלליים אפשר היה לכתוב הרבה דברים מענינים, אלא שת כונתן של, השאלות ה"בוערות" אצלנו פה עתה אינה מרשה לדבר עליהן במכתב . . . .

למר מ. רבינוביטש (בן-עמי), ג'ניבא.

לונדון, 25 ספטמבר 916.

ידעתי עפ"י הנסיון, שאין יתרון עתה למכתבים רוסיים על מכתבים עבריים ביחס אל הבקורת, ועל כן הנני כותב לך עברית.

באלו הימים קבלתי את מכתבך היקר מן 7 דנא. מה אומר לך, יקירי! הרבה הייתי נותן, אלו יכלתי להשיבך: „הפרזת על המדה, אין המצב נורא כל כך — לפחות, מבפנים". אבל, אהה, לא הפרזת על המדה! לא הכל יבינו, אבל אתה תבין, אם אומר לך, שאין ארץ בעולם אשר שם נגלתה הרפתנו בכל מוראה, כבארץ הזאת. יאמרו מה שיאמרו על האנגלי, — עם כל מגרעותיו, הוא הפוב שבגוים, ועד כמה שאפשר

לעם נוצרי להתיחס בכבוד ורבה ליהודים היושבים בקרבנו, היו האנגלים משתדלים להגיע למדרגה זו, וכשאתה רואה, איך היהודים בארץ הזאת מתנהגים בעתים הללו, איך הם עמלים בכל כחם להראות את ה"פטריוטיסמוס" שלהם בדרכים שטובי האנגלים עצמם ישמו מעליהם בנזעל נפש; איך הם מסגלים לעצמם את ה"שובניסמוס" היותר מנואל, המגיע עד לשגעון של שנאה ואכזריות, וכל זה בקוליקולות, למען ישמעו ה"בעלים", — כשאתה רואה כל זאת מיום ליום, אי אפשר שלא יתגבב היאוש אל הלב ולא יתקפך הרעיון הנורא, שעבדות בת אלפים שנה שוב אין לה תקנה.

„קחי פְּנֹר, סְפִי עִיר, זֹנֶה נִשְׁפָּחָה, הִיטִיבִי נָגַן, הִרְבִּי שִׁיר, לְמַעַן תִּזְכְּרִי.“ זו היא כל ה"פסיכולוגיא" שלנו בשעת הרת עולם זו... אבל מה בצע כי נתמרמר ונחרוק שן — והועיל לא נועיל? עוד זיק תקוה אחד נשאר לנו, ועלינו לפנות עורף לכל השאר ולהקדיש כל עצמנו לזיק הזה, לפחת ולפחת בו בכל שאריות כחנו—אולי יהיה ללהב. ומה אשיבך, ידיד יקר, על דבריך הטובים ביחס אלי ואל "זקנתי"? לתודתי אינך צריך ולא לשם כך כתבת מה שכתבת. רק זאת אומר, כי בפרט הזה אין לבי מלא יאוש כל כך. כמדומה לי, שהדור הצומח מתחתנו לא אלמן הוא גם הוא מאנשים כרוחנו, ומי יודע כמה כחות טובים עוד עתידים להתגלות בכוא עתם. לא, ידידי, בדבר הזה אין בי כח להגיע לידי יאוש, כי אלמלא התקוה לדורות הבאים, אי אפשר היה להיות לאנשים כמונו, שכל חייהם עברו במחשבות ומעשים להצלת שאריות הפליטה ובתקוה עמוקה בלב, שמה שלא עשו הם יעשו הבאים אחריהם. ובכן, יקירי, חזק ונתחזק, ונקוה, שילדות יורשינו לא תבייש את זקנתנו... .

למר א. דרויאנוב, יקטרינוסלב.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 15 אוקטובר 916.

סוף סוף הגיע תורך. במשך 2—3 החדשים האחרונים קבלתי מכתבים במספר יותר מן הרגיל, וזה היה דוקא בזמן מנוחת, כשלא היה

לי כל השק להרבות בכתיבת מכתבים. מתוך כך נצטברו במספר גדול יותר מדאי לעת שובי העירה, ומני אז אני כותב מכתבים כמעט בכל יום, ובכל זאת עוד קופה גדולה מונחת ומחכה עד שיגיע זמנה. זו היא הצטדקותי על שאחזתי בתשובתי עד כה, ועתה אעבור אל התשובה עצמה. מכתבך הגדול מן 11 יוני קבלתי ביום 29 יולי והמכתב הקטן יותר מן 17 אוגוסט הגיע לידי ביום 18 ספטמבר. מפני רבוי החומר שבהם אהשוב לנכון להשיב על כל סעיף וסעיף לפי הסדר שבמכתבך: א) בנוגע להערות היסטוריות לתרגום פינסקר¹, צר לי כי לא נשמרו בידי רשימותי, שאמנם לא רבות היו ולא היה להן שום ערך בעיני. אינני מסופק, שתעשה זאת כראוי גם בלי „דוגמאות“ מצדי, שאינך זקוק להן בשביל כך.

ב) אני שמח, שמשכים אתה לדעתי, ביהם לשמירת השם של המקור. ובנוגע לטרנסקריפציא העברית, אך להנם אתה משתדל להוכיח לי, שצריך להכניס את המלה „אויטאָעמאנציפאציאָן“ לתוך הלשון העברית. כבר עשיתי זאת עוד לפני המש ועשרים שנה במאמרי „דיר פינסקר ומחברתי. המלה הזאת באה שם פעמים אחדות בטרנסקריפציא עברית, שבה כתבתי את ההברה הראשונה, כמו שאתה מציע עכשו, בבית, ולא בואיו. אם תחפש במכתבי, תמצא, שכל המלים ממקור יוני ורומי שתחלתן „au“ אני כותב תמיד בבית. וזה לא מתוך הטעמים הפוניטיים שאתה מזכיר, אלא פשוט, מפני שעד כמה שאפשר אני הולך תמיד בעקבות הטרנסקריפציא הקדמונית של התלמוד והמדרשים, שכמעט תמיד היא יותר נכונה מן החדשה. ואם תשאל: אם כן, מה מעכב ומפני מה אני מציע לתת בשער המחברת את שמה באותיות רומיות? — תשובתי היא זו: כמו שתראה במאמר הנזכר, מסכים אני לך רק באופן כתיבת ההברה הראשונה, אבל מחולק אני עמך ועם רוב הסופרים החדשים בנוגע לאופן כתיבת ההברה האחרונה. אני כותב את זו לא כמו שהיא נכתבת בלשונות המערב: „ion“, אלא כמו שהיא נכתבת ברוסית: „ia“.

¹ להבנת סעיף זה ושלאחריו עיי' למעלה מכתבי לדרויאנוב מן 14 אפריל 916.

קלונר זה כבר תפסני על זה, כחשבו שנמשכתי אחר הרוסית (איני זוכר באיזה ממאמריו או ספריו). אבל טעות היא בידו. אני עושה זאת בכונה ברורה בכל המלים ממקור הרומית שסופן „io“. כמעט כל המלים האלה הן ממין נקבה. בלשונות המערב קבלו צורת „ion“ (מן הגיגיטיבוס הרומי שלהן: „ionis“), אבל נשאר מין נקבה. אך הנה יש הרבה מלים ממקור היונית, שסופן ביונית היא—„ion“, וברומית, ועל הרוב גם בלשונות המערב—„ium“. כל אלה המלים הן ממין סתמי (למשל: „קריטיריון“— „קריטיריום“). ובכן, הטרנסקריפציה שלי יוצאת מתוך ההנחה, שיותר חשוב לנו לשמור את המין של המלים האלה שהתרגלנו אליו בלשונות אירופא. ועל כן אני כותב בסוף המלים מן הסוג האחרון — „יון“ (באנגלית, למשל, כותבים גם כן „קריטיריון“) ומיחס אותן למין זכר, באין בעברית מין סתמי (כך עושים גם הצרפתים), ואולם המלים מן הסוג הראשון, בהבדל מן השני, אני כותב בסופן „יא“, ועיז משתמר המין שלהן — מין נקבה, בהיות בעברית התמונה „ון“, מלבד איזו יוצאים מן הכלל, ממין זכר. וקרוב להאמין שזה היה גם טעמם של אותם הסופרים הרוסים שהיו הראשונים להכניס את המלים האלה ללשון רוסית. עתה הלא תבין, במה אני מתקשה. בתוך עצם מאמרי אני משתמש בטרנסקריפציה שלי מבלי להתחשב עם זה שאחרים אינם מסכימים לי. אבל בשמה של מחברת קלמית כזו של פינסקר הייתי חושב להוסיף טקסט להכניס טרנסקריפציה המוטלת במחלוקת. ולותר על השקפתי, שאני חושבה לנכונה, הן גם כן לא אוכל, ועל כן אינני מוצא דרך אחרת אלא להציב את השם באותיות רומיות. ואם אתה תמצא איזה מוצא אחר, אשמח מאד.

ג) תודה רבה לך על הידיעות שהמצאת לי בנוגע לירידינו הישנים באודיסא. באלו הימים כתב לי בן־עמי, שיש להם ידיעה מאודיסא, כי בִּיאֵלִיק נקרא לעבודת הצבא! אינני יכול להאמין בזה. הלא ביאליק הוא כבר למעלה מארבעים. והנני מחכה בקוצר רוח לידיעות חדשות....

ד) הספר המענין שאתה כותב על אדותיו אינו ידוע לי כלל. כשיזדמן לי לראות איזה מן ה„מלומדים“ פה, העוסקים בחקירות כאלה, אשאלהו על זה, ואם יודע לי איזה דבר, אודיעך.

בקשר עם זה הנני מביע את תמהוני על שהכאת במכתבך, ציפטי ארוך בעברית. אם כן מותר כבר עתה לכתוב עברית? ואם הדבר כך, מדוע איפוא לא כתבת את כל מכתבך בעברית, כבימים הראשונים הטובים? בכלל אין שאלה זו ברורה לי. מצד אחד אסור לכתוב מכתב בעברית, ומצד אחר מתחילים להוציא עתון שבועי בעברית (זה הודיעני באלו הימים ששלינוב)!

ה) צר לי מאד מאד, שמשרתך לוקחת ממך כל זמנך ואינה משאירה לך כלום לעבודה ספרותית, אבל בכל זאת איך צריך עוד להתיאש מן התקוה. אפשר שבמשך הזמן, כשתתרגל בעבודתך, תוכל להקדיש זמן ידוע גם לספרות. בכל אופן, כשקראתי בעתונים, איך היו פרודג בשנים האחרונות בין האודיסאים החביבים שלנו, אמרתי לעצמי — וזה אני אומר גם לך — טוב יותר להיות תלוי במסחר של טהע, נפט או באיזה ענף מסחרי שיהיה, מלהיות תלוי בחסדם של מיצינטים, וביחוד—המיצינטים שלנו.

כמדומה לי שעניתך על כל התוכן בלו של מכתבך הראשון. ובנוגע למכתבך השני (מפטרבורד), הנה... יודע אתה אותי יותר מדי ולא תחכה לאיזו תשובה מצדי — זולתי תודה מקרב לב על ברכתך — על כל מה שכתבת במכתב ההוא.

על אדותי אין לי מה להגיד הרבה. היי לא נשתנו במאומה בעת האחרונה. אף מצבי הגופני (על מצבי המוסרי ודאי אין מה להגיד) הוא כמו שהיה. המנוחה בימי הקיץ הזקה אותי מעט, אבל לא לזמן ארוך. הנני מתעתד לכתוב בקרוב מאמר קטן לזכר מלאת חמש ועשרים שנה למותו של פינסקר. העתון *Евр. Жизнь* הודיעני, שהם מכינים גליון מיוחד לשם זה, ואני כמעט הבטחתי לשלוח להם איזה דבר. אחר מאמרי הקודמים על פינסקר, מסופק אני אם אמצא עתה חומר למאמר גדול, אבל לעבור בשתיקה על הדבר איני חפץ. נראה מה יצא מזה¹. מלבד זה אפשר שאוציא תרגום אנגלי ממאמרי, התורה והעבודה לזכר היום הזה.

¹ נחתי כאמת באותו הגליון מאמר קטן בשם *Гордый Еврей*, שכתבתי

אח"כ גם בעברית ונדפס ב.התורף האמיריקני.

כך, יקירי, מוכרחים אנו לבקש אחיזה בהעבר, להיות בו ולשאוף
רוח מתוכו, בשביל להשתיק בלבנו, ולו רק מעט, את ההוה . . .

למר ב. בינש ומר י. רפאלוביטש, ליוורפול.

לונדון, 26 אקטובר 916.

קבלתי היום את מכתכם הנכבד עם כל הנלוו אליו ושמחתי על
השמועה הטובה, כי בניתם בעירכם בית מיוחד להיות, מרכז לעניני רוח
עמנו. לבית אשר כזה הכיתי זה ימים ושנים. עוד בראשית כואי אל
הארץ הזאת הגדתי לפני קהל גדול מאחינו בלונדון, כי לא בית הכנסת,
כי אם בית המדרש הוא שהציל את עמנו מכליה בכל הדורות אשר היו
לפנינו. ואם יש את נפשנו להציל שארית הפליטה, לא די לנו לבנות
היכלות לתפלה ולזמירות יפות, אשר יפתחו פעם לשבוע לעשרה בטלנים
ולא ישפיעו במאומה על הנוך העם. בלי דעת היהדות (יהדות) — במובן
כולל ומקיף כל פרי רוח עמנו (הננו דלים וריקים מכל כלי נשק להלחם
על קיומנו. רק מי שיש בו, ריח תורה יש לו בסיס לעמוד עליו בתור
יהודי, אחת היא אם מתפלל בנוסה זה או זה, בבית כנסת ארתודוכסי
או בבית כנסת „מתוקן“. זה דורות אחדים נמשכת המלחמה בארצות המערב
בין הארתודוכסים והמתקנים, ושתי הכתות גם יחד אינן רואות, כי כל החוקים
והמנהגים אשר על אדותם יריבו, אך דברים קטני ערך הם לעומת הריפורמא
היותר עיקרית והיותר מזיקה, אשר נעשתה כמו מאליה בהסכמת שני
הצדדים יחד, והיא — העתק מרכז היהדות מבית המדרש לבית הכנסת.
התפלה נעשתה עיקר, ותלמוד תורה טפל לה. אבל לב האומה היה תמיד
בבית המדרש ומשם שאבה את הכה החיוני שעמד לה להתגבר על כל
המכשולים והרדיפות. ואם נהפוץ להיות גם בעתיד, עלינו להשיב את
המרכז למקומו הישן — לבית המדרש, אשר שמה ינהרו כל הצמאים
לדברי היהדות ויוכלו לרוות צמאונם.

ועל כן חשובה מאד בעיני ההתחלה הטובה אשר עשיתם בעירכם
לבנות מרכז לרוח היהדות. סימן יפה הוא לכם, שהבנתם את צורך

השעה. ומי יתן ויבינו כן גם בני שאר הקהלות בארץ הזאת ויעשו
כן גם הם.

והנני מברך פעלכם בהצלחה.

למר י. טרומפלדור, לונדון.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 9 נובמבר 916.

נעים היה לי לראות מתוך מכתבך, שמסכים אתה עמי בשני הדברים
העיקריים: א) שהדרישה, מלחמת מגן בתוך הארץ בשביל היהודים —
היא משפלת את כבודנו; ב) שהלגיון היהודי צריך שתהיה לו תכונה
כללית ולהלחם בכל מקום שהוא נחוי, ולא רק במקום אחד מוגבל.
כמו שאמרתי לך בשיחתנו שבוע'פ, נגד לגיון כזה אין לי כלום, לפי
שבו אין היסוד הדימונסטריבי ביחס לטורקיא. המחלוקת שבינינו היא
אם כן בזה, שעם היותי בלתי מתנגד לעצם המפעל, אינני רואה בו בכל
זאת אותה החשיבות הגדולה שאתה מיהם לו. לפי הכרתי הפנימית, מציאות
לגיון עברי תהיה לה ערך קטן מאד בפתרון שאלת ארץ-ישראל. אם
הבנתי את מחשבתך היטב, טעמך העיקרי הוא, שהלגיון יוכיח למי שנחוי
להוכיח, שאנחנו מוכשרים להלחם ושעל כן נהיה מוכשרים לעת הצורך
להגן על ארצנו. ואולם אני חושב, שגם בלי הלגיון הוכיחו היהודים במדה
מספקת את כשרונם להלחם בכל המחנות הנלחמים עתה.

למר י. טרומפלדור, לונדון.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 12 נובמבר 916.

קבלתי את מכתבך מן 10. לצערי, נראה הדבר שלא יעלה לנו
לבוא לידי הסכם בשאלה זו. ודאי יש כאן השפעה רבה של היסוד האישי.
אתה, בתור איש-צנא, הנך מיחס למפעל צבאי מצד היהודים חשיבות
גדולה כל כך, שאינה מובנת כלל וכלל לאדם שכמותי, הרחוק מאד מן
האהבה לאומנות' זו. . . .

למר א. לוברסקי, ניוורק.

לונדון, 12 נובמבר 916 (מיז מרחשון תרע"ז).

..... ומה אומר לך, אחי, ע"ד השמחה, שהגעתי לזקנה? צער הרבה גרמו לי כל אותן הברכות והתשבחות, אבל מה יכלתי לעשות? נדמה לי, כאלו הוציאוני בעל כרחי מבין החיים והניחוני בארון למשמרה, והרי אני שומע מה שהחיים מספרים זה לזה עיד בן אדם פלוני, שכך וכך היו מעשיו ואלה ואלה היו דעותיו -- היה ואיננו עוד. גם אני, כמוכן, זכרתי בכאב-לב אותה התקוה שאתה מזכיר במכתבך¹. לולא המלחמה, אפשר -- או קרוב לודאי -- שתקוה זו היתה כבר עתה דבר שבמציאות. אבל עדיין אינני מהימשש. תעבור נא שעת חירום, ואעשה כל מה שביכולתי להוציא את הדבר אל הפועל, אם אך לא תבוא הרעה ממקום אחר. כי הידיעות הכמות מאי מעוררות דאגה בלבי, שמא ח"ו תפסק העבודה שם לשנים הרבה. ודאי ידעתם הכל לא פחות ממני .....

הצעתך ע"ד אייזנשטרט לקיים בו "והעליתם את עצמותי"² -- אינה לפי רוחי. מעודי לא הייתי דורש אל המתים ומשתמח על קברים ואחת היא בעיני איפה יקבר אדם. בצנאותי לא תמצא בקשה כזו. רוצה אני להיות בא"י ולמות שם, כדי שברגעי האחרונים אדע בנפשי שאני גומר השבונותי במקום שהיה לבי שם כל שנות חיי. אבל אם לא אזכה לכך, לא אדאג לגורל עצמותי אחר מותי. ובכן הלא תבין, שלא אוכל לדאוג גם לעצמות אחרים³ .....

לד"ר י. קלוזנר, אודיסא.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 14 נובמבר 916.

.... אורך מאד על דברייך היוצאים מן הלב בקשר עם הגיעי לאותו הגיל שהכל מדברים עליו ביחס של כבוד, אבל אין איש שמח

(1) כנראה, הדברים מוסבים על תקומי להחישב לעת זקנתי בארץ ישראל.

(2) הוא הציע שבמות אייזנשטרט יעלוהו לקבורה בא"י.

(3) אחר מותו של איש דאג ככל זאת לוברסקי שתהא אפשרות להעביר את המת לא"י ובשכיל כך הוציא מכיסו סכום הגון להנחום את המת ולעשות שאר הדברים הנחוצים לכך.

על קרבתו. ואולם אני מקוה, כי למרות נזרת ה"לוח", עוד אצליה לעשות דבר-מה בחיים, אם אך מצב בריאותי, שהתמוטט מעמ, לא יעמוד לשמן לי. אתה שואל על חיי ומצב רוחי עתה. יותר טוב שלא נדבר על זה. קורא אני — עתונים, כותב אני — מכתבים, וחושב אני — אך עתה בכלל אין נוהגים לחשוב. ואם בעל כרחך אתה חושב, הנה לדבר על זה ודאי אין מן הראוי.

מה שנעשה אצלכם אני יודע מתוך העתונים... אתה מזכיר את המאספים העברים של כ"ץ וגליקסון. אני לא ראיתי אף אחד מהם, אע"פ שידעתי את מציאותם מתוך העתונים. עתה אני שומע, שמתחיל לצאת עתון שבועי בשם "העם". אבל אני אאמין בזה רק כשהדבר יצא אל הפועל. יותר מדי כבר נכזבו תקותינו בענינים אלו. ספרים מרוסיא אינני מקבל ואינני רואה, לא ברוסית ולא בעברית. קשה עתה לדעת את הנעשה בספרות.

ומה חייך אתה? כי אינם מלאי שמחה—זהו דבר המובן מאליו. מי אין לו עתה צרות ומכשולים ממין זה או זה? ובכל זאת הייתי הפך לדעת, במה אתה עוסק עתה, בתור מקור לפרנסתך. האין תקוה להתחדשות, השלח? העתונים הודיעו באלו הימים, שהורשה לחדש באודיסא את העתון הז'רגוני, אונוער לעבען. לכאורה, השלח הוא בכל אופן פחות, מסוכן מעתון יומי. האם עושים צעדים במובן הזה?

ודאי ידעת, כי העתון "Евр. Жизнь", מכין גליון של פינסקר למלאת כ"ה שנה לפטירתו (בדצמבר). הם פנו אלי בבקשה לשלוח להם איזה דבר בשביל אותו גליון. למרות שתיקתי הפרינציפיונית בעת הזאת, לא יכלתי לעבור בשתיקה על "יובל" כזה ושלחתי להם מאמר קטן, אשר בעיקרו אמנם אינו אלא קטעים מן ה"אבטואימניציפיציא" שנבחרו למטרה ידועה. הוששני אמנם שלא יודפס, מסבות, בלתי תלויות בנו"א.¹

---

¹ ע"י למעלה מכתבי לדרוואנוב מן 15 אוקטובר, הערה.

למר י. לוברסקי, אודיסא ¹).

(תרגום מרוסית).

לונדון, 14 נובמבר 916.

מכתבך מן 16 אוגוסט הגיע לידי אך ביום 9 אוקטובר. בסבת החגים, מצד אחד, ורובי המכתבים שקבלתי בעת האחרונה, מצד אחר, אחרתי בתשובתי עד כה, ומבקש אני סליחתך על זה.

מקרב לבי אודך, ידיד יקר, על הדריך הנהמדים, דברים היוצאים מן הלב, בקשר עם כניסתי לתקופת ה"ליקבידציה" של החיים. הרבה זכרונות ישנים ויקרים נתעוררו בלבי בקראי את מכתבך, והייתי רוצה לדבר על זה יותר, אלא שירא אני, שמא אבוא לידי התרגשות יתרה.

לבי דאב מאד בהודע לי מתוך מכתבך, שזה יותר משנתים אסור אתה אל מטתך. ידעתי, כמובן, שעדיין לא הבראת, אבל לא ציירתי לי את מצבך בצורה מעציבה כזו. ומתוך כך עשה עלי רושם עוד יותר עמוק מה שאתה מבטיחני, כי במובן הרוחני הנך חי ובריא. סוף סוף הרי זה הכל. היסורים, גם הגופניים וגם האחרים, אין להם כה מוחלט, אלא כחס הולך וגדל או הולך ופוחת בהסכם עם גדלו של הכה הרוחני העומד כנגדם. הנני מקוה על כן, שאתה סובל את יסוריך בלב אמיץ. ולולא ידעתי, כי לכך הטוב לא יוכל למצוא נוחם במה שגם על אחרים עובר כום בצורה זו או זו—הייתי יכול לכתוב לך הרבה על נושא זה . . .

למר ש. פינסקי, לונדון.

לונדון, 15 נובמבר 916.

קבלתי מכתבו מאתמול ותמהתי על דבריו, כי היתה פה "הגיגה לאומית" לכבודי. אמנם נמצאו אחרים שבקשו לעשות מעין זה, אבל ע"פ

¹ הכנסתי כאן את המכתב הזה, עם היות חכנו "אישי" ביותר, מפני שחפצתי לעשות זכרון לשמו של אדם יקר אשר גוע בלא עת. ר' יעקב לוברסקי היה אחד מטובי חברינו באודיסא, איש משכיל ובעל נפש נדיבה, אחד מראשוני המיסדים של אגודת בי"מ וחבר ועד ישוב איי באודיסא במשך שנים רבות. בשנותיו האחרונות חלה מחלה אנושה ולא ירד עוד מעל מפתו עד אשר רהם עליו הכות ושם קץ ליסוריו, בהיותו, כמדומני, כבן חמשים.

בקשתי לא יצא הדבר אל הפועל. רק אחדים מידיי בקשוני לאכול אתם
להם באחד הלילות, ובלינו יחד שעות אחדות, בלי חגיגה, בלי דרשות
ובלי ברכות. זהו הכל.

איך שהוא, מודה אני לו בכל לבי על כרכתו ודבריו הטובים. ...

לד"ר י. משלינוב, מוסקווא.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 19 נובמבר 916.

..... מר ב. גולדברג, שהוא מסבעו נושא לאופטימיסמוס, מסר
לך, כנראה, מצב הרברים בצבעים מזהירים יותר מדי¹. לא רק על חוזה,
כי אם גם על משא ומתן² הראוי לשם זה אי אפשר לדבר עוד.
הענין נמצא במצב של שיחות פשוטות עם איזו אנשים בעלי השפעה
המראים התענינות בדבר. על פי בקשת האנשים האלה, אנחנו באמת
הכרנו מעין נוסח פורמלי של דרישותינו. ובאמרי אנחנו, הכונה היא:
נחום, בורים, היים³ ואני. עתה הענין עבר לידים יותר, רשמיות של
החכם⁴ ושאר האנשים שהשתתפו יחד עמך במז' עם וואולף⁴
וסיעתו. שם, כמובן, אין אני לוקה חלק, אבל שמעתי שהם עושים איזו
שנוים בנוסח שלנו. את הנוסח האחרון עוד לא ראיתי. יש נסיה להדש
את המז' עם וואולף וסיעתו, בשביל לנסות לבוא לידי הסכם עמהם על
יסוד ההצעה הזאת, כדי להרחיק את ההתחרות. כשאני לעצמי, אני חושב
זאת לאבוד זמן וכה לבטלה. גם היים דעתו כך, אבל הכרון אידמונד
דורש זאת בחזקה, ועוד לא נודע מה יהיה. לעת עתה כבר התחילו הללו
את מלהמתם נגדנו בעתונים. היריה הראשונה שלהם (בעתון, פורתנימלי
ריוויז', נובמבר) לא הצליחה כלל. נראה מה יעשו עוד.

---

(1) הרברים מוסכים פה על המצב המדיני של הציוניות אז.

(2) סוקולוב, גולדברג, ווייצמן. (3) החכם של הספרדים בלונדון, ד"ר מ. גספר.

(4) העסקן הידוע מר לוסיען וואולף, שהיה אז הרוח החיה בחבר העסקנים של

יהודי אנגליא.

בעצם הענין קשה לחכות לצעדים רבי-ערך בעתיד הקרוב. כידוע לך, המצב הכללי עתה כך, שאין עוד בסיס קונקרטי להחלטה רבת-ערך בנוגע לעניננו. נחוץ לחכות ולהכין לע'ע את הקרקע. לפני איזה זמן דברו פה, שברצונך לבוא עוד הפעם לכאן. איני צריך להגיד לך, כמה היה זה מועיל לגוף הענין וכמה הייתי אני לעצמי שמח על זה. אבל, לצערי, הנה מר ג., שהיה פה על דרכו ממוסקווא, הרם את תקותי. מפיו נודע לי, עוד לפני קבלי מכתבך, שמצב בריאותך עוד הפעם הורע. זה, כמובן, מעציב מאד, כן מן הצד האישי, וכן מן הצד הצבורי. וכי אפשר להיות חולה בעת כזאת? הכל מאד שאין לנו אותו הכח של רבי אלעזר, שלפי המסופר בתלמוד, היה שולט במחלותיו הרבות והיה, משלחן¹ לזמן עבודתו וחוזר וקורא להן לאחר שגמר את זו. ואולם הלא באמת גם אנחנו עושים כן במדה ידועה¹ . . . .

בשביעי לחודש זה שלחתי מאמר קטן למערכת של 'Евр. жизнь', לגליון של פינסקר. הנני מודיעך זה, מפני שאינני בטוח כלל שמאמר זה יבוא לידי המערכת, ולא ינעם לי הדבר שיחשבו, כי לא מצאתי לנחוץ להענות להזמנה זו, להשתתף באותו גליון. זכרונו של פינסקר קרוב ללבי ביותר וקשור יותר מדי בזכרונות יקרים לי, שאוכל לעבור על הזמנה כזו בשתיקה.

לד"ר א. (V.) יעקבסון, (קופנהגן?)

(הרגום מרוסית).

לונדון, 25 דצמבר 1916.

לא הייתי בריא בעת האחרונה, ועל כן אחרה תשובתי על מכתבך מן 12 ומן 23 נובמבר, והנני מבקש סליחתך על זה. מודה אני לך מאד על ששלחת לי את המאמר המענין של ה'פרנקפורטר צייטונג'. איני יודע אם שמעת, לאיזה כבוד זכיתי בגלל המאמר הזה, כי משך אליו שימת לבו של דרומון בכבודו ובעצמו.

¹ כידוע, לא עצר פשלינוב ברוחו, ולמרות מחלתו שב ללונדון להשתתף בעבודה, אך שם גברה עליו המחלה, ואחר שכבו זמן מה בבית מרפא, הלך לעולמו, למגנת לב כל רעיו וידידיו הרבים.

והוא הקדיש לי מאמר שלם בעתונו "Libre parole", כנראה, נתקל בשמי בפעם הראשונה באותו המאמר, והוא הוישב, שזה רק עתה עליתי על הכמה בפעם הראשונה. לצערי, אינו מהרפני כלל... מי יכול היה לחשוב, כי לעת זקנה ישפלו בי על עמודי, ליבר פרול" וכי אזכה כמעט להסכמתו של דרוסון! . . . . .

למר מ. רבינוביטש (בן-עמי), ביניבא.

לונדון, 26 דצמבר 916 (א' סנת תרע"ז).

קבלתי מכתבך מן ג' בסלו וגם אגרותיך הגלויות מן י"ח וכ"ה כסלו . . . . .
המאמר שמצאת בתנחומא הוא באמת יפה מאד, והנני לשלם לך במאמר אחר, שנתקלתי בו באלו הימים, ואעפ"י שידעתיו גם קודם לזה, נראה לי עתה באור חדש. ומעשה שהיה כך היה: ביום א' שבוע שעבר, נועדה פה אספה גדולה לכבוד שמו של פינסקר, שמלאו עתה כ"ה שנה לפטירתו, וגם אני הבטחתי להיות אחד הנואמים. לנושא נאומי הפצתי לעשות את הגאווה הלאומית, שבה מצטיינת מחברתו של פינסקר (כתבתי ע"ז גם מאמר קטן בשביל גליון פינסקר של "Евр. Жизнь").
ובחשבי על הענין הזה עלה על זכרוני מאמר תלמודי שכבר יצא מלבי זה כמה. על דברי הנביא: "במסתרים תככה נפשי מפני גְּנֹה" — אומר התלמוד (חגיגה דף ה'): "מאי גוה? אמר רב שמואל בר יצחק: מפני גאותם של ישראל שניטלה מהם וניהנה לאומות העולם." — אנכי אורחא אספר לך סוף הדבר. ימים אחרים לפני האספה אחזתני צנה ונחר גרוני ולא יכלתי להשתתף באספה הנ"ל. אומרים שעלתה יפה. ראש המדברים היה סוקולוב (בעברית) . . . . .

ומה אשיב על דבריך במכתבך הראשון, בנוגע למצב עמנו ומצב נפשיך? מיום שבא המבול לעולם איני מוצא לנפשי טוב משתיקה, וזה מפני שאין מלים בפי לתאר אף צל-צלם של רגשות לבי. עדיין לא בראו בני אדם לשון שתהיה מספיקה לצרכי נפשנו בעת כזאת. ואני מקיים בעצמי: "ישב בדרד וידום" . . . . .

והנני דויש, יקירי, ומברכך . . . בסבלנות—הדבר היותר נחוץ עתה.

1917

לדיר מ. ז. רייזין, ברוקלין.

לונדון, 19 ינואר 1917.

באיחור זמן באתי הפעם להשיבך על מכתבך מן 21/IX ולהביע לך את תודתי מקרב לבי על ברכותיך ודבריך הטובים. אחרתי עד כה מסכות רבות ושונות שאין לך חפץ בידעתן, ומלבד כל הסכות, הלא רשאי אני עכשו, אחר שהכריו ברבים כי זקנתי, ליהנות לפחות גם מן הזכיות של הזקנה. ואחת מאלו הזכיות היא— שאין מדקדקים עם זקן בדברים של נימוס, ואם אינו מהיר בתשובתו, או אפילו אינו משיב כלל, אין בכך כלום. הלא זקן הוא, ושמצא עיף הוא או אין דעתו מיושבת עליו. הכל אפשר לעת זקנה. ואע"פ שאמרו חכמים: זקני תיה כ"ז שמזקינים דעתם מתישבת עליהם, הרי ידענו ע"פ הנסיון, שהרבה הרבה, 'וצאים' מכלל זה.

ומשתמש אני במקרה הזה להגיד לך גם זאת, כי נעים לי לראות מתוך העתונים שלכם, כי נתקימה נבואתי אשר נבאתי לך בעת שהודעתני ע"ד שובך לניו-יורק: כי ישיבתך בתוך עמך תוציאך מארבע-אמות של 'ריפורס-רבי', לעסוק גם בענינים יותר כלליים ובשאלות יותר חשובות

לעמנו. והנה רואה אני, כי אמנם כך אתה עושה בזמן האחרון. ברוך
תהיה, ואלהי ישראל — היושב בשמים ושוחק לאורתודוכסיא ולריפורמא
גם יחד — יהיה בעזרך ויצליה דרכך בעבודתך לעמנו.

למר א. לוברסקי, ניו־יורק.

לונדון, 30 ינואר 1917.

מכתבך מן 20 דצמבר קבלתי זה כשלושה שבועות . . . .
נעים היה לי לשמוע, כי נתגלגלה זכות על ידי לעורר את האנגליא
שלכם בנוגע ל"התורן". אלא שמאידך גיסא נראה לי הדבר זר מעט,
שצרכים הייתם לסם מיוחד בשביל לעורכם לעשות מה שכולים
אתם לעשות (כנראה ממכתבך) לטובת העתון העברי שלכם. בוא וראה
מה בין עולמכם החדש ועולמנו הישן. משלינוב כותב לי, כי "העם" (ודאי
ידעת שאנ"ש התחילו להוציא עתון שבועי במוסקווא בשם זה) הולך
ומצליח וכבר יש לו כשלושת אלף חתומים!

ובדבר אחינו האומלל ברזלי — מה אני לך? קודם כל קבל תודתי
העמוקה עד שסוף סוף נענית לבקשתי ולבקשת השכיב מרע' והסכמת
לקבל עליך את האפיטרופוסות על כתביו, אע"פ שלפי דבריך עדיין אינך
מבין אפיטרופוסות זו מה סיבה. ובאמת הדבר פשוט מאד. ממכתבו של ברזלי
אליך, שאני מצרף למכתבי זה (הוא שלח לך מכתב זה על ידי, לפי
שאינו בטוח שהמכתבים ההולכים ישר משווייץ לאמריקא מתקבלים שם),
תראה איך הוא עצמו מצייר לו את הדבר. הוא דואג לכתביו של א
יא ברזלי זהו העיקר. ויודע הוא עם זה, כי על אפיטרופוסים סתם אין
לסמוך. צריך שיהיה בלב האפיטרופוסים רגש של חבה לזכר בעל
הכתבים, ורגש כזה ביחס לברזלי — בינינו לבין עצמנו — אין בלב כל
אותם הסופרים שקראת בשם. ומה הוא מבקש ממך? רק שתשגיח על
הדבר שלא יאבדו כתביו הראויים להשתמר (הוא עצמו, כמובן, מפרוץ על
ערכם. אבל אין בכך כלום). אין ידיך אסורות. אחר המלחמה תראה מה
שאפשר וראוי לעשות: אם לסדר הכל בא"י או במקום אחר. בכל אופן

תתיחס לדבר זה — גם ברזלי וגם אני אין אנו מסופקים בכך — ביחס של חבה וחמלה על עמלו של חבר ורֵעֵנֵעוּרִים. ודבר זה לבדו מכריע את הכף לצדך נגד כל שאר האפיטרוֹפּוֹסִים שאתה מציע. אם תחפוץ, תוכל למסור אז את הדבר לחבר של סופרים או לסופר אחד. בקצור, אין הפרטים מעכבים. העיקר הוא שִׁמְצָא הענין תחת השגחתך הכללית. כמדומה לי, שעתה יהיה הכל מוחוור לך, וכדי לעשות רצונו של ברזלי, אבקשך לכתוב לו, אם ישר למקומו או על ידי, שמסכים אתה לכך, כדי לעשות לו נחת רוח.

וע"ד הצעת העתון, אמעריקאנער', אם באמת יש ממש בדבר, אין לי נגד זה כלום. מעולם לא מנעתי את הסכמתי לתרגום מאמרי לאיזו לשון שהיא. אבל תמיד אני מִתְנַה, שיהיה המתרגם הגון לכך והקורקטורא תעשה כהלכה. בלשונות אחרות אני בעצמי נוהג לקרוא את הקורקטורא, אבל בז'רגון איני רוצה בכך, לפי שאם אמצא איזה מכסא משובש, קשה יהיה לי לתקן, מפני שאין הסגנון ה'ז'רגוני (אם יש סגנון כזה) בענינים מופשטים ידוע לי. וע"ד תשלומים, הנה מעודי לא נהייתי מתרגום מאמרי וגם הפעם אין לי לעצמי חשך ככסף כזה, אבל מוסר אני את הדבר לך, ואם באמת תוכל להוציא מהם כסף, תכניסו הכל לקופתכם לטובת הספרות העברית כאמיריקא (אם ל"התורן" או לצרכים אחרים). יותר אין לי מה להוסיף, כי באמת נראה לי כל הענין רק כדברים בטלים, מעט, בלוף-אמיריקני . . . .

כשתראה את מר ברקוביץ, אמור נא לו, כי לחנם תקן במאמרי (1): לְחִינּוּ הַבוּעֵרֵת (אני כתבתי, ה'בווער'). יודע אני שספרי המלים גזרו על מלת לחי שהיא נקבה, מפני שכך נמצאה במקרא פעם אחת (בשאר מקומות שבמקרא אין הכרע). אבל בלשון המסנה להי הוא זכר (גיטל הלחי התחתון) ובמקרים כאלה אינני מקבל דקדוק לשון המקרא כחובה, אלא בוחר אני לפי טעמי, על יסוד ההשקפה שהשתדלתי להוכיח צדקתה עוד לפני עשרים שנה ויותר במאמרי "הלשון ודקדוקה".

(1) הרססתי אז מאמר קטן ב"התורן" לזכר יובלו של פינסקר.

למר ש. דובנוב, פטרבורג.

(הרגום מרוסית).

לונדון, 31 ינואר 1917.

בעונג רב קבלתי מכתבך מן 29 נובמבר (חשבון רוסי). וקודם כל תודה אני לך מקרב לבי על עמלך בנוגע ל"עסקי" (1). אבל, אהה, ידד יקר, פעלכם זה אין לו שום תקוה להצליה. צריך לדעת את עסקנו פה ותנאי העבודה עכשו, בשביל להבין עד כמה אי אפשר לי עתה לעזוב את מקומי. אפילו בעת שלום קשה יהיה להם מאד למצוא איש מתאים לקחת את מקומי. . . . ואעפ"כ לפני המלחמה הייתי מקוה לפתרון רצוי של השאלה, וגם עתה עודני מקוה כן לעתיד, כשתעבור המלחמה. ואולם עכשו אי אפשר לדבר על זה כלל. . . .

ובכל זאת היתה לי הזדמנות באלו הימים לעשות את הצעד הראשון בכונן הרצוי לנו. היה פה על דרכו מפריז מר י. צ. (2) ואמרתי לו, כי בזמן הראוי, אשר אקוה, כי לא רחוק הוא מאד, אציע לפניהם לתת לי יכולת לעזוב את העסק. ואולם לע"ע, בדעתי, שצער כזה הוא דבר שאי אפשר בתנאים הנוכחים, אינני מעמיד עוד את השאלה לבקש לה פתרונים, אלא שמוסר אני זה בתור מודעה בלבד. הוא לא היה שבע רצון מפרספקטיבא זו, השתדל להוכיח לי, ששנוי מנהגי החיים בגיל שלי יש בו סכנה לבריאותי (3) וכו'. ואני לא עניתי על כל זה כלום, אלא אמרתי לו שנדבר על זה כשיגיע זמן השאלה להפתר. — זה קרה עוד לפני קבלי את מכתבך. . . .

. . . צדקת מאד שאלו היה ביכלתי לערוך לעצמי תכניות ספרותיות באמונה ידועה שאוכל לגשמן במעשה, היה זה מחוק את כחי הגופני והיה משמש מקור למרץ חדש לעבודה. ואולם במצבי של עכשו אני

(1) באותו הזמן, אחר שמלאו לי ששים שנה, החליטו אחדים מאוהבי, ודובנוב בראשם, להשתדל אצל ראשי בית המסחר, וויסוצקי, שעבדתי בו, בתור מנהל העסק בלונדון, ליתן לי יכולת לעזוב את הבית ולבלות שארית ימי בעבודה ספרותית וצבורית בלבד.

(2) אחר מראשי בית המסחר הנ"ל.

(3) לאחר שנתיים וחצי (אוגוסט 1919) באותה העת עצמה שעזבתי הנהלת העסק, חליתי באמת מחלת עצבים קשה שעדיין לא הרפתה ממני, ואיני יודע — וגם הרופאים אינם יודעים— אם מקרה הוא או כי צדק מר צ. ויש כאן באמת קשר סבה ומסובב.

מרגיש באופן ברור, שהמרגן הזה הולך ופוחת, ולפעמים נראה לי, שאיני מוכשר עוד לכלום, וכמוכן, זה מצד עצמו מוסיף לדכא את רוחי— ואין מוצא.

הזכרת דרך אנב את, תולדות החסידות' שלך. מתוך דבריך אני דן, שגם את ההוצאה החדשה עם הוספות חושב אתה להוציא ברוסית. אתה זוכר בודאי, שכמה פעמים דברתי על לבך לתקן את הספר החשוב הזה ולהוציאהו בעברית. חוזר אני על זה עוד הפעם: הכניסה נאלפת את הספר האחד הזה לאוצר ספרותנו הלאומית, — והיה בטוח, שיאריך ימים יותר מכל שאר ספריך שנכתבו בלשון זרה. וכי אינך רואה בעצמך, מה גורל כל הספריות' שלנו בלשונות זרות? תאמר: אפשר אחרי כן לתרגם? — אבל בהיותי מכיר את סגנוןך העברי, כרי לי, שדוקא הספר הזה, אם יכתב מחדש על ירך בעצמך בעברית, יתן חיים נצחים לנשמתך בספרותנו, בעוד שתרגמו של אחר, אפילו היותר דיקן, ימסור רק את תוכן הספר, ואולם נשמתך לא תהיה בו. חשוב נא על זה ככבוד ראש.

את זכרונותיך ע"ד פרוג קראתי במכה"ע "Евр. Недѣля". מבין אני היטב את עצבינך (אם כי "שתקני" הוא) על מות רע והערכתך את אישיותו וכשרונו. ואולם לי, שלא ידעתי את המנוח פא"פ, לי נדמה תמיד, ונדמה לי גם עתה, כי קרה לפרוג אותו דבר שקרה לגורקי: מה שתוכן חבוריהם נתחבב על הבריות גם לזה, שהגויזמו בהערכת כשרונם. אבל איך שהוא, דבר זה ברור הוא, שבלכתו מאתנו, נשאר מקום פנוי, ואין אנו רואים איש שיוכל למלאות את המקום הזה. וכך הוא אמנם גורלנו תמיד בגלות. לפנים העיר התלמודי על חיון הפוך מזה: לא שקעה שמשו של משה עד שזרחה שמשו של יהושע. אבל זה היה בזמן רחוק מאתנו ביותר...

אתה שואל: איזהו המקלט הרוחני שבו אני מבקש מפלט מבעות הלילה של העולם עכשו? במקום תשובה ישרה אני לך, שהספרים שאני קורא בחבה יתרה בעת האחרונה הם: קהלת, הסטירות של לוקיאנוס מסמוזטא וגם... אבות הכניסה הנוצרית! לאור המעשים בהוה

מקרא הספרים האלה נותן ספוק גדול לנפשי במוכן ידוע. יותר לא אוכל לכתוב על זה, אבל אתה הלא אינך צריך לפירושים...

למר נ. בנטוויטש, ארץ ישראל.

(תרגום מאנגלית).

לונדון, 8 פברואר 917.

כחמד אחותך מ., שטרחה והעתיקה את מכתבך בכתב ידה ושלחה לי העתק זה ביחד עם המקור¹, — היתה לי יכולת לקרוא בעונג את מכתבך המלא ענין ותקוה טובה, שנרשם עליו: סיני, 17 נובמבר 16 ושמודה אני לך עליו בכל לבני. איני יודע, אם אבותינו, שהוכרחו לבלות באותם המקומות ארבעים שנה בכמלה, היו כותבים משם מכתבים, אבל מאותו זמן ואילך ודאי לא נמצא יהודי לפניך שהיתה לו הזדמנות לעשות כן. דבר זה לכדו צריך שיעורר כך רגש של גאווה מיוחדת. אבל לפי התפתחות הדברים עתה, אפשר שתהיה לך, נוסף על זה, גם הזכות המיוחדת, להיות היהודי הראשון שיבוא עוד הפעם לא"י דרך מדבר סין ויביא עמו את הבשורה הגדולה של התחיה. אם כה יהיה, הנה תהיה אתה האיש היותר מאושר בישראל.

ובעמדנו לפני אפשרויות מרעישות ומדהימות כאלה, הנה כל ריבותינו פה עם „הועד המאוחד“² ובינינו לבין עצמנו נראות כל כך פעושות וחסרות טעם, שאני בוחר יותר לעבור על כל אלה בשתיקה. בנוגע לי לעצמי אין לי כל חדש להודיעך. מעת שהיתה המלחמה למה שהיא עתה, אני מבלה את זמני ב„חשבון הנפש“, או—בטרמינולוגיית החדשה—ב„שנוי הערכין“. התוצאות הן מעציבות מאד. אבל פה מוכרח אני להפסיק, מפני שאיני מאמין שיכול אני להגיד יותר, אם אחפוץ שיגיע מכתבי לדרך.

בני עודנו יושב בשווייץ ועוסק בלמוד היסודות של „התבונה האנושית“. תמה אני אם בסוף למודיו, לא יבוא לידי הכרה, שאין דבר

¹ כתב ידו קשה מאד למקרא.

² כוסד פוליטי ידוע של יהודי אנגליא.

כזה במציאות כלל. אבל בשביל להגיע אל האמת הגדולה הזאת, אין צורך ללמוד ביבוליותיקות שלמות של הספרות הפלוסופית; די לקרוא עתונים וספרות המלחמה.

והנני שולח לך ברכתי מקרב לב. עלה והצלח!

למר ש. פבזנר, מרסיליא¹.

לונדון, 24 פברואר 1917.

אתמול בבקר שלחתי לך מכתב למרסיליא ע"פ כתובת האכסניא שלך "Hôtel Bristol", ולפנות ערב קבלתי מכתבך מפאריז מן 19 דנא. לא יכלתי לענותך תיכף, מפני שהפצתי לדבר תהלה עם חיים וסוקולוב. היום נתועדנו ודברנו ע"ד תוכן מכתבך, והנני להשיבך בזה על הסדר, ומקוה אני שעוד ימצאך מכתבי זה במרסיליא, אך ליתר בטחון אנקשך, שבקבלך את המכתב תודיעני תיכף ממרסיליא, למען אדע כי הגיע המכתב לידך ואיננו מתגולל בידי זרים.

א) מצב העסק שלנו פה הוא עתה כך. הבעלים קבעו ועד מיוחד לכרר שאלות העסק המזרחי, וכמובן, גם עסקנו בכלל. ראש הועד הזה התודע בימים האחרונים לחיים וסוקולוב, ואחר שיחות פרטיות, בקש לקרוא אספה קטנה לבירור הענין. לפני שבועים או שלשה היתה האספה. מצדנו השתתפו בה חיים וסוקולוב וגסטר, ומצד בעלי היכולת במובן הפיננסי: לורד רוטשילד (הוא עתה קרוב לעסקנו ומוכן לחתום על הצעתנו בבוא עתה), בנו של עדמונד רוטשילד ומר שמואל. ראש הועד הנ"ל השתתף באספה זו. כל הנאספים היו דעתם, שהדרך היותר פשוטה ומתקבלת על הלב היא: שהבעלים דפה יפתחו מחלקה מיוחדת של עסקם הגדול במקום הנדרש, וברשותם ובהשגחתם יתנו לנו לפתח את העסק שם באופן מרוצה לשני הצדדים. גם הראש הסכים לדעה זו ואמר,

---

¹ המכתב הזה מוסב על מצב שאלתנו המדינית בא"י או נכתב ברמזים. שלא יוכן לזרים. "חיים" הוא הד"ר ח. ווייצמן. ה"עסק" הוא ענינו בא"י. ה"בעלים" — הממשלה האנגלית. "ראש הועד" לעיני המזרח היה המנוח סייקס, "מר שמואל" — הרברט סאמועל. "וויקטור" — ד"ר יעקבסון. השותף הצרפתי — הממשלה הצרפתית.

שהבעלים פה רוצים בכך בכל לבם, וכל המכשולים (למשל, ההתחרות מצד הסוחרים המקומיים) לא קשה יהיה להסיר מעל דרכנו—זולתי מכשול אחד גדול, והוא — שותפם הצרפתי, שלע"ע אינו מסכים להוציא מתוך רשותו את מקום עסקנו. ובשביל כך אפשר שיהיו מוכרחים לעשות איזו פשרה, למשל שותפות ההנהגה, או איזה מוצא אחר ממין זה. כמוכן, התנגדו לזה אנשינו בכל כחם, אבל הוא אמר להם, שכל מה שאפשר לעשות הוא — להשתדל בדרכים שונים להביא את השותף הנ"ל לידי הסכמה, כי אינם רוצים ואינם יכולים לדיב עמו בשביל דבר זה. מני אז נעשו פה צעדים אחדים כמוכן הנ"ל, הכל בידיעתו והשגחתו של ראש הועד, אשר עמו יתיעצו חיים וסוקולוב בכל מעשיהם. אבל הוא הזהיר והזהיר אותם, שיהיו זהירים מאד במעשיהם, כי הענין, דקי מאד, וצעד אחד שלא כהוגן יוכל לקלקל הכל. מזה תבין, יקירי, כי שעת קריסים היא השעה הזאת, והנני כותב לך בשמי ובשם חברינו הנ"ל, שעליכם שם להמנע עתה מכל מעשה קטן וגדול בנוגע להשותף הנ"ל, וביחוד—מפרסום ומיזם בכ"ע. אל יהיה הדבר קל בעיניך, והזהיר נא גם את האחרים. כתוב לוויקטור, ואם יודע אתה שיש אחרים החושבים עדיין (כזשאבוניסקי בשעתו), שצריך "לעבוד" בצרפת, — באר להם, שהעבודה היותר מועילה ברנע זה הוא, שלא יעשו מאומה. יותר לא אוכל לכתוב על זה. אבל אקוה שתתיחסו כלכם בכובד ראש לאזהרה זו.

ב) וויקטור כתב לי בעצמו עוד בנובמבר ע"ד הפצו לקבוע דירתו בהאג, ואני עניתי לו על זה ביום 25 דצמבר. כנראה מדברייך, לא הגיע מכתבי לידו. בכתבך לו, אבקשך להודיעהו זאת, כדי שלא יחשוב שלא חשבתי לנחוץ לענות על מכתבו. וע"ד עצם השאלה, דברתי היום עם חיים וסוקולוב, ושניהם בדעה אחת, שבנוגע להיחס של הציונים האנגלים — אין שום הברדל בין האג וקופנהגן.

ג) גם ע"ד ההצעה הישנה של וויקטור, אשר דברנו על אדותה בהיותך פה, דברנו היום במושב שלשתנו. אני וחיים חשבנו, שאפשר היה לנסות דבר אל איש אחד נכבד מאד, הקרוב אלינו, ולשאול בעצתו. אבל סוקולוב התנגד לזה בהחלט, כי לפי דעתו נוכל להביא בזה נזק

גדול לעסקנו הפרטי. ולפי שסוקולוב הוא עתה אחראי בעד המו"מ עם הבעלים (באספה הנ"ל דרש ראש הועד שיבחר איש אחד מצדנו להמשיך המו"מ, ונבחר סוקולוב), הננו חושבים שדעתו מכרעת בענין כזה....

למר א. לוברסקי, ניוורק.

לונדון, 2 אפריל 1917 (י' ניסן, תרע"ז).

מכתבך מן 23/11 הגיעני אך שלשום (ביום השבת שעבר!) מזה תראה, שבעתים הללו אי אפשר לחשב חשבון הימים או השבועות שבין משלוח מכתב וקבלת תשובה. צריך להכיר טובה להפוסטא אם סוף סוף היא מביאה תשובה, ואפילו באיחור זמן....

דבר המאסף, ממערב למזרח¹ נודע לי, כמו ששערת, מתוך המודעות ב, התורן" אתה כותב שמתוך „התורן" אדע ג"כ שמות הסופרים שהשתתפו בהמאסף. אבל הפשתי בגליונות האחרונים ולא מצאתי רשימה כזו. לפנים היה מעשה כזה גורם לי בושע וצער. אבל עכשו כבר הורגלתי בכך ולא אחפוץ לכזב ולאמור, כי לבי ידאב על זה. להפך, נעים לי לדעת שעדיין יש לי אוהבים ורעים החפצים לעשות לי, נחת רוח ואינם חסים על טרחתם וממונם בשביל כך. ועל הפצצם הטוב ודאי מודה אני לכם ככל לבי.

בקשתך ע"ד התמונות הפוטוגרפיות אין בידי למלאות². כי עפ"י החוק השולט עתה במדינה זו, אסור לשלוח כל תמונה לארץ ניטרלית—וארצכם עדיין ניטרלית. ואף אם יחליט הקונגרס שלכם בימים הקרובים לעזוב דרכי שלום, אינני בטוח שלא תהיה אז הגזרה חלה עליכם (הטעם איני יכול לפרש פה). בכל אופן לא במהרה יתברר הדבר, ותמה אני אם תוכלו לחכות זמן רב, כי כנראה מ, התורן", עריכת המאסף כבר נגמרה. ואולם צריך אני להגיד לך שאין הפסדך מרובה. עוד לפני צאתי מאודיסא

¹ איני זוכר מה טיבו של מאסף זה; אבל, כנראה, היה קשור בשמו, אלא

שמאיוזו סבה לא יצא.

² לוברסקי חפץ לחת במאסף זה, זכרונות עם פוטוגרפיות.

נמצא איש שאיני יודע מי הוא, אשר לקח לו מן האלכום שלי (שהיה מונה תמיד על השלחן באחד החדרים) הרבה תמונות, וביניהן גם תמונותי מימי נעוריי וגם תמונת אבי ז"ל. והתמונות שבידי עכשו הן רק מן התקופה האחרונה, שרובן, כמדומה לי, ישנן בידך, וגם מתמונת אבי נשמרה אצלי רק מיניאטורא קטנה, שנעשתה אחר מותו ברצון אחיותי, בשביל לתתה במידליון, ומסופק אני אם תכשר להפצך, כי קטנה היא יותר מדאי.

מתי באתי לגור באודיסא ומתי התודענו איש אל אחיו? עוד בניסן תרמ"ד (או תרמ"ה?) באתי עם ב"ב לאודיסא על מנת להשתקע. אך עסקי משפחה הכריחוני לצאת משם אחר ירחים אהדים, ורק בחודש סיון תרס"ו שבתי לאודיסא והתישבתי שם ישיבת קבע. וכפי הרשום בזכרוני (איני קובע מסמרות בזה), נפגשנו אני ואתה עוד באותו הקיץ בדירתו של גיסי המנוח דובער שניאורסון, שהיה אז באודיסא לשם רפואה.

שאלתך ע"ד שניי הסגנון בין "קול קוראים" (1) ו"לא זו הדרך" — שאלה גדולה היא, ואיני מוצא לה תשובה אלא זו: "קול קוראים" כתבתי ע"פ בקשת אחרים, אלו שהיו עתידים לחתום עליו, ועיכ כתבתיו בסגנון הרצוי לרוב הסופרים והקוראים בימים ההם. אבל "לא זו הדרך" כתבתי על דעת עצמי ועל אחריותי, והרגשת האחריות היא שהביאתני לשנות מן הסגנון הרגיל, שנראה לי בלתי מוכשר לבטא בו הגיוני לבי בדיוק הדרוש. ועוד אתה שואל ע"ד המו"ם בנערותי עם הגאון ר' יוסף שואל הלוי מלכוב. הדבר אמת בעיקרו, וכך היה מעשה: בקיץ תרל"א נגמרה מלחמת אשכנז וצרפת. ואני בימים ההם כבר הייתי בקי גדול בהלכות ענונות ובכל ספרות השו"ת המתיחסות לענין זה. וילדות היתה בי ורציתי להשתמש בדיעותי בשביל לבוא בכתובים עם הרב היותר מפורסם אז. מה עשיתי? בריתי מלבי מעשה ביהודי אחד ממקומנו שהלך בשעת הירום למקומות המלחמה לשם סחורה ונהרג שם וכו' וכו' — שאלה סבוכה מאד. ועל השאלה הזאת כתבתי תשובה ארוכה בפלפול ובקיאיות ושלחתי את השאלה עם תשובתי לר"ש הלוי לבקש הסכמתו. הרב כתמימותו לא ראה

(1) זה היה שם מאמר שפרסמו משכילי אודיסא — ואני כתבתיו — עיד הריב בין אריז וליג אז, זמן לא רב קודם שנדפס מאמרי הראשון. לא זה הדרך.

את ערמתי (אע"פ שלא קשה היה להבין מתוך פרטי השאלה, שאין זה אלא בדותא) והשיב לי כהלכה בסגנון שכותב רב לחברו. ומדעתך תבין, שהדבר עשה רושם גדול על הלומדים והרבנים שבסכיבותינו. וזה גרם לי, שאח"כ היו הרבנים מתעצים עמי בהלכות עגונות, ופעם אחת בקשני הרב ר' שמואל מפארהבישטש לפנות שוב לר' יוסף שאול בשאלת עגונה. בפעם הזאת היה הדבר לא בדוי מלב, כי אם עגונה ממש. ופנית שנית אל הרב, וגם הפעם קבלתי תשובה מאתו. איני יודע איך קרה הדבר, שהתשובה הזאת השניה נשמרה בארכיב שלי, והרי היא עתה מונחת לפני ובראשיתה רשום זמן כתיבתה בידי הרב זיל: „אור ליום א' וישב תרל"ד. אם הכנים הרב אחת משתי התשובות האלה, או שתיהן, בספרו „שואל ומשיב" (זהו הספר הכולל תשובות הרב לשואלים), כמו שהגידו לך — איני יודע, כי לא ראיתי את החלקים האחרונים מן הספר הנ"ל. ובנוגע אל „כתב"י מאותם הימים, הגה באמת הרביתי לכתוב בשנות תר"ל — תרל"ד: הערות על רוב הש"ס והש"ע והרמב"ם, ופולפולים שונים ודרשות הרבה, דרשות פשוטות ודרשות „פלוסופיות" (בסגנון ה„עקדה"), ועוד. חלק מכל זה שרפתי זה כבר, אך מעט עדיין שמור בידי, זכרון לימים הטובים ההם. כמה פעמים כבר החלטתי לשרוף גם את הנשאר, שלא תשלוש בו עין זרים לאחר מותי. אבל עד עתה לא נתנני לבי לעשות כן; זכרונות יקרים ביותר קשורים בניירות בל"ם אלו. רק בעת שארגיש בעצמי כי קרוב קצי, אשרוף הכל. הנני מתיחס לזה כמו שמתיחס אדם לאהבת נעוריו; כבר בטלה האהבה, וגם ה„אהובה" כבר בלטה מזוקן, אבל זכרונות ימי האהבה עדיין קדשי לבו הם, שהוא שומר בטרה וגעגועים אינו רוצה שיהיו ידי אחרים ממשמשות בהם.

ובכן, הגה מלאתי את בקשתך ועניתך על כל שאלותיך, ובשכר זה הרשני נא לפנות אליך בבקשה גם אני: יודע אני — וגם אתה יודע — ש„בעל דמיון" אתה, וכשאתה מדבר על ענין או על אדם החביב עליך, הנך נוה להשתעבד לדמיוןך ולראות הכל דרך זכוכית מגדלת ביותר. אין זו פגימה בנפשך; אדרבא, הלואי הייתי גם אני מעט יותר „בעל דמיון", והייתי ניצל מהרבה יסורים שמררו את חיי. אבל לא חנני בוראי ב„תבלין"

זה, ואם אמצא בזכרונותיך דברים מוגזמים, מיד ארגישי בהם, כמחט בבשר החי. והנני מבקשך איפוא, אחי, להזהר בכל כחך, שלא תבשל בכמו אלה. עשה זאת למעני ולמען האמת, שסוף סוף רק אותה יבקשו הקוראים. ועתה נעבור לענינים אחרים.

צדקת אמנם, שאין „התורן“ מניח את הדעת במדה שקוינו, כמו שכתבתי לך זה כבר. אבל מאחר שכבר ישנו, חובה עליכם, לפי דעתי, להחזיק בו ולהמשיך חייו. אך זה עתה מתחילה היהדות במדינתכם להתעורר לחיים לאומיים, ובעת כזאת, אם יחדל „התורן“ לצאת, יהיה זה סימן רע למצב ה„תחיה“ באמריקא, והרושם הקשה יביא נזק רוחני השווה יותר מן הנזק החמרי שגורם לכם, „התורן“ עכשו. אגב אורחא: איני מבין, מדוע גדול ההפסד כל כך? ע"פ הפרטים שהודעתני, כמדומה לי, שהסכום שהזכרת אין לו סכא, אלא אם כן מבוזזים אתם לדברים שאינם צריכים לגוף הענין. . . . .

אפשר תתמה על שבמכתב גדול כזה לא מצאתי מקום להביע שמחתי על „המפכה“ הגדולה ב„ארץ מולדתנו“? תשובתי היא זו של אותה „מחזנת“ שלא רצתה להשתתף ברקודים בליל החופה: — טוב להמתין עד ה„ברית“. . . לע"ע אחב"י הם ראשי ה„מרקדים“, גם ברוסיא וגם פה ובודאי גם אצלכם. וכבר נדפסה ב„טיימס“ טלגרמא מאת סופרם בפטרוגרד, מעין „רמז“ ליהודים, שיהיו זהירים יותר ולא יגרמו חלילה רעה לעצמם בהתלהבותם היתרה. . . .

למר י. איזנשמדט, ביניבא.

לונדון, 6 אפריל 917 (ערב פסח תרע"ז).

. . . . ע"ד המאורעות הנפלאים של הזמן האחרון מה אכתוב לך? גם בלבי עדיין ערבוביא של רגשות ורעיונות שונים ומתנגדים, ואיני יכול עוד להביא אור בתהויוכחו זה. אבל אחת אני יודע: צריך לחיות עתה, כי אולי עוד נפלאות גדולות מאחרי כתלנו, ועול גדול יהיה זה מצד ההשגחה העליונה, אם אני ואתה וכל הדומים לנו, שכל ימינו היו צער ומכאובים, לא נזכה לראות בנחמה.

כן, יקירי, יש תקוה. איני יכול לכתוב לך בפרטות, אבל בכלל הדברים מתפתחים לע'ע באופן רצוני לנו. גם, המהפכה ברוסיא, אם באמת תתקיים, כמו שאפשר לקוות, תביא לנו אך טובה. ואיני מפחד מפני, העבדות בתוך חירות, אם אך נצליח, במקום חיותנו, תהיה ההשפעה משם גדולה כל כך, עד שגם החירות בגולה לא תוכל עוד לעשות שמות ברוח עמנו כמלפנים.

ובכן — השתדל לחיות, ומי יודע, אולי עוד נזכה לערוך את הסדר יחד, לשנה הבאה בארעא דישראל, — לא כאותם הסדרים שערכנו שם לפני, כי אם „סדר“ חדש, מלא חיים ותקוה, אותו הסדר אשר חלמנו בילדותנו.

ולע'ע היה שלום וברוך וינעמו לך ימי החג.

לד"ר ח. משרנוביץ, לוזאנא.

לונדון, 6 אפריל 917 (ערב ססח).

בימי מחלתך היה בני מודיעני מזמן לזמן ע"ד מצבך, וזה כשבועים שכתב לי, כי כבר יצאת מבית החולים והנך הולך ומבריא . . . ובארץ מולדתנו — ששון ושמחה! עד כמה שאפשר לשפוט ע"פ הידיעות המקוטעות המגיעות אלינו פה, נראה באמת, שסוף סוף בא הקץ למלכות הרשעה, וגם לאחינו תהיה רוחה. תוצאות המאורעות הנפלאים האלה, לא רק ברוסיא, כ"א בכל העולם, — קשה לראות מראש. אפשר שנראה עוד נפלאות גדולות מאלה במקומות אחרים. הכל אפשר עתה.

למר מ. רבינוביטש (בן-עמי), ג'ניבא.

לונדון, 6 אפריל 917 (ערב ססח).

זה שבועות אחדים קבלתי אגרתך הגלויה מן כ"ג שבט, ואתה סלה נא כי לא עניתך עד כה. על עיקר שאלתך אמנם לא היה לי מה להשיב: גם אני איני מקבל לא, יעוור. וזשיון ולא, יעוור. נעדיאליא מראשית השנה ועד עתה, ואיני יודע סבת הדבר. אבל לא זו היא הסבה

שלא השבתי על אגרתך, אלא מפני שמאורעות העולם, הבאים תכופים כל כך ומרעישים את העצבים במדה שאין למעלה הימנה, — הביאוני סוף סוף כמעט למצב של „אפתיא“, וקשה עלי לצמצם מחשבותי באיזה ענין שהוא, ואפילו כתיבת מכתבים מיגעה את רוחי.

כמובן, הרעישוני ביחוד המאורעות ברוסיא, ועדיין איני יכול לברר לעצמי את תוצאות המאורעות האלה בעתיד, כן כהי העולם בכלל וכן בחיינו אינו בפרט. הרוסים, כנראה, למדו הרבה במשך השנים שעברו מן 1905 ומבינים עתה יותר איך עושים היסטוריא, אבל אחב"י, כמדומה לי, לא למדו כלום ומתנהגים הם שם גם עתה כמנהגם בשנה הנ"ל. כך נראה מתוך הידיעות המקוטעות הבאות בכה"ע.

ובא"י מהלך הדברים נותן תקוה בלבנו, כי הגיעה „עת לחננה“. והיום בערב, כשנקרא ב„הגדה“: „השתא הכא, לשנה הבאה“ וכו' — נרניש מעם מיוחד שלא הרגשנו כמהו מעולם.

כן, יקירי, נפלאים הם הימים האלה שאנו חיים בהם, והכל שכבר הגענו לימי זקנה. שנות הבחורות וימי העמידה עברו עלינו בצרה ויגון, ועתה שנצנצה התקוה גם לנו — שמשנו מתחילה שוקעת, והערב הולך וקרב. אך נגרש נא מלבנו מהשכות מעציבות כאלה. תבוא הטובה לדור הבא מאחרינו — ואנחנו נסתפק במועט: שנוכה לשמוע קול צעדיה בבואה ונדע כי יש שכר ליסורינו ולא להגם סבלנו.

לד"ר א. לעוויןסון, שיקאגא.

לונדון, 4 יוני 1917.

הואילה נא לקבל בזה את תודתי על כי זכרתי לכבדני במחברתך על טוביה הרופא. קראתי את המחברת בעונג רב, והרבה זכרונות נשכחים עוררה בלבי. כי בהיותי ילד כבן י"א או י"ב מצאתי את הספר „מעשה טוביה“ באוצר הספרים של אבי ז"ל והייתי בעיני כמוצא שלל רב, ובכל עת שהייתי פנוי מלמודי החיוביים הייתי עוסק בקריאת הספר בחשק נמרץ, וכמעט ידעתיו בעל פה. הרבה מדבריו שאתה מביא במחברתך עדיין רשומים בזכרוני מאותן השנים.

למר ב. לדיזינסקי, אודיסא.

(תרגום מרוסית).

לונדון, 6 יוני 1917.

כתבתי לך בפעם האחרונה 13 מרס, כלומר באותו הזמן עצמו שאירעו אצלכם המאורעות הגדולים (1) — ואנחנו לא ידענו מאומה מכל זה. מני אז לא כתבתי לשום אדם ברוסיה וגם משם לא קבלתי כלום עד השבוע שעבר. לא כתבתי, פשוט, מפני שלא יכלתי בשום אופן לסגל לעצמי את הסגנון הכללי של "שמחה וששון" והחלטתי להמתין להמאורעות הבאים. לצערי, איני יכול להגיד, שהמאורעות מני אז הרימו אותי עד למצב הרוח השולט אצלכם (אני שופט ע"פ העתונים). ובכל זאת אני, כמובן, משתתף בשמחתה של רוסיה בכלל ושל היהודים בפרט ומשתדל אני להאמין, שהסכנה הצפויה להחירות שהושגה — כן מצד ימין וכן מצד שמאל — תעבור בשלום באיזה אופן שהוא, למרות הסימנים המפחידים. — רוצה הייתי מאד לדעת, איך חיים עתה היהודים ברוסיה (ביהוד באודיסא), והייתי אסיר תודה לך אלו כתבת לי מכתב מפורט כמובן זה, אם יש לך זמן וחפץ לכך.....

לד"ר ח. משרנוביץ, לוזאנא.

לונדון, 18 יוני 1917 (כיח סיון תרע"ז).

קבלתי מכתבך מן 10 דנא.....

קבל נא, ידידי, תודתי מקרב לבי על הטיפול שטפלת בבני ועל ברכתך שברכתני לרגלי נשואיו. חסד של אמת עשית עמדי (אחר שאיני יכול לשלם לך מעין זה), ונתגלגלה זכות על ירך להסב לי מעט עונג בחיי הפרטיים — דבר שלא זכיתי לו זה כמה... אנג אורחא, מה שנקרא בני לבוא הנה — אין זה הלילה לרגלי מקרה רע, כי אם, להפך — לטובתו. הוא עובד כאן עבודה, רשמית, שכפי הנראה תשחררהו מן הצורך לשוב לרוסיה, לפחות — עוד זמן הגון, ואחרי כן נראה מה לעשות. וגם אותך הייתי מיעץ, שלא תמהר לשוב לשם. הכל שם מכוסה ערפל, ואין יודע מה יביא יום מחר. אפילו ה"אימנציפציה" שלנו אינה

(1) הריבולוציה ברוסיה.

בטוהה עוד בעיני, אספת-היסוד, שרוב הבריה יהיו אכרים או אנשים הקרובים להם ברוח, תוכל עוד להפיך את הקערה על פיה. וכבר יש סימנים מובהקים, שהשנאה לבני עמנו מתחילה שוב לצאת ממחבואה בחוגים ידועים. וצד לי להוסיף, כי הנחגתם של רבים מקרבנו אינה הסבה האחרונה לכך.

ובא"י, כנראה, אין האסון גדול כל כך. הטלגרמות הראשונות, שבאו דרך מצרים, הפריזו על המדה. אבל העתיד עדיין בסכנה. אם הבעלים של עכשו יצטרכו לצאת משם, פרידתם ודאי לא תהיה בנחת ובנימוס. אלא שאז נוכל להתנחם בעתיד שיבוא אחר עתיד זה. אם כל הסימנים אינם מטעים, יש תקוה אז לאחריתנו.

ולי שלום, אע"פ שמרגיש אני בעצמי שכחי פוחת והולך. אם אוכל (מסבות שונות אינני בטוח עדיין ביכולת זו), אצא בסוף יולי לנח שבועות אחדים באיזו פנה לא רחוקה מן העיר. . . . .

למר ה. הורוויץ (העורך הראשי של The Menorah Journal), ניוורק.
(תרגום מאנגלית).

לונדון, 25 יוני 1917.

. . . . קבלתי את מכתבך מן 20 אפריל, אך לא יכלתי לענות עליו קודם, מפני רבוי העבודה אשר עלי, ואבקש לסלוח לי על האיחור הזה שלא באשמתי.

הנני מצטער מאד, שאין ביכלתי לקבל את הצעתך לשלוח לך מאמר ע"ד השפעת הריבולוציא הרוסית על התפתחות חיי היהודים לעתיד. במשך כל ימי המלחמה התאפקתי ולא פרסמתי את דעתי על המצב, ואיני מוצא סבה לשנות את מנהגי זה. המאורעות עדיין מתפתחים באופן בלתי רגיל כל כך, עד שצריך אדם להיות נביא באמת בשביל שתהא לו רשות לחוות דעה על העתיד. ובאשר אינני נביא, אני מוצא יותר נכון לבחור בשתיקה בזמנים הללו.

הרעיון ע"ד יסוד אוניברסיטא יהודית באמריקא מענין הוא מאד, אבל, כידוע לך בודאי, אינני יכול להאמין, כי מוסד כזה בגולה, אפילו

באמריקא, יהיה, למגדל נביאים חדשים בישראל". אפשר אמנם שיהיה, לשומר הקולטורא היהודית, אבל הדבר הנחוץ לנו הוא לא רק לשמור את הקולטורא היהודית, אך גם לפתחה הפשי בדרך מיוחדת לנו. וזה אני חושב לדבר שאי אפשר בשום מדינה יששם איוו קולטורא אהרת גדולה היא השלטת ומכבירה את ידה על רוהנו.

למר נ. סוקולוב¹, לונדון.

לונדון, 11 יולי 1917.

עברתי על הכתבים שנתת לי. והנני משיבם לך בזה.
מכל הנוסחאות נראה לי נוסחו של לורד רוטשילד, לפי שזה של ס. וגם השנים האחרים אינם מתאימים כלל למטרת המכתב, שאינו צריך להיות אלא הסכמה כללית לע"ע, ובאופן אחר אי אפשר לקוות, שתואיל הממשלה לבוא על החתום בעת הזאת. טענה זו אמנם אינה נוגעת בנוסח המתחיל "The Brit. Government", אבל גם זה אינו נראה לי, כהיותו כתוב בנוסח של "שטר חוב" וגם מטעים יותר מדי את האורגניזציא הציונית" (וכך הוא גם בשני הנוסחאות של ס.), כאלו אין די לנו בהסכמת הממשלה על עצם האיריאל הציוני, אלא שרוצים אחס יחד עם זה, שתורה ותפרסם בכתב, שהאורגניזציא הציונית היא היא העומדת מצד, החתן, כלומר כלל ישראל. ודאי דבר זה יוסיף אומץ להאורגניזציא, אבל מסופק אני מאד אם תחפוף הממשלה להתערב, בעניינינו הפנימיים" ולהורות הלכה ברבים, שהאורגניזציא הציונית — ורק היא לבדה — יש לה רשות לדבר בשם כל ישראל. ולמה איפוא נכלבל את דעתה בשאלות שאינן מגוף הענין?

ובכן רואה אני, כאמור, נוסח רוטשילד. אבל גם זה יש לו שלשה נוסחאות שונים, וכנראה, זה שרשמתי עליו ¹A, הוא האחרון. גם בעיני נראה זה מן האחרים, חוף משני דברים:

(1) בירחים האחרונים לפני פרסום "הצהרת בלפור" היינו עסוקים בלונדון בחבור הנוסח של הצהרה זו. בשביל להגישו אל הממשלה האנגלית שתחתום עליו, ונתחברו נוסחאות שונים הנזכרים בכתב זה. אך סוף סוף חתמה הממשלה על נוסח של הלא השגותה הרבה בהצעותינו.

שורה 5 הייתי מנסה: The National Home of the Jewish people to be rebuilt by the same under a protection etc. לפי שבלי הוספה זו מתפרש הדבר כאלו אנו קוראים "National Home" לאותו המועט הקטן שנמצא עתה בא"י ואנו מבקשים protection קודם כל בשבילה, בעוד שבאמת ענינו נשואות ביהוד אל העתיד.

שורה 7, 8 — הייתי רוצה למחוק כל מה שנוסף בנוסח זה ולהתחיל (כמו שעשיתם בנוסח ראשון): A grant of internal Auto-nomy etc. כפי שהבנתי מדברייך, הוספתם דברים אלו ע"פ עצתו של סייקס, כשביל שיהיה מקום להכניס "National Unity". אבל הוספה כזו עושה רושם זר מאד אחר מה שנאמר קודם לזה: Recognising Palestine as the National Home etc. והלא הדבר מובן מאלי, שאם א"י היא לנו "National home" הרי אנו שם "a National Unit" ואיך אפשר לאמור, שהדבר האחרון הוא אמצעי להוצאת הענין אל הפועל?

וכדי לתת תמונה שלמה מן הנוסח הרצוי בעיני רשמתי על אחד מהם (A 3) כל השנויים הדרושים בו, לפי דעתי. בנוגע אל המלה "שארטר", ודאי גם אתה מסכים, שמוטב היה לבלי להכניס מלה זו, ש"ריח רע" נודף ממנה; אלא שזכרונות ידועים קשורים בה המעוררים את הרגש בלבותיהם של חברי האורגניזציה—ואין דינם על דברים שברגש בכלל לא אכחד ממך, שאחר נאומו של היושב ראשונה במלכות נצטמקה הרבה אמונתי בכל הדברים היפים שהשמיעו באונינו עד כה, ומה שספרת לי היום בשם המנהיג של עניני חוץ עוד הוסיף לבלבל את דעתי, וע"כ הושב אני, שהמכתב צריך להכתב בלי דברים יתרים ובלי "תנאים" פרטיים, כי אם בנוסח קצר וכללי, שיספיק לגלות מסתרי לבם ביחוסם לעצם הדבר בכללו: הלנו הם אם לצרינו — ועל הפרטים אפשר לדון אחרי כן. וכשאני לעצמי הייתי נמנע מלתת להם איזה נוסח שהוא, כדי לראות מה שיכתבו על דעת עצמם, והיינו מוכשרים יותר להכין על פי זה, מה אנו יכולים לקוות מהם...

למר א. ל. סימון, לונדון.

לונדון, 18 יולי 1917.

מפני מרדותי המרובות לפני צאתי, אחרה עד כה תשובתי על
מכתבך מן 13 דנא — ואתה תסלה.

צר לי להודיעך, כי גם אחר הפצרתו של מר גולדבלום, עדיין איני
מרגיש בלבי שום רצון לעסוק בעריכת המאסף שהזכרת במכתבך. יודע אני
מה פירושה של „עריכה“ — מלאכה שעסקתי בה כמה שנים — ולא אקדיש
זמני לעת זקנה לדבר כזה, אפילו אם הייתי מודה בצורך העבודה מצד
עצמה. וכל שכן בענין שלפנינו, שעצם המאסף נראה לי דבר מלאכותי
שאין העת הזאת צריכה לו. הנה, למשל, החליטו באודיסא עוד לפני
המלחמה להוציא מאסף גדול לזכר היובל של חברת חו"צ שם.
במאסף הזה נכלל גם חלק גדול מן הפרוגרמא שלך (כרשום בזכרוני, כתב,
או כותב, הד"ר קלוזנר בשביל המאסף תולדות הקולוניזציא בא"י, ועוד
מאמרים מעין זה צריכים היו לבוא שם), אך מפני שאין הלבבות פנוים
עתה לדברים כאלה, רחו את הענין עד לאחר המלחמה. ובטוח אני מראש,
שרוב הסופרים שחלקת ביניהם את העבודה בפרוגרמא שלך לא יתרצו
לכך עתה. ואם לא תאמינו לי — צאו ונסו.

בקצרה, ידידי, עומד אני במרדו ואיני מאמין לא בצורך הדבר ולא
ביכולת מי שהוא להוציא לפעולה את הפרוגרמא הנאה שלך. לא לונדון
העיר ולא עתה השעה המוכשרת להוצאת מאסף כזה.

ראיתי אמנם את סוקולוב לפני שבוע, אבל ע"ד הועד לא דברנו.
הוא הזכיר הדבר בהמשך שיחתנו, אגב אורחא, ואמר, שמובן מאליו שאי
אפשר לפתור את השאלה עד שוב הי"ם, ואני, כמובן, נעניתי לו, ולא
דברנו על זה יותר. בכלל אין השאלה עתה אלא להלכה ולא למעשה.
כי בשבוע הבא, ביום ב' או ג', אני מקוה לצאת למנוחתו, ואם לא יקרה
איזה דבר פתאומי שיכריחני לשוב העירה, לא אשוב עד ספטמבר. כנראה,
אלך ל ב ו ק ס ט ו ן .

הפרוגרמא מושבת לך כזה. כל הענינים שהכנסת בה (בחלק ראשון
אני מדבר) טובים ומועילים, אלא שכמעט כל אחד מהם יכול להיות נישא

ל ס פ ר ש ל ס ודורש הכנות מרובות באספת החומר ובירורו. ואם יסתפק בעל המאמר בכתיבת מליצות כלליות וישתמש אך בעובדות מפורסמות לכל, לא יהיה המאמר שוה לטרוח בעריכתו ופרסומו.

לד"ר ח. וויצמן, לונדון.

(תרגום מרוסית).

בוקסטון, 5 אוגוסט 1917.

תודה רבה על מכתבך הארוך והמלא ענין...
ע"ד מטרת לכתך לפריז (יותר נכון — ע"ד מטרת אלה שחשבו לנחויץ שתבוא) לא נודע לי כלום מתוך מכתבך. כנראה, לא מצאת לאפשר לכתוב על זה. הלך-רוחה של הפירמא הצרפתית¹, שאתה כותב על אודותיו, מענין מאד. אבל כמדומני, שהלך-רוח זה הוא רק על תנאי, כלומר, הם אולי מוכנים להסתלק מחלקם בנחלה², אבל רק בתנאי, שהפירמא של נו³ תעשה גם כן כך. באופן אחר קשה לצייר לעצמנו שהצרפתי יוכל בעינינים כאלה להביא קרבן כזה...

... .
הרגעת העצבים. לו רק לא היו עתונים בעולם! ביחוד מרגיזים את העצבים העינינים הרוסיים. רואה אתה בחוש, לאן מובילה ה"מפלגתיות" הצרה, שמחזיקה בכלל הגדול: "fiat programma, pereat mundus!" הפסיכולוגיאי הזאת אמנם מצויה גם בשאר "המפלגות". וזו היא הסבה העיקרית, מפני מה נשארתי אני תמיד מחויץ למפלגות, באין ברצוני לקשור הכרתי הפנימית בחבלי פורגמא של מפלגה...

---

¹ כך היינו נוהגים אז לקרוא לממשלה הצרפתית במכתבינו.

² של פורקיא.

³ אנגליא.

למר ש. דובנוב, פטרוגרד.

(תרגום מרוסית).

בוקסטון, 9 אוגוסט 1917.

הנה מונח לפני מכתבך האחרון, שנכתב ביום שני לאפריל ונחבל ביום 12 יוני, כלומר לפני כשני חדשים. מפני מה לא עניתך ער כה — קשה לי לבאר. לא היתה לזה שום סבה מיוחדת, אלא פשוט היד לא כתבה. מימי הריבולוציא הרוסית לא כתבתי לשום אדם ברוסיא, וזהו מכתבי הראשון לשם (מלבד, כמובן, מכתבי עסק). בראשית הדבר לא יכלתי בשום אופן לסגל לי את ה"טון" הכללי. מצד אחד לא הפצתי להיות "דיסוננס" בתוך ה"מקהלה" הכללית של עליצינפשו, ומצד אחר לא הרגשתי עצמי מוכשר לשיר עם המקהלה בעינים עצומות. אבל מכתבך הראני, כי גם ברוסיא עצמה לא הכל נמצאים במצב רוח של "יום־טוב", כמו שנראה מרחוק ע"פ כה"ע. הנה אתה כתבת את מכתבך בימים הראשונים ל"חיים החדשים", ב"ירח הדבש" של הריבולוציא, ובכל זאת כמה מן הסקיפטיציזמוס בדברייך, כן ביחס למאורעות הבאים בכלל וכן ביחס לעתידות היהודים בפרט! אלה הספקות והחששות עצמם ענו אותי כל הזמן, וכאלו אסרו את ידי בכל פעם שבאתי לכתוב לך ולחבריינו האחרים ברוסיא. הכיתי כל הזמן לבידור המצב פחות או יותר. ואמנם לא אוכל לאמור, כי עתה כבר נתברר הכל, אבל כמדומה לי, שזה, לפחות, נתברר, שאנחנו היהודים צריכים להתכונן לזמן קשה מאד ומלא חתחתים. המשבר במדינה נראה שיארך מאד, ובאופן היותר טוב יגמר במטלכה, פידרטיבית, אשר תעמיד את היהדות הרוסית, ביחוסם אל העמים השליטים, באותו המצב שנמצאים עכשיו היהודים הפולנים, כלומר חירות אזרחית ביחד עם רדיפה לאומית. העתונים היהודים־הרוסים באים לפה מאיזו סבה רק לעתים רחוקות, וע"כ אינני יודע מה חושבים אצלכם על זה, ובאיזו דרכים מכינים עצמם להלחם בסכנה זו. אודך מאד אם תודיעני השקפתך על השאלה הזאת. עוד הרבה שאלות אחרות מחיי היהדות הרוסית מטלאות את לבבי עתה, אבל להציע הכל בבת אחת — יארכו הדברים מאד. הנני מקוה שמעתה אוכל להחליף מכתבים עמך

לעתים יותר תכופות ולקבל ככה מעט מעט ציור יותר בהיר ממה שמתהווה
עתה בחיננו, אשר מעולם לא הרגשתי את התרחקותי ממנו באופן מכאיב
כל כך כמו עתה . . . . .

לד"ר ח. ווייצמן, לונדון.

(תרגום מרוסיא).

בוקסטרון, 17 אוגוסט 917.

קבלתי את מכתבך מאתמול. תודה לך.
. . . . . אני שמח מאד על בואו של יחיאל¹. מתוך מכתבי
סבנר אני יודע, שהוא (יחיאל) נמצא כבר זמן מה בסקנדינביא, באופן
שעתה יותר נקל לו ללכת הלאה. שבתו בלונדון נראה לי מועיל מאד
מצדדים שונים.

קבלתי את הכתב הראשון של "הועד המדיני"² בתור הזמנה
לישיבה על הבר . . . .³) זה כבר הכינותי עצמי לכתוב לך על הענין
המעציב הזה בכלל, אבל אח"כ החלטתי לדחות את הדבר עד שנתראה, לפי
שאינני מרגיש עוד את עצמי מוכשר לדבר על זה במנוחה. רק זאת
אגיד לך, שלפי דעתי, הפיזירציה הציונית צריכה תהיה לפרסם גלויידיעת
ע"ד יחוסה להגדוד היהודי, מפני שעד כה היה היחס הזה בלתי ברור
כלל, וההמון אינו מאמין, שזה נעשה בלי השתתפותם של באי כה
הציוניות. הלא הממשלה יודעת, כי לא זש. הוא העומד כאן מצד הציוניות,
כי אם סוקולוב עם ווייצמן, ואיך אפשר שהממשלה לא נועצה עמהם
בשאלה הנוגעת עמוק בעתידה של הציוניות? — כך שופט ההמון, וצריך
להתחשב עם זה.

ובנוגע לעצם הענין, אתה יודע את דעתי. רצוי מאד מאד, שיהיו
לנו אנשי צבא יהודים בחזית הפלישתיאית, אבל רק בגדודים אנגלים

¹ משלינוב.

² ועד כזה נוסד אז בלונדון על יד ההסתדרות הציונית, ואני הייתי חבר לו.

³ בענין "הגדוד העברי".

(או, אם אפשר, אמיריקנים) ולא כגדודים יהודים מיוחדים. את האופן האחרון אני חושב לדימונסטריציא ריקה, אשר תוצאותיה יוכלו להיות מסוכנות מאד, כן ליהדות הפלשתינאית (והטורקית בכלל), וכן לעבודתנו בא"י לעתיד, אם זו, אחר כל ההוכחות, לא תקרע מטורקיא. אבל כבר עברתי גכול הדברים שחפצתי להגיד הפעם בענין זה . . .

למר י. רוזוב, פטרבורג.

(תרגום מרוסית).

בוקסטרון, 17 אוגוסט 917.

בזמנה קבלתי את הטלגרמא שלך בשם ה"מרכז"¹, שבה הודעתני, שהאספה² הטילה עליכם לברכני בשמה. נרגשתי מאד, בראותי, שחברי — ומתנגדי — מאז זכרוני בשעה רבת ערך כזו. והנני שולח בזה לך ולה"מרכז" את תודתי מקרב לבי, אם כי באיחור זמן מעט. כלל גדול בידי זה מוזמן רב, שכשאתי מרגיש עצמי במצב רוח כזה, שאיני יכול להיות ארון לעצמי, מוטב לשתוק. ובמצב רוח שכזה הנה נמצאתי בשנים האחרונות, ביחוד מעת הריבולוציא הרוסית, וע"כ לא כתבתי לשום אדם ברוסיא מאז ועד הימים האחרונים. ואולם עתה, שזה כשלושה שבועות אני יושב בדר בפנה שקטה, הנני מרגיש, שעצבי התחזקו למדי בשביל שאוכל לצאת מגדר השתיקה. האספה שלכם — עד כמה שפרטיה הגיעו אלינו פה — עשתה עלי רושם טוב מאד, ביחוד כמה שהתנהלה ב"מקט" הנכון והשתמשה בלשון של חכמים, בלי הפלגות יתרות. ואיני צריך להוסיף, שמצדי אני שמחת מאד על ההשקפות והנטייות ששלטו באספה.

למר מ. אוסישקין, אודיסא.

(תרגום מרוסית).

בוקסטרון, 20 אוגוסט 917.

. . . . ובכן הנני מבקש ממך קודם כל לקבל ולמסור לחברי החברה (חובבי שפת עבר, מחלקת אודיסא) את תודתי מקרב לבי על שעלה זכרוני

---

¹ המרכז הציוני הרוסי.

² אספת הציונים הרוסים שמצאה מקום אז זמן מה לפני זה.

לפניהם בשעת ההשתחררות מן הלהץ הקודם. ככל לבי הנני מברך את החברה, שתשא ברמה את דגלנו בתנאים החדשים, הנותנים יכולת בלתי מוגבלת לעבודה אינטנסיבית נושאת פרי. לצערי אין לי עתה היכולת להסתכל באופן תמידי בחיי היהודים הרוסיים, לפי שהעתונים מרוסיא (ביחוד עתוני היהודים, אפילו ברוסית) מתקבלים רק בהפסקות גדולות, ולעתים קרובות אובדים לגמרי בדרך. אבל עד כמה שאוכל לראות ולהבין את החיוניות, הנני רואה בספוק נפשי התרוממות הרוח והמרץ במחננו. ואולם אל נא נרמה את עצמנו. עוד נכונים לנו ימים קשים ומלחמה עם סכנות גדולות, גם חיצוניות וגם פנימיות. אבל רוצה אני לקוות, שיהיה בנו די כח מוסרי לצאת מן המלחמה הזאת כמנצחים.

על פי מקרה קבלתי אותו הגליון ממכ'ע "Евр. Жизнь" המוקדש להאספה הציונית (זה הגליון השני או השלישי שקבלתי במשך כל השנה), וקראתיו, כמובן, ברוב ענין. בכלל אוכל לאמור, שהרושם טוב מאד. ביחוד שמחתי על המתינות בכלל הדברים ובהנהלת הווכחים. ההחלטות שנתקבלו מראות גם כן שבמשך השנים האחרונות הציונים הרוסיים גדלו הרבה. אני מדבר, כמובן, על הרושם הכללי. בפרטים יש הרבה דברים שלא נראו לי. בין שאר דברים איני מסכים לכם גם כן בנוגע ל"ריפודוס" ע"ד א"י. זה יבלע כמות גדולה מאד של אנרגיא, והתוצאות, ירא אני, לא יניחו את הדעת כלל וכלל. המתנגדים אמנם לא יהיו מרובים בערך, אבל רוב היהודים, כמדומני, פשוט, לא ישתתפו כלל. אם באתי לבאר את הסבות, יארכו הדברים ביותר, אבל די לזכור את היחס ה"ניטרלי" של המוני היהודים (לא במובן המפלגתי של המלה הזאת) לכל השיטות השונות בתנועה הלאומית. מענין במובן זה מה שהודיעו בהאספה בקול ענות גבורה, שהציוניות גדלה במדה עצומה כל כך, עד שמכרו 140 אלף שקל—140 אלף בתוך חמשה או ששה מיליון של התושבים היהודים! מה שהולך ונעשה אצלנו, כמובן, ידוע לך. האין זו אירוגיא של המול, שלעת זקנתי התחלתי להשתתף (אם כי לא באופן אקטיבי ביותר) בדיפלומטיא הציונית? אבל המאורעות השתלבו כך שאי אפשר היה להיות אחרת.

על אדותי אוכל להגיד לך רק דברים מעטים. במשך שלש השנים האחרונות זקנתי מאד — ברוחי. קשה לי לחיות באוויר של שנאה ושקר הממלא עתה חללו של העולם. הגיע הדבר לידי כך שכמעט חדלתי לבוא בדברים עם הקורספונדנטים הישנים שלי, באין לי חפץ לגעת בשאלות ה"בוערות" של היום (זו היתה גם הסבה שאחרתי עד כה לענות על מכתבך). עתה הנה זה כחודש ימים אני חי ב"קוראָרט" אנגלי שוקט, עוסק ברפואה וממעט כפי היכולת בקריאת עתונים. זה פועל לטובה מאד על עצבי וכבר מרגיש אני עצמי הרבה יותר טוב. . . .

עד כמה שידוע לי ממקורות פרטיים, אצלך הכל כשהיה, ועל פי נאומיך השונים אני דן, שעצביך עוד חזקים למדי. הלואי שגם בעתיד לא תרבי תחת משא המאורעות. . . .

לד"ר ד. ניימרק, סינסינטי.

בוקססון, 24 אוגוסט 917.

גם אני שרוי עתה בפנה שקטה לשם רפואה ומנוחה, אך מלונדון שלחו לי הלום את מכתבך מן 16 לחודש שעבר וגם את קובצך, מקרן זוית". והנני מביע לך בזה את תודתי מקרב לבי על שניהם, וביחוד על ברכתך הטובה, בלחש ובקול רם, בהגיעי לימי זקנה, ועם זה הנני משיב לך ברכה לשנת החמשים בחייך. עלה והצלח בעבודתך במקצוע שבחרת לך והיית למקור־דעת לצעירי בני עמנו עוד שנים הרבה. הוי, ידידי, מה מהיר הוא מרוץ החיים! הלא אך כיום אתמול נראה לי בזכרוני אותו הזמן שהיינו יושבים יחד בכרלין ועוסקים בתורה ועבודה, ואתה היית עוד תלמיד היושב לפני רבותיו בבית המדרש שם, — ופתאום — הרי אתה בן החמשים, ואני — בן ששים! . . .

עברתי על קובצך בסקירה כללית לע"ע, ואיני צריך לאמור לך, שאיני מסכים עמך בהרבה דברים. אבל לא באתי בזה, כמובן, לכתוב בקורת על בקררך. נניח את הדבר למשפטם של אלו הרוצים ויכולים לירד לעומקה של הלכה זו. ואולם עלי להודיעך דבר אחד, שכודאי

יבואך לירי שחוק, אע"פ שאני נצטערתי עליו הרבה. כל עיקר מאמרך נכתב ע"פ טעות. אתה כתבת אותו בתור תשובה על, מאמרי' במכ"ע "Amer. Jewish Chronicle", ואני באמת לא כתבתי שום מאמר באותו מכ"ע. אלו הייתי בא לכתוב מאמר על ענין חשוב כזה, הייתי כותבו באופן אחר לגמרי ולא הייתי חושב לאפשר לצאת ידי חובתי באיזו משפטים כלליים ורמזים בלתי ברורים כל צרכם. אבל מעשה שהיה כך היה. שנועית אחרים לפני הפסח הודיעני סופרו של ה, כרוניקל' שלכם בלונדון (הוא אחד ממכירי), שקבל מכתב מאת העורך לבקשני בשמו, שאסכים להגיד איזה דברים לסופרו הנ"ל ע"ד שאלת הריפורמא באמריקא על מנת שימסור הסופר את הדברים בצורת, אינטרוויו' בגליון של פסח. אז נזכרתי כמאמרך ואמרתי בלבי: הנה, שעת הכושר" לפרסם רבים את התנגדותי לדברי ניימרק, שעשני ריפורמי, מבלי לכתוב מאמר מיוחד על זה—דבר שלא הפצתי לעשות מכמה טעמים. (אתה מביא בתחלת מאמרך בקובצך את, שעת הכושר", ואיך לא תמחה על מבטאי זה? איזו, שעת הכושר" היתה אז לכתובת מאמר? וכי רק בגליון של פסח יכלתי לכתוב מאמר?). ובכן הסכמתי והגדתי לסופר ה, כרוניקל' מה שהגדתי והוא כתב את הדברים בלשונו ושלה אל ה, כרוניקל', וכמוכן הקדים איזו דברים בשם עצמו, כנהוג באינטרוויו. מה עשה העורך? השמיט הקדמת ה, אינטר-ווואיר" ונתן לדבריו צורה של מאמר כתוב בידו!—כך נוהגים באמריקא שלכם?!

נעים היה לי לשמוע שאתה מתעתד להוציא קובץ לתקיפות מוקדש ל, חכמת היהדות", ומודה אני לך על הצעתך להשתתף במפעלך. אבל הלא ידעת, שמיום שבא סנחריב (אחד או הרבה) ובלבל את העולם, איני כותב מאומה, אשריך שתורתך אומנותך ויש לך יכולת להסיח דעתך, מהבלי העוה"ז? אפילו בעת כזאת. אבל אני אין לי אלא מה שמשירר לי אותו, מולך" הנקרא, סיטי של לונדון, ובשעת חירום זו השירים נאכלים על ידי ה, מולך" האחר, העולמי, הבולע את הכל.

לד"ר ח. ווייצמן, לונדון.

(תרגום מרוסיה).

לונדון, 4 ספטמבר 1917.

בעודני נמצא תחת הרושם החי של ישיבתנו מהיום¹, הנני מרגיש צורך להגיד לך גלוי ובאופן ישר את אשר אני חושב על כל זה. יודע אני, שאתה לא היית שבע רצון מזה, שכשהזמינו אותי להשתתף בהועד, דרשתי הזמנה בכתב, שבה יהיו מפורשים באופן ברור זכויותי וחובותי. ובכל זאת חתמת את הכתב שהוא בצורת הזמנה אופיציאלית, שנשלחה לכל החברים העתידים. על היסוד הזה קבלתי את ההזמנה, אך לא עלה על דעתי, שכבר בישיבה הראשונה יעברו על התנאים. בכתב נאמר, שהועד יש לו תכונה של 'מועצה', אך, תנתן לו האפשרות להביע דעתו על כל השאלות המתעוררות. ופירוש הדברים, שאחר שתשמע את העצה שיתן לך הועד, יש לך רשות מוחלטת לדחית עצה זו ולעשות כראות עיניך. במקרה כזה הועד אך רושם לזכרון בפרוטוקולים שלו, שהוא נתן עצה כזו וכזו, אשר לא נתקבלה. כזה הוא, כמובן, מסיר מעליו את האחריות בעד התוצאות, אך אינו יכול לחשוב את הדבר לעלבון לו. ואולם מצד אחר, התחייבת אתה בכתב הנ"ל לשמוע את עצת הועד בכל השאלות המתעוררות, ואם, למרות זאת, אתה מודיע להועד, שבשאלה זו או זו אינך חפץ אפילו לשמוע את דעתו, הרי בזה עצמו נעשה המוסד משולל כל בסיס לקיומו וכל הענין אינו עוד אלא פיקציה. כך אני מבין את היחוסים שבינינו בענין זה, ועל כן, אם באמת החלטת שלא להשתתף בישיבה הקרובה, באין בחפצך לשמוע בשאלה הנדונת השקפות בלתי רצויות לך, אראה כזה כטול התנאים ואהיה מוכרח להתפטר מהשתתפותי בועד לעתיד.

הנני רוצה להוסיף עוד איזו דברים בלתי נעימים, ואולם מקוה אני, שתקבלם באותו הלך-הרוח שאני כותבם. יודע אתה, שרהוק אני

¹ ישיבת הועד המדיני, שנוסד אז על יד המנהיגים הציונים בלונדון ושגם

אני הייתי אחר מחבריו.

מאד מכל חפץ לגעת בדברים המכאיבים לך, אבל תועלת הענין הכללי
מכריחה אותי לבלתי שים לב לשעמים כאלה.

כמו שידעת בעצמך, היה זמן שהיית עמנו בדעה אחת בנוגע
לשאלת ה"לגיון". מתי שנית את דעתך — איני יודע בדיוק, כי לא הגדת
לי זאת מעולם בדברים ברורים. אני רק הבנתי שתוך קמוצך במלים, בכל
פעם שנגענו בשאלה זו, כי בא איזה שנוי ברוחך בנוגע לזה. אינני אומר
זה במובן של תוכחה. כל אדם יש לו רשות לשנות דעתו, ואין בזה
כל רע. אני רק ממעים את העובדה, אשר לפי דעתי היא שנרמה לחסרון
הבנה בהרבה דברים שנסתכו בענין הרע הזה. ואולם, עד הישיבה של
היום הייתי בטוח, שבשיחותיך המדיניות הלכת סחור סחור לשאלה זו
ולא הבטחת שום דבר ביחס לזה. אבל בישיבת היום נדמה לי (אני
אומר, נדמה' לי, לפי שכידוע לך חוש השמע אצלי לקוי מעט, ואפשר
ששמעתי) כאלו אמרת: „אני בנית על יסוד זה“. המבטא הזה הממני,
כי בקשר עם מה שקדם לו אי אפשר היה לפרשו באופן אחר אלא
כך: שאינך יכול להסכים לפרסום הודעה פומבית על שאין להסתדרות
הציונית שום יחס וקשר עם ההצעה הזאת, מפני שבמשא ומתן שלך עם
הממשלה לקחה הצעה זו מקום חשוב. כמו שאמרתי, אינני בטוח, ששמעתי
דברך היטב, ואפשר שאזני הטעתני. אבל אם אמרת זה, ואם פירושו
של דבר הוא כאמור למעלה, הנני חושב שטוב יותר להודיע זאת באופן
ברור ושלים בישיבה הקרובה, ואז, כמובן, כל המצב ישתנה, והמו"ט יקבל
צורה אחרת, כי הלא באמת אין איש רוצה, להרוס את מפעלך“.

זהו כל מה שחפצתי להגיד לך. איני יודע איך תקבל את דברי,
אבל מצדי — שונה אני את דברי — הנני חושב, כי לא הייתי סמלא
את חובתי, אלו לא אמרתי לך מה שבלבי גלוי ומפורש.

לד"ר ח. ווייצמן, לונדון¹.

(תרגום מרוסיה).

לונדון, 5 ספטמבר 1917.

אחר שיחתנו ע"י הטיליפון, צלצל אלי סוקולוב והחלטנו להפגש
אחר גמרי עבודתי בבית המסחר... מה המריץ את סוקולוב לדבר אתי
ועל מה דברנו — אתה מבין מדעתך. בשובי הביתה מצאתי את מכתבך
מהיום. לא אדבר על הרושם שעשה עלי. העיקר הוא עתה לא רשמים
אישיים ואפילו לא יחוסים אישיים, כי אם דבר חשוב הרבה יותר. ועל
כן אני מרשה לעצמי — זאת הפעם הראשונה במשך כל שנות ידידותנו —
לדבר עמך לא, פשוט, כידיד (את זה לא הייתי חושב לנכון עתה, מפני
הפעם הפשוט, שמכתבך, על פי ה"טון" שלו, הוא מעין "ספר כריתות"),
כי אם בתור חבר לעבודה הזקן ממך, שכבר נמצא על שדה המערכה
בעת שאתה ישבת עוד על ספסל בית הספר, ושקרוב לודאי שהיתה לו
איזו השפעה בדרך ישרה או בעקיפין על התפתחותה של השקפת-
עולמך היהודית.

ובכן, בתור חבר שכזה, אני אומר לך: מה שאתה מתעתד לעשות
הוא במלוא מובן המלה a Stab in the back לכל ענין הציוניות. אינני
בא לשפוט פה על הסבות שגרמו להחלטתך. אי אפשר לשפוט על
דבר שאינו ידוע לך. ואתה צריך להודות, שרמויך הבלתי ברורים על
דברים בלתי נעימים שעשו לך או שעושים לך, אשר בכל אופן אין
להם אלא אופי פרטי ומקרי — זאת אי אפשר לחשוב לסבה מספקת
לצעד שכזה. אבל תהיינה הסבות מה שתהיינה — הובתך היא לחשוב
לא ע"ד הסבות, כי אם ע"ד התוצאות של הצעד הזה. חכם שכמותך
אי אפשר שלא יבין, כי תוצאת "התפטרותך" תהיה ירידת כבודם של
המנהיגים הציוניים בעיני אלה שבהם תלוי גורל הענין בשעה קשה זו.
ולא מפני שאתה היחיד שיוכל לעשות את העבודה, ואי אפשר למצוא

¹ מסכות שונות, אישיות וכלליות, חפץ אז ד"ר ווייצמן לעזוב את מקומו בעבודה
הציונית, שבפועל היה הוא העומד בראשה. אע"פ שלא היה עוד אז ראש ההסדרות
באופן חוקי.

אחר תחתך. אין אדם בעולם שאי אפשר בהחלט למלאות מקומו ע"י אחר. ואלו עזבת את העבודה מסבה בלתי תלויה בך, למשל, מסבת מחלה קשה או איזו סבה מקרית אחרת, זה היה בודאי מעציב מאד והיה מביא הפסד מרובה לגוף הענין, אבל העבודה בכל זאת היתה יכולה להמשיך על ידי אחרים ולא היתה נהרסת עד היסוד. ומצד אחר, אלו היית אתה כראשית הענין מתיצב לפני השליטים בתור נבחר בדרך הרגילה ע"י ההסתדרות הציונית להיות בא כחה, הדיפלומטי (כמו שעשה אח"כ סוקולוב), לא היתה, התפטרותך גם כן מעוררת תמהון כל כך אצל האחרים, לפי שמכניסם הם את העיקר של בחירות והורגלו לחלופי גברא, שבא כח זה יוצא וזה בא למלאות מקומו. פה העיקר לא האיש עצמו, כי אם היותו נבחר. ואולם מצבך אתה הוא דבר יוצא מן הכלל. אתה התחלת עבודתך פה לא בתור בא כחו של איזה "קונקטיב", שבחר בך לשם כך, כי אם בתור ציוני פרטי. תכונותיך האישיות וגם תנאים חיצוניים נאותים גרמו לזה, שבמשך זמן קצר כדרך נעשית כמעט לסמל הציוניות בעיני רבים מבעלי ההשפעה. והנה פתאום, בבקר לא עבות אחר, אתה מודיע שאינך עוסק עוד בענין זה, שהתפטר! למי מסרת את ההתפטרות שלך? מי בחר בך, שתהא לו עתה רשות לקבל ממך התפטרות? בחרו בך תנאי החיים, ותנאי החיים גם יפסרו אותך כשתגיע העת לזה, כשנצחון שלם או מפלה שלמה יעשו את המשך עבודתך לדבר בלתי נצרך עוד. אבל עד אז לא תוכל להניח את מקומך מבלי לעורר השקפות מזיקות מאד על הציונים — ואולי גם על הציוניות — בלב אלו שעד עתה היית כמו"מ עמהם, ושום אנשים אחרים לא יוכלו להמשיך את העבודה שהתחלת אתה בה.

ודאי ידוע לך, ששמחר תהיה ישיבת הועד לשם ענין זה. והנני חושב לי לחובה להודיעך, שבישיבה זו אני אומר להציע, שישלחו לך מכתב שיכלול בקירוב את הדברים האלה:

לא אנחנו בחרנו בך ולא אנחנו יכולים לקבל התפטרותך. אתה תפסת מבתחלה בתור מתנדב מקום חשוב מאד והגינות עליו באופן מזהיר. עתה בעת שהמלחמה היא בעצם תקפה רוצה אתה לעזוב בלי רשות. אין

אנו יכולים להחזיק בך בעל כרחך, אבל אנו קוראים את המעשה הזה — אם תוציאהו אל הפועל — בשם בני דה. ובטוחים אנו בך, שאינך מוכשר לכך. לכאר לך, שהמעשה הזה הוא מצדך אבוד עצמו לדעת במובן המוסרי — איני רואה צורך. זה ענינך הפרטי ואתה מבין הדבר היטב. אפשר שמכתבי זה יביא לידי כך, שתתן לי ספר כריתות שלם ומוחלט. אבל מצדי אני אתיחס אליך גם להבא ברגשי ידידות היותר נאמנים, כאשר עד כה, לפי שאני אין דרכי לערבב ביחוסים אישיים חלוקי-דעות — אפילו היותר חריפים — ע'ד ענינים צבוריים.

למר ל. ברנדייס, (ושינגטון?).

(תרגום מאנגלית).

לונדון, 3 אוקטובר 1917.

כעונג רב ובתודה רבה הנני מאשר בזה קבלת מכתבך היקר מיום שלישי לחודש שעבר. אינני יכול לציר לעצמי שכר יותר גדול בעד עבודת חיי מן הידיעה, שעבודת זו עזרה במדה ידועה לחזק ההכרה היהודית הלאומית בלבותיהם של היותר טובים והיותר נאים בבני עמנו. לצערנו אמנם מוכרחים אנו להודות, כי רבו עוד בקרבנו יותר מדי אנשים שלכם, "כבד", כלבו של פרעה, ועיניהם עצומות מראות, סימני הזמן. ברגע הזה, שבו עתידנו תלוי, הנה אנחנו פה, כידוע לך היטב, עומדים אנו לפני החיון המחפיר, שיהודים משתדלים בכל כחם להרוס תקותו הישנה של ישראל לתחיה לאומית. עתה אנחנו שומעים, שהם משתדלים לפרוש רשתם גם מעבר לים. אבל אנחנו מאמינים בכל לב, שאהם שם משגחים היטב על מעשיהם, ולא תתנו להם לבצע זממם. והנני שולח בזה את ברכתי מעומק הלב לך ולכל עבודותיך הישונות והחשובות.

למר א. ל. סימון, ברייטון.

לונדון, 7 אוקטובר 1917.

קבלתי מכתבך מן 5. בני רינק הם שלשה אחים: תיאודור, שלמה ויוסף. השנים הראשונים הם, מלומדים. תיאודור עוסק ביחוד בהיסטוריא,

ושלמה — בארכיאולוגיא. שניהם הקדישו זמן גם לעניני היהודים. הראשון כתב היסטוריא קצרה של עם ישראל (כמובן, ברוח האסימילציא), והשני הוא גם עסקן מעשי בעניני היהודים (הכר לועד יק"א וכו'). ואולם השלישי, יוסף, הוא, גוי גמור¹. מעודו לא היה לו עסק בעניני היהודים. מילדותו הקדיש כל זמנו ועבודתו לעניני צרפת והוא מומחה לפוליטיקא צרפתית. כתב איזו ספרים על ההיסטוריא הפוליטית של צרפת, יושב זה הרבה שנים בהפרלמנט הצרפתי וגם כותב מאמרים על שאלות מודרניות במכ"ע Figaro (מכ"ע קונסרוטיבי לאומי בעל השקפות צרות במובן השוביניסמוס הצרפתי). בימי המלחמה על ענין דרייפוס היה יוסף רינק אחד מראשי הלוחמים מצד דרייפוס, אבל לא בתור יהודי, כי אם בתור אחד הצרפתים אשר עמדו אז להגן על הצדק והיושר. זהו כל ה"עבר" היהודי שלו. ואיש כזה, מעיד¹ עלינו שאין אנו עם, אלא כחה דתית!

"ימי הרעש" עברו עלינו בשלום, אבל הרושם היה קשה מאד, ומי שלא ראה את לונדון באותם הלילות, לא ראה מהומה ומנוסה המונית מימיו... 1.

לד"ר י. קלוזנר, אודיסא.

לונדון, 24 אוקטובר 917 (ח' חשון תרע"ח).

לפני שבועות אחדים קבלתי מכתבך מן י"ז בתמוז, ששהה בדרך כשני חדשים ומחצה, — וברכתי עליו ברכת "שהחינו", כי זה היה המכתב הראשון — וגם האחרון לע"ע — בעברית אשר הגיעני מרוסיא מאז החלה המלחמה. מפני החגים וטרדות שונות, שהקיפוני בעת האחרונה, אחרה תשובתי עד כה — ואתה תסלח.

ע"ד התחדשות, "השלח" קראתי בכה"ע עוד לפני בוא מכתבך, ואח"כ קראתי בכה"ע, כי כבר יצאה החוברת המשולשת ותמהתי שלא נשלחה אלי (הלא "חותם" שנתי אני). ואולם סוף סוף, כנראה, נזכרו בי, ושלחו לי את החוברת, ואת מול קבלתיה. כמובן, לא הספיקה לי עוד השעה

¹ התקפות אויריות מצד האשכנזים.

לעבור עליה בעיון, אבל הסתכלתי בה בסקירה כללית ונראה לי באמת שיש בה (כדבריך) דברים „מלאי ענין“.

ומה אישב על בקשתך לשלוח לך דבר מה? ודאי הייתי שולח לך, אלו היה בידי מן המוכן, אבל אין בידי דבר כזה, ובשביל שלוח, צריך אני לכתוב תחלה, ולכתוב — שהדי במרומים — אין ביכלתי בעת הזאת. הסבות אשר הביאוני לידי שתיקה מראשית המלחמה ועד עתה עדיין במקומן עומרות, ולא עוד אלא שנוסף להן חזק ע"י השנויים בחיי עמנו ברוסיא בשנה האחרונה. כי יושב אני הרחק ממקום המעשים, וכה"ע של היהודים ברוסיא אין מתקבלים פה (הסבה לא נודעה). מראשית ינואר ועד עתה קבלתי שלשה או ארבעה גליונות (בהפסקים של חדשים בין אחד לחברו) מן ה"עוור. נעדעליא" וכמספר הזה מן ה"ראזסווייעט". בעברית ובז'רגון לא נתקבל אף גליון אחד. מזה תוכל לשפוט, כמה גדולה בקיאותי בכל הנעשה ביהדות הרוסית, ובלי ידיעה נכונה, איך אפשר להוציא משפט? . . . .

צר לי על שמועתך הרעה, כי היית חולה וכי עדיין לא שבת לאיתנך בשלימות. גם אני אמנם איני יכול להתפאר כגבורה יתרה, אבל שנותי כבר נותנות לי ה"זכות" להיות חולה לפרקים, לא כן אתה. עדיין לא הגעת למדרגה זו, וצריך אתה להיות בריא ולהמשיך עבודתך עוד שנים הרבה.

זולת זה אין אתי כל חדש, ועל ה"ישן" איני אוהב לדבר בעת הזאת. נתקיים בי, ישב בדד וידום.

למר ב. לדיזינסקי, אודיסא.

(הרגום מרוסית).

לונדון, 30 אוקטובר 1917.

. . . . מקרב לבי אורך על כל מה שהודעתני בנוגע למצב הענינים אצלכם. הרבה ידעתי כבר מתוך העתונים, אבל הרבה היה לי חדש, ובכלל קראתי את הדין וחשבון שלך ברוב ענין. במשך ארבעה חדשים

וחצי שעברו מיום כתיבת מכתבך, המצב לא רק לא הוטב, כי אם, אהה, עוד הודע הרבה, ואין נביא אשר יוכל להגיד מראש, מה יהיה קץ כל אלה. על פי הידיעות המקוטעות הכאות לעתים רחוקות בעתונים האנגליים קשה לקבל מושג ברור ע"ד המתהווה ברוסיא, והעתונים הרוסיים מתקבלים פעם אחת לאיזו שכינות באיזור חודש או יותר. ובכל זאת גלוי הרבה, שהמדינה הולכת ומתקרבת בטהירות אל התהום, ומאין תבוא עזרה — אלהים הוא היודע. כנראה, כבר קרה מה שיגורנו עוד מראשית הדבר, כלומר שורה שלמה של פוגרומים על היהודים, אף כי אנחנו פה לא נדע עוד את מדתו האמתית של האסון הזה. עלינו, הרחוקים ממקום המעשים, כל רוסיא עושה רושם עתה כבית משוגעים גדול מאד, שהחולים שבו מחולקים לכתות, לפי תכונת מחלתם, ובכל כתה רעש נורא, ערכיבוא, בלבול הלשונות, כראוי לבית משוגעים. אך נניח זה. יותר מדי ידאב הלב. . . . .

למר א. ל. סימון, ברייטון¹.

לונדון, 17 דצמבר 1917.

קבלתי את המול את מכתבך מן 16, בצירוף תרגום הדיקלרציא, ומפני שכל התרגום הוא אך שורות אחדות, בחרתי — במקום, תקונים לתרגומך — לשלוח לך נוסח אחר של כל התרגום, כפי ראות עיני. איני חושב לנהוץ להרבות בפירושים על השנויים שבין תרגומי לתרגומך, כי מדעתך תבין את מעמי בכל מקום שנטיתי מתרגומך. ממילא מוכן,

---

¹ אחר שנחקבלה "הצהרת בלפור", מסרה ההנהלה הציונית למר סימון לתרגמה לעברית, והוא שלח תרגומו אלי בבקשה לעשות בו את התקונים הנחוצים לדעתי. — איני זוכר עתה אם תרגומי המצורף למכתבי זה נכנס כלו או מקצתו בתרגומו הרשמי של מר סימון. אבל, כנראה מוכתב אחר שנכתבי לו ימים מועטים אחר זה (יאנואר 1918), הספיקו בינתיים הציונים בלונדון לפרסם תרגום אחר, שעלוו אני כותב שם: "התרגום הנרפס הוא כלו מוגמגם, וצר לי, שחרגום כזה ידך יתפשמ בעם".

שהרשות בידך לקבל תרגומי, כולו או מקצתו, או שלא לקבלו, כי הן
לא יקרא שמי עליו, ותוכל לעשות בו כחפצך . . .

תרגום, הצהרת בלפור':

„לשכת הענינים החיצונים", 2 נובמבר 1917.

לורד רוטשילד יקירי.

בעונג רב הנני מוסר לך בשם ממשלת הוד מלכותו גלוי־דעת זה
שלמטה—על דבר התיחסותה ברצון אל השאיפות הציוניות של היהודים,—
אשר הוצע לפני ועד הממשלה ונתאשר על ידו:

„ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על יסוד מקלט לאומי
(National Home)¹ לעם ישראל בארץ ישראל ובמיטב כהותיה תתאמץ
להקל השגת המטרה הזאת. אך בתנאי ברור ומפורש, שלא יעשה שום
דבר העלול להזיק לזכויותיהן האזרחיות והדתיות של הכנסיות הבלתי
יהודיות אשר בארץ ישראל או לזכויותיהם ומעמדם המדיני של היהודים
באיזו ארץ אחרת".

אורך אם תואיל להודיע גלוי־דעת זה להפידר־ציא הציונית.

שלך באמון־לב.

אתור דשימס בלפור. (על החתום)

---

¹ בותך המכתב הנזכר בהערה שלפני זו רואה אני, שמר סימון הציע אחיכ
לתרגם את המלה Home — „נוה". ועל זה עניתיו, שתרגום זה נראה לי, ואע"פ שגם
הוא אינו כולל את המושג הרצוני בשלימותו, לפחות הוא מזכיר את הכתוב: „ושוכבתי את
ישראל אל נוהי" (ירמיהו, נ, י"ט).

ת כ ו נ י ט ע י ו ת :

<u>צ"ל</u>	<u>נדפס</u>	<u>שורה</u>	<u>עמוד</u>
27	28	1 מלמטה (הערה)	34
שנחתי	שנתח,	14 מלמעלה	35
בו	בי	" 4	40
אדותיה	אדותה	1 מלמטה	42
לדיר	למר	" 12	76
איונשטרט	איונשטרט	" 8	112
והנה	הנה	14 מלמעלה	171
וסגנונם	וסגנונם	13 מלמטה	181
פינסקר	פנסקר	8 מלמעלה	191
ליאוי	לא"י	2 מלמטה (הערה)	193
עמ' 191	עמ' 91	" 1	194
בלבו	בלב	" 8	202
ושותקים.	ושותקים	" 10	223
אני	איני	" 5	253
כן ע"י	כן, ע"י	" 8	258
גיניאות	גיניאות,	" 9	278
שכתבתי	שנתבתי	3 (הערה) "	320

